

รายงานการวิจัย เรื่อง

การแนะนำและแก้ไขปัญหาทางสังคมและการเมือง
ของ พระพุทธเจ้า

โดย
อำนวยการ ยัสโยธา

โครงการวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งในโครงการวิจัยพุทธศาสนศึกษา
ของ
ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปี พ.ศ. ๒๕๕๐

รายงานการวิจัย เรื่อง

**การแนะนำและแก้ไขปัญหาทางสังคมและการเมือง
ของ พระพุทธเจ้า**

โดย
อำนวยการ ยัสโยธา

**โครงการวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งในโครงการวิจัยพุทธศาสนศึกษา
ของ
ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปี พ.ศ. ๒๕๕๐**

ข้อมูลและความเห็นในงานวิจัยนี้เป็นของผู้วิจัย ศูนย์พุทธศาสนศึกษาไม่จำเป็นต้องเห็นด้วย
เสมอไป

กิตติกรรมประกาศ

กิตติกรรมประกาศแรกที่พึงมี คือ ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ให้โอกาสข้าพเจ้าได้ทำงานชิ้นนี้ เพราะการมอบหมายให้ทำงานวิจัย ๑ เรื่อง มีค่าเท่ากับช่วยเพิ่มพูนความรู้ให้แก่ข้าพเจ้า แล้วจะได้นำความรู้ที่ได้ออกเผยแพร่สู่วงวิชาการให้กว้างขวางยิ่งขึ้น จึงถือว่าเป็นการตอบแทนคุณพระพุทธรศาสนาอีกทางหนึ่ง

ถัดจากนั้น ศาสตราจารย์ปรีชา ช่างขวัญยืน ผู้เป็นครูบาอาจารย์ ที่เคยประสิทธิ์ประสาทความรู้ด้านปรัชญาให้แก่ข้าพเจ้าตั้งแต่ครั้งที่ยังเคยศึกษาอยู่ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ท่านอาจารย์ได้ให้ความเมตตา เอื้ออาทร และให้คำแนะนำด้วยดีเสมอมา ทำให้ข้าพเจ้ามีความก้าวหน้าทางวิชาการตามสมควร

อีกท่านหนึ่งที่อดรำลึกถึงบุญคุณเสียมิได้ คือ อาจารย์กัญชลิ ศาครไพบูลย์ ปิยมิตรผู้คอยอำนวยความสะดวกในทุกเรื่องในระหว่างที่ทำงานชิ้นนี้ นับตั้งแต่ช่วยเตรียมเอกสารข้อมูล ช่วยพิสูจน์อักษร และให้ข้อคิดต่าง ๆ จนทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จลงด้วยดี

ผู้วิจัยขออัญเชิญพระบารมีแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย โปรดคลบบันดาลให้ทุกท่านจงประสบแต่ความสุข ความสำเร็จในชีวิต และหน้าที่การงาน โดยทั่วหน้ากันเทอญ

อำนวยการ ยัสโยธา

๑๓ มี.ค.๕๑

ชื่อโครงการวิจัย การแนะนำและแก้ไขปัญหาทางสังคมและการเมืองของพระพุทธเจ้า
 ชื่อผู้วิจัย อำนวย ย์สโยธา

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา การแนะนำ และ **วิธีแก้ไข**ปัญหา ทางสังคมและการเมืองของพระพุทธเจ้า จากวัตถุประสงค์ดังกล่าว สามารถนำมาแตกเป็นโจทย์คำถามวิจัย ๔ ข้อ ได้แก่ (๑) พระพุทธเจ้ามี การแนะนำ เกี่ยวกับปัญหาทางสังคมอย่างไร ? (๒) พระพุทธเจ้ามี **วิธีแก้ไข**ปัญหา ทางสังคมอย่างไร ? (๓) พระพุทธเจ้ามี การแนะนำ เกี่ยวกับปัญหาทางการเมืองอย่างไร ? (๔) พระพุทธเจ้ามี **วิธีแก้ไข**ปัญหา ทางการเมืองอย่างไร ?

ผลจากการศึกษาพบว่า

(๑) ในส่วนของ การแนะนำ เกี่ยวกับปัญหาทางสังคม : ทรงถือหลักว่าต้องทำตนให้เป็นคนดีก่อน แล้วทำให้สังคมติดตามไปด้วย โดยเน้นที่ ตัวคน มากกว่า ระบบ ทรงเห็นว่าถ้าคนดี แม้ระบบจะบกพร่องอยู่บ้าง คนจะไม่หยิบฉวยช่องโหว่นั้นมาก่อกรรมทำชั่ว

(๒) ในส่วนของ **วิธีแก้ไข**ปัญหา ทางสังคม : ทรงแก้ไขไปตามสถานการณ์ แต่ตัวผู้แก้ไขต้องมีการมีเป็นต้นทุน ซึ่งพระองค์ทรงสะสม “ทศบารมี” ไว้ดีแล้ว ๑๐ ประการ คือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมะบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สัจจะบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และ อุเบกขาบารมี และที่สำคัญคือ หลังจากแก้ปัญหาแล้วต้องเปลี่ยนศัตรูให้กลับมาเป็นมิตร แล้วให้การอบรมสั่งสอนเพื่อที่จะให้ผู้นั้นกลับเนื้อกลับตัวเป็นคนดีสืบไป

(๓) ในส่วนของ การแนะนำ เกี่ยวกับปัญหาทางการเมือง : ทรงประดิษฐ์คำสอนให้เหมาะกับการเมือง ๒ ระบอบ คือระบอบราชาธิปไตยกับระบอบสามัคคีธรรม ในส่วนของ ระบอบราชาธิปไตย ทรงเน้นการทำผู้ปกครองให้เป็นแบบอย่างที่ดีก่อน แล้วทำให้ผู้ที่อยู่ใต้ปกครองเป็นคนดีตามไปด้วย ในส่วนของ ระบอบสามัคคีธรรม ทรงให้ความสำคัญกับหลักแห่งสามัคคีธรรม แต่ทั้งสองระบอบนี้ จะต้องให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาปากท้องควบคู่กันไปด้วย อย่างไรก็ตาม พระองค์มิได้ให้ความสำคัญกับ ระบอบการปกครอง เท่ากับ การใช้อำนาจการปกครอง คือ ทรงเห็นว่าระบอบใดก็ได้ ถ้าใช้อำนาจแบบธรรมราชาธิปไตย ถือว่าเป็นการปกครองที่ดี แต่ถ้าใช้อำนาจแบบ อธรรมราชาธิปไตย ถือว่าเป็นการปกครองที่เลว

(๔) ในส่วนของ **วิธีแก้ไข**ปัญหา ทางการเมือง : ทรงแก้ไขไปตามสถานการณ์ โดยถือหลักคือวางพระองค์เป็นกลาง เทียงธรรม บริสุทธีใจ และถือประโยชน์หมู่ชนเป็นที่ตั้ง และที่สำคัญยิ่งกว่านั้นคือ ทรงระวังมิให้กระทำการใดเกิน ฐานะ และ บทบาท ของความเป็นพระศาสดา

แต่ถ้าจะสรุปโดยรวมพบว่า ทรงมี การแนะนำ และมี **วิธีแก้ไข**ปัญหา ทางสังคมและการเมือง โดยใช้ “ธรรมราชา” (อาวุธคือธรรม) จะไม่ใช่ “ศาสตราวุธ” (อาวุธคือความรุนแรง) เพราะเห็นว่าไม่สามารถแก้ปัญหาได้จริง

Project Title : Advice on and Solution of Social and Political Problems Given
by the Buddha

Name of the Investigators: Amnuay Yussayotha

Abstract

This study deals with advice and solution of social and political problems given by the Buddha, which can be classified into four main research questions: (1) how Buddha gave advice on social problems; (2) how Buddha made solution to social problems; (3) how Buddha gave advice on political problems; and (4) how Buddha made solution to political problems. The results of the study reveal the following:

(1) Regarding advice on social problems, Buddha advised people to become morally virtuous first so that the society becomes good automatically. The advise given emphasizes individual rather than a system. Buddha is of the opinion that if a person is virtuous, although there might be some loophole for violating the moral code, he/she would not use that loophole in committing immoral act for his/he personal gain.

(2) Regarding solution of social problems, Buddha solved them in accordance with the prevailing situation. The solver must possess the Parami (perfections) as an asset for solving the problems. Buddha has already accrued noble 10 Paramis such as **Dana** (giving, charity, generosity, liberality); **Sila** (morality, good conduct), **Nekkhamma** (renunciation), **Panna** (wisdom, insight, understanding), **Viriya** (energy, effort, endeavor), **Khanti** (forbearance, tolerance, endurance), **Sacca** (truthfulness), **Adhitthana** (resolution, self-determination), **Metta** (loving-kindness, friendliness) and **Upekkha** (equanimity, indifference to praise and blame in the performance of duty). Most importantly, one has to turn enemy to become friend after solving the problems so that the person be trained to be virtuous.

(3) Regarding advice on political problems, Buddha improvised the teachings suitable with two political systems: **aristocracy** and **Samakkhidham** (community spirit). Buddha advised aristocrat rulers to act as a model so that the ruled followed the model. As for **Samakkhidham system**, Buddha emphasized the principle of community spirit. Along with solving the government aspect of the system, the economic aspect should also be materialized side by side. Buddha prioritized the use of authority more than the governing system, seeing that any system

would be workable if “**Dhammacracy**” was utilized. Dhammacracy was seen as good governing system whereas “**non-Dhammacracy**” was not.

(4) **Regarding solution of political problems**, Buddha solved them in accordance with the prevailing situation utilizing impartiality, equity, honesty and public good as the basis. Moreover, Buddha was cautious not to act beyond his role and status as exalted teacher.

Overall, Buddha gave advice and solved the social and political conflicts using “**Dhammawuth**” (weapon of Dhamma), not “**Sastrawuth**” (weapon of violence) because the latter was not able to solve the problems.

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
บทคัดย่อ	ง
Abstract	จ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
บทที่ ๒ บริบททางสังคมและการเมืองในดินแดนชมพูทวีปร่วมสมัยพุทธกาล กับพุทธกิจหลังตรัสรู้	๓
บทที่ ๓ พระพุทธเจ้ากับ การแนะนำ และ การแก้ปัญหา ทางสังคม... .. .	๕๕
บทที่ ๔ พระพุทธเจ้ากับ การแนะนำ และ การแก้ปัญหา ทางการเมือง	๙๑
บทที่ ๕ บทสรุป	๑๒๕
บรรณานุกรม	๑๔๑

บทที่ ๑

บทนำ

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มีคำกล่าวให้ได้ยินกันทั่วไปว่า “มนุษย์เป็นสัตว์สังคม” หรือ “สัตว์การเมือง” ซึ่งหมายความว่าโดยธรรมชาติของมนุษย์จะอยู่เดี่ยว ๆ ไม่ได้ แต่จะต้องรวมตัวกันเข้าในรูปของสังคม และเมื่อรวมตัวกันเข้าเป็นชนหมู่มาก ก็จะก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา มนุษย์จึงต้องสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ทางสังคมและระบอบการเมืองขึ้นมาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาดังกล่าว

ถ้าจะย้อนดูปรากฏการณ์ตั้งแต่สมัยโบราณ ทั้งในซีกโลกตะวันตกและซีกโลกตะวันออก จะพบว่า มีนักปราชญ์หลายท่านพยายามสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ทางสังคมและระบอบการเมือง เพื่อใช้เป็นเครื่องมือแก้ปัญหาไว้หลายรูปแบบ ดังเช่น ในสังคมกรีก – โรมัน มีนักปรัชญาคนสำคัญ เช่น เพลโต (Plato : 428 – 347 B.C.) เคยเสนอวิธีแก้ปัญหาไว้ในหนังสือชื่อ “อูทมรัฐ” (The Republic) ส่วนซีเซโร (Marcus Tullius Cicero, : 106 – 43 B.C.) เสนอไว้ในหนังสือชื่อ “รีพับลิก” (De Republica) ครั้นต่อมาในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยา เซอร์โทมัสมอร์ (Saint Sir Thomas More : 1478 – 1535) นักปรัชญาชาวอังกฤษ เสนอไว้ในหนังสือชื่อ “ยูโทเปีย” (Utopia) ส่วน โทมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes : 1588 – 1679) เสนอไว้ในหนังสือชื่อ “เลเวียตัน” (Leviathan) เป็นต้น

ถ้าจะย้อนดูปรากฏการณ์ทำนองเดียวกันในซีกโลกตะวันออก โดยเฉพาะในสังคมจีนตั้งแต่สมัยโบราณ จะพบว่า มีเมธีหลายท่าน ไม่ว่าจะเป็น ขงจื๊อ เล่าจื๊อ บั๊กจื๊อ เม่งจื๊อ จั๋งจื๊อ ฯลฯ แต่ละท่านเหล่านี้ แม้จะมุ่งเน้นคำสอนเกี่ยวกับปรัชญาการดำเนินชีวิต แต่ก็เสนอรูปแบบการเมืองการปกครองไว้ด้วยเช่นกัน^๑

แต่ถ้าจะย้อนดูปรากฏการณ์ในดินแดนชมพูทวีปร่วมสมัยพุทธกาล พบว่ามีเจ้าลัทธิคณาจารย์มากมาย ต่างก็มุ่งบำเพ็ญทาน ตบะ และโยคะ เพื่อแสวงหาหนทางแก้ปัญหาชีวิต เพียงแต่นักปราชญ์แถบนี้มุ่งเน้น เรื่องในตัว คือ มุ่งแสวงหาหนทางหลุดพ้นจากทุกข์เป็นสำคัญ ในบรรดา

^๑ ดู เสถียร โพธิ์นันทะ. เมธีตะวันออก. หน้า ๓๓ - ๓๖, ๑๑๙ - ๑๒๖, ๑๒๗ - ๑๓๗, ๑๔๙ - ๑๕๐,

เจ้าลัทธินาจารย์ที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง คือ “เจ้าลัทธิตั้งหก” อันประกอบด้วย ปุระณะ กัสสปะ, มัคกลี โคสาล, อชิตะ เกสะกัมพล, ปุณะ กัจจายะ, นิครน นาฏบุตร และ สัตถุชัย เวสัฏฐบุตร นอกจากนี้ ใน **พรหมชาลสูตร** ยังกล่าวถึงทิจิ (ทฤษฎี) ต่าง ๆ ไว้มากถึง ๖๒ ทฤษฎี^๒

อย่างไรก็ตาม แนวคิดและวิธีการนำเสนอหนทางแก้อุทกข์ ในดินแดนชมพูทวีป สมัยนั้น มีวัตถุประสงค์และวิธีการต่างจาก **นอกชมพูทวีป** กล่าวคือ นอกชมพูทวีปจะเน้น **เนื้อหาเชิงปรัชญา** คือ มุ่งโต้แย้งถกเถียงกันในเชิงทฤษฎีหรือเชิงเหตุผล (เชิงตรรกะ) ว่า การดำเนินชีวิตที่ดีควรจะเป็นอย่างไร? รูปแบบทางสังคมและรูปแบบทางการเมืองที่ดีควรจะเป็นอย่างไร? แต่มิได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับเรื่องการเมืองปฏิบัติจริง ซึ่งตรงข้ามกับปราชญ์ในชมพูทวีปที่มุ่งเน้น **เนื้อหาเชิงศาสนา** กล่าวคือ นอกจากนำเสนอเนื้อหาในเชิงทฤษฎี (หลักคำสอน) แล้ว ยังนำเสนอวิธีฝึกฝนปฏิบัติควบคู่กันไปด้วย เช่น การท่องบ่นเวทมนต์คาถา บำเพ็ญฌาน ตบะ โยคะ บำเพ็ญทศกิริยา ประกอบพิธีบูชาขัณ्ड อานน้ำชำระบาปเป็นวัตร ให้อหิวาธประจำทิศทั้งหกเวลาเช้าเย็น เป็นต้น

ถ้าจะพิจารณาเฉพาะส่วนของพระพุทธเจ้า จะเห็นว่าพระองค์ทรงนำเสนอหลักธรรมคำสอนประกอบด้วยองค์สาม คือ (๑) **ภาคปริยัติ** คือ ส่วนที่เป็นทฤษฎี อันเปรียบเสมือนแผนที่ลายแทงเพื่อเข้าถึงความดับทุกข์ (๒) **ภาคปฏิบัติ** คือ การนำทฤษฎีลงสู่การตรวจสอบทดลองโดยการปฏิบัติจริง อันเปรียบเสมือนออกค้นหาขุมทรัพย์ตามที่ลายแทงระบุไว้ และ (๓) **ภาคปฏิเวธ** คือ ส่วนของการประเมินคุณค่าปฏิบัติเช่นนั้นแล้วสามารถช่วยให้เข้าถึงซึ่งความดับทุกข์ได้จริงหรือไม่ อันเปรียบเสมือนการพิสูจน์ความมีอยู่ของขุมทรัพย์ตามที่ลายแทงระบุไว้

อย่างไรก็ตาม แม้พระพุทธองค์จะนำเสนอ **เนื้อหาเชิงศาสนา** เพื่อค้นหาหนทางดับทุกข์ แต่เนื่องจากลัทธิตำสอนนี้ถูกประดิษฐ์ขึ้นในท่ามกลางปัญหาความขัดแย้งทางสังคมและการเมือง โดยเฉพาะเรื่องการเมืองแบ่งชั้นวรรณะอันเกิดจากหลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์, ความขัดแย้งทางลัทธิตำสอนเชื่อ อีกทั้งความขัดแย้งระหว่างระบอบการเมืองที่ต่างกัน ๒ ขั้ว คือ ระบอบราชาธิปไตย (กษัตริย์เป็นใหญ่) กับระบอบสามัคคีธรรม (พออนุโลมว่ามีลักษณะบางอย่างสอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตย) ฉะนั้น จะหลีกเลี่ยงกล่าวถึงเนื้อหาส่วนนี้เสียมิได้ จึงเห็นได้ว่าในคำสอนของพระองค์ทรงนำเสนอ **ปัญหา** และ **การแก้ปัญหา** ทางสังคมและการเมืองควบคู่ไปด้วย

นอกจากนี้ ถ้าจะพิจารณาบริบทเกี่ยวกับ “**พุทธบริษัท**” จะเห็นว่าประกอบด้วยบุคคล ๔ ประเภท ได้แก่ **ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา** ในบรรดาพุทธบริษัทเหล่านี้ มีทั้งที่เป็นบรรพชิตและฆราวาส, มีทั้งที่เคยเป็นศาสนิกของลัทธิตำสอนอื่นมาก่อน แล้วหันมานับถือพุทธศาสนา, มีทั้งที่อยู่ในฐานะต่ำต้อยหรือพวกนอกรวรรณะเช่นจัณฑาล จนกระทั่งผู้ที่ถือตนว่าอยู่ในฐานะสูงส่งเช่นพราหมณ์, รวมทั้งที่เป็นพระราชผู้ปกครองแคว้นในระบอบราชาธิปไตยเช่นพระเจ้าพิมพิสารแห่ง

^๒ ดูรายละเอียดใน “**พรหมชาลสูตร**” ไตร ๙/๒๖ - ๕๐.

แคว้นมคธ และพระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งแคว้นโกศล เป็นต้น หรือผู้ปกครองแคว้นในระบอบ สามัคคีธรรมหรือระบอบรัฐสภา (สันฐาการ) เช่น พวกเจ้าลิจวิแห่งแคว้นวัชชี และพวกศากยะ แห่งแคว้นสักกะ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงเลือกใช้คำสอนที่เหมาะสมกับพุทธศาสนิก แต่ละประเภทเหล่านี้อย่างทั่วถึง

ฉะนั้น ผู้วิจัยคิดว่าน่าจะก่อให้เกิดประโยชน์มิใช่น้อยที่จะค้นหาว่าในบรรดาหลักธรรมคำ สอนของพระองค์ มีเนื้อหาส่วนใดบ้างที่เป็น การแนะนำ และ การแก้ปัญหา ทางสังคมและ การเมือง ทั้งนี้ เพื่อที่จะประมวลเนื้อหาเหล่านี้มาสร้างเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับการแนะนำ และ การแก้ปัญหา ดังกล่าวต่อไป

๒. วัตถุประสงค์ โจทย์คำถาม และขอบเขตของการวิจัย

๒.๑ วัตถุประสงค์และโจทย์คำถามของการวิจัย

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ ดังนี้

- ๑) เพื่อศึกษา การแนะนำ และ การแก้ปัญหา ทางสังคมของพระพุทธเจ้า
- ๒) เพื่อศึกษา การแนะนำ และ การแก้ปัญหา ทางการเมืองของพระพุทธเจ้า

จากวัตถุประสงค์ข้างต้น สามารถนำมากำหนดเป็นโจทย์คำถามวิจัยได้ ๔ ประเด็นดังนี้

- ๑) พระพุทธเจ้ามี การแนะนำ เกี่ยวกับปัญหาทางสังคมอย่างไร ?
- ๒) พระพุทธเจ้ามี การแก้ปัญหา ทางสังคมอย่างไร ?
- ๓) พระพุทธเจ้ามี การแนะนำ เกี่ยวกับปัญหาทางการเมืองอย่างไร ?
- ๔) พระพุทธเจ้ามี การแก้ปัญหา ทางการเมืองอย่างไร ?

๒.๒ ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้กำหนดขอบเขตของการวิจัยให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และ โจทย์ คำถามข้างต้น ถ้าจะกล่าวถึงเนื้อหาส่วนอื่นนอกเหนือจากนี้บ้าง ก็เพียงเท่าที่จำเป็นเพื่อที่จะช่วยให้ เข้าใจเรื่อง การแนะนำ และ การแก้ปัญหา ทางสังคมและการเมืองของพระพุทธเจ้าให้กระจ่างแจ้ง ยิ่งขึ้น อนึ่ง คำว่า “การแก้ปัญหา” ในที่นี้ หมายรวมทั้งการแก้ปัญหาเชิงรุก (การป้องกันปัญหาที่อาจ เกิดขึ้น) และการแก้ปัญหาเชิงรับ (ลงมือแก้เมื่อมีปัญหาก่อเกิดขึ้นแล้ว) นอกจากนี้ ยังหมายรวมทั้ง การแก้ปัญหาโดยพระองค์เอง และที่แก้โดยพุทธสาวกภายใต้การกำกับของพระองค์

อนึ่ง เพื่อที่จะบรรลุวัตถุประสงค์และตอบโจทย์คำถามวิจัยข้างต้น ในงานชิ้นนี้จะแบ่งขอบเขตของเนื้อหาออกเป็น ๕ บท ดังนี้

บทที่ ๑ บทนำ

บทที่ ๒ บริบททางสังคมและการเมืองในดินแดนชมพูทวีปร่วมสมัยพุทธกาล กับพุทธกิจหลังตรัสรู้

บทที่ ๓ พระพุทธเจ้ากับ การแนะนำ และ การแก้ปัญหา ทางสังคม

บทที่ ๔ พระพุทธเจ้ากับ การแนะนำ และ การแก้ปัญหา ทางการเมือง

บทที่ ๕ บทสรุป

ในแต่ละบท ประกอบด้วยเนื้อหาดังนี้ **บทที่ ๑** จะกล่าวถึงความจำเป็นและที่มาของปัญหาวัตถุประสงค์ โจทย์คำถาม ขอบเขตเนื้อหา ระเบียบวิธีวิจัย ตลอดจนประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย **บทที่ ๒** จะปูพื้นให้เห็นสภาพแวดล้อมทางสังคมและการเมืองในดินแดนชมพูทวีปร่วมสมัยพุทธกาล ทั้งนี้เพื่อที่จะช่วยให้เข้าใจสภาพการณ์สมัยนั้นได้ใกล้เคียงความเป็นจริง แล้วจะนำไปสู่การวิเคราะห์เนื้อหาส่วนที่เป็นการแนะนำและการแก้ปัญหาทางสังคมและการเมืองได้กระจ่างแจ้งยิ่งขึ้น **บทที่ ๓** จะวิเคราะห์ให้เห็นบทบาทในการแก้ปัญหาทางสังคมของพระพุทธเจ้า **บทที่ ๔** จะวิเคราะห์ให้เห็นบทบาทในการแก้ปัญหาทางการเมืองของพระพุทธเจ้า ส่วน **บทที่ ๕** จะสังเคราะห์ให้เห็น โดยภาพรวม พร้อมทั้งพยายามนำเอาการแนะนำและวิธีแก้ปัญหาดังกล่าวมาตีความประยุกต์ใช้ให้เหมาะกับสภาพการณ์ปัจจุบันต่อไป

๓. ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้เน้นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) เป็นสำคัญ โดยเฉพาะเอกสารจากพระไตรปิฎก ทั้งจากพระสูตร พระวินัย พระอภิธรรม รวมทั้งนิทานชาดก ถ้าจะนำข้อมูลจากส่วนอื่น (เช่น ข้อมูลจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์) มาประกอบบ้าง ก็เพียงเท่าที่จำเป็น เพื่อที่จะช่วยในการทำความเข้าใจพระไตรปิฎกให้กระจ่างแจ้งยิ่งขึ้น เมื่อรวบรวมข้อมูลได้ตามที่ต้องการแล้ว จะนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อตอบโจทย์คำถามวิจัย หลังจากนั้นจะนำเสนอรายงานการวิจัยโดยพรรณนาตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ว่า พระพุทธเจ้าทรงมี การแนะนำ และ การแก้ปัญหา ทางสังคมและการเมืองอย่างไร

๔. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

การวิจัยนี้ คาดว่า น่าจะได้รับประโยชน์ ดังนี้

๑) จะได้องค์ความรู้เกี่ยวกับ การแนะนำ และ การแก้ปัญหา ทางสังคมและการเมืองของ พระพุทธเจ้า

๒) สามารถนำเอา การแนะนำ และ การแก้ปัญหา นั้น ๆ มาตีความเชิงประยุกต์เพื่อใช้ แก้ปัญหาทางสังคมและการเมืองในสภาพการณ์ปัจจุบันเท่าที่เหมาะสมและจำเป็น

๓) ผลประโยชน์เชิงนโยบาย อาจนำเอา การแนะนำ และ การแก้ปัญหา ทางสังคมและการเมืองของพระพุทธเจ้ามาเป็นแนวทางในการกำหนดนโยบายในการแก้ปัญหาทางสังคมและการเมืองในสภาพการณ์ปัจจุบันต่อไป

๕. ข้อจำกัดบางประการในการวิจัย

การที่จะนำเสนอ การแนะนำ และ การแก้ปัญหา ทางสังคมและการเมืองของพระพุทธเจ้า มาใช้แก้ปัญหาในสภาพการณ์ปัจจุบันได้นั้น ในเบื้องต้นจะต้องยอมรับความจริงอย่างน้อย ๒ ประการ ดังนี้

๑) “พุทธจักร” (สังฆมณฑล) ที่พระพุทธเจ้าทรงสร้างขึ้นเป็น องค์การทางศาสนา มิใช่ องค์การทางการเมือง ระเบียบกฎเกณฑ์ที่ทรงประดิษฐ์ขึ้น มิได้อยู่ในฐานะกฎหมายบ้านเมือง แต่เป็น พระธรรมและพระวินัยที่ใช้แนะนำและปกครองหมู่สงฆ์ซึ่งเป็นสังคมแห่งอุดมคติ ผู้ละบ้านเรือน และทรัพย์สมบัติ ออกฝึกปรือเพื่อขัดเกลาและชำระกิเลสให้หลุดพ้นจากทุกข์ หรือถึงแม้ในคำสอนของพระองค์จะมีเนื้อหาส่วนที่เป็น “คิหิปฏิบัติ” (หลักปฏิบัติสำหรับผู้ครองเรือน) แนบเนื่องอยู่ด้วย แต่ก็เป็นข้อปฏิบัติที่มีเป้าหมายสอดคล้องกับอุดมการณ์ข้างต้น ฉะนั้น ถ้านำระเบียบกฎเกณฑ์เหล่านี้มาใช้กับสังคม ฝ่ายอาณาจักร ซึ่งเป็นสังคมของผู้ที่ยังอุ้มไปด้วยกิเลสโดยตรงมิได้ เท่าที่จะทำได้ก็แต่เพียงตีความประยุกต์ใช้เหมาะสมกับแต่ละสถานการณ์เท่านั้น

๒) บริบททางสังคมและการเมืองในดินแดนชมพูทวีปในสมัยพุทธกาลมีสภาพแตกต่างจาก สมัยปัจจุบัน ฉะนั้น จะใช้ กรอบคิด (Concepts) ของสมัยนั้นมาตัดสินประเมินค่าสภาพการณ์สมัยนี้โดยตรงไปตรงมามีได้ เท่าที่พอจะทำได้ก็เพียงแต่ตีความประยุกต์ใช้เท่าที่เหมาะสมและจำเป็น และในทางกลับกัน จะใช้ กรอบคิด หรือ หลักวิชาการ หรือ ศัพท์และคำอธิบาย สมัยนี้ไปใช้ตัดสิน และประเมินค่าสภาพการณ์สมัยนั้นอย่างตรงไปตรงมาก็มิได้เช่นกัน เท่าที่พอจะทำได้ก็เพียงแต่ตีความประยุกต์อธิบายเท่าที่เหมาะสมและจำเป็นในแต่ละสถานการณ์เท่านั้น

บทที่ ๒

บริบททางสังคมและการเมือง ในดินแดนชมพูทวีปร่วมสมัยพุทธกาล กับพุทธกิจหลังตรัสรู้

๑. ความนำ

คำว่า “บริบท” ที่ใช้ในภาษาอังกฤษว่า Contexts หมายถึงสภาพแวดล้อม (Environments) หรือองค์ประกอบ ฉะนั้น “บริบททางสังคมและการเมือง” หมายความว่ารวมถึงสภาพแวดล้อมอันเป็นองค์ประกอบทางสังคมและการเมืองในดินแดนชมพูทวีปร่วมสมัยพุทธกาล และคำว่า “ร่วมสมัยพุทธกาล” หมายรวมถึงตั้งแต่บริบทที่มีมาก่อนหน้าและที่ยังคงดำรงอยู่ในสมัยพุทธกาล ส่วนคำว่า “พุทธกิจหลังตรัสรู้” หมายรวมถึงพุทธกิจตั้งแต่พรรษาแรกที่ตรัสรู้จนกระทั่งถึงพรรษาสุดท้ายที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน รวม ๔๕ พรรษา (นับรวมเวลาทั้งในและนอกพรรษา)

โดยสภาพความเป็นจริง ชมพูทวีปสมัยนั้นมีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล มีบริบททางสังคมและการเมืองเกิดขึ้นมากมาย สดุดีที่จะหยิบยกมากล่าวทั้งหมดได้ ฉะนั้น ในที่นี้จะเลือกหยิบมากล่าวเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับ “การแนะนำและการแก้ปัญหาสังคมและการเมืองของพระพุทธเจ้า” ตาม กรอบคิด ที่หัวข้อวิจัยกำหนด และจะเลือกนำหลักฐานเท่าที่ปรากฏในพระสูตร พระวินัย พระอภิธรรม และนิทานชาดก มานำเสนอ หรือถ้าจะนำเนื้อหาจากส่วนอื่นมาประกอบบ้าง ก็เพียงเพื่อช่วยทำความเข้าใจเนื้อหาข้างต้นให้กระจ่างแจ้งยิ่งขึ้น ผู้วิจัยเชื่อว่าการแสดงให้เห็นบริบทเกี่ยวกับชมพูทวีปสมัยนั้น จะช่วยให้เข้าใจสภาพการณ์ได้ใกล้เคียงความเป็นจริง แล้วจะสามารถวิเคราะห์เนื้อหาส่วนที่เป็น การแนะนำ และการแก้ปัญหา ทางสังคมและการเมืองของพระพุทธเจ้าได้ใกล้เคียงกับสภาพการณ์ดังกล่าวมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม ก่อนที่จะกล่าวถึงบริบททางสังคมและการเมืองในชมพูทวีป ในเบื้องต้นจะต้องทำความเข้าใจก่อนว่า “สาธารณรัฐอินเดีย” (Republic of India) ที่เข้าใจกันในปัจจุบันกับ

อินเดียก่อนยุคพุทธกาล (India before Buddha's time) มีอาณาเขตไม่เท่ากัน หากแต่จะเหลื่อมล้ำกันอยู่บ้าง แต่ก็จะพอจะกล่าวโดยสังเขป คือ **สาธารณรัฐอินเดียปัจจุบัน** (ดู แผนที่แสดงอาณาเขตของสาธารณรัฐอินเดียปัจจุบัน หน้า ๔๑ ประกอบ) หมายถึงประเทศหนึ่งในภูมิภาคเอเชียใต้ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศไทยถัดจากประเทศพม่า มีอาณาเขตทิศเหนือติดกับจีน เนปาล และภูฏาน ทิศตะวันตกเฉียงเหนือติดกับปากีสถาน ทิศตะวันออกติดกับบังคลาเทศ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือติดกับพม่า ทิศตะวันตกเฉียงใต้และตะวันออกเฉียงใต้ติดกับมหาสมุทรอินเดีย โดยมีพื้นที่ ๓,๒๘๗,๕๕๐ ตารางกิโลเมตร ถือว่ามีขนาดใหญ่เป็นอันดับ ๗ ของโลก มีเมืองหลวงชื่อ **นิวเดลี** (New Delhi) ตั้งอยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ ๓,๑๐๐ กิโลเมตร

ส่วน **อินเดียก่อนยุคพุทธกาล** หรือที่รู้จักกันในนาม **ชมพูทวีป** หรือที่เรียกกันว่าดินแดนแห่ง “คันหว่า” บ้างก็ว่ามีภูมิสังฐานคล้ายคันหว่า (ดู แผนที่แสดงอาณาเขตของชมพูทวีป หน้า ๔๔ ประกอบ) มีอาณาเขตและขนาดของพื้นที่ครอบคลุมไปถึงประเทศเนปาล ปากีสถานและบังคลาเทศ ในบางยุคสมัยที่กษัตริย์มีอำนาจมาก เช่น สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ได้ผนวกอัฟกานิสถานเข้าเป็นส่วนหนึ่งของชมพูทวีปอีกด้วย และถือได้ว่าดินแดนแห่งนี้ เป็นอู่อารยธรรมเก่าแก่ที่มีเคียงคู่มากับประเทศจีน อียิปต์ เป็นต้น ดินแดนนี้จึงเปรียบเสมือนเป็นหัวใจของโลกอีกแห่งหนึ่ง เพราะเป็นแหล่งบ่มเพาะและก่อกำเนิดอารยธรรมมากมายแขนง รวมทั้งเป็นแหล่งประดิษฐ์ฐานศาสนา เป็นกระแสหล่อเลี้ยงและเชี่ยวชาญปัญหาด้านจิตใจให้แก่มวลมนุษยชาติจนแพร่หลายไปในหลายส่วนของโลก ซึ่งมีอยู่หลายศาสนา เช่น พราหมณ์ (ฮินดู) เซน ชิกซ์ รวมทั้งศาสนาที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ เช่น บาไฮ และ ไสวบาบา เป็นต้น

แต่ถ้าจะพิจารณาเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า จะเห็นว่าพระองค์ทรงเป็น **“มรดกทางประวัติศาสตร์”** ของชมพูทวีป กล่าวคือ ก่อนเสด็จออกบวช เคยเป็นมกุฏราชกุมารแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ และทรงได้รับการฝึกฝนศิลปวิทยาแขนงต่าง ๆ อย่างรอบด้าน เพื่อเตรียมพร้อมก่อนที่จะขึ้นครองราชสมบัติตามความประสงค์ของพระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นพระราชบิดา ฉะนั้น ความรู้ ความคิด ที่ได้รับการปลูกฝังและสั่งสมมา คงซึมซับอยู่ในความรู้สึกนึกคิด และถูกนำมาประยุกต์ใช้ใน **พุทธจักร** หรือ **สังฆมณฑล** ที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นด้วยเช่นกัน ดังตัวอย่างการนำ **“ระบอบสังฆาธิปไตย”** มาใช้ปกครองโดยมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ เช่น ในกรณีของการระงับ **อธิกรณ์** (ข้อพิพาทในหมู่สงฆ์) โดยวิธี **“เข็ญยลิกา”** หรือที่เรียกกันว่าการระงับข้อพิพาทโดยวิธีจับฉลากเพื่อหาเสียงข้างมาก ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับการลงมติในรัฐสภาตามที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งการระงับความขัดแย้งโดยวิธีนี้เป็นที่นิยมกันทั่วไปใน **“สัตตสภา”** (รัฐสภา) ของรัฐที่ปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรมในหมู่ภิกษุสมัยนั้น รวมทั้งเป็นวิธีที่ใช้อยู่ในสัตตสภาแห่งเมืองกบิลพัสดุ์ที่พระองค์เคยเป็นมกุฏราชกุมารด้วยเช่นกัน

นอกจากพระพุทธเจ้าจะทรงเป็น “มรดกทางประวัติศาสตร์” ของชมพูทวีปแล้ว พุทธศาสนาที่ทรงประดิษฐ์ขึ้น ก็จัดว่าเป็น “มรดกทางประวัติศาสตร์” ของชมพูทวีปด้วยเช่นกัน เพราะทรงประกาศศาสนานี้ในท่ามกลางศาสนาพราหมณ์ เช่น ชิกซ์ และลัทธิความเชื่ออื่น ๆ ที่กำลังแพร่หลายในชมพูทวีปสมัยนั้น นอกจากนี้ยังทรงประกาศคำสอนในท่ามกลางความขัดแย้งทั้งทางสังคมและการเมืองซึ่งมีสาเหตุมาจากศาสนาและลัทธิความเชื่อดังกล่าวอีกด้วย ฉะนั้น จึงเล็งเห็นได้ที่จะหยิบยกเอาแนวคิดและความเชื่อเหล่านั้นมาโต้แย้ง หักล้าง ดีความ ตลอดจนอธิบายความหมายเสียใหม่ให้สอดคล้อง หรืออย่างน้อยก็ต้องไม่ขัดแย้งกับหลักการของพระองค์

ฉะนั้น การที่จะทำความเข้าใจเรื่อง การแนะนำ และ การแก้ปัญหา ทางสังคมและการเมืองของพระพุทธเจ้าได้ใกล้เคียงกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในสมัยนั้น ในเบื้องต้นจึงต้องกล่าวถึงบริบทใน ๓ ด้าน ได้แก่ (๑) บริบททางสังคม (๒) บริบททางการเมืองการปกครองและบริบทที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ และ (๓) พุทธกิจหลังตรัสรู้ แต่ถ้าจะมีบริบทด้านอื่นแนบเนื่องอยู่บ้าง ก็จะนำมาสังเคราะห์เข้าในด้านหนึ่งด้านใดใน ๓ ด้านนี้ ซึ่งจะกล่าวแต่ละด้านตามลำดับดังนี้

๒. บริบททางสังคม

ถ้าจะนำบริบทส่วนนี้มาพิจารณา พอจะจำแนกได้ ๔ ประเด็นได้แก่ (๑) บริบทในส่วนที่เกี่ยวข้องกับลัทธิศาสนา (๒) บริบทในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวิถีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้น (๓) บริบทในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการแบ่งชั้นวรรณะ และ (๔) บริบทในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิทธิสตรี ซึ่งจะกล่าวแต่ละประเด็นตามลำดับดังนี้

๒.๑ บริบททางสังคมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับลัทธิศาสนา

บริบทส่วนนี้ อาจพิจารณาได้หลายแง่มุม สุดแต่แต่วัตถุประสงค์ของผู้หยิบยกมาพิจารณา แต่ในที่นี้มีวัตถุประสงค์ที่จะนำมาใช้วิเคราะห์ข้อมูลในขอบเขตที่โจทย์คำถามวิจัยกำหนด ซึ่งพอจะหยิบยกมาได้ ๓ ประเด็น ได้แก่ (๑) บริบทในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคำสอนของศาสนาพราหมณ์ (๒) บริบทในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคำสอนของศาสนาเชน และ (๓) บริบทในส่วนที่เกี่ยวข้องกับลัทธิคำสอนอื่น ซึ่งจะกล่าวแต่ละประเด็นตามลำดับดังนี้

๒.๑.๑ บริบทในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคำสอนของศาสนาพราหมณ์

ศาสนาพราหมณ์ นับว่ามีส่วนสำคัญในการก่อให้เกิดปัญหาในชมพูทวีปมิใช่น้อย โดยเฉพาะหลักคำสอนเรื่องการแบ่งชั้นวรรณะ, การใช้ชีวิตมนุษย์และสัตว์เป็นเครื่องเช่นสรวงบูชา, การบำเพ็ญตบะโดยวิธีทรมานตน, การกีดกันสิทธิทางการศึกษา ตลอดจนการจำกัดสิทธิ

ของสตรี เป็นต้น ศาสนาพราหมณ์ ถือกำเนิดขึ้นพร้อม ๆ กับที่ พวกอารยัน อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในแถบนี้ตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาลนับพันปี โดยลักษณะของพวกอารยันเป็นชนผิวขาว จมูกโค้ง มีรูปร่างสูงใหญ่ และเป็นชนชาติที่ค่อนข้างฉลาด และชนชาตินี้มีความเชื่อเรื่องผีสามเทวดา บูชาวิญญาณบรรพบุรุษและบูชาธรรมชาติ ครั้นอพยพเข้ามา ก็เผชิญหน้ากับชนเจ้าของถิ่นเดิมที่เรียกว่าพวกมิลักกะ หรือ ดรวิเดียน โดยลักษณะของพวกดรวิเดียน จะมีรูปร่างเล็กกว่าพวกอารยัน และเป็นชนผิวดำ จมูกสั้น มีนิสัยที่มองด้วยสายตาของพวกอารยัน ว่า ค่อนข้างชั่วร้ายป่าเถื่อน และดรวิเดียนก็มีความเชื่อคล้าย ๆ กับอารยัน คือ นับถือธรรมชาติ เชื่อว่าในธรรมชาติมีวิญญาณสิงสถิตอยู่และสามารถบันดาลคุณหรือโทษแก่พวกเขาได้ นอกจากนี้ยังนับถือเทพประจำโคตรตระกูลเคารพเทวดาผู้หญิงและรูปบุรุษลึงค์ เป็นต้น

เมื่ออพยพเข้ามาแล้ว พวกอารยันสามารถปราบพวกมิลักกะลงเป็นทาสได้ จึงทำให้ชนสองสปีชีส์ใช้ชีวิตร่วมกันโดยอยู่ในฐานะไม่เท่าเทียมกัน กล่าวคือ ชนผิวขาวผู้รุกรานอยู่ในฐานะ “นายทาส” ส่วนชนผิวดำซึ่งเป็นชนส่วนใหญ่และเป็นเจ้าของถิ่นเดิมถูกกีดกันให้อยู่ในฐานะ “ลูกทาส” อย่างไรก็ตาม เมื่อใช้ชีวิตร่วมกันนานเข้าก็หนีธรรมชาติอันเป็นปกติวิสัยมนุษย์ไม่พ้น คือมีการผสมพันธุ์ระหว่างคนต่างสายเลือดจนทำให้เกิดปรากฏการณ์ “ข้าวนอกนา” จนเกิดมนุษย์สายพันธุ์ใหม่ที่มีประพิมภ์ประพายผสมผสานอยู่ด้วยลักษณะของอารยันและมิลักกะ จึงทำให้พวกอารยันซึ่งรังเกียจเหยียดสีผิวและหยิ่งทะนงในสายเลือดขาวของตน รู้สึกไม่พอใจปรากฏการณ์นี้ จึงคิดหาทางป้องกันการผสมพันธุ์ข้ามสายเลือดอยู่ตลอดเวลา

นอกจากการหลอมรวมทางสายเลือดแล้ว ยังมีการหลอมรวมคติความเชื่อจนกลายเป็น “รากฐาน” ให้เกิดศาสนาพราหมณ์ แล้วพัฒนามาเป็นหลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์อย่างเต็มรูปแบบ ซึ่งอุปมาเสมือน “ลำต้น” และพัฒนาต่อมาอีกจนกลายเป็นศาสนาฮินดู ซึ่งอุปมาเสมือน “กิ่งก้าน” ด้วยเหตุดังกล่าวศาสนาฮินดูจึงมีชื่อเรียกอีกอย่างว่า “ศาสนาพราหมณ์ใหม่” (Neo – Brahmanism) ฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงศาสนาพราหมณ์กับศาสนาฮินดู จะไม่กล่าวโดยแยกกัน แต่จะกล่าวโดยแสดงให้เห็นวิวัฒนาการ ๔ สมัย ได้แก่ สมัยดั้งเดิม สมัยพระเวท สมัยพราหมณ์ และสมัยฮินดู ซึ่งจะกล่าวแต่ละสมัยตามลำดับดังนี้

(๑) สมัยดั้งเดิม : คำว่า “สมัยดั้งเดิม” หมายถึงสมัยเริ่มแรกซึ่งไม่อาจระบุเวลาแน่ชัดได้ แต่น่าจะนับตั้งแต่พวกอารยันอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานแถบลุ่มน้ำสินธุแล้วหลอมรวมคติความเชื่อเข้ากับของพวกมิลักกะ จนก่อให้เกิด รากฐาน ของศาสนาพราหมณ์ ในสมัยนี้มีการหลอมรวม ๒ เรื่องที่สำคัญ คือ คติเรื่อง การแบ่งคนออกเป็นระดับ และการแบ่งเทพออกเป็นระดับ

ในส่วนของ การแบ่งคนออกเป็นระดับ นั้น ในหมู่อารยันเองก็มีการแบ่งกันอยู่ก่อนแล้วเหมือนชนเผ่าอื่น ที่ต้องแบ่งเพื่อให้เหมาะสมกับการทำหน้าที่ โดยกำหนดให้พวกพราหมณ์ปุโรหิตอยู่ในระดับสูงสุด มีหน้าที่ประกอบพิธีกรรม ทำพิธีเช่นสรวงบูชาและติดต่อกับเทพเจ้า ส่วนระดับ

รองลงมาคือพวกนักรบประจำเผ่า มีหน้าที่ในการต่อสู้กับข้าศึกศัตรู ส่วนระดับต่ำกว่านั้นอีก ได้แก่ พวกพ่อค้าและเกษตรกรทั้งหลาย ซึ่งทำหน้าที่เสมือนเป็น “ปากท้อง” ของเผ่า ครั้นมารวมกันเข้ากับพวกมีลักษณะและบังคับพวกนี้ลงเป็นทาส ก็กำหนดให้พวกมีลักษณะต้องกลายเป็นชนชั้นระดับต่ำสุด โดยให้มีหน้าที่เป็น “ทาส” คอยรับใช้พวกอารยัน

ส่วนคดีเรื่อง การแบ่งเทพออกเป็นระดับ เป็นคดีที่ลือรับกับเรื่องการแบ่งคนออกเป็นระดับ กล่าวคือ แบ่งระดับให้เทวดาหรือพระอินทร์ซึ่งเปรียบเสมือนตัวแทนของพวกอารยันอยู่ในระดับสูงกว่ายักษ์ มาร อสูร ซึ่งเปรียบเสมือนตัวแทนของพวกมีลักษณะ ซึ่งคดีการแบ่งคนและเทพออกเป็นระดับดังกล่าว ได้พัฒนาต่อมาจนกลายเป็นรากฐานของคดีเรื่องการแบ่งชั้นวรรณะ ดังจะกล่าวในสมัยพระเวท ต่อไป

(๒) สมัยพระเวท : (ประมาณ ๑,๐๐๐ - ๑๐๐ ปี ก่อนพุทธศักราช และมีอิทธิพลมาถึงสมัยพุทธกาล) คำว่า “สมัยพระเวท” หมายถึงสมัยที่ให้ความสำคัญกับพระเวทหรือยกให้พระเวทเป็นใหญ่ และคำว่า “พระเวท” หมายถึงความรู้อันประเสริฐ ซึ่งพราหมณ์อ้างว่าเป็น **เสียงทิพย์** ที่ฤๅษี สดับมาจากพรหม แล้วท่องบ่นสืบต่อกันมา ดังที่พระพุทธเจ้าทรงเล่าไว้ใน **เทววิชสูตร**^๒ และ **จังกีสสูตร**^๓ ว่ามีบรรดาอาจารย์, ปาจารย์ (อาจารย์ของอาจารย์) หรือฤๅษีผู้เป็นปฐมอาจารย์ผู้ได้รับการถ่ายทอดพระเวทจำนวน ๑๐ ท่าน ได้แก่ ฤๅษีอัญญกะ, ฤๅษีวามกะ, ฤๅษีวามเทวะ, ฤๅษีเวสสามิตร, ฤๅษียมตักคี, ฤๅษีอังคีรส, ฤๅษีภารทวาชะ, ฤๅษีวาเสฏฐะ, ฤๅษีกัสสปะ และฤๅษีกุ เมื่อฤๅษีรับความรู้มาแล้วก็นำมาถ่ายทอดสู่พราหมณ์สืบต่อกันมาเป็นทอด ๆ จนระบุแน่ชัดไม่ได้ว่าผู้ได้รับมาเป็นลำดับต้น ลำดับกลาง หรือลำดับหลัง อย่างไรก็ตาม ถ้าจะพิจารณาในแง่ของเหตุผล อาจเป็นไปได้ว่าในสมัยพระเวท พวกอารยันได้รจนาทสวดอันวอนลงเป็นคัมภีร์ และต้องการที่จะให้คัมภีร์กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และมีความน่าเชื่อถือ จึงอ้างว่าเป็นคัมภีร์ที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากพรหมก็อาจเป็นไปได้

เมื่อพิจารณาคำสอนในสมัยพระเวท พอจะประมวลหลักการสำคัญเพื่อนำมาใช้วิเคราะห์เพื่อตอบโจทย์คำถามวิจัยได้ ๒ ประเด็น ได้แก่ (๑) คดีเรื่องการแบ่งชั้นวรรณะ และ (๒) คดีเรื่อง **ยัญพิธีและการชำระบาป** ซึ่งจะกล่าวแต่ละประเด็นตามลำดับดังนี้

^๑ คำว่า “ฤๅษี” (ฤๅษี) ถือว่าเป็นนักบวชนอกพุทธศาสนาที่มีมาก่อนสมัยพุทธกาล นักบวชพวกนี้จะอาศัยอยู่ตามป่า, ภูเขา, โดยพราหมณ์เชื่อว่าเป็นผู้ได้รับถ่ายทอดคัมภีร์พระเวทมาจากพรหม แล้วถ่ายทอดมาสู่พราหมณ์อีกต่อหนึ่ง (ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. หน้า ๒๕๖. ประกอบ)

^๒ **เทววิชสูตร**. ไตร. ๘/๑๖๕.

^๓ **จังกีสสูตร**. ไตร. ๑๓/๖๕๔.

๑) คติเรื่องการแข่งขันวรรณะ

ปรากฏการณ์นี้สืบเนื่องมาจากสมัยดั้งเดิมที่แบ่งคนออกเป็น ๔ ระดับ แต่สมัยดั้งเดิมแบ่งเพื่อให้เหมาะกับการทำหน้าที่ ส่วนสมัยนี้ได้พัฒนาความคิดไปอีกขั้นหนึ่ง กล่าวคือ พยายามทำให้คติดังกล่าวกลายเป็นกฎเกณฑ์ทางสังคม โดยบัญญัติเป็นหลักคำสอนของศาสนา และพัฒนาไปสู่การแบ่งชั้นวรรณะ เพื่อที่จะใช้เป็น **กำแพงกันสายเลือด** มิให้สายเลือดคนขาวผสมกับสายเลือดคนดำ หรืออีกนัยหนึ่งคือการกีดกันการแต่งงานข้ามวรรณะนั่นเอง พวกพราหมณ์จึงรจนาคำสอนลงในพระเวท โดยรจนาไว้ใน **ฤคเวท** ว่า พรหมลิขิต (สร้าง) มนุษย์ขึ้นมาสี่เหล่าจากอวัยวะสี่ส่วน ซึ่งตั้งอยู่ในตำแหน่งสูงต่ำไม่เท่าเทียมกัน กล่าวคือ เหล่า **พราหมณ์** ถูกลิขิตจากอวัยวะส่วนที่ตั้งอยู่ในตำแหน่งสูงสุด คือ พระโอษฐ์ (ปาก) จึงถูกจัดอยู่ในฐานะสูงสุด ส่วนเหล่า **กษัตริย์** ถูกลิขิตจากพาหา (แขน) ซึ่งอยู่ในระดับรองลงมา จึงอยู่ในฐานะรองลงมา ส่วนเหล่า **แพศย์** ถูกลิขิตจากพระอุร (จากส่วนท้องถึงหน้าขา) ซึ่งอยู่ในระดับรองลงมาอีก จึงอยู่ในฐานะรองลงมาอีก และเหล่าสุดท้ายคือ **ศูทร** ถูกลิขิตจากอวัยวะเบื้องต่ำสุด คือ พระบาท (เท้า) ของพรหม จึงถูกจัดให้อยู่ในสถานะต่ำสุด (ดู **ฤคเวท** ข้อ ๑๐, ๕๐ และ ๑๒ ประกอบ)^๔

การที่พรหมลิขิตมนุษย์จากอวัยวะที่ตั้งอยู่ในตำแหน่งสูงต่ำไม่เท่าเทียมกันสี่ส่วน จึงเป็นที่มาของคติความเชื่อเรื่อง “วรรณะสี่” (คำว่า “วรรณะ” แปลว่า สีผิว โดยปกติของคนต่างสีผิวย่อมจะต่างสายเลือดกันโดยธรรมชาติ)^๕ ซึ่งชนแต่ละวรรณะมีเกียรติ ศักดิ์ศรี และฐานะทางสังคมไม่เท่าเทียมกัน และเป็นที่น่าสังเกตว่าในสามวรรณะแรก คือ พราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ ล้วนเป็นสายเลือดอารยันด้วยตนเอง แต่วรรณะศูทร ถือว่าเป็นพวก “นอกอารยัน” และหลังจากที่มีการแบ่งคนออกเป็นวรรณะแล้ว ยังกำหนดกฎเกณฑ์ประจำวรรณะให้แตกต่างกัน จนก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำต่ำสูงและได้เปรียบเทียบเปรียบระหว่างกัน

๒) คติเรื่องยัญพิธี และการชำระบาป

นอกจากจะแบ่งคนออกเป็น ๔ วรรณะแล้ว ใน **ยชุรเวท** ได้กำหนด **ยัญพิธี** หรือ **ยัญกรรม** ไว้ใช้ในพิธีเช่นสรวงบูชาเทพ ซึ่งในพิธีเหล่านี้ประกอบอยู่ด้วยการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ซึ่ง

^๔ ดู เสฐียร พันธงย์. ศาสนาเปรียบเทียบ. หน้า ๔๕ ประกอบ.

^๕ กล่าวกันว่าดินแดนชมพูทวีปอันกว้างใหญ่ไพศาลสมัยนั้น ประกอบอยู่ด้วยคนต่างสายเลือด ต่างสีผิว ซึ่งมีอยู่หลายเชื้อชาติ ถ้านับเฉพาะที่มีอยู่ก่อนสมัยพุทธกาล มี ๔ เชื้อชาติ ได้แก่ มงโกล, มิลักษะ, ทัสย และ อารยัน ส่วนที่อพยพเข้ามาสมัยหลังพุทธกาลมี ๒ เชื้อชาติ ได้แก่ กรีก และ มุสลิม แต่ที่นำมากล่าวในงานวิจัยนี้ ก็เฉพาะที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางเพียง ๒ เชื้อชาติ คือ พวกอารยัน กับ พวกมิลักษะ

อาจจะเป็น **อศฺวเมธะ** (การฆ่าม้าบูชาอัญ),^๖ **โคเมธะ** (การฆ่าโคบูชาอัญ), **ราชสูยะ** (การฆ่าช้างบูชาอัญ) หรือ **นรมะ** (การฆ่าคนบูชาอัญ)^๗ หรืออาจจะฆ่าสัตว์ประเภทอื่น เช่น แพะ แกะ เป็นต้น หลังจากฆ่าแล้ว ก็นำเลือดเนื้อนั้นเข้าสู่กองเพลิง ทำพิธีจุดไฟเผาให้กลายเป็นควันพวยพุ่งขึ้นสู่สรวงสวรรค์ เพื่อสื่อให้เทพรู้ว่าได้ทำพิธีเช่นสรวงแล้ว และทำพิธีอัญเชิญเทพลงมาเสวยเลือดเนื้อนั้น พร้อมกับทำพิธีอ้อนวอนร้องขอให้เทพบันดาลสิ่งที่ดีตนปรารถนาต่อไป

ในการดำเนินชีวิตของพวกพราหมณ์ จะถือการประกอบพิธีบูชาอัญเป็นเรื่องสำคัญ เมื่อกษัตริย์ขึ้นครองราชย์ก็บูชาอัญ, ก่อนออกรบหรือกลับมาจากรบศึกก็บูชาอัญ, ไม่ว่าจะรบชนะหรือแพ้ก็บูชาอัญ, ฝนฟ้าตกต้องหรือไม่ตกต้องตามฤดูกาลก็บูชาอัญ, เมื่อเกิดภาวะอดอยากแค้นแค้น หรือแม้แต่กรณีที่มีน้ำท่าสมบูรณ์ก็บูชาอัญ, ก่อนหน้าฤดูกาลเพาะปลูกก็บูชาอัญ, ระหว่างเพาะปลูกก็บูชาอัญ, เสร็จสิ้นการเพาะปลูกก็บูชาอัญ การบูชาอัญแต่ละครั้งจะมีการฆ่าสัตว์ ซึ่งแต่ละพิธีอาจฆ่าจำนวนไม่เท่ากัน^๘ เช่น ในพิธีมหาอัญของ **กฏทันตพราหมณ์** ที่เล่าไว้ใน **กฏทันตสูตร** กล่าวว่า จะต้องฆ่าโคตัวผู้ ๙๐๐ ตัว, ลูกโคตัวผู้ ๙๐๐ ตัว, ลูกโคตัวเมีย ๙๐๐ ตัว, แพะ ๙๐๐ ตัว และแกะ ๙๐๐ ตัว^๙ เป็นต้น นอกจากนี้ พวกพราหมณ์ยังถือคติว่าการทำให้หลุดพ้นจากบาปและเข้าถึงพรหมได้ จะต้องอาบน้ำชำระบาปทุกเช้าเย็น โดยบาปที่ทำมาตลอดวันสามารถอาบน้ำชำระให้หมดในยามเย็น ส่วนบาปที่ทำช่วงกลางคืน สามารถชำระให้หมดโดยการอาบน้ำในยามเช้า นอกจากนี้ ยังมีการบูชาไฟ ไหว้พระอาทิตย์ และไหว้เทวดาประจำทิศทั้งหก เป็นต้น

ในการประกอบพิธี นอกจากจะสูญเสียเลือดเนื้อและชีวิตแล้ว ยังสูญเสียทางเศรษฐกิจและสร้างความเดือดร้อนแก่พวกทาสกรรมกร กล่าวคือ พวกเขาต้องทำหน้าที่ตัดต้นไม้ ตัดหญ้าคา เป็นการเบียดเบียนสัตว์เล็กสัตว์น้อยที่อาศัยอยู่ตามต้นไม้หรือหญ้าคานั้น ถูกบังคับให้ปลูกสร้างโรงอัญเป็นผู้ลงมือฆ่าสัตว์ ทั้งที่ไม่เต็มใจ แล้วต้องนำเลือดเนื้อของสัตว์เข้าสู่กองเพลิง

(๓) **สมัยพราหมณ์** : (๑๐๐ ปีก่อนพุทธศักราช – พ.ศ. ๙๐๐) หลังจากผ่านครรถ์ลงทางความคิดสมัยพระเวทนานับพันปี พวกพราหมณ์เรียนรู้ว่าการผูกขาดพระเวทและพิธีกรรมไว้ในมือ ได้กลายเป็นที่มาของลาภสักการะและสิทธิผลประโยชน์มากมาย จึงคิดที่จะผูกขาดอำนาจไว้

^๖ คำว่า “**อศฺวเมธะ**” คือพิธีเอาม้ามาบูชาอัญ โดยปล่อยม้าอุปการให้ผ่านดินแดนต่าง ๆ ถือว่าเป็นการประกาศอำนาจ ครั้นเมื่อม้ากลับมาแล้ว ก็เอาม้านั้นมาบูชาอัญ การกระทำดังกล่าวถือเป็นพิธีประกาศศักดานุภาพของราชาธิราชในอินเดียสมัยโบราณ ซึ่งกษัตริย์อินเดียนิยมกระทำก่อนขึ้นเสวยราชย์

^๗ คำว่า “**นรมะ**” หรือการฆ่าคนบูชาอัญ จะนำมาฆ่าได้เฉพาะคนวรรณะต่ำหรือพวกนอกวรรณะเท่านั้น ส่วนคนในวรรณะพราหมณ์หรือคนในวรรณะกษัตริย์ จะนำมาฆ่าบูชาอัญมิได้

^๘ ดู “**พิธีมหาอัญ**” ใน **กฏทันตสูตร**. ไตร. ๘/๑๕๕ - ๒๓๘., **ยัญสูตรที่ ๕**. ไตร. ๘/๒๐๐. **อัคคิสูตร**. ไตร. ๑๕/๓๔๕ - ๓๕๑. ประกอบ.

^๙ ดู **กฏทันตสูตร**. ไตร. ๘/๒๐๐.

ให้นานที่สุด และพวกเขายังได้ข้คิดอีกว่า แม้แต่เดิมมา เทพ จะเป็นใหญ่ที่สุด แต่เทพก็อยู่ภายใต้ อำนาจของมนต์ที่พวกเขาต้องบ่นสาธยาย มนต์จึงกลายเป็นสิ่งที่ใช้กำกับเทพ และมนต์ก็ติดอยู่ ภายใต้อำนาจของพราหมณ์ เพราะพราหมณ์เป็นผู้สาธยายมนต์ ฉะนั้น พราหมณ์จึงเป็นผู้ยิ่งใหญ่ อย่างแท้จริง ดังที่พวกเขาอ้างเหตุผลเชิงตรรกะ ว่า “สากลจักรวาลย่อมอยู่ในอำนาจของเทวดา แต่ เทวดานั้นย่อมอยู่ในอำนาจของมนต์ ส่วนมนต์นั้นย่อมอยู่ในอำนาจของพราหมณ์ เพราะฉะนั้น พราหมณ์จึงเป็นเทวดาของเรา”^{๑๐}

จะเห็นว่าในสมัยนี้ความคิดของพราหมณ์ได้พัฒนาไปอีกขั้นหนึ่ง คือ ลดความสำคัญของ พระเวทลง แล้วให้ความสำคัญกับพราหมณ์แทน จึงเรียกว่า “สมัยพราหมณ์” ซึ่งเหตุการณ์ในสมัย พราหมณ์ตอนต้นถือว่าเป็นบริบทร่วมสมัยกับพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เพราะพระพุทธเจ้าทรงเผชิญ กับการโต้แย้งกับพวกพราหมณ์หลายรูปแบบ ซึ่งในที่นี่จะนำเสนอเพียง ๓ ประเด็นได้แก่ ๑) มุ่ง พัฒนาบทบาทของพราหมณ์อย่างจริงจัง ๒) พยายามทำให้การประกอบพิธีกรรมมีความยุ่งยาก ซับซ้อน ๓) มุ่งทำให้กฎเกณฑ์เรื่องการแบ่งชั้นวรรณะมีผลในทางปฏิบัติมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะกล่าวแต่ ละประเด็นตามลำดับ ดังนี้

๑) มุ่งพัฒนาบทบาทของพราหมณ์อย่างจริงจัง

การที่จะทำให้ชนทั่วไปเห็นว่า พราหมณ์เป็นเทวดาของเรา สมดังคำกล่าวอ้างได้นั้น ในขั้นแรกจะต้องสร้างความน่าเชื่อถือโดยการพัฒนาบทบาทของตนให้โดดเด่น โดยอ้างว่าโลก จะต้องประกอบด้วย “องค์สาม” ได้แก่ (๑) พราหมณ์ (๒) พระเวท และ (๓) วรรณะสี่ ถ้าขาด ส่วนหนึ่งส่วนใด จะถึงซึ่งความพินาศ พร้อมกันนี้ก็มีการแต่งคัมภีร์อธิบายพระเวทขึ้นมาใหม่ ชื่อ “พราหมณะ” และสร้างคติเรื่องอาศรมแห่งการบำเพ็ญเพียรที่เรียกว่า “อาศรมสี่” ได้แก่ อาศรม ที่ ๑ พรหมจารี : พิธีประกาศตนเป็นพรหมจารีเพื่อประพฤติพรหมจรรย์ อาศรมที่ ๒ ภฤหัสถ์ : บำเพ็ญตนเป็นภฤหัสถ์ผู้ครองเรือนที่ดี อาศรมที่ ๓ วานปรัสถ์ : การออกบำเพ็ญกิจในป่า และ อาศรมที่ ๔ สันยาสี : แสวงหาธรรมเพื่อบรรลุมโภกยะ (ความหลุดพ้น) และเมื่อผู้ใดบำเพ็ญตนจน บรรลุ ความเป็นพราหมณ์ ได้แล้ว ก็จะได้สิทธิ ๕ ประการ ได้แก่ (๑) ศึกษาคัมภีร์พระเวท (๒) สั่งสอนพระเวท (๓) ปฏิบัติกิจในพิธี “บริจาต” (๔) รับทานจากผู้ศรัทธา (๕) บริจาคทานแก่คน ยากจน ซึ่งการเข้าอาศรมสี่นั้น แม้โดยหลักการจะเข้าได้ทั้งคนในวรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ และ แพศย์ แต่ในทางความเป็นจริง พวกแพศย์มีโอกาสน้อย ส่วนวรรณะสูตรและพวกนอกรวรรณะจะ ถูกห้าม

^{๑๐} เสฐียร โภกเศศ. ศาสนาเปรียบเทียบ. หน้า ๑๗๕.

๒) พยายามทำให้การประกอบพิธีกรรมมีความยุ่งยากซับซ้อน

เพื่อที่จะรักษาสีทธิผลประโยชน์อันแนบเนื่องกับความเป็นพราหมณ์ไว้ให้มากที่สุด พวกเขาจึงผูกขาดสิทธิทางการศึกษาไว้ในหมู่พวกตน หรือถ้าหมู่พวกอื่นที่พอจะมีโอกาสบ้างก็ชั้นชั้นวรรณะกษัตริย์ ส่วนวรรณะแพศย์แทบไม่มีโอกาส ยิ่งถ้าเป็นคนในวรรณะศูทรหรือพวกนอกรวรรณะ ประตู่จะปิดตาย เพราะพวกพราหมณ์เลือกใช้ภาษาเดิมของสันสกฤต ซึ่งนิยมใช้หมู่ชนชั้นสูง เป็นเครื่องมือถ่ายทอดพระเวท จึงยากที่คนชั้นต่ำจะเรียนรู้และเข้าใจได้

นอกจากนี้ ในส่วนของการประกอบพิธีกรรม ก็พยายามทำให้มีหลายกระบวนการ และหลายขั้นตอน ในแต่ละกระบวนการขั้นตอนล้วนยุ่งยากซับซ้อน จนยากที่ชาวบ้านทั่วไปจะเรียนรู้และปฏิบัติได้ นอกจากนี้ยังมีการกำหนดบทลงโทษไว้ด้วยว่า ถ้าคนวรรณะต่ำแอบฟังการถ่ายทอดพระเวทให้ลงโทษด้วยการหลอมตะกั่วแล้วนำมากรอกในรูหู ถ้าพยายามที่จะสาธยายพระเวท ให้ลงโทษโดยการตัดลิ้น และถ้าพยายามที่จะศึกษาพระเวทให้ฝ่าร่างกายออกเป็นสองซีก เป็นต้น^{๑๑}

๓) มุ่งทำให้กฎเกณฑ์เรื่องการแบ่งชั้นวรรณะมีผลในทางปฏิบัติมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ใน ข้อ ๒.๓ เรื่อง บริบททางสังคมที่เกี่ยวกับเรื่องการแบ่งชั้นวรรณะ

(๔) สมัยอินดู : (พ.ศ. ๓๐๐ เป็นต้นมา) ในสมัยนี้พวกอารยันค่อย ๆ ขยายขึ้นไปทางเหนือจนตลอดลุ่มน้ำสินธุ จึงได้ชื่อใหม่ตามชื่อแม่น้ำว่าพวก “อินดู” ส่วนศาสนาพราหมณ์ก็มีชื่อเรียกใหม่ว่า “ศาสนาอินดู” กล่าวได้ว่าในสมัยนี้ความคิดของพราหมณ์ได้พัฒนาไปอีกขั้นหนึ่ง ซึ่งเกิดจากเหตุผลและความจำเป็นของบริบททางสังคมสมัยนั้น อีกทั้งเป็นผลสืบเนื่องมาจากอิทธิพลคำสอนของศาสนาเซนและศาสนาพุทธที่เกิดตามมาใกล้เคียงกัน โดยสองศาสนาที่เกิดภายหลังได้ชี้ให้เห็นข้อบกพร่องในคำสอนของศาสนาพราหมณ์ว่า เทพเจ้าของพราหมณ์ประทับอยู่ในสถานที่ซึ่งห่างไกลจากมนุษย์มากเกินไป กล่าวคือ ในขณะที่มนุษย์กำลังทุกข์ยากลำบาก แต่เทพกลับประทับอยู่บนสวรรค์ จึงยากที่จะรับรู้และช่วยแก้ไขปัญหาคความเดือดร้อนของมนุษย์ได้ทัน ซึ่งต่างจากหลักการของศาสนาพุทธและศาสนาเซนที่ศาสดาคำสอนเป็น “ผู้คิดดิน” อยู่ใกล้ชิดกับมนุษย์สามารถรับรู้ความทุกข์ยากและช่วยเหลือได้ทันทั่วถึง นอกจากนี้ หลักคำสอนเรื่องการแบ่งชั้นวรรณะของพราหมณ์ที่ทำให้ชนชั้นต่ำเสียเปรียบและสิ้นหวัง ก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่มีส่วนผลักดันให้พวกเขาหันเหออกจากศาสนาพราหมณ์ แล้วหันมานับถือศาสนาพุทธและศาสนาเซนมากยิ่งขึ้น

เมื่อพราหมณ์ได้รับรู้ถึงการสูญเสียมวลชน จึงต้องปรับกลยุทธ์การสอนเพื่อดึงมวลชนกลับมาดังเดิม จึงพัฒนาคติเรื่องการ “อวตาร” (Incarnation) ว่าเทพอวตาร (แปลงร่าง) จากสวรรค์

^{๑๑} ดู พระราชวรมณี. (ประยูรย์ ปรุคโต). พุทธศาสนากับสังคมไทย. หน้า ๓๐. และดู พระเทพเวที. (ประยูรย์ ปรุคโต). พุทธธรรมฉบับขยายความ. หน้า ๗ ประกอบ.

ลงมาเพื่อปราบยุคเข็ญและช่วยเหลือมนุษย์ในหลายรูปลักษณะ โดยอวตารลงมารวม ๑๐ ปาง (คติเรื่อง “นารายณ์ ๑๐ ปาง” จึงเกิดขึ้น) และยิ่งอ้างอีกว่าใน ๑๐ ปางนี้ มีอยู่ปางหนึ่งที่อวตารลงมาเป็นพระพุทธรเจ้า คือ ปาง “พุทธรดาวตาร” ^{๑๒} ด้วยเหตุนี้ พวกพราหมณ์จึงอ้างเชิงตรรกะว่า เมื่อพระพุทธรเจ้าเป็นปางหนึ่งของพระนารายณ์ (เทพองค์ ๑ ใน ๓ องค์ของศาสนาฮินดู) ฉะนั้นใครก็ตามที่นับถือพระพุทธรเจ้า ก็เท่ากับนับถือศาสนาฮินดูนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม วิวัฒนาการของศาสนาพราหมณ์สมัยฮินดู ถือว่าเป็นบริบททางสังคมที่ล่วงเลยสมัยพุทธกาล คือ เกิดขึ้นภายหลังจากที่พระพุทธรเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ฉะนั้นบริบทส่วนนี้ จึงอยู่นอกขอบเขตงานวิจัย จะไม่นำมากล่าวถึง หรือถ้าจะกล่าวถึงบ้างก็เฉพาะเท่าที่จำเป็น เพื่อสะท้อนกลับไปให้เห็นภาพการแก้ปัญหาทางสังคมและการเมืองของพระพุทธรเจ้าได้กระจ่างแจ้งยิ่งขึ้น

๒.๑.๒ บริบทในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคำสอนของศาสนาเซน

นอกจากศาสนาพราหมณ์จะมีส่วนในการก่อให้เกิดปัญหาแล้ว ศาสนาพุทธยังมองอีกว่าศาสนาเซนก็มีส่วนในการสร้างปัญหา หรืออย่างน้อยก็มิช่วยแก้ปัญหาอย่างถูกต้องวิธีด้วยเช่นกัน ฉะนั้น จึงต้องทำความเข้าใจบริบทส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนาเซนด้วย กล่าวคือ ศาสนาเซน หรือ “เซน” มาจากคำว่า ชินะ แปลว่า ผู้ชนะ (ชนะความโกรธ) ซึ่งหมายถึงการที่ศาสดาของศาสนา นี้ถือหลักอหิงสา แม้ใครประทุษร้าย ก็ไม่โกรธและทำร้ายตอบ จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ชนะอย่างแท้จริง ส่วนในคัมภีร์ของศาสนาพุทธ เรียกนักบวชในศาสนา นี้ว่า นิครนถ์ หรือ “เดียรธีย์ นิครนถ์” คำว่า “นิครนถ์” แปลว่า ไม่มีกิเลสเครื่องผูกมัด ซึ่งหมายถึงไม่ยึดถืออะไรทั้งสิ้น แม้แต่ผ้าผ่อนก็ไม่นุ่งห่ม ทำตนเป็นเสมือน “ชีเปลือย” โดยเฉพาะพวก นิกายทิฆัมพร จะไม่นุ่งห่มผ้า ส่วน นิกายเศวตัมพร ซึ่งอาศัยอยู่ในถิ่นที่มีอากาศหนาวจัด ก็มีการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ มีการนุ่งห่มผ้าเช่นกัน โดยนิยมนุ่งขาวห่มขาว

ศาสดาของศาสนาเซน มีนามเดิมว่า วรรณมาน ตามประวัติเล่าว่าเมื่อครั้งเยาว์วัย ได้แสดงความกล้าหาญโดยการปราบช้างพลายที่กำลังตกมันลงได้ จึงได้นามใหม่ว่า “มหาวิระ” แปลว่า ผู้กล้าหาญอย่างยอดเยี่ยมที่หาผู้ใดเสมอเหมือนมิได้ แต่ถ้าสืบย้อนประวัติของท่านผู้นี้ พบว่ามี

^{๑๒} “นารายณ์ ๑๐ ปาง” ได้แก่ (๑) มัตสยวตาร อวตารเป็น ปลา (๒) ภูรมาวตาร อวตารเป็น เต่า (๓) วราหาวตาร อวตารเป็น หมูป่า (๔) นรสิงหาวตาร อวตารเป็น ครึ่งสิงห์ (๕) วามนาวตาร อวตารเป็น พราหมณ์เตี้ย (๖) ปรศุรามาวตาร อวตารเป็น พราหมณ์ถือขวาน (๗) รามาวตาร (รามจันทราวตาร) อวตารเป็น พระราม (๘) กฤษณาวตาร อวตารเป็น พระกฤษณะ (๙) พุทธรดาวตาร อวตารเป็น พระพุทธรเจ้า และ (๑๐) กัลกยวตาร (กัลกียาวตาร) ในอนาคตจะอวตารเป็นชายชื่อกัลกิ ผู้ซึ่งมาช่วยมนุษย์โลกปราบยุคเข็ญ

หลักฐานลึกลับกันอยู่บ้าง กล่าวคือ บ้างก็อ้างว่าเคยเป็นมกุฎราชกุมารองค์หนึ่งในหมู่กษัตริย์ลิจฉวีแห่งแคว้นวิเทหะ แต่ครั้งอยู่ต่อมาท่านเกิดความเสียใจอย่างรุนแรงจากการที่บิดาและมารดาต้องจบชีวิตลง อันเนื่องมาจากการบำเพ็ญตบะ โดยวิธีถืออาหารตามคติความเชื่อแบบพราหมณ์ ท่านจึงตัดสินใจละทิ้งบ้านเรือนและลูกเมียขณะที่อยู่ในวัย ๓๐ ปี (เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบวชในวัย ๒๙ พรรษา) มหาวิระทองเที่ยวจาริกไปตามลำพังด้วยกายอันเปลือยเปล่า ไร้ที่พักพิงอาศัย เกี่ยวกรำตนเองด้วยการฝึกสมาธิอย่างรุนแรง และบำเพ็ญทุกรกิริยาอันทำได้ยากยิ่งเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า แต่ใช้วิธีต่างกัน คือ ท่านเลือกหนทาง **อหิงสา** ไม่ว่าใครจะทุบตีหรือทำร้ายอย่างไร ก็ไม่โกรธและทำร้ายตอบ ถือการนั่ง ไม่พูดจาตลอดเวลา ๑๒ ปี จนกระทั่งบรรลุลึ่งที่ท่านเชื่อว่าเป็น **“โมกษะ”** แล้วจึงยอมพูดจาและเริ่มสั่งสอนผู้คน

แต่ถ้าสืบค้นในพระไตรปิฎก จะไม่พบชื่อศาสดาผู้มีนามว่า **มหาวิระ** คงพบแต่เจ้าลัทธิตูมีนามว่า **นิครนถ์ นาฏบุตร** จากคำว่า **“นาฏบุตร”** น่าจะสันนิษฐานว่าท่านเคยเป็นบุตรของนักฟ้อนมาก่อน โดยอาจมีมารดาหรือบิดาเป็นเทือกเถาเหล่ากอของศิลปินหรือนักฟ้อน เพราะคนสมัยนั้นนิยมเรียกชื่อตามฉายาหรือโคตรตระกูล เช่น **พระสารีบุตร** มีมารดาชื่อ **สารี** ส่วน **พระโมคคัลลาน** มีมารดาชื่อ **โมคคัลลี** หรือพระพุทธเจ้ามีพระนามว่า **“สมณะศากยบุตร”** ซึ่งสื่อความหมายให้รู้ว่าพระองค์เป็นสมณะผู้เป็นบุตรในวงศ์ของศากยะ เป็นต้น

ถ้าพิจารณาคำสอนของศาสนาเซน พบว่ามีวิธีนำเสนอคล้ายกับของพุทธศาสนา เช่น ใช้วิธีหยิบยกเอาหลักคำสอนของพราหมณ์มาหักล้าง โต้แย้ง หรืออธิบายความหมายใหม่ เช่น โต้แย้งว่า คำสอนเรื่องการสร้างโลกเป็นเรื่องเหลวไหล ข้ออ้างเรื่องชั้นวรรณะเป็นการตีขลุมเอาเอง การบูชาตัณหา การเชื่อโชคกลาง ฤกษ์ยาม และการบูชารูปเคารพเป็นสิ่งไร้สาระ ในส่วนที่เกี่ยวกับสตรีศาสนาเซนปฏิเสธสิทธิสตรีและมองภาพสตรีในทางลบเช่นเดียวกับของพราหมณ์ ดังที่กล่าวว่า **“สตรีเพศเป็นเหตุแห่งบาป สตรีเพศเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสทั้งหลาย นักปราชญ์แต่โบราณกาลกล่าวไว้ดังนี้ ผู้ใดไม่พูดถึงสตรี ไม่มองดูสตรีเสียได้ ไม่พูดกับสตรีเสียได้ ไม่ควรอ้างว่าสตรีเป็นของตน จะเป็นการดี และไม่ควรแตะต้องงานใด ๆ ของสตรี”**^{๑๑}

จริยธรรมสูงสุดของนักบวชเซน ถือความเป็นผู้สันโดษคล้ายกับของพุทธ แต่โดยวิถีปฏิบัติค่อนข้างจะกระเด็ดไปทางทรมาณตนเองให้ได้รับความเดือดร้อนลำบาก เช่น สอนว่า

จงเป็นผู้เดียว ด้วยอาหารที่เขามอบให้จากภิกขาจาร นักพรตไม่ควรคำนึงว่าจะได้อาหารหรือไม่ในการภิกขาจารนั้น อาหารนั้น ๆ ไม่ว่าจะป็นน้ำล้างจาน เศษอาหารที่ไหลมาจากท่อ เศษอาหารเปรี้ยว อาหารผสม อาหารที่หารสอันควรมิได้ ก็ไม่พึงรังเกียจอาหารนั้น ๆ การภิกขาจาร ไม่ต้องเลือกบ้านของตระกูล นักพรตผู้ใดทำได้ดังนี้ นักพรต

^{๑๑} อ้างใน เสฐียร พันธงชัย. ศาสนาเปรียบเทียบ. หน้า ๑๑๔.

ผู้เป็นนักรบตรีศูตรี^{๑๔}

วัตรปฏิบัติบางอย่างของนักบวชเช่นมีส่วนผลักดันให้มีการบัญญัติวัตรปฏิบัติในหมู่ นักบวชชาวพุทธ เช่น กรณีที่ศาสนาเซนห้ามนักบวชออกสังฆจรในช่วงฤดูฝน เพราะเป็นการเหยียบ ย่ำข้าวกล้าของชาวนาและเป็นการเบียดเบียนชีวิตสัตว์เล็กสัตว์น้อยที่กำลังเจริญเติบโตในฤดูกาลนี้ ซึ่งในขณะนั้นหมู่ภิกษุในพุทธศาสนายังคงจาริกเผยแผ่ธรรมะในฤดูดังกล่าว จึงถูกชาวบ้านตำหนิ พังโทษาว่า เพราะเหตุใด เหล่าภิกษุในสมณะศากยบุตร จึงเหยียบย่ำข้าวกล้าให้เสียหาย อีกทั้งยัง เบียดเบียนชีวิตสัตว์อีกด้วย ต่อมาพระพุทธองค์ทรงบัญญัติให้ภิกษุอยู่จำพรรษาตลอดฤดูฝน^{๑๕} หรือแม้แต่เรื่องกำเนิดที่มาของวันพระ (วันธรรมสวนะ) ซึ่งมีการแสดงธรรมในวัน ๘ ค่ำ, ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ คำสอนลักษณะนี้เคยมีในวินัยปฏิบัติของหมู่นักบวชเซน ต่อมาพระเจ้าพิมพิสาร ได้ เสนอให้มีการแสดงธรรมในวันดังกล่าวในศาสนาพุทธบ้าง ซึ่งพระพุทธองค์ทรงมีพุทธานุญาต ตามเสนอ จึงเป็นที่มาของการแสดงธรรมเทศนาในวันพระมาถึงปัจจุบัน^{๑๖}

อย่างไรก็ตาม การที่ศาสนาเซนบัญญัติให้นักบวชต้องทรมานตนเองอย่างเข้มงวดกวดขัน เช่น การถอนผมทีละเส้นให้หมดทั้งศีรษะรอบปีละ ๑ ครั้ง^{๑๗} หรือใช้ชีวิตแบบนุ่งลมหม่มฟ้าอย่าง **ซีเปลือย** เพื่อแสดงให้เห็นว่าสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่ปรารถนาสิ่งใด แม้แต่ผ้าผ่อนปกปิด ความร้อนหนาวหรือความละเอียด โดยอ้างว่าถ้าผู้ใดทนร้อนหนาว หรือทนละเอียดไม่ได้ แสดงว่า ภายในจิตใจยังมีกิเลส ยังละวางไม่ได้อย่างแท้จริง

ส่วนวัตรปฏิบัติอย่างอื่น เช่น การคั้นน้ำจะต้องกรองก่อน เพราะเกรงว่าจะกลืนชีวิตสัตว์ เล็ก ๆ ที่มองด้วยตาเปล่าไม่เห็นเข้าไปด้วย หรือเวลาเดินไปไหนจะต้องใช้ผ้าปิดจมูกเพื่อป้องกัน การหายใจเอาสิ่งมีชีวิตเล็ก ๆ เข้าไป หรือไม้ก็ต้องถือไม้กวาดพัดวินาหน้า เพราะเกรงว่าจะเหยียบ สัตว์เล็กสัตว์น้อย ซึ่งวัตรปฏิบัติเหล่านี้้นักพรตเซนจะต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัด แต่ศาสนาพุทธไม่ เห็นด้วยกับวัตรปฏิบัติที่ตึงเกินไปจนทำให้ผู้ปฏิบัติเดือดร้อนลำบาก พระพุทธเจ้าถือว่าการกระทำ นั้นเป็น “**อัตตกิลมถานุโยค**” (ตึงเกินไป) ในขณะที่เดียวกันก็ไม่เห็นด้วยกับการปฏิบัติที่หย่อนเกินไป จนกลายเป็นความติดข้องหลงใหล ซึ่งเรียกว่า “**กามสุขัลลิกานุโยค**” (หย่อนเกินไป) แต่โดย หลักการของพระองค์จะสอนให้เลือกเดินทางสายที่เรียกว่า “**มัชฌิมาปฏิปทา**” (ทางสายกลาง) คือ ไม่สุดโต่งไปทางด้านใดด้านหนึ่งในสองด้านนี้

^{๑๔} อ้างใน เสฐียร พันธงชัย, ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า ๑๑๓.

^{๑๕} ดู ธรรมรึกษา, พระไตรปิฎกฉบับสาระ, หน้า ๗๑. (ดู วินัย ในไตร. ๔/๒๖๓) และดู “อุโบสถขันธกะ” ไตร. วิ. มหา. ๔/๑๔๗.

^{๑๖} ดู ธรรมรึกษา, พระไตรปิฎกฉบับสาระ, หน้า ๗๔ - ๗๕. (ดู. อุโบสถขันธกะ. ไตร. ๔/๑๕๕)

^{๑๗} ดู สุชีพ ปุญญานุภาพ, ประวัติศาสตร์ศาสนา, หน้า ๒๖๔.

๒.๑.๓ บริบทในส่วนที่เกี่ยวกับลัทธิคำสอนอื่น

นอกจากที่กล่าวข้างต้น ศาสนาพุทธยังมองอีกว่า ลัทธิคำสอนอื่น ที่กำลังเผยแผ่อยู่ในสมัยนั้น ก็มีส่วนในการสร้างปัญหา หรืออย่างน้อยก็มิได้ช่วยแก้ปัญหาอย่างถูกวิธีด้วยเช่นกัน อันที่จริง ลัทธิคำสอนอื่น ในสมัยนั้นมีหลายลัทธิ แต่เท่าที่กล่าวไว้ในพรหมชาลสูตร มี ๖๒ ลัทธิ^{๑๘} แต่ละลัทธิแยกออกเป็นนิกายย่อย ในบรรดาลัทธิเหล่านี้ที่รู้จักกันแพร่หลายมี ๖ สำนัก ได้แก่สำนักปุรณ กัสสปะ, สำนักมกขลิ โคสาล, สำนักอชิต เกสกัมพล, สำนักปคุช กัจจายนะ, สำนักนิครนถ์ นาฏบุตร และ สำนักสัทธชัย เวลัญจบุตร แต่ต่อมัลลทธิเหล่านี้ค่อย ๆ ถูกสืบทอดไปตามกาลเวลาคงมีแต่ สำนักนิครนถ์ นาฏบุตร ที่สืบทอดมาถึงสมัยปัจจุบัน ตามที่รู้จักกันในนามศาสนาเซนนั่นเอง

ถ้าจะนำแนวคิดของสำนักเหล่านี้มาประมวลกันเข้า พบว่าแต่ละสำนักมุ่งโต้แย้งกันเรื่องโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง มีที่สุดหรือไม่มีที่สุด มีขอบเขตจำกัดหรือไม่จำกัด โลกหน้าหลังความตายมีหรือไม่ บางคนว่าไม่มี ตายแล้วสูญ บางคนว่ามีด้วย ไม่มีด้วย บางคนว่ามีก็ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่ใช่ พวกที่เชื่อว่าตายแล้วเกิด ก็ยังแยกย่อยออกไปอีก คือ พวกที่เชื่อว่าเคยเกิดเป็นอะไร ก็เป็นอย่างนั้นทุกชาติ ไม่เปลี่ยนแปลง บางคนว่ามีการเปลี่ยนแปลง คือเกิดเป็นอย่างนั้นบ้าง อย่างนี้บ้าง ในพวกที่เชื่อว่าตายแล้วสูญ ก็แยกย่อยกันไปอีก คือ บางคนว่าตายแล้วสูญหมดทั้งร่างกายและจิตวิญญาณ บางคนว่าตายแต่กาย ส่วนจิตวิญญาณยังอยู่ อย่างไรก็ตาม ถ้าจะประมวลสรุปแนวคิดเหล่านี้เข้าด้วยกัน จะได้เพียง ๒ ทศนะ คือ พวกที่เชื่อเรื่องความเที่ยงแท้ันรันดร (ัสสตะ) กับพวกที่ไม่เชื่อเรื่องความเที่ยงแท้ันรันดร (อัสสตะ)

การนำคำสอนของลัทธิอื่นมาเสนอ ก็เพื่อสะท้อนให้เห็นบริบททางสังคมในชมพูทวีปสมัยนั้นอีกมิติหนึ่งว่า บรรยากาศของการต่อสู้แข่งขันระหว่างลัทธิ (ทิลี) เป็นไปอย่างเข้มข้น นอกจากใช้ปากเป็น “หอก” (อาวุธ) ทิ่มแทงกันแล้ว ยังต่อสู้กันด้วยเล่ห์เพทุบายต่าง ๆ บางครั้งถึงขั้นปองร้ายผู้ที่ถือลัทธิต่างกับตน และบ่อยครั้งที่ใช้ชีวิตเป็นเดิมพันเพื่อปกป้องทิลีนั้น บางครั้งนอกจากจะต่อสู้ระหว่างหัวหน้าสำนักแล้ว ยังชักชวนสานุศิษย์และคฤหัสถ์ที่เลื่อมใสมาเป็นแนวร่วม และที่ร้ายกว่านั้นยังชักชวนผู้มีอำนาจทางการเมืองมาเป็นกองหนุน เพื่อร่วมกันทำลายฝ่ายตรงข้ามให้ย่อยยับ ด้วยเหตุนี้ บ่อยครั้งที่ความขัดแย้งระหว่างลัทธิค่อย ๆ บานปลายกลายเป็นความขัดแย้งทางสังคมและการเมืองตามมา

๒.๒ บริบททางสังคมในส่วนที่เกี่ยวกับวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้น

ดูเหมือนจะเป็น “สมัยนิยม” ของชาวชมพูทวีปสมัยนั้นซึ่งคอกอยู่ภายใต้อิทธิพลความเชื่อแบบพราหมณ์ ที่เชื่อว่าการบำเพ็ญตบะหรือทรมานตนด้วยวิธีต่าง ๆ จะช่วยเผาผลาญกิเลสให้

^{๑๘} ใตร. ๘/๒๖ - ๖๒

แห่งเหือด แล้วเข้าถึงความหลุดพ้นได้ ยิ่งถ้าผู้ใดทรمانได้ยิ่งยวดกว่า จะมีโอกาสเข้าถึงได้มากกว่า จึงปรากฏให้เห็นทั่วไปว่า บรรดาเชื้อเจ้า ผู้ดีมีตระกูล ปัญญาชน ตลอดจนผู้ที่อยู่ในวรรณะสูง ต่างพากันละโลกียสมบัติออกแสวงหาโมกขธรรม ส่วนบางพวกที่มีได้หวังความหลุดพ้นจริง ๆ ก็ร่วมผสมโรงออกบำเพ็ญตบะ เพราะเชื่อว่าจะเป็นหนทางนำมาซึ่งความเลื่อมใสศรัทธาและลาภสักการะ

การบำเพ็ญตบะมีหลายรูปแบบ เช่น ทำตนเป็นฤๅษีชีไพร เป็นชีเปลือย อาศัยอยู่ตามกระท่อม ป่าช้า ถ้ำและโคนไม้ เลี้ยงชีพด้วยการภิกขาจาร รับประทานอาหารเฉพาะอย่างและมีชื่อเรียกตามประเภทอาหารนั้น ๆ ไม่รับ (ฉัน) ปลาและเนื้อ รับประทานแต่ผลไม้ รากไม้ สมุนไพร นม กินหญ้าเหมือนโคกระบือ กินโคลน (จีโค) หรืออาหารผสมด้วยจีโค รับประทานวันละไม่เกิน ๘ คำ รับประทานตามจันทร์ขึ้นจันทร์แรม รับประทานอุจจาระ ปัสสาวะของผู้อื่นหรือของตนเอง เทียวหากินตามป่าช้า ลงแช่ตัวในน้ำแก่ระดับเอวคราวละหลายวันหรือหลายสัปดาห์ หรือไม่ก็แช่ตัวในน้ำเย็นจัดวันละสามเวลา ชำระบาปด้วยการอาบน้ำในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์โดยย้ายที่อาบไปเรื่อย ๆ ให้ได้มากแห่งที่สุด^{๑๙} ถือการนอนบนเตียงหนามคราวละนาน ๆ ทุกวัน นอนบนพื้นดิน ไม่ยอมใช้เตียงหรือเครื่องปูลาด บ้างก็ไม่นอน แต่จะยืนตัวตรงตลอดเวลา ห้อยศีรษะโดยเอาเท้าเหนี่ยวกิ่งไม้ไว้อย่างค้ำคาว อยู่ในอิริยาบถอดตัว ไม่ยืน นั่ง นอนในท่าตัวตรง อยู่หนึ่ง ๆ ไม่ไหวติง นอนท่าเหมือนตายในป่าช้าท่ามกลางกองกระดูก เมื่อเด็กเลี้ยงโคมาพบเจอ คิดว่าคนบ้า จึงโปรยฝุ่นใส่ อุจจาระรด ปัสสาวะรด เอาไม้ทิ่มแทงหู ก้อนหิน ไม้โกธตบ ทำตัวแข็งทื่อปราศจากความรู้สึก ยืนหรือนั่งในท่าเดิมและที่เดียวนานเป็นแรมปีจนคนมาทำรังที่ผม เถาวัลย์ขึ้นพันที่ขา จอมปลวกขึ้นที่เท้า ยืนเดินเขย่งเท้า ยกแขนคาไว้จนแข็งค้าง ทำร้ายร่างกายตนเอง เช่น บีบรัดอวัยวะบางอย่างจนเป็นง่อย นั่งกลางแดดพร้อมทั้งก่อกองไฟ ๔ กอง ล้อมไว้ ๔ ทิศ กำมือแน่นจนเล็บงอกแทงเข้าไปในอุ้งมือ ทำตนเศร้าหมอง สกปรกน่าเกลียด เช่น เอาดินโคลนหรือธุลีทาตัวจนแห้งเกรอะกรัง ตกสะเก็ด สกปรกเหม็นสาบสุดจะทน ระมัดระวังตัวเป็นพิเศษ ก้าวขาทีละข้าง ค่อย ๆ ย่าง เพราะกลัวจะเหยียบสัตว์เล็กสัตว์น้อย ทำตนเป็นเสมือน “ผีตอเหลือง” หลบหน้าผู้คนอยู่แต่ในป่า ได้ยินเสียงคนแต่ไกลก็พยายามวิ่งหนี หรือแอบลงรู เพราะเกรงว่าถ้าใครเห็นจะทำให้เสียวัตร กลานสี่ขาเหมือนสัตว์สี่เท้า บุชาธรรมชาติ เช่น บูชาไฟ ไหว้พระอาทิตย์ เป็นต้น^{๒๐}

นอกจากนี้ ใน มหาสิหนาทสูตร^{๒๑} ยังกล่าวถึงวิธีบำเพ็ญตบะในรูปแบบอื่นอีก เช่น...

^{๑๙} ดู พระราชวรมุนี. (ประยูรค์ ปยุตโต). พุทธศาสนากับสังคมไทย. หน้า ๓๐. และดู พระเทพเวที. (ประยูรค์ ปยุตโต). พุทธธรรมฉบับขยายความ. หน้า ๙ ประกอบ.

^{๒๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก. พุทธศาสนา : ทัศนคติและวิจารณ์. หน้า ๕๕ - ๖๐.

^{๒๑} ดู มหาสิหนาทสูตร. ไตร. ๕ / ๒๒๕ - ๒๒๖.

ไม่รับภิกษาเหล่านี้ คือ ภิกษาที่เขาแบ่งไว้ก่อน, ที่เขาทำเฉพาะ, ที่เขานิมนต์, ภิกษาปากหม้อ, ภิกษาจากหม้อข้าว, ภิกษาที่บุคคลอื่นคร่อมธรรณีประตุนำมา, ที่บุคคลอื่นคร่อมท่อนไม้ นำมา, ที่บุคคลอื่นคร่อมสากนำมา, ภิกษาของคน ๒ คนที่กำลังบริโภคอยู่, ของหญิงมีครรภ์, ของหญิงผู้กำลังให้ลูกคนนม, ของหญิงผู้คลอดเคลือบบุรุษ, ภิกษาที่นัดแนะกันทำไว้, ภิกษาในที่เลี้ยงสุนัข, ที่มีแมลงวันตอม

ไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ ไม่ดื่มสุรา, เมรัย, ยาคอง

ไม่รับภิกษาที่เรื้อนหลังเดียว กินข้าวคำเดียวบ้าง, รับภิกษาที่เรื้อน ๒ หลัง กินข้าว ๒ คำบ้าง, รับภิกษาที่เรื้อน ๓ หลัง กินข้าวในถาดน้อยใบเดียวบ้าง ๒ ใบบ้าง ๓ ใบบ้าง, กินอาหารที่เก็บค้างไว้วันหนึ่งบ้าง ๒ วันบ้าง ๓ วันบ้าง, บริโภคอาหารที่เขาจัดมาให้ทุก ๆ ครั้งเดือนบ้าง

บริโภคผักดองบ้าง, ข้าวฟ่างบ้าง, ลูกเดือยบ้าง, กากข้าวบ้าง, ยางบ้าง, สาหร่ายบ้าง, รำบ้าง, ข้าวตังบ้าง, กายานบ้าง, หญ้าบ้าง, โคมัยบ้าง, เหง้าและผลไม้ในป่าบ้าง, ผลไม้หล่นบ้าง

นุ่งผ้าป่าบ้าง ผ้าแกมกันบ้าง ผ้าห่อศพบ้าง ผ้าบังสกุลบ้าง ผ้าเปลือกไม้บ้าง หนังสือบ้าง หนังสือทั้งเล่มบ้าง ผ้าคารองบ้าง ผ้าเปลือกปอกรองบ้าง ผ้าผลไม้กรองบ้าง ผ้ากัมพลทำด้วยผมคนบ้าง ผ้ากัมพลทำด้วยขนสัตว์บ้าง ผ้าทำด้วยขนปีกนกเค้าบ้าง

นอนผมและหนวดอยู่เสมอบ้าง, ยืนตลอดเวลาบ้าง, เดินกระหย่งเหยียบพื้นไม่เต็มเท้าบ้าง, นอนบนหนามบ้าง, นอนบนแผ่นกระดานบ้าง, นอนบนเนินดินบ้าง, นอนตะแคงข้างเดียวบ้าง, หมกหมมด้วยธุลีบ้าง, อยู่กลางแจ้งบ้าง, นั่งบนอาสนะตามที่ลาดไว้บ้าง, บริโภคคู่อ้าง, ไม่ดื่มน้ำเย็นบ้าง, อาบน้ำวันละ ๓ ครั้งบ้าง^{๒๒}

ในส่วน of พระพุทธเจ้า ตอนเสด็จออกบวชใหม่ ๆ น่าจะตกอยู่ภายใต้อิทธิพลความเชื่อแบบพราหมณ์ด้วยเช่นกัน หรือไม่ว่าจะทรงต้องการพิสูจน์ว่าวิธีการแบบพราหมณ์มิได้ช่วยให้เข้าถึงความหลุดพ้นได้จริง ดังจะเห็นว่าทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา^{๒๓} โดยแบ่งออกเป็น ๓ วาระ คือ ในวาระที่ ๑ กตพระทนต์ด้วยพระทนต์ กตพระตาดูด้วยพระชีวหาให้แน่น จนพระเสโทไหลออกจากพระกัจฉะ เมื่อทรงเห็นว่ามิใช่หนทางที่ถูกต้อง ก็เปลี่ยนใหม่ ในวาระที่ ๒ ทรงผ่นกลั่นลม อัสสาสะ ปัสสาสะ จนลมเดินไม่สะดวกทางช่องพระนาสิกและช่องพระโอษฐ์ จนเกิดเสียงดังอุ้ทางช่องพระกรรม ทำให้ปวดพระเศียร เสียพระอุทร ร้อนในพระกายเป็นกำลัง แต่เมื่อไม่เห็นผล ก็เปลี่ยนใหม่ ในวาระที่ ๓ อดพระกระยาหาร ผ่อนเสวยวันละน้อย จนไม่เสวยเลย จนพระวรกายเหี่ยวแห้ง เหลือแต่หนังหุ้มกระดูก พระฉวีวรรณเศร้าหมอง พระอัฐิปราภภูทัวพระวรกาย เส้นพระ

^{๒๒} มหาสิหนาทสูตร. ไตร. ๕ [๒๖๖]/๒๒๕ - ๒๒๖.

^{๒๓} ดู กรรมการศาสนา. พุทธกิจ ๔๕ พรรษา ตอนที่ ๑. หน้า ๑๔.

โถมามีรากอันแน่นาหลดร่วง พระกำลังลดน้อยถอยลง เสด็จไปข้างไหนก็ชวนล้ม จนแทบจะเอาชีวิตไม่รอด

ครั้นทรงบำเพ็ญตบะครบวาระทั้งสามอย่างเข้มงวดกวัดขัน จนเชื่อได้ว่าไม่มีใครสามารถทำได้ยิ่งยวดกว่านี้อีก แต่ยังไม่บรรลุลูกมธรรม จึงแนพระทัยว่าวิธีการดังกล่าวไม่ถูกต้อง จึงทรงเลิกเสีย แล้วหันมาบำเพ็ญเพียรทางจิตแทน โดยวิธีทำพระองค์ให้ถึงพร้อมด้วยความสมบูรณ์แห่งศีลสมาธิ ปัญญา เจริญเมตตาจิต ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ จนกระทั่งสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ซึ่งอุปมาเหมือน ลูกไก่ตัวแรก ที่สามารถเจาะกระเปาะฟองไข่ออกมาได้

๒.๓ บริบททางสังคมในส่วนที่เกี่ยวกับการแบ่งชั้นวรรณะ

คติเรื่องชั้นวรรณะมีส่วนก่อให้เกิดปัญหาสังคมและการเมืองมิใช่น้อย ซึ่งในที่นี้จะกล่าวเพียง ๒ ประเด็น คือ (๑) วรรณะและอนุวรรณะ และ (๒) ความสัมพันธ์ระหว่างคนแต่ละวรรณะ ซึ่งจะกล่าวแต่ละประเด็นตามลำดับ ดังนี้

๒.๓.๑ วรรณะและอนุวรรณะ

อันที่จริง นอกจากจะแบ่งออกเป็น ๔ วรรณะ คือ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ และศูทร แล้ว ถ้านับถึงปัจจุบันยังชอยย่อย นับได้ประมาณ ๓,๐๐๐ วรรณะ และเกินกว่า ๒๕,๐๐๐ อนุวรรณะ และยังคงมีวรรณะใหม่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ บางวรรณะมีสมาชิกนับล้าน แต่บางวรรณะมีแค่หลักร้อย^{๒๔} ในวรรณะพราหมณ์ชอยเป็นพราหมณ์ชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำ วรรณะกษัตริย์แต่ละโคตรก็ถือว่ามีศักดิ์ศรีไม่เท่ากัน เช่น ใน “โคตมโคตร” (โคตรของพระพุทธเจ้า) ถือตนว่ามีสายเลือดบริสุทธิ์และเหนือกว่าโคตรอื่น ๆ จึงไม่ยอมแต่งงานกับต่างโคตร แต่จะแต่งงานระหว่างสายวงศ์กับโกถิววงศ์ซึ่งเป็นญาติพี่น้องกันเอง ในส่วนของวรรณะจัณฑาล ก็มีการชอยย่อยเช่นกัน เช่น คนซักผ้าถือตนว่าอยู่ในฐานะสูงกว่าคนฟอกหนัง คนฟอกหนังสูงกว่าคนกวาดถนน คนกวาดถนนสูงกว่าคนล้างส้วม เป็นต้น และเป็นที่น่าสังเกตว่าแม้พวกเขาจะเปลี่ยนไปเข้ารับนับถือศาสนาอื่น เช่น คริสต์ อิสลาม หรือซิกข์ ก็จักนำคติเรื่องชั้นวรรณะติดตัวไปด้วย จึงทำให้ศาสนิกในศาสนาอื่นพลอยมีคติเรื่องชั้นวรรณะปนอยู่ด้วย

๒.๓.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างคนแต่ละวรรณะ

เนื่องจากคนแต่ละวรรณะมีกำเนิดที่มาไม่เท่าเทียมกัน จึงกำหนดความสัมพันธ์บนพื้นฐานดังกล่าว ทำให้คนในวรรณะสูงได้เปรียบ แต่คนในวรรณะต่ำเสียเปรียบทุกด้าน แม้กระทั่งสิทธิในการมีครอบครัว ก็ห้ามแต่งงานระหว่างคนต่างวรรณะ มิเช่นนั้นลูกที่ออกมาจะเป็น “คนนอก

^{๒๔}ดู พระราชวรมณี. (ประยูร ปรุฑโต). พุทธศาสนากับสังคมไทย. หน้า ๑๖๘.

วรรณะ” คือเป็น **จัณฑาล** หรือ **หีนชาติ** ซึ่งถือว่าเป็นชาติกำเนิดต่ำช้า เป็นเสนียดจัญไรแก่ผู้พบเห็น ไม่มีใครอยากคบค้าสมาคมด้วย ดังที่ **พระราชวรมุนี** ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนต่างวรรณะตามที่ **พระมนู** ได้วางระเบียบกฎเกณฑ์ไว้ คือ

วรรณะทั้งสี่ถูกห้ามไม่ให้คบหากัน โดยเฉพาะไม่แต่งงานกัน ไม่กินอาหารร่วมกัน คนวรรณะสูงไม่กินอาหารที่คนวรรณะต่ำปรุง หรือแม้แต่จะต้อง ถ้ามียศุจำเป็นให้ต้องเกี่ยวข้องกัน เช่น ใช้ของสาธารณูปโภค มีสระน้ำเดียวกัน เป็นต้น ก็ให้แบ่งเขตกันใช้ หรือปันระยะที่จะต้องอยู่ห่างจากกัน เช่นวรรณะนั้นห่างจากวรรณะนี้ ๕๖ ก้าว ๔๐ ก้าว ๑๒ ก้าว เป็นต้น

การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ก็มีรายละเอียดของการปฏิบัติต่างกันไป เช่น ในหมู่วรรณะสูงช่วยกันเองใช้คาถาบูชาขัณฑ์ต่างกัน สายัฆโศภิตทำด้วยวัสดุต่างชนิดกัน วิธีการไหว้ต่างกัน โดยอาการโค้ง การแบมือ และการเหยียดมือ เป็นต้น สีประจำวรรณะก็กำหนดไว้แตกต่างกัน คือ สีขาวสำหรับวรรณะพราหมณ์ สีแดงสำหรับวรรณะกษัตริย์ สีเหลืองสำหรับวรรณะแพศย์ สีดำสำหรับวรรณะศูทร ฐานะความเป็นอยู่ก็ต่างกัน เช่นคนจัณฑาลถึงจะมั่งมีเงินทองก็ไม่มีสิทธิสร้างบ้านสองชั้น การลงโทษในความผิดอย่างเดียวกันก็ต่างกัน เช่น คนวรรณะต่ำฆ่าพราหมณ์จะต้องถูกลงโทษด้วยวิธีฆาตกรรม แต่พราหมณ์ฆ่าศูทร มีค่าเท่ากับฆ่าแมว จึงจก นก กบ^{๒๕}

๒.๔ บริบททางสังคมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิทธิสตรี

ตามคติที่สืบเนื่องกันมาก่อนสมัยพุทธกาล ถือว่าสตรีมิได้มีความเป็นใหญ่ในตัว กล่าวคือ ในสมัยเขาวัววัยต้องตกอยู่ภายใต้การคุ้มครองดูแลอย่างเข้มงวดกวาดขันจากมารดาบิดาหรือผู้ปกครอง โดยให้การเลี้ยงดูเสมือนว่าฝึกปรือไว้เป็นสมบัติของชายโดยเฉพาะ ถือว่าหญิงเป็นเสมือนสมบัติชนิดหนึ่งที่เกี่ยวข้องไว้สำหรับชายให้แก่บุรุษ หรือเป็นเสมือนสัตว์เลี้ยงชนิดหนึ่งที่ปราศจากสิทธิ์เสียใจ ๆ เพราะเชื่อว่าสตรีไม่มีอะไร ๆ ที่สมบูรณ์เหมือนบุรุษ ครั้นโตขึ้นเป็นสาวและมีครอบครัว ก็ต้องพลัดพรากจากญาติพี่น้องเพื่อไปปรนนิบัติรับใช้สามีและญาติฝ่ายสามี ครั้นเมื่อไปใช้ชีวิตร่วมกันแล้ว ต้องตกเป็น “สมบัติ” ของสามี ในฐานะของความเป็นภรรยา ไม่มีความเป็นอิสระหรือเป็นใหญ่ในตัว หากแต่เป็นเพียงสิ่งที่เรียกว่า “วัตถุเพื่อการแต่งงาน องค์กรมีไว้สำหรับให้กำเนิดลูก คอยดูแลงานบ้านและรับใช้สามี” ถึงแม้ใน **จักรวรรดิวัตรธรรม** จะกล่าวถึง

^{๒๕} ดู พระราชวรมุนี. พุทธศาสนากับสังคมไทย. หน้า ๑๖๗-๑๖๘.

คุณสมบัติของหญิงที่เป็น “นางแก้ว” อันถือเป็น “๑ ในรัตนะ ๗ ประการของจักรพรรดิ”^{๒๖} แต่ก็ยังถูกประเมินค่าไม่สูงไปกว่าทรัพย์สมบัติอย่างหนึ่ง ที่จะต้องเพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติที่เหมาะสมสำหรับการบำรุงบำเรอบุรุษเพศ ดังที่กล่าวไว้ว่าต้องมีรูปร่างและผิวพรรณสวยงามเหนือกว่าสตรีทั้งปวง มีกายสัมผัสอันแสนวิเศษนวลละมุนดังงาหรือปุยขน ขามหนาวกายนางก็อุ่น ขามอุ่นกายนางก็เย็น กลิ่นกายหอมดังกลิ่นจันทน์ กลิ่นปากหอมดังกลิ่นบัว อีกทั้งช่างเฉลียว คอยปรนนิบัติรับใช้ให้ถูกพระทัยอยู่เสมอ

๓. บริบททางการเมืองการปกครอง และบริบทที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ

หลังจากนำเสนอบริบททางสังคมแล้ว ต่อจากนี้จะนำเสนอบริบททางการเมืองการปกครอง และบริบทที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ คำว่า “บริบททางการเมืองการปกครอง และบริบทที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ” หมายรวมถึงความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ สภาพทางภูมิรัฐศาสตร์ ระบอบการเมืองการปกครอง ขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งในเบื้องต้นจะปูพื้นให้เห็นภาพรวมเกี่ยวกับแคว้นต่าง ๆ ในชมพูทวีป ตามที่กล่าวไว้ใน อุโบสถสูตร^{๒๗} ว่า ประกอบด้วย ๑๖ แคว้น ได้แก่ คันธาระ, กัมโพชะ, กุรุ, ปัญจาละ, มัลละ, อังคะ, มัจฉะ, สุรเสนะ, กาสี, เจตี, อัสดกะ แต่ที่เป็นแคว้นมหาอำนาจมีเพียง ๕ แคว้น ได้แก่ มคธ, วัชชี, โกศล, วังสะ และ อวันตี และยังมีแคว้นเล็กแคว้นน้อยอีก ๕ แคว้น ได้แก่ สักกะ, โกลิยะ, ภัคคะ, วิเทหะ และ อังคุตตราปะ (ดู แผนที่แสดงอาณาเขตของแคว้นต่าง ๆ หน้า ๔๔ ประกอบ) ซึ่งจะกล่าวแต่ละแคว้นตามลำดับ ดังนี้

(๑) แคว้นคันธาระ : ตั้งอยู่แถบดุ่มน้ำสินธุ แต่เราอาจไม่คุ้นหูชื่อแคว้นเท่ากับชื่อ “ตักสิลา” ซึ่งเป็นเมืองหลวง เพราะเมืองนี้เป็นแหล่งสำนักศึกษาปาลโมกข์ หรือ “เมืองมหาวิทยาลัย” ที่มีชื่อมาแต่ก่อนสมัยพุทธกาล ตักสิลาเต็มไปด้วยปราชญ์ผู้เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ เช่น วรรณคดี ไวยากรณ์ บทกวี ศิลปะ ดรรกศาสตร์ คณิตศาสตร์ ปรัชญา โหราศาสตร์ ดาราศาสตร์ แพทยศาสตร์ พิชัยสงคราม คณิตศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ แต่น่าเสียดายว่าผู้ที่เข้าศึกษาได้ ก็เฉพาะชนชั้นสูง ส่วนผู้มีชื่อเสียงที่สำเร็จการศึกษาจากที่นี่ เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล เจ้ามหาลิจฉวี พันธุลเสนาบดี หมอชีวก โภมารักข์ และองคุลิมาล เป็นต้น เล่ากันว่าในสมัยที่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช เข้ายึดครองเมืองนี้ ได้บันทึกเล่าถึงประเพณีของชาวตักสิลาว่า ครอบครัวที่มีฐานะยากจน ไม่สามารถปลูกฝัง

^{๒๖} “รัตนะ ๗ ประการ ของจักรพรรดิ” ได้แก่ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) แก้วมณี (๕) นางแก้ว (๖) ขุนคลังแก้ว และ (๗) ขุนพลแก้ว (ดู มหาสุทตสนสูตร. ไตร.๑๐/๑๖๔ - ๑๗๐ และดูเพิ่มเติมใน สุชีพ ปุญญาฎาพ. พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน. หน้า ๓๒๕ - ๓๓๐)

^{๒๗} ดู ข้อมูลเกี่ยวกับเมืองต่าง ๆ ใน อุโบสถสูตร (ไตร. ๒๐/๕๑๐/๒๔๑)

ธิดาให้มีเหย้าเรือนได้ จะนำตัวไปขายที่ตลาด แล้วเป่าสังข์ตีกลองเป็นสัญญาณ ประชาชนจะมอล้อมดู ถ้าผู้ใดชอบ ก็ตกลงราคากัน แล้วนำไปเป็นภรรยา นอกจากนี้ยังเล่าถึงประเพณีที่ภรรยาจะต้องกระโดดเข้ากองไฟเพื่อตายตามสามี^{๒๔}

(๒) **แคว้นกัมโปชะ** : ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของแคว้นคันธาระ มีเมืองหลวงชื่อทวารกะ แคว้นนี้มีชื่อเสียงเรื่องม้าสินธพ (ม้าพันธุ์ดีที่มีถิ่นกำเนิดแถบลุ่มน้ำสินธุ) ในสมัยพุทธกาลมีเรื่องราวเกี่ยวกับแคว้นนี้ คือ กรณีของพ่อค้าทางเรือ นามว่า พาทิยะ ผู้เดินทางไปค้าขายที่แคว้นกัมโปชะ เกิดเรือล่ม ถูกคลื่นซัดขึ้นฝั่งในสภาพเปลือยเปล่า จนต้องหาเปลือกไม้และใบไม้มานุ่งห่ม เมื่อผู้คนมาเห็นก็ทักท้วงว่าเป็นพระอรหันต์ “อรหันต์เปลือย” จึงกราบไหว้บูชาและนำข้าวปลาอาหารมาถวาย ครั้นต่อมาพระพรหมเตือนสติและแจ้งให้ทราบว่าพระอรหันต์ที่แท้เกิดขึ้นในโลกแล้ว ทำให้ท่านรู้สึกละอายและสำนึกผิด จึงรีบเร่งไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่แคว้นโกศล (ระยะทาง ๑๒๐ โยชน์) ท่านเดินทางทั้งกลางวันและกลางคืน เมื่อได้เข้าเฝ้า พระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดจนบรรลุอรหัตผล แต่ยังมีได้บวชให้เพราะยังไม่มีบาตรและผ้าไตรจีวร ในขณะที่ท่านไปหาบาตรและผ้าไตรจีวรนั่นเอง ถูกโคบ้าขวิดตาย

จากเรื่องราวของ พาทิยะ ทำให้ได้ข้อคิดว่าผู้คนสมัยนั้น ใฝ่ฝันอยากเป็น และ ใฝ่ฝันอยากเห็น พระอรหันต์ แต่ไม่รู้ว่าพระอรหันต์เป็นอย่างไร ผู้ที่อยากเป็น ก็ทักท้วงเอาว่าการบำเพ็ญบะด้วยวิธีที่พิสดาร ถือว่าเป็นพระอรหันต์ ส่วน ผู้ที่อยากเห็น ก็ทักท้วงเอาว่าถ้าเห็นผู้ใดบำเพ็ญบะด้วยวิธีแปลก ๆ ยากที่ผู้อื่นจะทำตามได้ แสดงว่าสำเร็จเป็นพระอรหันต์ จึงไม่เป็นการแปลกที่ในสมัยนั้น มีผู้พยายามบำเพ็ญบะด้วยวิธีดังกล่าว จนกลายเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ลัทธิคณาจารย์ขึ้นมามากมาย

(๓) **แคว้นกูรู** : ตั้งอยู่บริเวณลุ่มน้ำยมุนาตอนบน มีเมืองหลวงชื่ออินทปัตต์ แต่เราอาจไม่คุ้นกับชื่อนี้เท่ากับเรื่องของ สงครามมหาภารตยุทธระหว่างกษัตริย์ปาณฑพกับเกาฬที่เกิดขึ้น ณ **ทุ่งกูรูเกษตร** กล่าวกันว่าสภาพดินฟ้าอากาศในแคว้นนี้ เป็นที่ “สัปปายะ” (อุตุสัปปายะ) คือ นำร้อนรมย์ เย็นสบาย จึงทำให้ชาวเมืองมีสุขภาพแข็งแรง มีจิตใจละเอียดอ่อน กล่าวกันว่าวิถีชีวิตประจำวันของพวกเขา ไม่ว่าจะหมู่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา หรือผู้คนทั่วไป จะสนทนากันแต่เรื่องการถือศีลปฏิบัติธรรม แม้แต่สัตว์เลี้ยงเช่นนกแก้วนกขุนทอง ก็ได้รับการฝึกให้พูดเรื่องเช่นนี้ด้วย ฉะนั้น ไม่ว่าจะเวลากลางทำน้ำ ทอผ้า กรอผ้า หรือประกอบกิจการอื่น พวกเขาจะทักทายกันว่าดำรงอยู่ด้วยธรรมข้อใด ถ้าตอบไม่ได้ จะถูกตำหนิว่า “นำละอาย นำละอาย” แต่ถ้าตอบได้ จะชมเชยกันว่า “สาธุ สาธุ” และด้วยเหตุที่ชาวเมืองนี้มีจิตใจละเอียดอ่อนเหมาะที่จะฟังธรรมะอันลึกซึ้งได้ พระพุทธเจ้าจึงทรงตรัสพระสูตรยาก ๆ หลายพระสูตร เช่น มหานิทานสูตร สารูปมสูตร

^{๒๔} ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. หน้า ๘๐ - ๘๒.

รุกโขปมสูตร รัฐบาลสูตร มาคัณทียาสูตร อาเนญชสัมปายสูตร แต่ที่กล่าวถึงจนได้ยืกันมาก คือ **สติปัญญาสูตร**

(๔) **แคว้นปัญจาละ** : ตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกของแคว้นกुरु ตรงลุ่มแม่น้ำคงคาตอนบน มีเมืองหลวงเดิมชื่อหัตตินาปุระ ต่อมาแยกเป็น ๒ แห่ง คือ เมืองกัมปิละและกันยาคุพซ์ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงเล่าเป็นนิทานชาดกว่าในสมัยโบราณ มีกษัตริย์ทรงพระนามว่าพรหมทัต ทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรม คราวหนึ่งทรงปลอมพระองค์เป็นช่างทอหูก ท่องเที่ยวไปทั่วแคว้นเพื่อตรวจดูทุกข์สุขของปวงอาณาประชาราษฎร์ พระองค์ทรงพบกับธิดาของหญิงหม้าย และขอมาเป็นพระชายา มีพระนามว่า “อุพพรี”^{๒๕} ทั้งสองพระองค์ใช้ชีวิตร่วมกันอย่างมีความสุข ครั้นต่อมาเมื่อท้าวพรหมทัตเสด็จสวรรคต พระนางทรงเศร้าโศกเปี่ยมว่าจะเสียดสี จึงมีฤๅษีเตือนให้คลายโศก โดยให้ข้อคิดว่

อันคืนวัน	พลันดับ	ลงลับล่วง
ท่านทั้งปวง	อุตสาหสร้าง	ทางกุศล
แก่ลงแล้ว	รำพึง	ถึงตัวตน
อายุคนนั้น	ไม่ยั่งยืน	ถึงหมื่นปี

จากข้อคิดนี้ จึงช่วยให้พระนางได้สติและคลายโศกลงได้บ้าง

(๕) **แคว้นมัลละ** : ตั้งอยู่ถัดจากโกศลมทางทิศตะวันออก จัดว่าเป็นแคว้นขนาดเล็กปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรมโดยมัลลกษัตริย์ มีเมืองหลวง ๒ แห่ง คือ กุสินารา (เมืองหลวงของมัลละตอนเหนือ) และ ปาวา (เมืองหลวงของมัลละตอนใต้) แคว้นนี้มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าตั้งแต่ครั้งเสด็จออกบวชจนกระทั่งดับขันธปรินิพพาน กล่าวคือ ตอนออกบวช เมื่อเสด็จออกจากแคว้นสักกะ ก็ข้ามแม่น้ำอนาโมมุ่งสู่แคว้นมัลละ ทรงตัดพระเมาลีและอธิษฐานจิตเป็นนักบวช ณ ริมฝั่งน้ำแห่งนี้ จากนั้นก็เสด็จไปยังแคว้นมคธ บำเพ็ญเพียรจนกระทั่งตรัสรู้ ทรงเผยแผ่ศาสนาทั่วแคว้นต่าง ๆ ตลอด ๔๔ พรรษา ในพรรษาที่ ๔๕ ก็เสด็จกลับมาที่แคว้นนี้อีก เสวยพระกระยาหารมื้อสุดท้ายที่นายจุนนะจัดถวาย พระอรหันตสาวกองค์สุดท้ายก็เกิดขึ้นที่นี่ และเสด็จดับขันธปรินิพพานที่เมืองกุสินารา เมืองหลวงแห่งแคว้นนี้

(๖) **แคว้นอังคะ** : ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของแคว้นมคธ มีเมืองหลวงชื่อ **จัมปา** แต่เดิมมา มีความเจริญรุ่งเรืองมาก เรื่องราวเกี่ยวกับแคว้นนี้มีหลักฐานปรากฏไม่มากนัก เท่าที่พอจะสืบค้นได้ มีเช่น ในพรรษาที่ ๕ พระพุทธองค์เสด็จแคว้นนี้ และทรงมีวินัยบัญญัติให้ภิกษุสวมรองเท้าขึ้นเดียวได้ โดยมีสาเหตุจากการที่ **ภิกษุโสมโกปิวิสะ** ผู้มุ่งบำเพ็ญเพียร โดยวิธีเดินจงกรมจนฝ่าเท้าแตก

^{๒๕} ดู อุพพรีเนตติงวัตต. ไตร. ๒๖/๑๑๐.

นอกจากนี้มหาอุบาสิกาวิสาขา ก็มีภูมิลำเนาเดิมเป็นชาวเมืองนี้ อย่างไรก็ตาม ในตอนปลายพุทธกาล สมัยพระเจ้าพิมพิสารเรื่องอำนาจ แคว้นอังคคตเป็นเมืองขึ้นของแคว้นมคธ

(๗) **แคว้นมัจฉะ** : ตั้งอยู่ระหว่างลำน้ำสินธุ กับลำน้ำยมุนาตอนบน มีเมืองหลวงชื่อวิราฎ แต่เราอาจไม่คุ้นหูชื่อแคว้นเท่ากับชื่อกษัตริย์ผู้ครองเมืองนามว่า “มิลินท์” เพราะพระนามนี้พ้องกับนามของ มิลินทราชา ใน “มิลินท์ปัญหา” ซึ่งกล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ไว้ว่าหลังจากที่พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงแล้ว ๕๐๐ ปี จะมีพระราชาทรงพระนามว่า “มิลินท์” เป็นผู้แตกฉานในไตรเพท ศาสนา และปรัชญา ได้ประกาศได้ว่าที่กับนักบวชในลัทธิศาสนาอื่น ๆ จนไม่มีใครสู้ได้ ในส่วนของศาสนาพุทธ คณะสงฆ์ได้คัดเลือกพระเถระนาม “นาคเสน” ไปปฎิภาวนาวิสนาติดต่อกันหลายวัน ท้ายที่สุด มิลินทราชา ขอมจำนน และเปลี่ยนจากศาสนาพราหมณ์ หันมานับถือศาสนาพุทธ และพระพุทธเจ้ายังทรงพยากรณ์อีกว่า มิลินทราชา ผู้นี้จะกลายเป็นกำลังสำคัญช่วยเผยแผ่พุทธศาสนาให้ยั่งยืนสถิตสถาพรไปได้ตลอด ๕,๐๐๐ ปี^{๓๐}

(๘) **แคว้นสุรเสนะ** : ตั้งอยู่ระหว่างลำน้ำสินธุกับลำน้ำยมุนาตอนล่าง มีเมืองหลวงชื่อมถุรา ภายหลังจากย้ายไปสร้างราชธานีใหม่ชื่อ ทวารกะ ผู้ที่นับถือศาสนาฮินดูนิกายไวษณพ จะเลื่อมใสศรัทธาเมืองมถุราเป็นอย่างมาก เพราะเชื่อว่าเป็นถิ่นกำเนิดของพระกฤษณะ (เทพแห่งความรัก เสียงเพลง และการรำฟ้อน) และมีเรื่องเล่าอีกว่า คราวที่อสูรนามว่า กังสะ ปลอมตัวเป็นกษัตริย์ อูคราเสน มาครองเมืองนี้ ได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ประชาชน พระวิษณุจึงอวตารลงมาในปางพระกฤษณะ ปราบอสูรตนนี้ได้อย่างราบคาบ และนำความผาสุกมาสู่ชาวเมืองอีกครั้งหนึ่ง

(๙) **แคว้นกาตี** : ตั้งอยู่ตรงที่บรรจบระหว่างลำน้ำคงคาและลำน้ำอโนมา มีเมืองหลวงชื่อพาราณสี มีกษัตริย์ผู้ครองเมืองทรงพระนามว่า “พรหมทัต” อันที่จริงพระนามนี้เป็นตำแหน่งราชาแห่งแคว้น คือ ใครก็ตามที่ขึ้นครองราชย์ จะได้รับการถวายพระนามว่า “พรหมทัต” กล่าวกันว่ากาตีเป็นแคว้นที่เจริญรุ่งเรืองมาก่อน พระพุทธเจ้าเสด็จแคว้นนี้ตั้งแต่พรรษาแรกหลังจากตรัสรู้เพื่อไปโปรดปัญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองพาราณสี (เมืองหลวงของแคว้นกาตี) และทรงแสดงธรรมเรื่อง “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” โดยวางหลักการไว้ว่าศาสนาของพระองค์จะไม่เป็นทั้ง “อัตตกิลมณานุโยค” และ “กามสุขัลลิกานุโยค” แต่จะตั้งอยู่บนทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) จากปฐมเทศานี้ทำให้เกิดปฐมสาวกนามว่าอัญญาโกณฑัญญะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ จึงถือว่ามีพระรัตนตรัยครบองค์สาม คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ นอกจากนี้ ยังทรงโปรดสาวกอื่นให้สำเร็จพระอรหันต์รวม ๖๐ องค์ ถ้านับรวมพระองค์ด้วย จะเป็น ๖๑ องค์

^{๓๐} ดู คัมภีร์ มิลินท์ปัญหาใน www.dhammadownload.com/buddhistdic/rat118.php-3k (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๑

หลังจากนั้นก็ส่งพระอรหันตสาวกเดินทางไปประกาศศาสนาให้งามในเบื้องต้น ในท่ามกลาง และในที่สุด

ในด้านการเมืองการปกครอง แคว้นกาสิจะไม่ยิ่งใหญ่เท่าโกศล มคธ วัชชี วังสะ และอวันตี บางครั้งตกอยู่ภายใต้อำนาจของโกศลบ้าง มคธบ้าง ระยะเวลาหลังทำสงครามกับแคว้นโกศลเป็นเวลานาน ท้ายที่สุดก็ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของแคว้นโกศล นอกจากนี้ ยังกล่าวกันอีกว่า แคว้นกาสิมีชื่อเสียงในฐานะแหล่งผลิตผ้าไหมชั้นดี ที่กล่าวกันติดปากว่าผ้าจากแคว้นกาสิ

(๑๐) **แคว้นเจตี** : ตั้งอยู่แถบลุ่มแม่น้ำคงคา ติดต่อกับแคว้นวังสะและอวันตี มีเมืองหลวงชื่อ โสถถิวตี จากการสืบค้นไม่พบข้อมูลเกี่ยวกับแคว้นนี้มากนัก เพียงแต่กล่าวว่าพระสารีบุตร อัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้าได้ตั้งสำนักปฏิบัติธรรมที่ ปาปาจินวังสหายวัน ในแคว้นนี้ และพระอนุรุทธระอติเจ้าชายในวงศ์ศากยะ ได้ฝึกกรรมฐานจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ที่สำนักแห่งนี้

(๑๑) **แคว้นอัสสะกะ** : ตั้งอยู่แถบลุ่มน้ำโคธาวรี ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของแคว้นอวันตี มีเมืองหลวงชื่อ โปตลี หรือ โปตนะ มีเหตุการณ์สำคัญในแคว้นนี้คือ กรณีที่มีพราหมณ์ชื่อ พาวรี ซึ่งเคยเป็นปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศลมาก่อน ต่อมารู้สึกเบื่อหน่ายฆราวาสวิสัย จึงถวายบังคมลาออกบวชเป็นชฎิล ประพฤติพรตตามลัทธิพราหมณ์ และเปิดสำนักตั้งตนเป็นอาจารย์ใหญ่ บอกลไทรเพท ครั้นต่อมาเมื่อทราบข่าวว่าเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบวชและปฏิญาณตนว่าตรัสรู้เองโดยชอบ ก็อยากทดสอบว่าตรัสรู้จริงหรือไม่ จึงผูกปัญหามอบให้ศิษย์ ๑๖ คน ที่เรียกว่า “โสฬสปัญหา” ไปทดสอบดู โดยสั่งให้ศิษย์ถามทีละคน คนละคำถาม ในแต่ละคำถามได้ผูกปมซ่อนเงื่อนให้ขัดแย้งกัน เพื่อลวงพระพุทธเจ้าให้ตกหลุมพราง แต่พระองค์ทรงรู้ทัน จึงตอบปัญหาได้ครบถ้วนทุกถ้อยกระถกความ ทำให้ศิษย์ทั้ง ๑๖ เลื่อมใสศรัทธาและเข้าเป็นนักรบวชในพุทธศาสนา ส่วนพราหมณ์พาวรีก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธาและหันมานับถือพุทธศาสนา และกลายเป็นกำลังสำคัญในการช่วยเผยแผ่พุทธศาสนาอีกด้วย

บรรดาแคว้นต่าง ๆ ที่กล่าวข้างต้น ถือว่ามีใช้พื้นที่ทางยุทธศาสตร์ที่พระพุทธองค์จะยึดเป็น “หัวหาด” ประกาศศาสนาที่สำคัญนัก แต่แคว้นที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นแคว้นมหาอำนาจ มีบทบาทสำคัญ และเป็นพื้นที่ทางยุทธศาสตร์ในการประกาศพุทธศาสนา ซึ่งประกอบด้วย ๕ แคว้น ได้แก่ มคธ, วัชชี, โกศล, วังสะ และ อวันตี ซึ่งจะกล่าวแต่ละแคว้นตามลำดับดังนี้

(๑๒) **แคว้นมคธ** : ตั้งอยู่ทางฝั่งใต้ของแม่น้ำคงคาตอนกลาง มีเมืองหลวงชื่อราชคฤห์ ราชผู้ครองแคว้นทรงพระนามว่าพระเจ้าพิมพิสาร เป็นที่น่าสังเกตว่าราชวงศ์นี้เป็นตระกูลแห่งลูกฆ่าพ่อเป็นกงกรรมกงเกวียนถึง ๕ ชั่วอายุคน กล่าวคือ พระเจ้าพิมพิสารถูกฆ่าโดยพระเจ้าอชาตศัตรู ตามคำยุยงของพระเทวทัต, พระเจ้าอชาตศัตรูถูกฆ่าโดยพระเจ้าอุทัยภัทร์, พระเจ้าอุทัยภัทร์ถูกฆ่าโดยพระเจ้านุรุทธะ, พระเจ้านุรุทธะถูกฆ่าโดยพระเจ้ามณฑกะ และพระเจ้ามณฑกะถูกฆ่าโดย

พระเจ้านาคทาสกะ เมื่อชาวเมืองเห็นเช่นนี้ ก็รู้สึกเกรงเกรียง จึงรุมกันจับพระเจ้านาคทาสกะฆ่า แล้วเชิญเสนาบดีสุสูนาค ซึ่งเคยเป็นเชือกษัตริย์แห่งแคว้นวัชชีขึ้นครองราชย์แทน ต่อมาพระเจ้าสุสูนาคได้ย้ายเมืองหลวงจากราชคฤห์ไปยังเมืองปาฏลีบุตร^{๑๑}

ณ แคว้นมคธแห่งนี้ มีเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้ามากมาย เช่น เป็นถิ่นที่พระองค์ตรัสรู้ เมื่อตรัสรู้แล้วทรงเดินทางถึง ๑๑ กิโลเมตร เพื่อย้อนกลับมาโปรดภิกษุปัญจวัคคีย์และสาวกอื่นที่เมืองพาราณสี แล้วส่งภิกษุสาวกเหล่านั้นออกไปประกาศศาสนา ส่วนพระองค์เองเสด็จสู่แคว้นมคธอีกคำรบหนึ่ง ทั้งนี้เพราะทรงพิจารณาว่าแคว้นมคธเป็นดินแดนที่เต็มไปด้วยเจ้าลัทธินิกายต่างๆ ถ้าจะทำให้พุทธศาสนาสถิตสถาพรได้ ในขั้นแรกจะต้องลงหลักปักฐานในแคว้นมคธให้แน่นหนาก่อน ด้วยเหตุนี้ก่อนที่จะเสด็จเข้าสู่กรุงราชคฤห์ ในขั้นแรกจะต้องสยบขจัด ๓ พี่น้อง คือ อูรุเวลกัสสปะ นทิกัสสปะ และคยากัสสปะ ซึ่งเป็นพระอาจารย์ของพระเจ้าพิมพิสารให้ได้ก่อน เมื่อกระทำการนี้สำเร็จ นอกจากจะได้สามขจัดเป็นพวกแล้ว ยังได้บริวารสาวกอีกร่วม ๑,๐๐๐ คน จึงทำให้พระเจ้าพิมพิสารหันมาเลื่อมใสศรัทธาพร้อมทั้งนำชาวเมืองให้หันมานับถือพุทธศาสนาพร้อมแสนคน พร้อมกับถวายเวฬุวันวิหารให้เป็นพระอารามแห่งแรกในพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีเหตุการณ์อื่น ๆ เกิดขึ้นอีกมากมาย

(๑๓) **แคว้นวัชชี** : ตั้งอยู่บนฝั่งทิศตะวันออกของแม่น้ำคันทกะ มีเมืองหลวงชื่อเวสาลีหรือไพศาลี ปกครองโดยคณะกษัตริย์ลิจจวี ถ้าเทียบกับแคว้นมคธ พบว่ามีระบอบการปกครองต่างกัน กล่าวคือ มคธปกครองด้วยระบอบกษัตริย์เป็นใหญ่ (ราชาธิปไตย) ส่วนวัชชีปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรม ตัดสินปัญหาร่วมกันโดยหมู่กษัตริย์ลิจจวี ตามหลักฐานปรากฏว่าพระพุทธองค์เสด็จแคว้นนี้ครั้งแรกตอนออกพรรษาที่ ๒ คราวที่แคว้นวัชชีเกิดโรคห่าระบาด มีผู้คนล้มตายเป็นอันมาก เจ้าลัทธินิกายอื่นซึ่งชาววัชชีนับถือทยอยกันเข้าไปเยี่ยมเยียนแก้ไข แต่ไม่สามารถแก้ไขได้ ชาวเวสาลีจึงกราบทูลพระพุทธองค์ให้เสด็จไปช่วยเหลือ ด้วยเดชะบารมี เมื่อพระองค์เสด็จไปถึงฝนห่าใหญ่ตกลงมา ช่วยกวาดล้างสิ่งปฏิกูลลงสู่แม่น้ำจนหมดสิ้น ทำให้หายจากโรคระบาด ในคราวนั้นพระองค์ตรัสสั่งให้พระอานนท์ประพรมน้ำพระพุทธมนต์ทั่วเมือง เมื่อปราบโรคระบาดได้สำเร็จ ทำให้ชาววัชชีเกิดความเลื่อมใสศรัทธาและหันมานับถือพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก^{๑๒}

ถ้าพิจารณาแง่มุมอื่นบ้าง กล่าวได้ว่าเวสาลีเป็นถิ่นแห่งหญิงโสเภณีอันลือชื่อ สามารถทำรายได้เข้ารัฐปีละจำนวนมหาศาล เมื่อพ่อค้าชาวราชคฤห์ไปใช้บริการหญิงโสเภณีที่นี้ ก็เห็นช่องทางที่จะหารายได้เข้าแคว้นมคธบ้าง จึงทูลต่อพระเจ้าพิมพิสารให้ตั้งสำนักหญิงโสเภณีขึ้นที่เมืองราชคฤห์ และได้มีการคัดเลือก สาวดี เป็นหญิงงามประจำเมือง และนางผู้นี้ให้กำเนิดทารกนาม

^{๑๑} ดู วสิน อินทสระ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียและประเทศไทย. หน้า ๖๐ - ๖๑.

^{๑๒} ดู รัตนสูตร. ไตรปิฎก ๒๕/๓

ว่า “ชีวิต” ซึ่งต่อมาชีวิตผู้นี้สำเร็จการศึกษาด้านการแพทย์จากสำนักศึกษาปาโมกข์ แห่งดักลีลา แล้วกลับมาเป็นแพทย์ประจำพระองค์พระเจ้าพิมพิสารและแพทย์ประจำพระองค์พระพุทธเจ้า ที่รู้จักกันในนาม “หมอชีวิตโกมารภัจจ์”

ตอนปลายพุทธกาล พระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธ เตรียมการจะยกทัพไปปราบแคว้นวัชชี จึงมอบหมายให้วัสการพราหมณ์ ไปทูลขอกุศโลบายจากพระพุทธเจ้า การนี้ทำให้พระองค์ต้องตกอยู่ในภาวะยุ่งยากอีกครั้งหนึ่ง เพราะถ้าไม่ทรงชี้แนะ จะเป็นที่ยึดพระทัยพระเจ้าอชาตศัตรู แต่ถ้าวางชี้แนะ เท่ากับแนะนำอุบายให้ทำลายแคว้นวัชชี พระองค์จึงเลี่ยงไปกล่าวกับพระอานนท์ซึ่งกำลังถวายนางพัตว ตรีบาโคที่พวกกษัตริย์ลิจฉวียึดมั่นในอธิปไตยธรรม ๗ ประการ และมีความสามัคคีกัน^{๓๓} จะมีแต่ความเจริญ ไม่มีเสื่อม เมื่อวัสการพราหมณ์ ได้สดับเช่นนั้น จึงกลับไปวางอุบายให้หมุกษัตริย์ลิจฉวีเกิดความแตกแยก แล้วกรีธาทัพไปปราบได้สำเร็จ และตกเป็นเมืองขึ้นของแคว้นมคธในที่สุด

(๑๔) **แคว้นโกศล :** ตั้งอยู่ระหว่างเทือกเขาหิมาลัยกับแม่น้ำคงคาตอนกลาง ทิศเหนือจรดภูเขาหิมาลัย ทิศใต้จดแม่น้ำคงคา ทิศตะวันออกจรดแคว้นกาสิต่อกับแคว้นมคธ มีเมืองหลวงชื่อ สาวตถี แคว้นนี้ปกครองด้วยระบอบกษัตริย์เป็นใหญ่ (ราชาธิปไตย) เช่นเดียวกับมคธ มีราชาผู้ครองแคว้นทรงพระนามว่าปเสนทิโกศล แคว้นโกศลเป็นดินแดนที่ยิ่งใหญ่ทางการเมืองการปกครอง เป็นศูนย์กลางของการติดต่อกับแคว้นทางเหนือ เช่น มคธ กาสิ กुरु วัชชี ต่อมาได้ผนวกแคว้นกาสิและแคว้นสักกะ (พุทธภูมิ) เป็นเมืองขึ้น แต่ในด้านเศรษฐกิจ แคว้นโกศลไม่ร่ำรวยเท่ามคธ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงดำริว่าเป็นเพราะไม่มีอัครมหาเสรษฐีในแคว้นของพระองค์ จึงเสด็จไปยังแคว้นมคธ เพื่อขออัครมหาเสรษฐีซึ่งมีอยู่ถึง ๕ คน ให้ย้ายมาอยู่ที่แคว้นโกศลบ้าง ในคราวนั้นพระเจ้าพิมพิสารทรงมอบให้ธัญชัยเสรษฐี (บิดาของนางวิสาขา) ย้ายมาตั้งถิ่นฐานในแคว้นโกศล และเสรษฐีผู้นี้ได้ขอให้สร้างเมืองใหม่ที่อยู่ชายแดนที่รู้จักกันในนามเมืองสาเกตนั่นเอง

เป็นที่น่าสังเกตว่าระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าปเสนทิโกศลมีความเกี่ยวข้องกัน คือพระเจ้าพิมพิสารทรงอภิเษกสมรสกับพระนางเวเทหิเทวี (กนิษฐภคินีของพระเจ้าปเสนทิโกศล) โดยพระเจ้าปเสนทิโกศลมอบแคว้นกาสิให้เป็นของกำนัล เป็นค่าเลี้ยงดูพระกนิษฐภคินี ส่วนพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงอภิเษกสมรสกับกนิษฐภคินีของพระเจ้าพิมพิสารเช่นกัน ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ กล่าวว่าพระนางเวเทหิเทวี ได้ให้กำเนิดโอรสทรงพระนามว่าอชาตศัตรู ต่อมาได้ทำปิตุฆาตฆ่าพระเจ้าพิมพิสารตามคำยุยงของพระเทวทัต ทำให้พระนางเวเทหิเทวีตรอมพระทัยจนสิ้นพระชนม์ ในคราวนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงพระพิโรธพระเจ้าอชาตศัตรู ผู้เป็นพระราชนัดดา มาก จึงยกกองทัพไปยึดแคว้นกาสิคืน ผู้รบกันถึง ๔ ครั้ง ใน ๑ ครั้งแรกพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นฝ่าย

^{๓๓} ดู มหาปรินิพพานสูตร. ใต้. ๑๐/๖๘ - ๖๙

ชนะ แต่ครั้งที่ ๔ พระเจ้าปเสนทิโกศล เป็นฝ่ายชนะและจับพระเจ้าอชาตศัตรูได้ แต่เห็นว่าเป็น หลาน จึงไว้ชีวิต และทรงยกพระธิดาให้อภิเษกสมรส และคืนแคว้นกาสิให้ดั้งเดิม อย่างไรก็ตาม ในสมัยต่อมาเมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลถูกพระราชโอรสมีพระนามว่า วิฑูทกะ ร่วมมือกับมหาอำมาตย์ที่มการายนะ ทำกบฏแย่งอำนาจ พระองค์ทรงหนีไปพึ่งหลาน (ราชบุตรเขย) ที่แคว้นมคธ แต่ด้วยเหตุที่ทรงควมม้าหนีไปถึงยามมืดค่ำ ประตูเมืองปิดแล้ว ทำให้ต้องทรงค้างคืนนอกเมืองในยามที่อากาศหนาวเหน็บ ประกอบกับพระองค์ทรงเหน็ดเหนื่อยมากและชรามากแล้ว จึงทรง สิ้นพระชนม์ที่เมืองราชคฤห์นี้เอง

ในส่วนที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา หลังจากพระพุทธองค์ทรงวางรากฐานที่แคว้นมคธได้มั่นคงแล้ว ก็ย้ายมาที่แคว้นโกศล กล่าวกันว่าทรงประทับที่แคว้นนี้นานถึง ๒๕ พรรษา โดยทรงประทับที่พระเชตวันและบุพพาราม แห่งเมืองสาวัตถี ได้มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นมากมาย เช่น ทรงปราบจอมโจรองคุลิมาล, ทรงเอาชนะสาวกเดียรฉัตรที่กล่าวต่อพระองค์, เป็นแผ่นดินที่พระเทวทัตถูกธรณีสูบ, พระเถรีปาฎาจาราได้สำเร็จพระอรหันต์ที่นี่ ตลอดจนทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ทำลายทิวติของพวกเดียรฉัตรลงได้ แต่สมัยต่อมา แคว้นโกศลก็ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของแคว้นมคธ

(๑๕) แคว้นวังสะ : ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของแคว้นโกศล, ทิศตะวันตกของแคว้นกาสิ และทิศเหนือของแคว้นอวันตี มีเมืองหลวงชื่อ โกสัมพี ราชผู้ครองแคว้นทรงพระนามว่าพระเจ้าอุเทน ได้มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นในแคว้นนี้มากมาย เช่น กรณีหญิงสาวนามว่า มาคันทียา ผู้หยิ่งทะนงใน ความงามของตนยิ่งนัก คิดว่าชายทั่วไปไม่คู่ควรกับนาง เมื่อใครมาสู่ขอจะปฏิเสธและดูแคลนว่าไม่เจียมตัว ครั้นได้พบเจอพระพุทธเจ้า นางคิดว่าชายผู้นี้เหมาะจะเป็นเนื้อคู่ แต่เมื่อเสนอตัวเข้าไป กลับถูกปฏิเสธอย่างไม่ใยดี ทำให้นางผูกใจพยาบาท ต่อมานางขอให้ญาติพาไปถวายตัวเป็นนมเหสีของพระเจ้าอุเทน หลังจากนั้นพยายามหาทางกำจัดพระนางสามาวดีผู้เป็นอัครมเหสี พร้อมบริวาร ๕๐๐ คน โดยใส่ความว่าพระนางเอาใจออกห่างไปผูกสมักรรักใคร่กับพระพุทธเจ้า แต่ก็ไม่เป็นผล เมื่อไม่ได้ดั่งใจนางจึงหันมาเล่นงานพระพุทธเจ้า ผู้ที่นางถือว่าเป็นคู่อริเก่า โดยจ้างวานให้ผู้คนรุมค้าทั่วเมือง ไม่ว่าจะพระพุทธองค์และหมู่ภิกษุจะเหยียบย่างไปทางไหน ก็มีแต่คนค้า จนกระทั่งพระ อานนท์ทนไม่ไหว จึงกราบทูลขอให้พระพุทธเจ้าย้ายหนีไปเมืองอื่น แต่พระองค์ทรงทนให้ค้าจน เรื่องสงบไปเอง^{๓๔} เมื่อทำอะไรพระพุทธเจ้าไม่ได้ นางก็หันมาเล่นงานพระนางสามาวดีอีกครั้งหนึ่ง โดยวางแผนเผาตำหนักจนทำให้พระนางสามาวดีและสนมบริวารต้องสิ้นชีพลงในกองเพลิงทั้ง ๕๐๐ คน หลังจากพระเจ้าอุเทนทรงทราบความจริง จึงลงโทษอย่างสาสม โดยให้จับนางมาคันทียาพร้อมบริวาร ๕๐๐ คน ฝังหลุมครึ่งตัว จุดไฟเผา แล้วใช้ไถคราดซ้ำอีกครั้งหนึ่ง

^{๓๔} ดู กรรมกรศาสนา. พุทธกิจ ๔๕ พรรษา ตอนที่ ๒. หน้า ๒๕๐, ๒๕๓ - ๓๔๕

นอกจากเรื่องของนางมาคันทियाแล้ว ยังมีเรื่องความแตกแยกในหมู่ภิกษุชาวโกสัมพี กล่าวคือ ในพรรษาที่ ๘ ระหว่างที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่โฆสิตาราม ได้เกิดความบาดหมางใจระหว่างพระอาจารย์ฝ่ายธรรมชรักับอาจารย์ฝ่ายวินัยชรัด้วยสาเหตุเล็กน้อยเรื่องน้ำล้างส้วมเพียงฟายมือเดียว แม้จะทำความเข้าใจกันแล้ว แต่ศิษย์ฝ่ายวินัยชรัยังนำไปโพนทะนาให้เสียหาย เรื่องจึงบานปลายกลายเป็นการทะเลาะระหว่างฝ่ายวินัยชรักับฝ่ายธรรมชรั และต่างก็ชักชวนอุบาสกอุบาสิกาที่เข้าข้างฝ่ายตนมาเป็นแนวร่วม จนบานปลายกลายเป็นเรื่องใหญ่ แม้พระพุทธองค์จะเสด็จไปห้าม ก็ไม่เชื่อฟัง กลับขอให้วางพระองค์อยู่เฉย ๆ ในคราวนั้นพระพุทธองค์จึงทรงหลีกเลี่ยงไปจำพรรษาที่ปาริเลยกะ ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าทรงหายพระองค์ไป ชาวบ้านพากันตำหนิเพ่งโทษหมู่ภิกษุว่าเป็นต้นเหตุ จึงรวมหัวกันคว่ำบาตร ไม่ถวายปัจจัย ทำให้ภิกษุเดือดร้อนแสนสาหัส จึงยอมปรองดองคืนดีกัน แล้วพร้อมใจกันไปขอมาพระพุทธเจ้า^{๓๕}

นอกจากนี้ยังมีตำนานเกี่ยวกับความประหยัดอันลือชื่อเกิดขึ้นที่เมืองนี้ คือ คราวที่พระอานนทร์รับถวายผ้าจีวรจากพระนางสามาวดี ๕๐๐ ผืน ได้สร้างความคับข้องพระทัยแก่ท้าวอุเทนว่า พุทธสาวกโลกมาก เห็นแก่ลาภสักการะ จึงเสด็จไปชักถามเพื่อขอทราบเหตุผล พระอานนทร์อธิบายให้ฟังว่าเหตุที่ต้องรับผ้าไว้ทั้ง ๕๐๐ ผืน เพราะต้องการนำไปเปลี่ยนให้ภิกษุที่ใช้จีวรเก่าคร่ำคร่า ๕๐๐ รูป แล้วเปลี่ยนจีวรเก่าเดิมทั้ง ๕๐๐ ผืนไปทำเป็นผ้าคาดเพดาน และปลดผ้าคาดเพดานลงมาทำผ้าปูที่นอน เปลี่ยนผ้าปูที่นอนเป็นผ้าปูพื้น และนำผ้าปูพื้นเก่าคร่ำคร่าเหล่านั้นทำเป็นผ้าเช็ดเท้า เปลี่ยนผ้าเช็ดเท้าเป็นผ้าเช็ดฝุ่น และนำผ้าเช็ดฝุ่นเดิมทั้ง ๕๐๐ ผืนมาขยำโคลนกับโคลนแล้วใช้ฉาบทาฝาผนัง เมื่อท้าวอุเทนทรงทราบเช่นนี้ ทรงยกย่องว่าพุทธสาวกเป็นผู้มีชยัสต์ รู้จักใช้สิ่งของอย่างคุ้มค่า ทรงพอพระทัยมาก จึงถวายผ้าเพิ่มอีกจำนวน ๕๐๐ ผืน รวมเป็น ๑,๐๐๐ ผืน นับเป็นครั้งแรกที่มีการถวายผ้าจีวรแก่ภิกษุสงฆ์คราวเดียวมากขนาดนั้น

(๑๖) **แคว้นอวันตี :** ตั้งอยู่ทางเหนือของภูเขาวิรัช มีเมืองหลวงชื่ออุชเชนี ราชผู้ครองแคว้นทรงพระนามว่าพระเจ้าจันตปัชโชติ ในแคว้นนี้มีเรื่องราวเกี่ยวกับบุคคลต่าง ๆ เช่น พระกัจจายนะ, กามนิต และ หมอชีวกโกมารภัจจ์ เป็นต้น

ในส่วนที่เกี่ยวกับพระกัจจายนะ กล่าวกันว่าท่านเป็นบุตรของพราหมณ์ปุโรหิตประจำสำนักพระเจ้าจันตปัชโชติ ต่อมาเมื่อเรียนจบไตรเพท ได้สืบตำแหน่งแทนบิดา ครั้นเมื่อพระเจ้าจันตปัชโชติทรงทราบว่าพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นในโลกแล้ว จึงส่งให้กัจจายนะไปเฝ้าและทูลเชิญให้เสด็จยังแคว้นอวันตี ครั้นเมื่อกัจจายนะได้เข้าเฝ้าและสดับธรรมจนสำเร็จพระอรหันต์ แล้วกลับมาแสดงธรรมแก่พระเจ้าจันตปัชโชติจนเกิดความเลื่อมใสศรัทธาและปฎิญาณตนเป็น

^{๓๕} ดู. โภสถมพิยสูตร. ๒๒/๕๔๐

พุทธอุบาสก แล้วเสด็จมาเฝ้าพระพุทธองค์ และต่อมาได้กลายเป็นกำลังสำคัญในการอุปถัมภ์ค้ำชู พุทธศาสนา

ในส่วนที่เกี่ยวกับเรื่องราวกามนิต มีเรื่องเล่าว่าถือนำนิตที่เมืองอุชเชนี ได้เดินทางไป ค้ำขายที่เมืองโกสัมพี ได้เห็นสถานที่บรรจบกันของแม่น้ำยมุนา, แม่น้ำคงคา และเมืองโกสัมพี ก็ รู้สึกประทับใจมาก เพราะสวยงามประดุจดินแดนแห่งสวรรค์ ตลอดเวลาที่อยู่ในเมืองนี้ เขา ประสงค์จะได้เฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อให้ทรงช่วยคลายทุกข์ทั้งใจ แต่ทั้งที่นั่งสนทนากับพระพุทธเจ้า ที่บ้านช่วงปิ่นหม้อตลอดทั้งคืน แต่ก็ยังไม่รู้ว่านั่นคือผู้ที่เขากำลังแสวงหา เมื่อพระพุทธองค์ทรง สอนธรรมะอันไพเราะลึกซึ้งแก่เขา แทนที่จะนำธรรมะนั้นเป็นเครื่องเยียวจิตใจ เขากลับย้อน ถามว่าใครเป็นผู้กล่าวถ้อยคำอันไพเราะนั้น

ส่วนเรื่องของหมอชีวกโกมารภักจ์ มีเรื่องเล่าว่าท่านเดินทางจากแคว้นมคธเพื่อไปรักษา วัณโรคปอดแก่พระเจ้าจันทปัชชโชติ กล่าวกันว่ากษัตริย์ผู้นี้มีความโหดเหี้ยม อาจสั่งฆ่าคนได้ง่าย ๆ เมื่อหมอชีวก ๆ เข้าเฝ้า พระเจ้าจันทปัชชโชติรับสั่งว่าห้ามปรุงยาโดยใช้เนยใส เพราะทรงรังเกียจ ที่ ทำให้เรือ แต่หมอชีวก ๆ เห็นว่าเนยใสเป็นด้วยยาสำคัญ เขาจึงปรุงโดยใช้สมุนไพรรอบกลืนเนยใส ไว้ เขาทราบดีว่าเมื่อยาออกฤทธิ์ พระเจ้าจันทปัชชโชติจะทราบว่าคุณหลอกให้เสวย พระโอสถที่ ผสมด้วยเนยใส และเขาอาจถูกลงอาญา จึงคิดหาทางหนีทีไล่โดยขอช้างเตรียมไว้ ๑ เชือก พร้อม กับขอให้เปิดประตูเมืองไว้ตลอดเวลา โดยอ้างว่าเพื่อที่จะออกไปเก็บตัวยาคู่สะดวก เมื่อถวายพระ โอสถแล้ว เขาก็รีบหนีออกจากเมือง ต่อมาเมื่อพระเจ้าจันทปัชชโชติทราบว่าถูกหลอกให้เสวยเนยใส จึงสั่งให้ทหารตามไปจับตัว ครั้นตามทัน แทนที่จะจับตัวได้ ทหารผู้นั้นกลับถูกหลอกให้ รับประทานผลไม้ขมที่หมอชีวก ๆ แอบใช้เล็บฝังยาซ่อนไว้ เมื่อรับประทานก็เกิดระคายท้อง จนหมดเรี่ยวแรง ทำให้หมอชีวก ๆ หนีรอดไปได้ ครั้นอยู่ต่อมาเมื่อพระเจ้าจันทปัชชโชติทรงหาย จากพระโรค จึงคลายพิโรธและมอบผ้าชั้นดีจากแคว้นกาสิให้เป็นรางวัล แต่หมอชีวก ๆ เห็นว่าเป็น ของกำนัลจากกษัตริย์ จึงไม่กล้ารับไว้ แต่ถวายแด่พระพุทธเจ้าแทน ด้วยเหตุที่สมัยนั้นมีวินัย บัญญัติห้ามภิกษุรับผ้าที่ได้มาโดยวิธีอื่นนอกจากผ้าบังสุกุล ประกอบหมอชีวก ๆ เห็นว่าหมูภิกษุ มักจะขาดแคลนผ้าอยู่เนื่อง ๆ จึงทูลขอพระพุทธเจ้าให้หมูภิกษุรับผ้าจากผู้ที่ได้ถวายได้ แม้ พระพุทธเจ้าจะทรงอนุญาตตามที่ขอ แต่ก็เตือนภิกษุให้ยินดีกับผ้าบังสุกุลเป็นสำคัญ

นอกจาก ๑๖ แคว้นที่กล่าวข้างต้น ยังมีแคว้นเล็กแคว้นน้อย เช่น สักกะ, โกลิยะ, ภัคคะ, วิเทหะ และ อังคุตตราปะ แต่ที่จะนำมากล่าวเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าโดยตรงเพียง ๒ แคว้น คือ สักกะ (พุทธภูมิฝ่ายบิดา) กับ โกลิยะ (พุทธภูมิฝ่ายมารดา) ทั้งสองแคว้นนี้ตั้งอยู่ในชมพู ทวีปตอนเหนือ มีเรื่องเล่าตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาลว่า ณ เชิงเขาหิมาลัย มีโคตรที่นิยมแต่งงาน กันเองในหมู่พี่น้อง ๒ วงศ์ตระกูล คือ วงศ์ตาคยะ กับ วงศ์โกลิยะ ทั้งสองวงศ์นี้ต่างก็สืบเชื้อสายมา

จากพระเจ้าโอกกากราช หลังจากอภิเษกสมรสกันแล้ว ก็แยกกันไปสร้างเมือง โดยสร้างกบิลพัสดุ์ เป็นเมืองหลวงของแคว้นสักกะ และสร้างเทวทหะเป็นเมืองหลวงของแคว้นโกลิยะ

ถ้าจะลำดับการจับคู่อภิเษกสมรสระหว่างพี่น้อง ๒ ตระกูล จะได้ดังนี้

พระเจ้าสุทโธทนะ (ศากยวงศ์) อภิเษกสมรสกับพระนางสิริมหามายา (โกลิยวงศ์) มีโอรสทรงพระนามว่าเจ้าชายสิทธัตถะ ต่อมาเมื่อพระนางสิริมหามายาเสด็จสวรรคต ก็อภิเษกสมรสกับพระนางมหาปชาบดีโคตมีผู้เป็นพระภคินี (โกลิยวงศ์)

พระเจ้าสุปปพุทธะ (โกลิยวงศ์) อภิเษกสมรสกับพระนางอมิตา (ศากยวงศ์) มีโอรสธิดา ๒ องค์ คือ เจ้าชายเทวทัต และพระนางยโสธรา (พิมพา)

เจ้าชายสิทธัตถะ (ศากยวงศ์) อภิเษกสมรสกับพระนางยโสธรา (พิมพา) (โกลิยวงศ์)

มีเรื่องน่าเศร้าเกิดขึ้นในศากยวงศ์ คือ คราวที่พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงประสงค์ที่จะเป็นญาติเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า จึงทูลขอเจ้าหญิงในศากยวงศ์ไปอภิเษกสมรสด้วย คราวนั้นฝ่ายศากยะเกรงว่าสายเลือดบริสุทธิ์ของฝ่ายตนจะแปรเปลี่ยนกับเลือดของราชวงศ์อื่นที่ต่ำกว่า จึง “ยอมแมวขาย” โดยส่ง วาสกัษัตติยา ธิดาของท้าวมหานามซึ่งเกิดจากนางทาสีไปให้ ต่อมานางผู้นี้ให้กำเนิดโอรสนามว่า วิฑูทกะ เมื่อคราวที่วิฑูทกะเสด็จเยี่ยมพระญาติฝ่ายมารดา ฝ่ายศากยะแสดงอาการรังเกียจถึงขั้นล้างทำความสะอาดรอยที่ประทับ แล้วเช็ดดูด้วยน้ำนมอีกชั้นหนึ่ง จึงทำให้วิฑูทกะแค้นพระทัยมาก ต่อมาเมื่อได้ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าปเสนทิโกศล จึงยกกองทัพไปล้างแค้น พระพุทธเจ้าเสด็จห้ามทัพหลายครั้ง แต่ครั้งสุดท้ายไม่ทรงห้ามอีก เพราะเห็นว่าเป็นบุญกรรมที่เคยกระทำกันไว้ ในคราวนั้นพระเจ้าวิฑูทกะได้สังหารพระญาติฝ่ายมารดาจำนวนมากที่รอดจากถูกฆ่าก็พากันหลบหนี ครั้นเสร็จศึกแล้ว ตอนเสด็จกลับ ได้พังกองทัพที่ริมฝั่งน้ำอจิรวดี คั้นนั้นฝนกระหน่ำลงมาอย่างหนัก ทำให้พระเจ้าวิฑูทกะและทหารจำนวนมากต้องเสียชีวิตลงในกระแสน้ำอันเชี่ยวกรากนั้น^{๓๖}

ตามที่กล่าวมาข้างต้น เป็นบริบททางการเมืองการปกครองและบริบทที่เกี่ยวข้อง แต่ถ้าจะนำมาประมวลสรุปเพื่อชี้ให้เห็นระบอบการเมืองการปกครองสมัยนั้น พอจะแบ่งออกเป็น ๒ ระบอบ คือ **ราชาธิปไตย** กับระบอบ **สามัคคีธรรม** โดยแคว้นที่ปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตย

^{๓๖} ดู พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา. <http://www.dharm-gateway.com/buddha/buddha-misc/lml-misc-16.htm> (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๘ สิงหาคม ๒๕๕๐)

ประกอบด้วยแคว้นโกศล, มคธ, วังสะ และอวันตี ส่วนแคว้นที่ปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรม ประกอบด้วยแคว้นวัชชี มัลละ สักกะ^{๓๓} โกลิยะ และวิเทหะ เป็นต้น

ถ้าจะอธิบายความหมายของ “ระบอบราชาธิปไตย” สมัยนั้น คงไม่ต่างจากที่เข้าใจกันในปัจจุบัน คือ พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจเด็ดขาดลักษณะเดียวกับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ส่วนระบอบสามัคคีธรรม มีลักษณะคล้ายคลึงกับระบอบกษัตริย์ไทยหรือกษัตริย์ไทย คือ ปกครองโดยคณะบุคคล ผ่านทาง “สันนิบาต” (รัฐสภา) ผู้ทำหน้าที่ปกครองเป็นชนชั้นสูง ในกรณีที่ปกครองโดยพระมหากษัตริย์ ก็มีได้มีอำนาจเด็ดขาด เมื่อมีปัญหาต้องตัดสินใจที่ประชุมโดยอาศัยเสียงข้างมาก ผู้ที่ได้รับเลือกเป็นผู้ปกครองจะอยู่ในตำแหน่งตามวาระที่ตกลงกันได้

แต่ถ้าจะพิจารณาในส่วนพระมหากษัตริย์ที่ช่วยอุปถัมภ์คำชูปุทธศาสนาในสมัยที่พระพุทธองค์ยังดำรงพระชนม์ชีพ จะมี ๔ พระองค์ ได้แก่ พระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ, พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งแคว้นโกศล, พระเจ้าอุเทนแห่งแคว้นวังสะ และพระเจ้าจันทปัชโชติแห่งแคว้นอวันตี แต่ที่ทรงเป็นพุทธอุปถัมภ์อย่างจริงจังมีเพียง ๒ พระองค์ คือพระเจ้าพิมพิสาร และพระเจ้าปเสนทิโกศล

อย่างไรก็ตาม การที่กษัตริย์สองพระองค์นี้ให้การอุปถัมภ์พุทธศาสนาอย่างจริงจังอาจมีเหตุผลต่างกัน คือ ในส่วนของพระเจ้าพิมพิสารทรงอยู่ในฐานะพระสหายในนาม (อภิกุสฺสหาย) กับเจ้าชายสิทธัตถะ โดยทั้งสองพระองค์เป็นพระสหายกันโดยที่ไม่เคยเห็นหน้าตากันมาก่อน ในคราวที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบวช พระเจ้าพิมพิสารเข้าพระทัยว่าคงจะมีสาเหตุมาจากถูกกีดกันเรื่องการครองราชสมบัติ จึงทูลเชิญให้ปกครองแคว้นมคธร่วมกัน โดยแบ่งเนื้อที่กันคนละครึ่ง แต่เจ้าชายสิทธัตถะปฏิเสธโดยอ้างว่าที่ออกบวชเพราะต้องการหาหนทางดับทุกข์ แต่ในส่วนพระเจ้าปเสนทิโกศล ถ้านับโดยสายเลือด พวกสาकยะถือว่าฝ่ายตนมีสายเลือดบริสุทธิ์กว่า แต่ถ้านับโดยศักดิ์ศรีแห่งอำนาจ ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศลมีอำนาจเหนือกว่า เพราะแคว้นสักกะเป็นเมืองขึ้นของแคว้นโกศล^{๓๔} แต่ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงพยายามจะอุปถัมภ์พุทธศาสนาอย่างเต็มที่ นอกจากความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธเจ้าเป็นอย่างยิ่งแล้ว ก็อาจจะมีเหตุผลทางการเมืองแอบแฝงอยู่ด้วยก็

^{๓๓} หลักฐานประกอบในการพิจารณาว่าแคว้นสักกะปกครองโดยระบอบสามัคคีธรรมและตัดสินใจปัญหาโดยอาศัยเสียงข้างมากในสันนิบาต (ที่ประชุมสภา) ดู เสฐียรพงษ์ วรรณปก. “สถานภาพของสากยวงศ์” ใน <http://home.iirt.net/~mission/1buddha.html> (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๑/ตุลาคม/๒๕๕๐)

^{๓๔} หลักฐานที่แสดงว่าแคว้นสักกะเป็นเมืองขึ้นของแคว้นโกศล ดู พุทธวณิช ที่พระองค์ตรัสว่า “วสฏฺฐะ พวกสาकยะทั้งหลายเป็นผู้ใกล้ชิดและอยู่ในอำนาจพระเจ้าปเสนทิโกศล” (ไตร. ๑๑/๕๔/๕๑) และอีกแห่งหนึ่งว่า “ราชะ ชนบทข้างเขาหิมพานต์สมบูรณด้วยความเพียรเครื่องหาทรัพย์ เป็น “นิเกติน” แห่งรัฐโกศล” คำว่า “นิเกติน” สื่อความหมายว่าเป็น ถิ่น หรือ เมืองขึ้น (ดู ไตร. ๒๕/๓๕๔/๔๐๗)

ได้ คือ ต้องการคานอำนาจกับพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ ซึ่งทรงสนิทสนมกับพระพุทธเจ้า เป็นอย่างยิ่ง ก็อาจเป็นไปได้

๔. พุทธกิจหลังตรัสรู้

หลังจากกล่าวถึงบริบททางสังคม, บริบททางการเมืองการปกครอง และบริบทที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ แล้ว ต่อจากนี้จะกล่าวถึงพุทธกิจหลังตรัสรู้ เพราะเนื้อหาส่วนนี้จะช่วยสะท้อนให้เห็นบทบาทในการแก้ปัญหาทางสังคมและการเมืองของพระพุทธเจ้าได้อีกมิติหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ก่อนที่จะกล่าวถึงพุทธกิจแต่ละพรรษา^{๓๕} ในเบื้องต้นจะปูพื้นให้เห็นพุทธจริยาของพระพุทธเจ้า ซึ่งประกอบด้วยองค์สาม ได้แก่ (๑) โลภัตถจริยา (การสงเคราะห์โลก) (๒) ญาติัตถจริยา (การสงเคราะห์ญาติ) และ (๓) พุทธัตถจริยา (การสงเคราะห์พุทธศาสนา)

ในส่วนของ การสงเคราะห์โลก ทรงช่วยเหลือมนุษยทุกลัทธิศาสนาโดยไม่แบ่งชั้นวรรณะ ซึ่งในแต่ละวันจะทรงบำเพ็ญพุทธจริยา ๕ ประการ ได้แก่ (๑) เวลาเช้า เสด็จออกบิณฑบาตเพื่อโปรดสัตว์ (๒) เวลาเย็น ทรงแสดงธรรม (๓) เวลาค่ำ ประทานโอวาทแก่เหล่าภิกษุ (๔) เวลาเที่ยงคืน ตอบปัญหาเทวดา และ (๕) เวลาใกล้รุ่ง ทรงตรวจพิจารณาหมู่สัตว์ในข่ายพระญาณที่จะเสด็จไปโปรดในวันรุ่งขึ้น

ในส่วนของ การสงเคราะห์ญาติ มีเช่น เสด็จไปโปรดพุทธบิดา – พุทธมารดา (พระมารดาเลี้ยง) ทรงห้ามพระญาติมิให้ทำสงครามระหว่างกัน ตลอดจนการโปรดในลักษณะอื่น

ในส่วนของ การสงเคราะห์พุทธศาสนา มีเช่น การบัญญัติสิกขาบท แนะนำวิถีชีวิตที่ดำรงแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา

ตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา จะทรงบำเพ็ญพุทธจริยาทั้ง ๕ ประการนี้อย่างคงเส้นคงวา จนกระทั่งวาระสุดท้ายที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน อย่างไรก็ตาม คำว่า “พรรษา” ในที่นี้ มิได้หมายความว่าช่วงเข้าพรรษา ๓ เดือน แต่จะนับรวมระยะเวลาทั้งในและนอกพรรษาเข้าไปด้วย หรืออีกนัยหนึ่ง คือ นับตลอดทั้งปีของพรรษานั้น ซึ่งจะกล่าวถึงพุทธกิจแต่ละพรรษาโดยสังเขป ดังนี้

^{๓๕} ข้อมูลเกี่ยวกับพุทธกิจหลังตรัสรู้ ประมวลจากหลายแหล่ง เช่น (๑) พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. หน้า ๑๕๐ - ๑๕๑. (๒) กรมการศาสนา. พุทธกิจ ๔๕ พรรษา (๓), กัทรวรรณ วันทนชัยสุข. <http://www.dhammathai.org/buddha/g55.php> (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๑๑ สิงหาคม ๕๐), (๔) <http://www.dhama-gateway.Com/buddha/buddha-misc/bd-misc-13-01.htm> (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๑๑ สิงหาคม ๕๐) เป็นต้น หลังจากได้ข้อมูลมาแล้ว นำมาประมวลสรุปเป็นพุทธกิจหลังตรัสรู้

พรรษาที่ ๑ ปีระกา จำพรรษา ณ ป่าอิติปตนมฤคทายวัน ใกล้กรุงพาราณสี : หลังจากที่ตรัสรู้ ณ ใต้ต้นโพธิ์ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา แคว้นมคธ พระองค์ทรงเสวยวิมุตติสุขเป็นเวลา ๗ สัปดาห์ ก็ทรงดำริประกาศศาสนา จึงเสด็จออกจากแคว้นมคธ ไปยังป่าอิติปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี แคว้นกาสิ เพื่อโปรดปัญจวัคคีย์โดยแสดงธรรมเรื่อง “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” ในคราวนั้นอัญญาโกณฑัญญะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ เกิดพระรัตนตรัย คือ พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เมื่อวันเพ็ญเดือนแปด หลังจากนั้นทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร โปรดปัญจวัคคีย์ที่เหลือจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ แล้วโปรดพระยสะและมิตรสหายจนสำเร็จพระอรหันต์ รวม ๖๐ องค์ ถ้านับรวมพระพุทธเจ้า ก็เป็น ๖๑ องค์ ส่วนมารดาบิดาและอดีตภรรยาของพระยสะประกาศตนเป็นอุบาสกอุบาสิกา หลังจากนั้นทรงส่งพระอรหันต์สาวกทั้ง ๖๐ องค์ออกไปประกาศศาสนา ส่วนพระองค์เสด็จกลับแคว้นมคธ โปรดชฎิลสามพี่น้องรวมทั้งบริวารจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ๑,๐๐๓ องค์ แล้วโปรดภัททวัคคีย์อีก ๓๐ องค์ ได้พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานพร้อมทั้งบริวารเป็นพุทธสาวก ถึงบัดนี้得有พระอรหันต์เกิดขึ้น ๑,๒๕๐ องค์ ล้วนเป็นเอหิภิกขุอุปสัมปทา และได้มีการประชุมวางลักษณะคำสอนของพระองค์เมื่อวันเพ็ญเดือน ๓ ในหัวข้อธรรมชื่อ “โอวาทปาฏิโมกข์” เพื่อตีกรอบหลักคำสอนของพระองค์ว่ามีลักษณะ ๓ ประการ คือ ให้ละกรรมชั่ว กระทำแต่กรรมดี และทำใจให้สงบแล้ว

พรรษาที่ ๒ - ๓ - ๔ ปีจอ - กุน - ชวด จำพรรษา ณ เวฬุวันวิหาร นครราชคฤห์ แคว้นมคธ : พระเวฬุวันวิหารแห่งนี้ พระเจ้าพิมพิสารทรงถวายเป็นอารามแห่งแรกในพุทธศาสนา และตอนออกพรรษาที่ ๒ ได้เสด็จไปเยี่ยมยาโรคห่าที่แคว้นวัชชี และตรัสรัตนสูตร เมื่อโรคหายแล้วก็เสด็จกลับมาประทับที่แคว้นมคธตามเดิม นอกจากนี้ ยังเสด็จไปเยี่ยมพระราชบิดาที่กรุงกบิลพัสดุ์ ในคราวนั้นเจ้าชายในวงศ์ศากยะ ได้เสด็จออกบวช ๖ พระองค์ ได้แก่ พระภัททิยะ พระอนุรุทธ พระอานนท์ พระภิกขุ พระกิมพิละ และพระเทวทัต ส่วนพระราหุลก็เสด็จออกบวชเป็นสามเณรองค์แรกในพุทธศาสนา ในพรรษานี้ยังทรงประกาศแต่งตั้งให้พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานเป็นอัครสาวกฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย และในระหว่างที่ประทับอยู่ที่เวฬุวันมหาวิหาร อนาคตินทิกเสรษฐีแห่งแคว้นโกศล ได้ไปฐะที่กรุงราชคฤห์ ได้สดับธรรมจากพระพุทธเจ้า แล้วประกาศตนเป็นอุบาสกและทูลเชิญพระพุทธองค์เสด็จยังกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล ส่วนตัวท่านได้กลับมาเตรียมการสร้างเขตวันมหาวิหารด้วยเงินก้อนโตถึง ๕๔ โกฏิ (๑ โกฏิ = ๑๐ ล้านบาท)

พรรษาที่ ๕ ปีฉลู จำพรรษา ณ ป่ามหาวัน นครเวสาลี แคว้นวัชชี : พระพุทธเจ้าทรงทราบข่าวพระเจ้าสุทโธทนะทรงประชวร จึงเสด็จไปโปรด ๗ วัน จนสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วเสด็จปรินิพพาน พระเจ้ามahanามจึงขึ้นครองราชย์แทน สมัยนี้จึงถือได้ว่าเป็นยุคผลัดเปลี่ยนแผ่นดิน พระนางมหาปชาบดี (พระมารดาเลี้ยง) ทูลขอตามเสด็จออกบวชถึง ๓ ครั้ง แต่ไม่ทรงอนุญาตจากนั้นพระพุทธองค์เสด็จกลับเวสาลี พระนางจึงชักชวนเจ้าหญิงสาภิยานีจำนวนมากตามมาขอ

บวชอีก โดยพระอานนท์ช่วยทูลขอ ท้ายที่สุดทรงอนุญาตให้บวชได้ภายใต้เงื่อนไขว่าต้องยอมรับ
 ครุธรรม ๘ ประการ ในพรรษานี้จึงเกิดภิกษุณีองค์แรก ถือได้ว่าครบบริบูรณ์ คือ ภิกษุ ภิกษุณี
 อุบาสก และอุบาสิกา ต่อมาพระนางยโสธรา (อดีตพระชายา) ก็เสด็จออกบวชจนสำเร็จเป็นพระ
 อรหันต์เช่นกัน ในพรรษานี้นอกจากจะบวชเรื่องผลัดเปลี่ยนแผ่นดินแล้ว ยังบวชเรื่องพระญาติ
 ฝ่ายศากยกะกับฝ่ายโกถิยะก่อสงครามแย่งน้ำทำนา (แม่น้ำโรหิณี) จนพระองค์ต้องเสด็จมาห้าม
 สงครามนั้น

พรรษาที่ ๖ ปีกาล จำพรรษา ณ มกุฏบรรพต (มกุฏบรรพต) แคว้นมคธ : ในพรรษานี้ได้
 สะท้อนให้เห็นบรรยากาศของการต่อสู้แข่งขันระหว่างพุทธศาสนากับลัทธิอื่นอย่างเข้มข้น ต่างฝ่าย
 ต่างจัดกลยุทธ์ต่าง ๆ มาใช้ เช่น การแสดงปาฏิหาริย์ ดังกรณีการเหาะขึ้นเอาบาตรไม้จันทน์ที่เศรษฐี
 นำไปแขวนไว้บนคาบไม้^{๔๐} ซึ่งต่อมาพระพุทธเจ้าบัญญัติห้ามภิกษุแสดงปาฏิหาริย์ แต่ก็ไม่ห้ามใน
 ส่วนของพระองค์เอง เพราะมีความจำเป็นที่ต้องทำปาฏิหาริย์แข่งกับลัทธิอื่น ๆ ในพรรษานี้ยังมีการ
 แสดงยมกปาฏิหาริย์แข่งกับนักบวชต่างลัทธิที่นอกเมืองสาวัตถี อย่างไรก็ตาม ในบรรดาปาฏิหาริย์
 ๓ ประการ คือ **อิทธิปาฏิหาริย์** (การแสดงฤทธิ์) **อาเทศปาฏิหาริย์** (การทลายใจผู้อื่น) และ **อนุสาสนี
 ปาฏิหาริย์** (การแสดงธรรมได้อย่างอัศจรรย์) พระองค์จะทรงสรรเสริญอย่างหลังเท่านั้น

พรรษาที่ ๗ ปีเถาะ จำพรรษาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ : เพื่อแสดงธรรมโปรดพุทธมารดา
 วันที่เสด็จกลับโลกมนุษย์เรียกว่า “วันเทโวโรหณะ” (วันพระเจ้าเปิดโลก)

**พรรษาที่ ๘ ปีมะโรง จำพรรษา ณ เกศกลาวัน (ป่าไม้สีเขียว) ใกล้เมืองสูงสูมารคีรี แคว้น
 ภัคคะ :** เหตุการณ์ในพรรษานี้เป็นเครื่องยืนยันว่าในสมัยนั้นการต่อสู้แข่งขันระหว่างลัทธิเป็นไป
 อย่างเข้มข้นและรุนแรง กล่าวคือ เมื่อพระพุทธเจ้า ซึ่งอุปมาเสมือนแสงจันทร์เกิดขึ้น ทำให้ลัทธิอื่น
 อับแสงลงประดุจหิ่งห้อย ลากสักการะลดน้อยลงถึงขั้นฝังเคือง พวกเดียรถีย์จึงคิดทำลายพระองค์
 โดยมอบให้ **นางฉัญจมาณวิกา** ทำทีเดินเข้าออกในพระวิหารยามวิกาล สร้างสถานการณ์ให้ดู
 เสมือนว่านางเข้าไปนอนค้างคืนกับพระพุทธเจ้า แล้วสร้างครรภ์ปลอมขึ้นมาเพื่อใส่ร้าย ในคราว
 นั้นหนูกัดเชือกที่ผูกครรภ์ปลอมหล่น ความจริงก็ปรากฏ จึงถูกคนรุมประหาโทษ ครั้นรุ่งหนี
 ออกมาก็ถูกรณีสืบ

นอกจากนี้ ในพรรษาที่ ๘ ยังได้ตรัสพระสูตรสำคัญ เช่น ทรงเล่าเรื่องประวัติของพระองค์
 ตั้งแต่ออกบวชจนกระทั่งแสดงปฐมเทศนาใน **โพธิราชกุมารสูตร**^{๔๑} จากพระสูตรนี้ได้แสดง
 หลักฐานว่าพระองค์มิได้หนีออกบวช แต่ออกบวชขณะบิดามารดามีน้ำตานองหน้า แต่มีอาจห้ามได้

^{๔๐} ดู กรรมกรศาสนา. พุทธกิจ ๔๕ พรรษา ตอน ๒. หน้า ๕๖ - ๕๗. ประกอบ

^{๔๑} โพธิราชกุมารสูตร. ใต้. ๑๓/๔๘๖ - ๕๒๐

นอกจากนี้ยังสอนคาถาแก้งวงใน **โมคคัลลานสูตร** และสอนมิให้คนป่วยใกล้ตายต้องพะวงเรื่องราวของผู้ที่อยู่หลังใน **นกุลสูตร** เป็นต้น^{๔๒}

พรรษาที่ ๕ ปีมะเส็ง จำพรรษา ณ วัดโฆสิตตาราม เมืองโกสัมพี แคว้นวังสะ : ในพรรษานี้มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้น คือ เกิดการทำสังฆเภทโดยภิกษุชาวโกสัมพีระหว่างฝ่ายธรรมชรรกับฝ่ายวินัยชรร แรกกันถึงขั้นแยกกันทำอุโบสถสังฆกรรม โดยฝ่ายหนึ่งทำภายในสีมาส่วนอีกฝ่ายทำนอกสีมา แม้พระพุทธองค์จะขอให้ปรองดองกันก็ไม่เป็นผล ส่วนเหตุการณ์อื่น คือกรณี นางมาคันทिया จ้างคนให้รุ่มค่าพระพุทธเจ้าและพุทธสาวก และวางแผนจุดไฟเผาตำหนักเพื่อฆ่าพระนางสามาวดีกับบริวาร ๕๐๐ คน และพระนางมาคันทियाและหมู่ญาติ ๕๐๐ คน ถูกพระเจ้าอุเทนสั่งลงโทษโดยการฝังครึ่งตัว จุดไฟเผา และไถคราดซ้ำ

พรรษาที่ ๑๐ ปีมะเมีย จำพรรษา ณ ป่ารักจิตวัน ตำบลปารีเลยยะ : ในพรรษานี้มีเหตุการณ์ต่อเนื่องจากพรรษาที่ ๕ คือเมื่อพระองค์ปรองดองภิกษุให้คืนดีกันไม่เป็นผล ทรงรู้สึกระอาพระทัย จึงปลีกวิเวกไปจำพรรษา ณ ปารีเลยยะ โดยมีพญาช้างคอยปรนนิบัติดูแล ต่อมาเมื่อภิกษุปรองดองคืนดีกันแล้ว ก็พร้อมใจกันไปขอขมา พระองค์จึงให้สวดสังฆสามัคคีระหว่างกัน

พรรษาที่ ๑๑ ปีมะแม จำพรรษา ณ ทักษิณาคิริ หมู่บ้านพราหมณ์เอกนาลา แคว้นมคธ : ในคราวนั้นพระองค์เข้าไปบิณฑบาตที่บ้านกสิการทวาชพราหมณ์ ถูกพราหมณ์กล่าวหาว่าไม่รู้จักไถหว่าน มัวแต่ขอชาวบ้านกิน พระองค์อุปมาให้ฟังว่าทรงไถหว่านเหมือนกับชาวนา โดยทรงเปรียบเทียบลักษณะการไถหว่านของพระองค์กับของชาวนา ว่า

ศรัทธาของเราเป็นพีช ความเพียรของเราเป็นฝ่น ปัญญาของเราเป็นแอกและไถ หิริของเราเป็นงอนไถ ใจของเราเป็นเชือก สติของเราเป็นผลและปลูก เรามีกายอันคุ้มครองแล้ว เป็นผู้สำรวมแล้วในการบริโภคอาหาร เราทำการคายหญ้าหรือถอนหญ้า คือ วาจาสับปลับ ด้วยคำสัตย์ ความสงบเสงี่ยมของเราเป็นเครื่องปลดเปลื้องกิเลสให้แล้วเสร็จงาน ความเพียรของเราเป็นเครื่องนำธุระ ไปให้ถึงแดนเกษมจากโยคะ คือให้สมหวัง ไม่หวนกลับมา ย่อมถึงสถานที่ซึ่งบุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก การไถนานั้นเราตถาคตได้ไถแล้วอย่างนี้ นาทิ เราทำแล้วนั้นย่อมมีผลเป็นอมตะ บุคคลผู้ทำอย่างนี้แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้^{๔๓}

พรรษาที่ ๑๒ ปีวอก จำพรรษา ณ เมืองเวรัญชา แคว้นมคธ : ในพรรษานี้มีเหตุการณ์สำคัญ เช่น ทรงปรารภเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบทว่า ถ้ำ (๑) พระสงฆ์ยังมีไม่มาก (๒) ลาก

^{๔๒} โมคคัลลานสูตร. ไตร. ๒๓/๕๘ และ นกุลสูตร. ไตร. ๒๒/๒๘๗.

^{๔๓} อ้างจาก กรรมกรศาสนา. พุทธกิจ ๔๕ พรรษา ตอน ๑. หน้า ๑๕ - ๘๐. และดู กสิสูตร หรือ กสิการทวาชสูตร. ไตร. ๑๕/๖๗๑ และ ไตร. ๒๕/๒๕๗.

สักการะยังมีไม่มาก (๓) ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะยังไม่ปรากฏ ก็จะยังไม่บัญญัติสิกขาบท แต่ถ้ายิ่งเหล่านี้เกิดขึ้น ก็จะบัญญัติ และในพรรษาที่เองได้เกิดเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบท คือ กรรมที่พระสุทินน์ กถันทบุตร เสพเมถุนกับภรรยาเก่า จึงเป็นเหตุให้มีปฐมบัญญัติว่า ภิกษุใดเสพเมถุนถือว่าต้องอาบัติปาราชิก หาสังวาสมิได้

พรรษาที่ ๑๓ ปีระกา จำพรรษา ณ จาลิกบรรพต เขตเมืองจาลิกา : ในพรรษานี้ทรงตรัสพระสูตรสำคัญ เช่น มงคลสูตร ๓๘ กรรมเมตตสูตร และเรื่องราวของพระพาหิยะ ทารุจิริยะ และพระอัญญาโกณฑัญญะ ทูลลานิพพาน^{๔๔}

พรรษาที่ ๑๔ ปีจอ จำพรรษา ณ เขตวันมหาวิหาร เมืองสาวัตถี แคว้นโกศล : ในพรรษานี้พระพุทธรูปเจ้าทรงประทับที่เขตวัน แห่งแคว้นโกศล เป็นพรรษาแรก มหาวิหารแห่งนี้อนาคตบิณฑิกเศรษฐี มหาอุบาสกคนสำคัญได้สร้างถวาย ถือว่าเป็นมหาวิหารที่ใหญ่และมีความสะดวกสบายกว่าพระอารามแห่งอื่น ในพรรษานี้ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญ เช่น สามเณรราหุล อุปสมบทเป็นพระภิกษุ มีการบัญญัติเรื่องการกรานกฐิน และพระธรรมส่วนใหญ่ทรงแสดงที่มหาวิหารแห่งนี้

พรรษาที่ ๑๕ ปีเถลิง จำพรรษา ณ นิโครธาราม ริมฝั่งแม่น้ำโรหิณี เมืองกบิลพัสดุ์ แคว้นลัคกะ : ในพรรษานี้มีเหตุการณ์สำคัญที่พอจะชี้ให้เห็นบทบาทของพระพุทธรูปเจ้า ๒ ประเด็น คือ กรรมที่พระญาติฝ่ายสากะกับโกถิยะ เตรียมทำสงครามแย่งน้ำทำนา (แม่น้ำโรหิณี) และกรรมที่เจ้าสุปปพุทระ (พระราชบิดาของพระนางสิริมหามายาและพระเทวทัต) ปิดขวางทางเสด็จมิให้พระพุทธรูปพร้อมหมู่สงฆ์ไปรับบิณฑบาต ต่อมา ๗ วัน ทำให้พระเจ้าสุปปพุทระถูกธรณีสูบ^{๔๕}

พรรษาที่ ๑๖ ปีชวด จำพรรษา ณ อคคาพเวเจตีย์วิหาร เมืองอาฬวี : ในพรรษานี้ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญที่สะท้อนให้เห็นบทบาทในการแก้ปัญหาสังคมของพระพุทธรูปเจ้า คือ กรรมที่เจ้าเมืองผู้หนึ่งถูกหัวหน้าเผ่าชัษย์ (อาฬวีชัษย์) จับตัวได้และจะกินเป็นอาหาร แต่เจ้าเมืองผู้นี้ร้องขอให้ปล่อยตัวโดยแลกกับการส่งผู้คนชาวเมืองนั้นไปให้ชัษย์กินแทนเป็นประจำทุกวัน เริ่มจากส่งพวกนักโทษไปให้กินก่อน เมื่อนักโทษเริ่มร่อยหรอก็ส่งชาวบ้านไปให้กิน จนชาวบ้านหวาดระแวงไปทั่ว จึงพากันหลบหนีจนแทบกลายเป็นเมืองร้าง ในคราวนั้นพระพุทธรูปเจ้าทรงเสด็จไปปราบชัษย์ได้สำเร็จ นำความสงบสุขคืนมายังชาวเมืองอาฬวีดังเดิม^{๔๖}

พรรษาที่ ๑๗ ปีฉลู จำพรรษา ณ เวฬุวันวิหาร เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ : ในพรรษานี้ไม่ปรากฏเหตุการณ์สำคัญที่จะนำมาใช้เป็นหลักฐานมากนัก จึงจะไม่กล่าวรายละเอียด

^{๔๔} <http://www.dhama-gateway.Com/buddha/buddha-misc/bd-misc-13-01.htm>

^{๔๕} ดู ธรรมบท ภาค ๕ เรื่องที่ ๑๒ แห่งบาปวรรค หน้า ๖๒ - ๖๖.

^{๔๖} ดู ปิ่น มุกกันต์. บทบาทพระบรมครู. หน้า ๒๕๕ - ๓๐๗. ประกอบ.

พรรษาที่ ๑๘ - ๑๙ ปีขาล - เถาะ จำพรรษา ณ จาลิภรรยาต เขตเมืองจาลิกา : ซึ่งเคยจำพรรษามาแล้วในพรรษาที่ ๑๓ แต่ในพรรษานี้มิได้มีเหตุการณ์สำคัญ จึงจะไม่กล่าวรายละเอียด

พรรษาที่ ๒๐ ปีมะโรง จำพรรษา ณ เวฬุวันวิหาร เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ : ในพรรษานี้ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญ คือ กรณีจอมโจรองคฺติมาล ออกปล้นฆ่าผู้คนและตัดนิ้วมาทำเป็นพวงมาลัยทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนไปทั่ว พระพุทธองค์จึงเสด็จไปโปรดให้ละพยศ กลับใจมาบวชในพุทธศาสนา ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์^{๔๗} และในพรรษานี้ พระอานนท์ได้รับหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐากประจำพระองค์พระพุทธเจ้า

พรรษาที่ ๒๑ - ๔๔ จำพรรษา ณ เขตวันและบุพพาราม นครสาวัตถี แคว้นโกศล : โดยจำพรรษา ณ เขตวันมหาวิหารที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย ๑๕ พรรษา และจำพรรษา ณ บุพพารามที่นางวิสาขาสร้างถวายอีก ๖ พรรษา รวม ๒๑ พรรษา ในระหว่างพรรษาเหล่านี้เกิดเหตุการณ์สำคัญ เช่น ระหว่าง พรรษาที่ ๓๕ - ๓๖ เจ้าชายอชาตศัตรูปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระราชบิดาตามคำยุยงของพระเทวทัต แล้วขึ้นครองราชย์แทน พรรษาที่ ๓๗ พระเทวทัต คิดการใหญ่ ทำสังฆเภทเพื่อแย่งอำนาจการปกครองสงฆ์จากพระพุทธเจ้า พรรษาที่ ๔๔ พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานทูลลาหนีพพาน และเหตุการณ์สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ กรณีที่ วิฑูทกะ อุปราชแห่งแคว้นโกศลคบคิดกับ ทิฆมการายนะอำมาตย์ แย่งราชสมบัติจากพระเจ้าปเสนทิโกศลได้สำเร็จและขึ้นครองราชย์แทน ต่อมากัทพมาแก่แก่นฝ่ายสาकยะที่กบิลพัสดุ์และฆ่าพระประยูรญาติเกือบหมดสิ้น แต่ขณะยกทัพกลับมาพักอยู่ที่ริมฝั่งน้ำอจิรวดี กลางคืนฝนตกหนัก น้ำท่วมบ่าทำให้พระเจ้าวิฑูทกะสิ้นพระชนม์ในกระแสน้ำอันเชี่ยวกรากนั้น และระยะต่อมาแคว้นโกศลตกเป็นเมืองขึ้นของแคว้นมคธอันมีพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นกษัตริย์

พรรษาที่ ๔๕ ปีมะเส็ง จำพรรษา ณ เวฬุคาม ไกลนครเวสาลี แคว้นวัชชี : พรรษานี้ถือเป็นพรรษาสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ พระองค์เสด็จไปยังแคว้นวัชชีพร้อมด้วยพระสงฆ์ ๕๐๐ รูปเพื่อโปรดกษัตริย์ลิจฉวี จากนั้นก็ทรงปลงอายุสังขาร แล้วเสด็จไปยังป่าวนคร แห่งแคว้นมัลละเข้าประทับ ณ อัมพวัน สวนมะม่วงที่นายจุนทกัมมารบุตรจัดถวาย และเสวยพระกระยาหารมื้อสุดท้ายที่เรียกว่า “สุกรมัททวะ” หลังจากนั้นเกิดอาการ “โลหิตปกข์ฌทิกภาพาธ” (ท้องร่วงอย่างแรง) แต่ทรงข่มพระอาการไว้ แล้วเสด็จข้ามแม่น้ำหิรัญวดีไปยังเมืองกุสินารา (เมืองหลวงอีกแห่งหนึ่งของแคว้นมัลละ) ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้โปรดสุภททปริพาชกอรหันตสาวกองค์สุดท้ายแล้วทรงสั่งเสียพระอานนท์เกี่ยวกับวิธีจัดการกับพระบรมศพ และยังตรัสสั่งอีกว่าพระธรรมทั้งหลายที่ทรงแสดงแล้วจะเป็นพระศาสดาแทนพระองค์หลังจากเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว และทรงกล่าวปัจฉิมโอวาทว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนพวกเธอว่าสังขารทั้งหลายมีความเสื่อม

^{๔๗} ดู ปิ่น มุฑกัณฑ์. บทบาทพระบรมครู. หน้า ๓๐๕ - ๓๑๔. ประกอบ.

ไปเป็นธรรมดา พวกเขาจะยังประโยชน์ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเกิด” หลังจากนั้นก็เสด็จ
 ดับขันธปรินิพพาน เมื่อปัจฉิมยามแห่งราตรีวิสาขปุณณมี วันเพ็ญเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ รวมพระชน
 มายุได้ ๘๐ พรรษา

๕. ความสรุป

ตามที่กล่าวมาทั้งหมดในบทนี้ เรื่อง “บริบททางสังคมและการเมืองในดินแดนชมพูทวีป
 ร่วมสมัยพุทธกาล กับพุทธกิจหลังตรัสรู้” พอจะปูพื้นให้เห็นสภาพปัญหาอันเป็นผลมาจากลัทธิคำ
 สอนของศาสนาพราหมณ์ คือ (๑) สอนให้เชื่อเรื่องพระเจ้าผู้สร้างและพรหมลิขิต สรรพสัตว์
 ทั้งหลายถูกกำหนด โชคชะตาชีวิตไว้ก่อนแล้ว ผู้ใดจะฝ่าฝืนหรือปฏิเสธมิได้ เพราะนี่คือมติแห่ง
 พรหม (๒) ถือว่าพระเวทเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มาจากพรหมนั้นเป็นสิ่งผูกขาดสำหรับคนบางชั้น
 วรรณะ แต่เป็นสิ่งต้องห้ามสำหรับคนอีกบางชั้นวรรณะ และพวกพราหมณ์ใช้ข้ออ้างจากคำสอนใน
 พระเวทแสวงหาสิทธิผลประโยชน์และลาภสักการะให้พวกตนมากมายหลายรูปแบบ (๓) สอนให้
 เชื่อเรื่องการแบ่งชั้นวรรณะ โดยคนวรรณะสูงเอาเปรียบคนวรรณะต่ำในทุกรูปแบบ ก่อให้เกิดการ
 ได้เปรียบ เสียเปรียบ และมีการเลือกปฏิบัติระหว่างคนต่างวรรณะและคนต่างเพศ นำมาสู่การละเมิด
 สิทธิมนุษยชน (๔) มีวิถีปฏิบัติที่สุดโต่งเกินไป บางเรื่องบางกรณีหย่อนยานเกินไป ทำผิดทำบาป
 อย่างไม่มา เพียงแค่อาบน้ำชำระบาป ความผิดความบาปนั้นหมดไป แต่บางเรื่องบางกรณีดั่งเกินไป
 เช่น การทรมานตนด้วยวิธีต่าง ๆ เพื่อที่จะนำตนเองเข้าถึงพรหม (๕) สอนให้เชื่อเรื่องการเช่นสรวง
 บูชาขัณฑ์ โดยใช้ชีวิตสัตว์อื่นเป็นเครื่องเช่นสรวงบูชาเทพ ในลักษณะของการแสวงหาความสุขบน
 ความทุกข์ของผู้อื่น^{๔๔} ในส่วนของศาสนาเชน แม้จะมีลักษณะหลายประการต่างจากของพราหมณ์
 แต่ก็เป็นคำสอนค่อนข้างสุดโต่งในแง่ของวัตรปฏิบัติที่ทำให้ตนเองต้องเดือดร้อนลำบากเช่นกัน ใน
 ส่วนของลัทธิคำสอนอื่น ส่วนมากก็ตกอยู่ภายใต้ความเชื่อแบบพราหมณ์ คือ ให้บูชาธรรมชาติ เช่น
 บูชาไฟ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาชีวิตที่หันเหออกจากวิถีแห่งปัญญา

ในส่วนของปัญหาทางด้านการเมือง ก็วนเวียนอยู่แต่เรื่องการแย่งชิงอำนาจ ทั้งแย่งกัน
 ระหว่างต่างแคว้นและภายในแคว้นเดียวกัน และแย่งกันเองระหว่างวงศาคณาญาติหรือกับคนที่อยู่
 นอกวงศาคณาญาติ นอกจากนี้เป็นเรื่องของการใช้อำนาจระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง
 และปัญหาที่แนบเนื่องมากับปัญหาการเมืองคือปัญหาเศรษฐกิจ เพราะสังคมและการเมืองจะสงบ
 ได้ก็ต่อเมื่อปากท้องและความเป็นอยู่ของผู้คนได้รับการเยียวยาแก้ไขแล้วเท่านั้น นอกจากนี้ยังมี
 ปัญหาการเมืองที่เกี่ยวข้องกับศาสนา คือ การที่นักการเมืองพยายามใช้สถาบันศาสนาหรือฐานะของ
 ความเป็นศาสนา อันเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของผู้คนมาสร้างความชอบธรรมให้ฝ่ายการเมือง หรือไม่

^{๔๔} ดู กรรมกรศาสนา. พุทธกิจ ๔๕ พรรษา ตอนที่ ๒. หน้า ๑๓ - ๑๕.

ก็ฝ่ายลัทธิศาสนาพาดตนเองเข้าไปอิงการเมืองและใช้การเมืองเป็นเครื่องมือเผยแพร่ลัทธิคำสอนของตน ซึ่งในส่วนของ การแนะนำ และ การแก้ปัญหา ทางสังคม จะกล่าวรายละเอียดในบทที่ ๓ และในส่วนของ การแนะนำ และ การแก้ปัญหา ทางการเมือง จะกล่าวรายละเอียด ในบทที่ ๔ เป็นลำดับต่อไป

แผนที่แสดงอาณาเขตสาธารณรัฐอินเดียสมัยปัจจุบัน

แผนที่แสดงอาณาเขตของดินแดนชมพูทวีปร่วมสมัยพุทธกาล

บทที่ ๓

พระพุทธเจ้า

กับการแนะนำและการแก้ปัญหาทางสังคม

๑. ความนำ

จากบทที่ ๒ ได้สะท้อนให้เห็นสภาพปัญหาอันสืบเนื่องมาจากความแตกต่างระหว่างคำสอนของศาสนาพราหมณ์ ศาสนาเชน และลัทธิต่าง ๆ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงเห็นว่าความไม่ลงรอยกันทางความคิดเหล่านี้อาจนำมาซึ่งปัญหาสังคมได้ และคำว่า “ปัญหาสังคม” ในที่นี้มีได้หมายเฉพาะปัญหาของชนหมู่มาก หากแต่ยังรวมถึงปัญหาของปัจเจกชนด้วย เพราะถ้าปัจเจกชนซึ่งเป็น “หน่วยย่อย” เป็นคนไม่ดี มีความโกรธ ความโลภ ความหลง เมื่อรวมเข้าเป็นสังคม “หน่วยรวม” ก็จะทำให้สังคมนั้นนิยมความรุนแรง เห็นแก่ตัว และขาดเหตุผล แล้วจะก่อให้เกิดปัญหาตามมา ฉะนั้น ปัญหาของปัจเจกชนกับปัญหาสังคมจึงไม่อาจแยกออกจากกันได้ จากการศึกษาพบว่าการแนะนำและการแก้ปัญหาสังคมของพระพุทธเจ้า อาจเป็นไปได้ใน ๔ ลักษณะ ดังนี้

(๑) การแนะนำและการแก้ปัญหาระหว่างบุคคลหรือกลุ่มบุคคล โดยที่พระพุทธองค์หรือภิกษุสาวกมิได้มีส่วนเป็นคู่กรณี แต่ทรงเข้าไปช่วยเยียวยาในฐานะของความเป็นพระศาสดา เช่น กรณีที่จอมโจรองคฺสิมาลปล้นฆ่าชาวบ้านเพื่อตัดนิ้วมือมาทำเป็นพวงมาลัยประกอบการศึกษาวิชาอรรถรพเวท หรือกรณีปัญหาเรื่องอาพวกยักษ์กินคน เป็นต้น

(๒) การแนะนำและการแก้ปัญหาระหว่างภิกษุสาวกด้วยกันเอง และพระพุทธเจ้าทรงเข้าไปแก้ไข เช่น กรณีที่ภิกษุชาวโกสัมพีฝ่ายธรรมชรักับฝ่ายวินัยชรัขัดแย้งกันถึงขั้นทำสังฆเภทและแยกกันทำสังฆกรรม จนเรื่องบานปลายกลายเป็นความขัดแย้งระหว่างอุบาสกอุบาสิกาที่เข้าข้างภิกษุแต่ละฝ่าย เป็นต้น

(๓) การแนะนำและการแก้ปัญหาอันเกิดจากการที่ภิกษุสาวกสร้างปัญหาแก่สังคมภายนอก และพระองค์ทรงเข้าไปช่วยแก้ไข เช่น กรณีที่เกิดความอดอยากเร่ร่อนแล้ว ก่อให้เกิดความขาดแคลนอาหารและกระทบกระเทือนต่อการบิณฑบาต ทำให้ภิกษุที่จำพรรษาริมฝั่งน้ำวัคคุมุทา (บริเวณแคว้นวัชชี) คิดกลวิธีหลอกลวงชาวบ้านโดยผลัดกันอวดอุตริมนุสสรธรรม (คุณวิเศษในตน) ว่า รูป

โน้นสำเร็จธรรมวิเศษขึ้นโน้นขึ้นนี้ ซึ่งการใช้สถานะอันเป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธาหลอกลวงชาวบ้าน ถือว่าเป็นการสร้างปัญหาสังคมอย่างหนึ่ง เพราะทำให้ชาวบ้านหลงเชื่อถึงขั้นยอมตัดส่วนแบ่งอาหารของมารดาบิดาและบุตรภรรยาตลอดจนของคนรับใช้มาถวายแด่ภิกษุเหล่านั้นแทน ทำให้หมู่ภิกษุอ้วนท้วนสมบูรณ์ ในขณะที่ชาวบ้านอดอยากหิวโหย พระพุทธเจ้าทรงถือว่าเป็นเสมือนมหาโจรห้าจำพวกที่ปล้นชาวบ้านกิน^๑

(๔) การแก้ปัญหาที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นคู่กรณีเองและทรงแสดงบทบาทในการแก้ปัญหา เช่น กรณีที่ นางมาคันทียา ว่าจ้างให้คนรุมด่าพระองค์ทั่วทั้งเมืองโกสัมพี หรือ นางจิตฺตมาณวิกา รับจ้างพวกเดียรถีย์สร้างเรื่องก่อกวนทำลายพระองค์ว่าทำให้นางตั้งครรภ์ หรือกรณีที่พระเทวทัต ทำสังฆเภทและพยายามแย่งอำนาจการปกครองสงฆ์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม กระบวนการนำเสนอในบทนี้จะไม่แสดงเป็นรายบริบทเหมือนที่กล่าวในบทที่ ๒ หากแต่จะแสดงให้เห็นเป็นภาพรวม โดยแบ่งกรอบเนื้อหาออกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็น การแนะนำ และการแก้ปัญหา อันที่จริงการที่จะแยกเนื้อหา ๒ ส่วนนี้ออกจากกันมิใช่เรื่องง่าย เพราะเมื่อเกิดปัญหาใด ๆ พระพุทธองค์จะทรงให้คำแนะนำก่อน หลังจากนั้นจึงจะเป็นการแก้ปัญหา แต่ที่พยายามแยกก็เพื่อให้ง่ายต่อการนำเสนอ ฉะนั้น ธรรมบางข้ออาจกล่าวทั้งในส่วนของการแนะนำและการแก้ปัญหา หรืออาจกล่าวรวมเป็นข้อเดียวกัน

๒. การแนะนำหลักธรรมในการแก้ปัญหาทางสังคม

ก่อนที่จะลงลึกในรายละเอียด ในเบื้องต้นจะนิยามความหมายของคำ ๓ คำ คือ การแนะนำ, หลักธรรมในการแก้ปัญหา และ ปัญหาทางสังคม ซึ่งแต่ละคำมีความหมายโดยสังเขปดังนี้ (๑) การแนะนำ หมายถึง การเตือนสติหรือให้ความเห็น หรือถ้าจะกล่าวโดยนัยแห่งพุทธก็คือการแสดงหลักธรรมคำสอน (๒) หลักธรรมในการแก้ปัญหา ถ้าเทียบกับของซีกโลกตะวันตก หมายถึง “ตัว” แนวคิดทฤษฎีที่นำมาใช้แก้ปัญหา แต่ถ้าในแนวของพุทธหมายถึง “ตัว” หลักธรรมคำสอน ซึ่งอาจเป็น พระธรรม หรือ พระวินัย และ (๓) คำว่า ปัญหาทางสังคม ในที่นี้หมายถึงเฉพาะปัญหาสังคมในชมพูทวีปร่วมสมัยพุทธกาล แต่อาจนำมาปรับใช้กับสังคมปัจจุบันได้

ในส่วนการแก้ปัญหา พบว่า พระพุทธเจ้าอาจทรงใช้ การแนะนำ หรือ กระทบการ อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นเชิงรุกหรือเชิงรับ คำว่า เชิงรุก หมายถึงหาทางป้องกันไว้ก่อน ส่วน เชิงรับ หมายถึงเข้าไปแก้หลังจากเกิดปัญหา ในการแก้ปัญหาดังกล่าว อาจจะทรงแก้ด้วยพระองค์เอง หรือมอบให้ภิกษุสาวก หรือผู้อื่นช่วยแก้แทนก็ได้

^๑ดู สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน. หน้า ๑๔๕.

ตามที่กล่าวข้างต้น เป็นการปูพื้นให้เห็น กรอบคิดกว้าง ๆ และวิธีนำเสนอ ที่จะนำมาใช้ ต่อจากนี้จะกล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับ การแนะนำหลักธรรม ในการแก้ปัญหา ซึ่งจะคัดเลือก ตัวแทน ข้อมูล เท่าที่จำเป็นมาแสดงให้เห็น โดยจะจำแนกออกเป็นประเด็นดังนี้ (๑) การแนะนำหลักธรรม สำหรับคุ้มครองโลก และธรรมะพื้นฐานสำหรับสังคม (๒) การแนะนำหลักธรรมสำหรับแสวงหา ทรัพย์ การใช้จ่ายทรัพย์ และการบำรุงรักษาทรัพย์ (๓) การแนะนำหลักธรรมสำหรับหลีกเลี่ยง อบายมุขและการรู้จักเลือกคบมิตรดี (๔) การแนะนำหลักธรรมสำหรับเกื้อกูลบริวารและสงเคราะห์ สังคม (๕) การแนะนำหลักธรรมสำหรับให้เลิกเชื่ออย่างมงายไร้เหตุผล (๖) การแนะนำ หลักธรรมเกี่ยวกับการแบ่งชั้นวรรณะ ซึ่งจะนำเสนอแต่ละประเด็นตามลำดับดังนี้

๒.๑ การแนะนำหลักธรรมสำหรับคุ้มครองโลก และธรรมะพื้นฐาน สำหรับสังคม

พระพุทธเจ้าทรงถือว่าการที่จะแก้ปัญหาทางสังคมได้นั้น จะต้องปลูกฝังความดีงาม ให้เกิดขึ้นในจิตใจของผู้คนก่อน เพราะทรงถือว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว จะพูดก็ตาม จะทำก็ตาม ความทุกข์ย่อมติดตามไป เพราะเหตุนั้น เหมือนล้อเกวียนตามรอยเท้าโคฉะนั้น... ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าใจผ่องแผ้วแล้ว จะพูดก็ตาม จะทำก็ตาม ความสุขย่อมติดตามไป เพราะเหตุ นั้น เหมือนเงาตามตัวฉะนั้น”^๒

ด้วยเหตุที่ทรงถือว่า “จิต” เป็นใหญ่ พระองค์จึงทรงวางหลักธรรมเพื่อกล่อมเกลาจิตใจไว้ หลายหมวด เช่น หิริ - โอตตัปปะ และ เบญจศีล - เบญจธรรม เป็นต้น ในส่วนของ หิริ และ โอตตัปปะ จะช่วยทำให้ละอายแก่ใจและเกรงกลัวต่อบาป ไม่กล้าทำชั่วทั้งในที่ลับและที่แจ้ง ทั้งต่อ หน้าและลับหลัง บางครั้งพระองค์ทรงเรียกธรรมหมวดนี้ว่า “ธรรมฝ่ายขาว” ซึ่งถือว่าเป็นธรรมที่ ใช้แยกมนุษย์ออกจากสัตว์ โดยทรงเปรียบเทียบว่าเพราะสัตว์ปราศจากหิริและโอตตัปปะ พวกมันจึงไม่ รู้จักค่านั่นคือมารดา คือป้า คือน้ำ คือพี่สาว คือน้องสาว คือภรรยาของครูอาจารย์ พวกมันจึงสมสู่ กันเองโดยไม่เลือกหน้า แต่ในหมู่มนุษย์รู้จักบัญญัติคำว่า มารดา ป้า พี่สาว น้องสาว หรือภรรยา ของครูอาจารย์ขึ้นใช้ และรู้จักยับยั้งชั่งใจ ไม่สมสู่ระหว่างญาติพี่น้องกันเอง^๓

นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงสอนหลัก เบญจศีล - เบญจธรรม ซึ่งถือว่าเป็น ธรรมะพื้นฐาน สำหรับสังคม อันที่จริงธรรมหมวดนี้มีมาก่อนหน้าพุทธกาล เพียงแต่เรียกชื่ออย่างอื่น ในส่วนของ ศาสนาพุทธเรียกว่า “เบญจศีล - เบญจธรรม” ซึ่งพระองค์ทรงหยิบมาย้ำให้เห็นว่า ถ้ามนุษย์ปฏิบัติ

^๒ ธรรมบท. ไตร. ๒๕/๑๑/๑๐ (ดู สุชีพ ปัญญาภาพ. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน. หน้า ๘๑)

^๓ ดู ไตร. ๒๐/๒๕๓, ๒๕๔, ๒๕๕ และ ไตร. ๒๕/๒๒๐. ประกอบ.

ตนอยู่ในกรอบของธรรมหมวดนี้ จะช่วยแก้ปัญหาสังคมได้เป็นอย่างดี โดยใน **หลักเบญจศีล** มี ๕ ข้อ ได้แก่ (๑) เว้นจากการฆ่าหรือกักขังทรมานสัตว์ (๒) เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้โดยอาการแห่งความเป็นขโมย (๓) เว้นจากการประพฤติผิดในกาม (๔) เว้นจากการกล่าวคำเท็จหรือคำเพื่อเจ้อเหลวไหล และ (๕) เว้นจากดื่มเครื่องดองของเมาและสิ่งเสพติดทั้งหลาย ส่วนใน **หลักเบญจธรรม** ซึ่งใช้ควบคู่กัน ทรงแนะนำไว้ ๕ ข้อ คือ ๑) ให้มีเมตตากรุณาต่อสัตว์ ๒) ให้มีสัมมาอาชีพ ๓) ให้ดำรงในกาม ๔) ให้มีสัมมาวาจา และ ๕) ให้มีสติสัมปชัญญะและดำรงตนด้วยความไม่ประมาท

ในบรรดาศีลทั้ง ๕ ข้อ พระองค์ทรงชี้ให้เห็นว่า ถ้าละเมิดศีลข้อ ๕ (การดื่มสุราเมรัยและสิ่งเสพติด) จะเป็นเหตุให้ละเมิดศีลข้ออื่น ๆ แล้วจะก่อให้เกิดปัญหาสังคมตามมา ดังที่ทรงกล่าวว่า

(เมื่อดื่มมาแล้ว จะ...) ฆ่าหญิงบ้าง ชายบ้าง จึงถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ จากบ้านบ้าง จากป่าบ้าง ด้วยอาการแห่งขโมย, จึงก้าวล่วงในภริยาของผู้อื่น ในบุตรของผู้อื่น, จึงหักราญประโยชน์ของคฤหบดีบ้าง บุตรของคฤหบดีบ้าง ด้วยการพุกปด. เขาย่อมถูกพระราชอาชญาจับฆ่า หรือจองจำ เนรเทศ หรือลงโทษอย่างอื่นตามควรแก่เหตุ เพราะเหตุที่ตั้งแห่งความประมาท คือ (การดื่ม) น้ำมาคือสุราและเมรัย^๔

นอกจากนี้ ยังทรงแนะนำหลักธรรมสำหรับการเอาใจเขามาใส่ใจเราโดยเทียบเข้ามาในตนว่า ถ้าตัวเรารักสุข เกลียดทุกข์นั้นใด ผู้อื่นก็รักสุข เกลียดทุกข์นั้นนั่นเหมือนกัน ดังที่ทรงสอนว่า

๑ เราเองอยากมีชีวิต ไม่อยากตาย รักสุข เกลียดทุกข์, ถ้าใครจะปลงชีวิตเรา ผู้อยากอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ ก็จะไม่เป็นข้อที่ขึ้นชอบพอใจแก่เรา, ก็ถ้าเราจะปลงชีวิตคนอื่นผู้อยากอยู่ ไม่อยากตาย รักสุข เกลียดทุกข์ ก็จะไม่เป็นข้อที่ขึ้นชอบที่พอใจแก่คนอื่นเหมือนกัน, สิ่งใดตัวเราเองไม่ขึ้นชอบ ไม่พอใจ ถึงคนอื่นเขาก็ไม่ขึ้นชอบ ไม่พอใจเหมือนกัน, สิ่งใดตัวเราเองก็ไม่ชอบ ไม่พอใจ ใจเราจะพึงเอาไปผูกใส่ให้คนอื่นเล่า, อริยสาวกนั้นพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมงดเว้นจากปาณาติบาตด้วยตนเองด้วย ย่อมชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากปาณาติบาตด้วย ย่อมกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการงดเว้นจากปาณาติบาตด้วย, กายสมาจารของอริยสาวกนั้น ย่อมบริสุทธิ์ทั้งสามด้านอย่างนี้

๒ อีกประการหนึ่ง...ถ้าใครจะถือเอาสิ่งของที่เรามิได้ให้ด้วยอาการขโมย ก็จะไม่เป็นข้อที่ขึ้นชอบที่พอใจแก่เรา, ก็ถ้าเราถือเอาของที่ผู้อื่นมิได้ให้ด้วยอาการขโมย ก็จะไม่เป็นข้อที่ขึ้นชอบที่พอใจแก่คนอื่น เหมือนกัน...

^๔ ดู ไซตร. ๒๒/๒๓๕

๓ อีกประการหนึ่ง...ก็ถ้าใครประพฤติผิดในภรรยาของเรา ก็จะไม่ใช่ข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่เรา, ก็ถ้าเราประพฤติผิดในภรรยาของคนอื่น ก็จะไม่ใช่ข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่คนอื่น เหมือนกัน

...

๔ อีกประการหนึ่ง...ก็ถ้าใครจะทำลายประโยชน์ของเราด้วยการกล่าวเท็จ ก็จะไม่ใช่ข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่เรา, ก็ถ้าเราจะทำลายประโยชน์ของคนอื่นด้วยการกล่าวเท็จ ก็จะไม่ใช่ข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่คนอื่น เหมือนกัน...

๕ อีกประการหนึ่ง... ถ้าใครจะยุยงให้แตกจากมิตรด้วยคำส่อเสียด ก็จะไม่ใช่ข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่เรา, ก็ถ้าเราจะยุยงคนอื่นให้แตกแยกจากมิตรด้วยคำส่อเสียด ก็จะไม่ใช่ข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่คนอื่น เหมือนกัน...

๖ อีกประการหนึ่ง... ถ้าใครจะพุดจากระหว่างเราด้วยคำหยาบ ก็จะไม่ใช่ข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่เรา, ก็ถ้าเราพุดจากระหว่างคนอื่นด้วยคำหยาบ ก็จะไม่ใช่ข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่คนอื่น เหมือนกัน...

๗ อีกประการหนึ่ง...ถ้าใครจะพุดจากระหว่างเราด้วยคำเพื่อเจ้า ก็จะไม่ใช่ข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่เรา, ก็ถ้าเราจะพุดจากระหว่างคนอื่นด้วยถ้อยคำเพื่อเจ้า ก็จะไม่ใช่ข้อที่ชื่นชอบที่พอใจเหมือนกัน, สิ่งใดที่ตัวเราเองก็ไม่ชอบ ไม่พอใจ โฉนจะพึงเอาไปผูกใส่ให้คนอื่นเล่า, อริยสาวกนั้นพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมงดเว้นการพุดเพื่อเจ้าด้วยตนเองด้วย ย่อมชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นการพุดเพื่อเจ้าด้วย ย่อมกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการงดเว้นการพุดเพื่อเจ้าด้วย, วิธิตามการของอริยสาวกนั้นย่อมบริสุทธ์ ทั้งสามด้านอย่างนี้^๕

ตามที่กล่าวข้างต้น จะเห็นว่า ถ้าแต่ละคนประพฤติอยู่ในกรอบของศีลธรรม ก็จะช่วยป้องกันหรือลดปัญหาสังคมลงได้เป็นอย่างดี หรือถ้าจะวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างหลักศีลธรรมมนุษย์กับหลักเบญจศีล - เบญจธรรม จะพบว่าถ้าพวกพราหมณ์ตั้งมั่นอยู่ในกรอบของศีลธรรมอย่างเคร่งครัด การละเมิดศีลธรรมมนุษย์จะไม่เกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะ ศีลข้อ ๑ ห้ามฆ่าสัตว์ เท่ากับสอนให้เคารพสิทธิในชีวิตและร่างกายของกันและกัน ศีลข้อ ๒ ห้ามลักทรัพย์ เท่ากับสอนให้เคารพสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน ศีลข้อ ๓ ห้ามประพฤติผิดในกาม เท่ากับสอนให้เคารพสิทธิในสามีภริยาและบุคคลอันเป็นที่รักของกันและกัน ศีลข้อ ๔ ห้ามพุดเท็จ เท่ากับสอนให้เคารพในสิทธิที่จะรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่เป็นจริง และ ศีลข้อ ๕ ห้ามดื่มเครื่องดองของเมาและสิ่งเสพติด เท่ากับสอนให้เคารพสิทธิของผู้ที่เราติดต่อด้วย ในขณะที่ต่างฝ่ายต่างมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์

^๕ ไตร. ๑๕/๑๔๕๘ - ๑๔๖๕/๑๕๔ - ๑๕๖. และดู พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). พุทธธรรมฉบับขยายความ. หน้า ๗๗๐ - ๗๗๑ ประกอบ.

อย่างไรก็ตาม ถ้านำวิธีแก้ปัญหาละเมิดสิทธิมนุษยชนแบบตะวันตกมาเปรียบเทียบกับ การละเมิดในชีวิตและทรัพย์สินของผู้อื่นตามทัศนะของพุทธศาสนา พบว่า ตั้งอยู่บนฐานคิดต่างกัน กล่าวคือ แบบตะวันตกตั้งอยู่บน **ฐานแห่งสิทธิ** โดยลงมือแก้ปัญหาจาก **นอกตัวเข้าสู่ในตัว** แต่ของ พุทธตั้งอยู่บน **ฐานแห่งเมตตา** โดยลงมือแก้จาก **ในตัวออกสู่นอกตัว** กล่าวคือ แบบตะวันตกมุ่งเผ่า ระวังมิให้ผู้อื่น (ซึ่งอยู่นอกตัวเรา) ละเมิดสิทธิในตัวเรา จึงพยายามสร้างกฎเกณฑ์ต่าง ๆ มากมาย (เช่น กฎหมายหรือปฎิญา) จนบางครั้งกฎเกณฑ์ที่สร้างขึ้นได้กลายเป็น “กำแพง” กั้นมนุษย์ให้ แยกออกจากกัน และบ่อยครั้งที่ความพยายามที่จะป้องกันการถูกละเมิดสิทธิของตนได้กลายเป็น การละเมิดสิทธิของผู้อื่นในขณะเดียวกันด้วย แต่แนวคิดแบบพุทธจะเริ่มต้นแก้ปัญหาที่ตนเองก่อน โดยตั้งใจว่าบรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลาย ต่างก็เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น จึงไม่พึงมีเวรภัยและเบียดเบียนพยามาทต่อกัน (ไม่พึงละเมิดสิทธิต่อกัน) การมีฐานคิดแบบนี้ มีความหมายเท่ากับการแสดง **ความตั้งใจ** ที่จะไม่ละเมิดสิทธิผู้อื่นนั่นเอง นอกจากนี้ยังแนะนำอีกว่า เมื่อประกอบกรกุศลใด ๆ มา พึงแผ่ส่วนบุญส่วนกุศล (แผ่เมตตา) ให้แก่กัน ฉะนั้น **หลักแห่งเมตตา** นอกจากเป็นหลักประกันว่าจะไม่ล่วงละเมิดสิทธิต่อกันแล้ว ยังเป็นการหยิบยื่นความปรารถนาดีให้แก่กัน และยังได้ชื่อว่าเป็นเครื่องมือ “ทำลายกำแพงแห่งสิทธิ” ที่กั้นระหว่างกันลงได้อีกทั้งยังทำหน้าที่เป็นเสมือน “สะพาน” ทอดเชื่อมให้มนุษย์หันหน้าเข้าหากัน จึงถือว่าเป็นหลักธรรมที่ช่วยป้องกันและแก้ปัญหาความขัดแย้งทางสังคมได้เป็นอย่างดี

๒.๒ การแนะนำหลักธรรมสำหรับแสวงหาทรัพย์ การใช้จ่ายทรัพย์ และการบำรุงรักษาทรัพย์

ดังกล่าวแล้วว่าฐานคิดแบบพุทธแก้ปัญหาโดยเริ่มที่ตนเอง คือทำคนให้ถึงพร้อมด้วย คุณความดีก่อน แล้วจึงจะทำให้สังคมดีได้ ถ้าตราบใดที่ตนเองยังคงอยู่ในโคลนเลนอันลึก (ยังพร่องด้วยความดี) อย่าพึงหวังว่าจะทำให้สังคมดีได้ แต่การที่จะขจัดความโลภ โกรธ หลงออกจากจิตได้หมดสิ้น มิใช่เรื่องง่ายสำหรับฆราวาสวิสัย ซึ่งพระองค์ทรงตระหนักในความจริงนี้ จึงทรงแนะนำหลักธรรมหมวดคิปปิปฏิบัติ (หลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือน) ไว้ด้วย ดังคราวที่ **ทิมชาล** หรือ **พยัคฆบิณฑ** ทูลถามปัญหาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นคฤหัสถ์ ยังบริโภคมาม อยู่ครองเรือน นอนเบียด บุตร ใช้จันทน์ในแคว้นกาสิ ยังทรงดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ ยังยินดีเงินและทอง อยู่ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงแสดงธรรมที่เหมาะสมแก่ข้า

พระองค์อันจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขในปัจจุบัน เพื่อประโยชน์เพื่อ
ความสุขในภพภาคหน้าเกิด^๖

คราวนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตอบคำถามโดยกล่าวคาถาที่เป็น “หัวใจเศรษฐี” ว่า

ดูกร พยัคฆปัชชะ ! ธรรม ๔ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขใน
ปัจจุบันแก่กุลบุตร ๔ ประการ คือ ๑ อุตฺถฐานสัมปทา ๒ อารักขสัมปทา ๓ กัลยาณมิตตตา
๔ สมชีวิตา^๗

จากคาถานี้ อธิบายได้ว่าชีวิตผู้ครองเรือนจะมีความสุขได้ ก็ต่อเมื่อถึงพร้อมด้วยสถานสี่ คือ
(๑) อุตฺถฐานสัมปทา : ขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพการงาน (๒) อารักขสัมปทา : รู้จักรักษา
ทรัพย์ที่หามาได้และใช้จ่ายเท่าที่จำเป็น (๓) กัลยาณมิตตตา : เลือกคบมิตรดี และ
(๔) สมชีวิตา : มีความเป็นอยู่พอเหมาะ ไม่ตระหนี่หรือฟุ่มเฟือยเกินไป นอกจากนี้ยังทรงแนะนำ
อีกว่าอุบาสก - อุบาสิกา ไม่พึงประกอบมิจฉาวมิชชา (ค้าขายสิ่งที่ไม่ชอบธรรม ๕ อย่าง) คือ เครื่อง
ประหารชีวิตมนุษย์ ชีวิตสัตว์สำหรับฆ่าเป็นอาหาร เครื่องคองของเมา และยาพิษและสิ่งเสพติด
ทั้งหลาย เพราะเท่ากับเป็นการเบียดเบียนชีวิตอื่นโดยทางอ้อม

ส่วนเรื่อง ความสุขของภคินี^๘ ทรงแนะนำว่าผู้ครองเรือนจะมีความสุขได้เพราะสถานสี่
คือ ความสุขจากการมีทรัพย์ รู้จักใช้จ่ายทรัพย์ การไม่เป็นหนี้ และประกอบการทำงานที่ปราศจากโทษ
และทรงแนะนำหลักธรรมที่ช่วยให้ตระกูลอันมั่งคั่งตั้งอยู่ได้นาน ว่า พึงแสวงหาพัสดุที่หายแล้ว, รู้จัก
บวณะพัสดุที่คร่ำคร่า รู้จักประมาณในการบริโภค และไม่ตั้งสตรีหรือนุรุษทุศีลเป็นแม่บ้านพ่อเรือน
และทรงแนะนำหลักธรรมสำหรับใช้จ่ายทรัพย์ ว่า ให้แบ่งออกเป็น ๔ ส่วน คือ (๑) เลี้ยงตนเองให้
เป็นสุข เลี้ยงมารดา - บิดา บุตรภรรยาและคนรับใช้ให้มีความสุข (๒) เลี้ยงมิตรสหายและผู้ร่วม
กิจการงานให้มีความสุข (๓) หาทางป้องกันโรคภัยจากอันตรายที่จะเกิดจากไฟ น้ำ พระราชา โจร หรือ
ทายาทร้าย (๔) ทำพละ ๕ อย่าง คือ ญาติพละ (สงเคราะห์ญาติ) อดิถิปละ (ต้อนรับแขก) ปุพพเปตพละ
(ทำบุญอุทิศผู้ล่วงลับ) ราชพละ (บำรุงราชการ) และ เทวตพละ (ถวายเทวดาหรือบำรุงศาสนา)^๙

^๖ ทิมขานุสฺสตร. ไตร. ๒๓/๑๔๔/๑๓๕.

^๗ ทิมขานุสฺสตร. ไตร. ๒๓/๑๔๔/๑๓๕.

^๘ ไตร. ๒๒/๔๑/๔๐ - ๔๑.

๒.๓ การแนะนำหลักกรรมสำหรับหลักเลี้ยงอบายมุขและรู้จักเลือก คบมิตรดี

เพื่อที่จะช่วยป้องกันและแก้ปัญหาสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ พระพุทธเจ้าจึงทรงแนะนำให้หลักเลี้ยงอบายมุข เพราะสิ่งนี้เป็นหนทางแห่งความเสื่อมและความพินาศล่มจม โดยทรงแบ่งอบายมุขออกเป็น ๒ ประเภท คือ **อบายมุขสี่** กับ **อบายมุขหก**^๕ ในส่วนของ **อบายมุขสี่** มีคือ (๑) ความเป็นนักเลงหญิง (๒) นักเลงสุรา (๓) นักเลงการพนัน และ (๔) คบคนชั่วเป็นมิตร ในส่วนของ **อบายมุขหก** มีคือ (๑) ดิตสุราและของมีนเมา (๒) ชอบเที่ยวกลางคืน (๓) ชอบเที่ยวดูการละเล่น (๔) เล่นการพนัน (๕) คบคนชั่วเป็นมิตร และ (๖) เกียจคร้านทำงาน

พระองค์ทรงแนะนำว่าอบายมุขแต่ละประเภทก่อให้เกิดโทษ กล่าวคือ **การดิตสุราและของมีนเมา** ทำให้เสียทรัพย์ เมื่อดื่มและเกิดอาการมีนเมาจะครองสติไม่อยู่ เกิดการทะเลาะวิวาท อีกทั้งได้ชื่อว่าสุราเป็นบ่อเกิดแห่งโรค ทำให้เสียชื่อเสียง ไม่รู้จักอาย มักเป็นเหตุให้ทำผิดกฎหมาย ผิดศีลธรรม หรือถูกนิทนาว่าร้าย และเป็นการบั่นทอนสุขภาพและสติปัญญา ส่วน **ผู้ที่ชอบเที่ยวกลางคืน** ได้ชื่อว่าไม่รักษาตัว ไม่รักษาครอบครัว - บุตรภรรยา ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ เป็นที่ระแวงของผู้อื่น คำพูดขาดความน่าเชื่อถือ และอาจนำทุกข์อื่น ๆ มาให้ ส่วน **การชอบเที่ยวดูการละเล่น** ทำให้มัวเมาอยู่กับสิ่งรื่นเริงบันเทิงใจ ต้องการดูซ้ำแล้วซ้ำอีก มีรำที่ไหนด มีขบร้องที่ไหนด มีเสภาที่ไหนด มีเถิดเทิงที่ไหนด ก็จะไปที่นั่น ทำให้เป็นคนใจแตก เสียเงิน เสียทอง เสียเวลา และอาจส่งผลกระทบต่อหน้าที่การงาน ส่วน **ผู้ที่ชอบเล่นการพนัน** ฝ่ายชนะได้ชื่อว่าเป็นผู้ก่อเวร ฝ่ายผู้แพ้จะเสียทรัพย์ และทรัพย์ที่หามาได้ย่อมเสื่อมเสียไป คำพูดขาดความน่าเชื่อถือ เป็นที่ดูแคลน และไม่มีหญิงใดประสงค์แต่งงานด้วย ส่วน **การคบคนชั่วเป็นมิตร** จะพลอยเป็นคนชั่วตามลักษณะของมิตรที่คบ ส่วน **เกียจคร้านทำงาน** โดยอ้างว่าหนานัก ร้อนนัก หิวนัก ทรายนัก เย็นแล้ว ยังเข้าอยู่ แล้วไม่ทำงาน ย่อมก่อให้เกิดปัญหาอื่นตามมา เพราะเมื่อไม่ทำงาน ก็ไม่มีเงินจับจ่ายใช้สอยแล้วจะนำมาสู่การก่ออาชญากรรม เช่น ปล้น ใจ อุก ซิง วิ่ง ราว เป็นต้น จะเห็นได้ว่าเมื่อมีคนว่างงานมาก ปัญหาอาชญากรรมจะเพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว

ในส่วนของ การเลือกคบมิตร^๖ ทรงแนะนำว่า **มิตรที่ควรคบ** ๔ ประเภท คือ (๑) มิตรมีอุปการะ (๒) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ (๓) มิตรแนะนำประโยชน์ และ (๔) มิตรมีความรักใคร่ โดยแนะนำว่า **มิตรมีอุปการะ** จะช่วยรักษาเพื่อนและทรัพย์ของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว เมื่อมีภัยก็ออกปากฟังได้ เมื่อมีกิจต้องทำ จะทำให้เกินกว่าที่ออกปากขอ ส่วน **มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์** จะบอกความลับ

^๕ ดู สังคาลงคสูตร. ไตร. ๑๑/๑๗๘ - ๑๘๕.

^๖ ดู สังคาลงคสูตร. ไตร. ๑๑/๑๘๖ - ๑๘๖.

ของตนแก่มิตร ปิดความลับของมิตรมิให้แพร่งพราย ไม่ละทิ้งเมื่อมีภัย แม้ชีวิตก็อาจสละให้ได้ ส่วน **มิตรแนะนำประโยชน์** จะช่วยแนะนำมิให้ทำชั่ว ให้ตั้งมั่นอยู่ในความดี ให้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟัง และช่วยบอกทางสวรรค์ให้ (แนะวิธีดำเนินชีวิตที่ดีงาม) ส่วน **มิตรมีความรักใคร่** จะยินดีในความสำเร็จของมิตร แต่เสียใจเมื่อมิตรประสบความล้มจม จะช่วยห้ามปรามผู้ที่กล่าวถึงมิตรในทางไม่ดีงาม แต่จะรับรองผู้ที่กล่าวสรรเสริญมิตร

ส่วน **มิตรที่ไม่ควรคบ** ๔ ประเภท คือ (๑) คนปอกลอก (๒) คนตีแต่พูด (๓) คนหัวประจบ และ (๔) คนชักชวนในทางฉิบหาย ลักษณะของ **คนปอกลอก** มักคิดจะเอาแต่ได้ เมื่อถึงคราวเสียจะเสียแต่น้อย แต่เมื่อถึงคราวได้จะเอามาก ไม่รับทำกิจของเพื่อนเมื่อคราวจำเป็น คบผู้อื่นเพื่อหวังประโยชน์ ลักษณะของ **คนตีแต่พูด** มักเก็บสิ่งที่ล่วงแล้วหรือสิ่งที่ยังมาไม่ถึงมาปราศรัย สงเคราะห์มิตรด้วยสิ่งที่หาประโยชน์มิได้ เมื่อขอช่วยมักปฏิเสธ (ออกปากฟังมิได้) ลักษณะของ **คนหัวประจบ** เข้าลักษณะทำชั่วหรือทำดีก็คล้อยตาม ต่อหน้าสรรเสริญลับหลังนิินทา ส่วนลักษณะของ **มิตรชักชวนในทางฉิบหาย** มักชักชวนไปในทางเสื่อมเสีย

ตามที่กล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าอบายมุขและการคบคนชั่วเป็นมิตร เป็นเหตุให้เกิดปัญหาสังคม แต่ถ้าเมื่อใดที่ละเว้นอบายมุขและรู้จักเลือกคบคนดีเป็นมิตร จะช่วยระงับยับยั้งหรือช่วยแก้ปัญหาสังคมได้เป็นอย่างดี

๒.๔ การแนะนำหลักธรรมสำหรับเกื้อกูลบริวารและสงเคราะห์สังคม

โดยปกติของการอยู่ร่วมกัน จำเป็นต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกัน พระพุทธเจ้าจึงทรงแนะนำหลักธรรมเพื่อการนี้ไว้ เช่น **พรหมวิหาร ๔**, **อคติ ๔**, **สังคหัตถุ ๔** และ **ทิส ๖** เป็นต้น ในคำสอนเรื่อง **พรหมวิหาร ๔** ทรงแนะนำผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นพรหม (ผู้เป็นใหญ่) ฟังถึงพร้อมด้วย **ความเมตตา** (ตั้งจิตปรารถนาที่จะให้ผู้อื่นเป็นสุข) **ความกรุณา** (สงสารและคิดจะช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์) **มุทิตาจิต** (ยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี) และ **อุเบกขา** (ทำใจวางเฉยได้เมื่อมีผู้ใดประสบเคราะห์อันเนื่องมาจากวิบากกรรมของเขา) นอกจากนี้ ยังทรงแนะนำให้ปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์โดยปราศจากอคติลำเอียง ไม่ว่าจะเพราะรัก โกรธ กลัว หรือเขลา หรือถ้าจะอธิบายด้วยกรอบคิดเรื่องการละเมิดสิทธิมนุษยชนแบบตะวันตก จะได้ว่าพระองค์ทรงแนะนำมิให้เลือกปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรมต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยอคติ ๔ ประการ นอกจากนี้ ยังทรงแนะนำหลักสังคหัตถุสงเคราะห์ไว้ในคำสอนเรื่อง **สังคหัตถุ ๔** โดยสอนว่าพึงสงเคราะห์กันโดยการ **ให้ทาน** (แบ่งปันสิ่งของแก่กันตามควรแก่ฐานะ) **ปิยวาจา** (เจรจาด้วยถ้อยคำอ่อนหวาน) **อัตถจริยา** (ประพฤติตนเป็นประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์และสังคม) และ **สมานัตตตา** (วางตนเสมอต้นเสมอปลาย)

นอกจากนี้ พระองค์ทรงนำคำสอนเรื่องการไหว้เทวดาประจำทิศของพวกพราหมณ์มาใช้แก้ปัญหาสังคม โดยประยุกต์การไหว้เทวดาประจำทิศทั้งหก ลงเป็นการสงเคราะห์คนรอบข้าง ๖ ประเภท ดังที่กล่าวไว้ในคำสอนเรื่อง “ทิศหก”^{๑๑} คือ (๑) ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่มิตรสหาย (๒) ทิศเบื้องขวา ได้แก่ครูอาจารย์ (๓) ทิศเบื้องหน้า ได้แก่บิดา - มารดา (๔) ทิศเบื้องหลัง ได้แก่บุตรภรรยา (๕) ทิศเบื้องล่าง ได้แก่บ่าวไพร่และคนงาน และ (๖) ทิศเบื้องบน ได้แก่พระสงฆ์สมณพราหมณ์

ในส่วนของ ทิศเบื้องซ้าย (มิตรสหาย) ทรงแนะนำให้ปฏิบัติโดยช่วยปกป้องสิทธิให้แก่กัน, เพื่อแบ่งปันกัน, พุดถนอมน้ำใจกัน, ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน, และติดน้อมร่วมสุขร่วมทุกข์กัน และผู้ที่ได้ชื่อว่ามีมิตรพึงสงเคราะห์ตอบโดยช่วยดูแลทรัพย์สินของมิตรผู้ตกอยู่ในความประมาท, ในคราวที่มิตรมีภัยก็พึ่งได้, ไม่ละทิ้งมิตรในยามทุกข์ยาก และให้เกียรตินับถือวงศาคณาญาติของมิตร ในส่วนของ ทิศเบื้องขวา (ครูอาจารย์) ทรงแนะนำว่าพึงสงเคราะห์โดยฝึกฝนอบรมศิษย์ให้เป็นคนดี, ถ่ายทอดความรู้ให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งและไม่ปิดบัง, ยกย่องให้ปรากฏในหมู่พวก และสอนวิชาความรู้ให้ออกไปประกอบอาชีพ และผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นศิษย์พึงสงเคราะห์ตอบโดยลุกขึ้นต้อนรับเพื่อแสดงความเคารพ, เข้าไปหาเพื่อขอคำปรึกษา, ตั้งใจรับฟังคำสอนด้วยดี, ประนินับดีรับใช้ช่วยเหลือกิจของครูอาจารย์ และตั้งใจเรียนศิลปวิทยาที่ได้รับการถ่ายทอดด้วยความเคารพ

ในส่วนของ ทิศเบื้องหน้า (บิดา - มารดา) ทรงแนะนำว่าพึงสงเคราะห์บุตร - ธิดา โดยป้องกันจากความชั่วร้ายทั้งหลาย, อบรมให้ตั้งมั่นอยู่ในความดี, ให้การศึกษาศิลปวิทยา, เป็นธุระในการจัดหาเครื่องที่เหมาะสม และมอบทรัพย์สมบัติให้เมื่อถึงโอกาสอันควร และผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นบุตร - ธิดา พึงสงเคราะห์โดยเลี้ยงดูท่านตอบ, ช่วยทำกิจธุระ, ดำรงวงศ์ตระกูลให้ตั้งมั่นอยู่ได้, ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท และเมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ ในส่วนของ ทิศเบื้องหลัง (บุตรภรรยา) ทรงแนะนำฝ่ายสามีว่าพึงให้เกียรติภรรยาโดยไม่ดูหมิ่น ไม่นอกใจ มอบความเป็นใหญ่ในบ้านให้ จัดหาเครื่องแต่งตัวให้เป็นของขวัญในโอกาสอันควร ส่วนผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นภรรยาพึงสงเคราะห์ตอบโดยดูแลบ้านเรือนให้เรียบร้อย, สงเคราะห์ญาติของทั้งสองฝ่ายด้วยดี, ไม่ประพฤตินอกใจ, พยายามรักษาทรัพย์ที่หามาได้อย่างเต็มความสามารถ และขยันทำกิจการงานต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี

ในส่วนของ ทิศเบื้องล่าง (บ่าวไพร่และคนงาน) ทรงแนะนำฝ่ายเจ้านายให้สงเคราะห์โดยจัดงานให้ทำตามความเหมาะสมกับเพศ วัย และกำลังความสามารถ, จ่ายค่าจ้างตอบแทนอย่างเป็นธรรม, เมื่อเจ็บป่วยก็ให้การดูแลรักษา, ถ้าได้สิ่งของอะไรมาเป็นพิเศษต้องแบ่งปันให้ และจัดให้มีวันหยุดพักผ่อนตามควร ส่วนผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นบ่าวไพร่พึงตอบแทนโดยลงมือทำงานก่อนและเลิก

^{๑๑} ดู สังคาลงสูตร. ๒๑/๑๔๘ - ๒๐๕.

งานที่หลัง, รับผิดชอบต่อชนที่ฟังได้เฉพาะที่นายแบ่งปันให้, พยายามทำงานให้เรียบร้อยและดียิ่ง ๆ ขึ้น และนำคุณความดีและกิจการของนายไปเผยแพร่ให้ปรากฏ ในส่วนของ ทิศเบื้องบน (พระสงฆ์สมณพราหมณ์) ทรงแนะนำให้สงเคราะห์คฤหัสถ์ให้ละเว้นจากความชั่ว, ให้ตั้งมั่นอยู่ในความดี, อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจไมตรี, ให้ได้ฟังได้รู้ในสิ่งที่ไม่เคยฟังไม่เคยรู้, ช่วยชี้แจงสิ่งที่เคยฟังมาแล้วให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น และช่วยบอกทางสวรรค์ให้ (สอนวิธีดำเนินชีวิตให้) ส่วนผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นคฤหัสถ์พึงสงเคราะห์ต่อบุคคลด้วยใจเมตตา ให้การต้อนรับด้วยความเต็มใจ และอุปถัมภ์ด้วยปัจจัยสี่

ตามที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าถ้าผู้คนในสังคมประพฤติอยู่ในกรอบคำสอนของ “ทิศหก” อย่างเคร่งครัด นอกจากจะช่วยลดปัญหาสังคมลงได้แล้ว ยังช่วยป้องกันปัญหาที่จะเกิดตามมาได้ จึงถือได้ว่าคำแนะนำเกี่ยวกับเรื่อง “ทิศหก” เป็นหลักสังคมสงเคราะห์ “ต่างตอบแทน” ระหว่างตัวเรากับบริวารรอบข้างเลยทีเดียว

๒.๕ การแนะนำหลักธรรมให้เลิกเชื่ออย่างมงายไร้เหตุผล

ถ้าจะว่าไปแล้วปัญหาสังคมที่ค่อนข้างสาหัสสากรรจ์ในดินแดนชมพูทวีปสมัยนั้นมีหลายส่วนที่แนบเนื่องอยู่กับความเชื่ออย่างมงายไร้เหตุผล เช่น เชื่อว่าในธรรมชาติมีเทพสิงสถิตอยู่ และสามารถบันดาลคุณหรือโทษแก่มนุษย์ได้ หรือการถือฤกษ์ยาม เชื่อโชคลาง เชื่อภูเขาย้าง ป่า ย้าง จอมปลวกย้าง สวนและต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์บ้าง ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าสิ่งเหล่านี้มิใช่ที่พึ่งอันพึงเกษม แต่ถ้าผู้ใดถึงซึ่งพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มองเห็นด้วยปัญญาให้ถ่องแท้ซึ่งทุกข์ เหตุ ให้เกิดทุกข์ ความก้าวล่วงแห่งทุกข์ และปฏิบัติตามอริยมรรคแปด จึงจะถือว่าเป็นที่พึ่งอันพึงเกษมอย่างแท้จริง ส่วนบางพวกเชื่อเรื่องมงคลตื่นข่าว ถืออกุบาท ความฝัน ลักษณะดิษฐ์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ก็มีได้ก่อให้เกิดประโยชน์ อีกทั้งได้ชื่อว่ายปล่อยให้ประโยชน์ล่วงเวลาผู้ที่คอยฤกษ์ยามอยู่ เพราะประโยชน์เป็นตัวฤกษ์ของประโยชน์ ดวงดาวจักทำอะไรได้^{๑๒} ถ้าบุคคลประพฤติชอบเวลาใดเวลานั้นได้ชื่อว่าเป็นฤกษ์ดี มงคลดี เป็นเข้าก็ดี อรุณก็ดี เป็นขณะดี ยามดี และเป็นอันได้ทำบูชาดีแล้ว แม้กายกรรม วาจากรรม มโนกรรม และประธานของเขาก็เป็นสิทธิโชค ครั้นกระทำการสิ่งที่เป็นสิทธิโชคแล้ว เขาย่อมได้ประสบแต่ผลที่เป็นสิทธิโชคนั้น^{๑๓} ส่วนบางพวกชอบเบียดเบียนสัตว์โดยการฆ่าสังเวชนูชาเทพ ซึ่งรังแต่จะก่อเวรก่อกรรม และสร้างความเดือดร้อนให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย หรือบางพวกเมื่อทำบาปแล้ว ก็ลงอาบน้ำชำระบาป ก็เป็นความมงายอีกแบบหนึ่ง เพราะถ้าการลงอาบน้ำในแม่น้ำที่เชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์สามารถชำระบาปและเข้าสู่สวรรค์ได้จริง พวกกบ เต่า นาค จระเข้ และสัตว์เหล่าอื่นที่เี่ยวไปในแม่น้ำ ก็จะพากันไปสู่สวรรค์อย่างแน่นอน

^{๑๒} ใตร. ๒๗/๔๕/๑๘

^{๑๓} ใตร. ๒๐/๕๕/๒๘๕ - ๒๘๖. และดู พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตฺโต). เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๑๕.

เพื่อที่จะช่วยแก้ปัญหาอันเกิดจากความเชื่อซึ่งมลายดังกล่าว พระองค์จึงทรงแนะนำหลักกรรมสำหรับใช้พิจารณาก่อนที่จะตัดสินใจเชื่อไว้ในคำสอนเรื่อง **กาลามสูตร**, **สาฬหสูตร** และ **ภททियสูตร** โดยแนะนำว่าอย่าปลงใจเชื่อโดยอาการ ๑๐ อย่าง คือ (๑) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตาม ๆ กันมา (๒) อย่าปลงใจเชื่อด้วยถือสืบ ๆ กันมาตามประเพณี (๓) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ (๔) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ (๕) อย่าปลงใจเชื่อด้วยวิสัยแห่งตรรกะ (๖) อย่าปลงใจเชื่อโดยการอนุমান (๗) อย่าปลงใจเชื่อตามความรู้สึก (๘) อย่าปลงใจเชื่อเพราะเห็นว่าเข้ากันได้กับทฤษฎีที่ตนยึดถือ (๙) อย่าปลงใจเชื่อเพราะเห็นว่ารูปลักษณ์ภายนอก “ดูดี” น่าเชื่อถือ และ (๑๐) อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา^{๑๔}

หลังจากทรงเตือนมิให้ปลงใจเชื่อโดยอาการ ๑๐ อย่างแล้ว ยังทรงวาง **หลักพิจารณา** ก่อนที่จะตัดสินใจเชื่อ ว่า ถ้าจะเชื่อหรือไม่เชื่อสิ่งใดก็ตามเมื่อพิจารณาและทดสอบให้เห็นจริงว่า ถ้าเชื่อเช่นนั้นแล้ว จะถูกผู้รู้ติเตียนหรือสรรเสริญ และยังทรงแนะนำให้ นำคำสอนนั้นมาทดลองปฏิบัติดูว่าก่อให้เกิดประโยชน์เกิดสุข (เป็นกุศล) หรือเกิดโทษเกิดทุกข์ (เป็นอกุศล) ถ้าเห็นว่าผู้รู้สรรเสริญและปฏิบัติแล้วก่อให้เกิดประโยชน์ เกิดสุข จึงค่อยปลงใจเชื่อ แต่ถ้าเห็นว่าถูกผู้รู้ตำหนิและปฏิบัติแล้วก่อให้เกิดโทษ เกิดทุกข์ ก็อย่าปลงใจเชื่อ^{๑๕}

ตามที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าถ้าผู้คนในสังคมเลิกเชื่อในสิ่งมลายไร้เหตุผล จะได้ชื่อว่าไม่เบียดเบียนชีวิตสัตว์อื่น (การฆ่าสัตว์ตัดชีวิตคราวละจำนวนมากเพื่อใช้ประกอบพิธีบูชาขัย) จึงเท่ากับเป็นการช่วยป้องกัน ระวังยับยั้ง หรือช่วยแก้ปัญหาสังคมได้เป็นอย่างดี

๒.๖ การแนะนำหลักกรรมเกี่ยวกับการแบ่งชั้นวรรณะ

คติเรื่องการแบ่งชั้นวรรณะถือว่าเป็นปัญหาสาหัสสากรรจ์อีกอย่างหนึ่งของชาวชมพูทวีป อันเนื่องมาจากพราหมณ์ถือตนว่าอยู่ในฐานะเหนือกว่า จึงกำหนดกฎเกณฑ์ให้ฝ่ายตนได้เปรียบ จึงก่อให้เกิดปัญหาสังคมตามมามากมาย พระพุทธองค์จึงทรงแนะนำหลักกรรมสำหรับใช้แก้ปัญหาเหล่านี้ไว้ทั้ง **ภาคปริยัติ** และ **ภาคปฏิบัติ** ในส่วนของภาคปริยัติจะกล่าวในข้อนี้ แต่ในส่วนของภาคปฏิบัติจะกล่าวในข้อที่ว่าด้วยวิธีแก้ปัญหา

ในส่วนของภาคปริยัติ ทรงกล่าวไว้ในหลายพระสูตร เช่น **วาเสฏฐสูตร** **อัคคัณณสูตร** และ **เวริชชสูตร** ในแต่ละพระสูตร ทรงโต้แย้งความเชื่อแบบพราหมณ์โดยนำหลักฐานเชิงประจักษ์มา

^{๑๔} ดู **กาลามสูตร**. (เกสปุตตสูตร). ไตร. ๒๐/๕๐๕/๑๗๕ - ๑๗๕., **สาฬหสูตร**. (สาฬหโรหนสูตร). ไตร. ๒๐/๕๐๖/๑๗๕ - ๑๗๗. และ **ภททियสูตร**. ไตร. ๒๑/๑๕๓/๑๗๒ - ๑๗๖.

^{๑๕} ดู **สาฬหสูตร**. (สาฬหโรหนสูตร). ไตร. ๒๐/๕๐๖/๑๗๕ - ๑๗๗.

แสดงให้เห็นว่าคนในวรรณะพราหมณ์ ก็มีได้วิเศษกว่าคนวรรณะอื่น เพราะถือกำเนิดมาจาก “ช่องคลอด” มารดาเหมือนกัน ดังที่ทรงกล่าวแก่ วาเสฏฐะ และ ภารทวาชะ ว่า

ดูกรวาเสฏฐะและภารทวาชะ ก็ตามที่ปรากฏอยู่แล คือนางพราหมณ์ทั้งหลายของพวก พราหมณ์ มีระดูบ้าง มีครรภ์บ้าง คลอดอยู่บ้าง ให้ลูกกินนมอยู่บ้าง อันที่จริงพวก พราหมณ์เหล่านั้นเกิดจากช่องคลอดของนางพราหมณ์ทั้งนั้น^{๑๖}

นอกจากนี้ ยังทรงสอนอีกว่าการที่จะกำหนดให้ใครอยู่ในวรรณะใด ขึ้นอยู่กับกรรมหรือ การกระทำของเขาเอง หาใช่ถือตามชาติตระกูลหรือพรหมลิขิตแต่อย่างใด ดังที่ทรงกล่าวไว้ว่า

วาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า ในหมู่มนุษย์ ผู้ใดอาศัยโครักษกรรมเลี้ยงชีพ ผู้นั้นเป็นชวานา ผู้ใดเลี้ยงชีพด้วยศิลปะต่าง ๆ ผู้นั้นเป็นศิลปิน ผู้ใดอาศัยการค้าขายเลี้ยงชีพ ผู้นั้นเป็นพ่อค้า ผู้ใด อาศัยการลักทรัพย์เลี้ยงชีพ ผู้นั้นเป็นโจร ฯลฯ ผู้ใดปกครองบ้านเมือง ผู้นั้นเป็นราชา ไม่ใช่ พราหมณ์

บุคคลจะเป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ จะมีใช่พราหมณ์เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ จะชื่อว่าพราหมณ์ก็เพราะกรรม ไม่ใช่พราหมณ์ก็เพราะกรรม เป็นชวานาก็เพราะกรรม เป็นศิลปิน ก็เพราะกรรม เป็นพ่อค้าก็เพราะกรรม เป็นคนรับใช้ก็เพราะกรรม เป็นโจรก็เพราะกรรม ฯลฯ เป็นราชาก็เพราะกรรม (คืออาชีพ การงาน การกระทำ ความคิดอ่าน ความเชื่อถือ ค่านิยม การ ปลูกฝัง สั่งสม ฝึกอบรมตนมา) บัณฑิตทั้งหลายผู้เห็นปฏิจสุมุขบาท จลาคในกรรมวิบาก ย่อม เห็นกรรมนั้นแจ้งชัดตามความเป็นจริงว่าโลกเป็นไปเพราะกรรม หมูสัตว์เป็นไปตามกรรม สัตว์ โลกถูกผูกยึดกันไว้ด้วยกรรม เหมือนลิ่มสลักของรถที่กำลังแล่นไป ฉะนั้น^{๑๗}

เราจะเรียกว่าประเสริฐเพราะความเป็นผู้เกิดในตระกูลสูงก็หาไม่ เพราะความเป็นผู้มี วรรณะใหญ่โตก็หาไม่ เพราะความเป็นผู้มีโอกาสมากมายก็หาไม่ แท้จริงบุคคลบางคนทั้งที่เกิดใน ตระกูลสูง ก็ยังชอบเบียดเบียนฆ่าฟัน ชอบลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ พุดส่อเสียด พุดคำ หยาบ พุดเพื่อเจ้อ เป็นคนละโมภ คิดร้ายต่อผู้อื่น เป็นผู้มีมิจฉาทิฐิ^{๑๘}

ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงถือว่าคนทุกชั้นวรรณะล้วนมีศักดิ์เสมอกัน สามารถพัฒนาตนเอง ให้บรรลุดุคตมการณแห่งชีวิตได้เท่าเทียมกัน และยังทรงเสนอให้ใช้คุณธรรมและความสามารถเป็น เครื่องจำแนกมนุษย์ นอกจากนี้ ยังเปิดมุมมองใหม่ ๆ อีกว่าการที่จะจัดให้ใครอยู่ในวรรณะใด ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและความจำเป็นทางสังคมดังที่ทรงอธิบายว่าเมื่อผู้คนมาอยู่ร่วมกันเป็นชนหมู่มาก

^{๑๖} วาเสฏฐสูตร. ไตร. ๑๑/๕๑/๒๖. และดู อัสดลายสูตร. ไตร. ๑๓/๖๑๖/๔๒๓ - ๔๒๔. ประกอบ.

^{๑๗} ไตร. ๑๒/๑๐๓ และ ไตร. ๒๕/๓๘๒

^{๑๘} ไตร. ๑๓/๖๔๔.

ก็จะก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา และเพื่อที่จะขจัดปัดเป่าปัญหา มนุษย์จึงทำความตกลงกันและสรรหาผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมให้ช่วยแก้ปัญหานั้นแทนตน แล้วเรียกผู้ทำหน้าที่ดังกล่าวว่า “มหานชนสมมติ” ฉะนั้น คำว่า มหานชนสมมติ, พราหมณ์, กษัตริย์, แพศย์ และ ชูทร ล้วนเป็น “สมมติบัญญัติ” ที่ถูกเรียกขานภายใต้เงื่อนไขและความจำเป็นทางสังคมทั้งสิ้น หากสังเกตจากการลิขิตของพรหมแต่อย่างใดไม่ ดังที่ทรงอธิบายว่า

(เมื่อมีการทำชั่วเกิดขึ้น) ...สัตว์เหล่านั้นก็พากันเข้าไปหาสัตว์ที่มีรูปร่างสวยงามกว่า นำคุณนำชมนกว่า นำเลื่อมใสกว่า นำเคารพเกรงขามมากกว่าสัตว์ทุกคน แล้วแจ้งให้ทราบว่ามันผู้เจริญเจริญมาเกิดพ่อ พ่อจึงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ จึงตำหนิผู้ที่ควรตำหนิได้โดยชอบ จึงขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่ได้โดยชอบเถิด พวกข้าพเจ้าจักแบ่งส่วนข้าวสาทิให้แก่พ่อ สัตว์ผู้รับคำของสัตว์เหล่านั้นแล้วจึงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ ส่วนสัตว์เหล่านั้นก็ได้แบ่งส่วนข้าวสาทิให้แก่สัตว์ผู้เป็นหัวหน้านั้น

ก็เพราะเหตุที่ผู้เป็นหัวหน้า เป็นผู้ที่มีมหานชนสมมติขึ้น ฉะนั้น คำว่า มหานชนสมมติเจ้า จึงเกิดขึ้นเป็นอันดับแรก โดยเหตุที่ผู้เป็นหัวหน้า เป็นใหญ่ยิ่งแห่งเขตทั้งหลาย ฉะนั้นคำว่า กษัตริย์ กษัตริย์ ดังนี้ จึงเกิดขึ้นเป็นอันดับที่ ๒ และ โดยเหตุที่ผู้เป็นหัวหน้านั้นยังชนเหล่าอื่นให้สุขใจได้โดยธรรม ฉะนั้นคำว่า พระราชา พระราชา ดังนี้ จึงเกิดขึ้นเป็นอันดับที่ ๓ การบังเกิดขึ้นแห่งสถาบันกษัตริย์ได้มีขึ้นได้ก็เพราะคำที่รู้กัน ยอมรับกันว่าเป็นของดี เป็นของโบราณดังกล่าวมานี้

ดูกรวาศกฤษณะและภารทวาชะ ครั้นสมัยต่อมา มีคนพวกหนึ่งมาคิดกันว่า การฆ่าสัตว์อื่นก็ดี การลักทรัพย์ก็ตาม การผิดลูกเมียผู้อื่นก็ตาม การพุดเท็จก็ตาม การดื่มน้ำเมาก็ตาม หรือการทำชั่วอื่นๆ เมื่อบุคคลทำไปแล้วก็น่าจะชำระล้างออกไปได้ หรือลอยทิ้งลงไปในกระแสน้ำได้ เมื่อคิดกันดังนี้แล้ว จึงมีการทำพิธีล้างบาป ลอยบาปกันเป็นการใหญ่ ผู้คิดการล้างบาปลอยบาปนี้จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็น เจ้าพิธี และได้พยายามประกอบพิธีกรรมที่ทำให้ผู้เข้าร่วมเห็นว่าเป็นเรื่องน่าเชื่อถือ น่าประกอบตาม พวกเจ้าพิธีจึงได้ถูกเรียกว่า พราหมณ์ ดูกรวาศกฤษณะและภารทวาชะ ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า พราหมณ์เป็นวรรณะที่สองรองลงมาจากกษัตริย์ (หมายเหตุผู้วิจัย พวกพราหมณ์ถือว่าวรรณะตนอยู่ในฐานะเหนือกว่ากษัตริย์ แต่พระพุทธเจ้าถือว่าโดยความเป็นจริงทางสังคม วรรณะกษัตริย์อยู่ในฐานะเหนือกว่าพราหมณ์)

ในสมัยเริ่มแรก พวกพราหมณ์นั้นได้อาศัยอยู่ในกระท่อมตามแนวป่า เฟ่งบำเพ็ญฌานอยู่ในกระท่อมที่มุงบังด้วยใบไม้ พวกเขาไม่มีการหุงต้มอาหารกินเอง ไม่มีการปลูกข้าว ดำข้าวเอง เวลาเข้าเย็นก็จะพากันออกไปเที่ยวเสาะแสวงหาอาหาร ตามคามนิคมราชธานี เพื่อบริโภคในแต่ละวัน เมื่อรับประทานอาหารแล้ว ก็พากันกลับเข้าสู่กระท่อมในราวป่าตามเดิม เพียรเพ่งบำเพ็ญฌานต่อไป พวกพราหมณ์ที่มีความเพียรแก่กล้า มีความพยายามก็สามารถบรรลุฌานได้ ส่วนพวกที่ไม่มีความเพียรก็ไม่สามารถสำเร็จฌานได้ จึงละทิ้งกระท่อมเที่ยวสัญจรไปตามหมู่บ้านคามนิคมต่างๆ

ได้เที่ยวแต่งกลอนสอนมนต์ประกอบพิธีกรรมหาเลี้ยงชีพไปวัน ๆ พวกนี้เรียกว่า **อัฒยาิกา** จัดเป็นพวกที่สาม **คูกรวาเสฏฐะและภารทวาชะ** ก็สมัยนั้นการทรงจำ การสอน การบอกมนต์ ถูกสมมติว่า **เลว** แต่มาบัดนี้สมมติว่า **ประเสริฐ**

คูกรวาเสฏฐะและภารทวาชะ มีชนอีกพวกหนึ่ง มีการยินดียึดมั่นในเมถุนธรรม แล้วทำการงานประเภทใช้แรงงานแตกต่างกันไป เช่น ทำนา ค้าขาย ตามความสามารถที่พวกเขาถนัด เพราะความที่เขามีความยินดีและยึดมั่นในเมถุนธรรม พวกเขาจึงมีชื่อว่า **เวสุสา** ด้วยประการดังกล่าวนี้ **การอุบัติของพวกแพศย์จึงมีขึ้น**

คูกรวาเสฏฐะและภารทวาชะ ส่วนชนอีกพวกหนึ่ง คอยรับจ้างทำงานจากวรรณะอื่น มีอาชีพการงานไม่เป็นล่ำเป็นสัน รับจ้างหาเลี้ยงชีวิตไปวัน ๆ พอใจในการฆ่าสัตว์ การประมง พอใจในเมถุนธรรม เช่นกัน พวกนี้จึงมีชื่อว่า **ลูทท** ก็ด้วยประการนี้ **การอุบัติของคูทรจึงมีขึ้น**^๕

ตามที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าถ้าผู้คนในสมัยนั้นเลิกละกษัตริย์วรรณะเหมือนที่พระพุทธองค์ทรงแนะนำ ก็จะช่วยระงับยับยั้งหรือช่วยแก้ปัญหาดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

๓. การแก้ปัญหาดังกล่าว

อันที่จริงตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา (ทั้งนอกและในพรรษา) ที่พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่ศาสนา พระองค์ทรงเผชิญกับปัญหามากมาย แต่จะนำมากล่าวเท่าที่จำเป็น โดยแยกออกเป็นประเด็น ดังนี้ (๑) การแก้ปัญหาระงับยับยั้งวรรณะและสิทธิสตรี (๒) การแก้ปัญหาคอรั้มขัดแย้งในสังคมสงฆ์ (๓) การแก้ปัญหาละมุนครั้งสำคัญของพระพุทธเจ้า และ (๔) การแก้ปัญหาคอรั้มอื่น ๆ ซึ่งจะกล่าวแต่ละประเด็นตามลำดับดังนี้

๓.๑ การแก้ปัญหาระงับยับยั้งวรรณะและปัญหาสิทธิสตรี

(๑) การแก้ปัญหาระงับยับยั้งวรรณะ

ตามที่กล่าวใน ข้อ ๒.๖ ได้แสดงให้เห็นการแนะนำหลักธรรมเกี่ยวกับชั้นวรรณะในเชิงทฤษฎี ส่วนในข้อนี้จะกล่าวถึงวิธีแก้ปัญหาคอรั้มปฏิบัติ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแก้ปัญหานี้โดยทรงกระทำให้อุบัติเป็นแบบอย่าง คือ ทรงตั้งสถาบันสงฆ์ขึ้นเพื่อให้เป็นสังคมต้นแบบทางคุณธรรมและเป็นสังคมที่ปราศจากชนชั้น ในสังคมนี้นี้มีประชากรประกอบด้วยผู้ที่สภาพจิตได้รับการจัดขัดเกลากิเลสให้เบาบางลงหรือพยายามจะให้หมดไป (พยายามที่จะให้เป็นสังคมแห่งคนดี)

^๕ ดู อรรถกถาอรรถกถา. ไตร๑๑/๖๓ - ๖๕

เมื่อตั้งสถาบันสงฆ์ขึ้นแล้ว ในระยะแรกที่จำนวนภิกษุยังมีไม่มาก ลากสักการะยังไม่เกิด และธรรมเนียมเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะยังไม่ปรากฏ ก็ยังไม่บัญญัติสิกขาบท^{๒๐} แต่ต่อมาเมื่อเริ่มปรากฏสิ่งไม่ศิริม จึงบัญญัติพระวินัยทำนองเดียวกับที่ฝ่ายบ้านเมืองตรากฎหมายขึ้นใช้ พระองค์อธิบายเหตุแห่งการบัญญัติพระวินัยไว้ ๑๐ ประการ คือ (๑) เพื่อให้สงฆ์มีความสงบระงับ (๒) เพื่อให้สงฆ์อยู่กันอย่างผาสุก (๓) เพื่อชูงานาคนไม่มีศีล (๔) เพื่อประคองผู้มีศีลให้อยู่อย่างสบาย (๕) เพื่อป้องกันโทษในปัจจุบัน (๖) เพื่อกำจัดโทษในภพหน้า (๗) เพื่อเร้าใจผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา (๘) เพื่อเร้าใจผู้ที่เลื่อมใสอยู่ก่อนแล้วให้มีความเลื่อมใสศรัทธามากยิ่งขึ้น (๙) เพื่อให้พระศาสนาตั้งมั่นอยู่ได้นาน และ (๑๐) เพื่อให้ภิกษุถือตามพระวินัย^{๒๑} หรือถ้าจะอธิบายอีกนัยหนึ่ง คือ (๑) เพื่อควบคุมภิกษุให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบชีวิตที่ศิริม (๒) เพื่อป้องกันมิให้ภิกษุเดือดร้อนรำคาญ ถูกนินทาว่าร้าย หรือถูกฟ้องร้องจากชาวบ้าน (๓) เพื่อป้องกันสังคมภายนอกมิให้ถูกเบียดเบียนจากฝ่ายภิกษุ (๔) เพื่อป้องกันคณะสงฆ์มิให้พลอยต่างปร้อยจากการกระทำอันไม่เหมาะสมของภิกษุบางคน บางเหล่า (๕) เพื่อป้องกันพุทธศาสนามิให้ถูกทำลายจากความประพฤติชั่วของภิกษุบางคน บางเหล่า (๖) เพื่อข่มขู่ผู้เกือยาก (คนไม่รู้จักละอาย) ให้เจ็ดหลาบ และ (๗) เพื่อให้ภิกษุประพฤติปฏิบัติไม่ออกนอกกลุ่มออกทาง

ดังนั้น เพื่อที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาในสังคมสงฆ์ ทั้ง เชียงรุก และ เชียงรับ พระองค์จึงทรงบัญญัติพระวินัยในส่วนของภิกษุ ๒๒๗ สิกขาบท ในส่วนของภิกษุณี ๓๑๑ สิกขาบท ในสิกขาบทเหล่านี้ประกอบด้วยทั้งส่วนที่เป็นการแนะนำ คำตักเตือน ธรรมเนียมปฏิบัติ (อภิสมจาร) และส่วนที่ถือว่าเป็นความผิดและบทลงโทษ ซึ่งถ้าผู้ใดล่วงละเมิด จะถูกลงโทษตามพระวินัย โดยกำหนดความผิดและโทษอย่างกว้าง ๆ ไว้ ๓ สถาน คือ (๑) ความผิดสถานเบา (ลหุกาบัติทั้งหลาย) จะลงโทษโดยให้ผู้นั้นต้องปลงอาบัติโดยการประจานตนเองใน “สำนักบุคคล” (ปลงอาบัติต่อหน้าภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง) คล้ายกับการสารภาพผิดต่อหน้าผู้อื่น (๒) ความผิดสถานกลาง (สังฆาติเสส) จะลงโทษโดยให้ผู้นั้นต้องอยู่กรรมประพฤติวัตร (ทรมานตนเอง) ใน “สำนักสงฆ์” (จำนวนสงฆ์ที่ครบองค์ประกอบเพื่อปลงอาบัติชนิดนั้น ๆ) ตามสถานที่และระยะเวลาที่สงฆ์กำหนด และ (๓) ความผิดสถานหนัก (ปาราชิก) จะลงโทษโดยให้ผู้นั้นขาดจากความเป็นภิกษุ และจะกลับมามีภรรยาอีกไม่ได้

ในสังคมแห่งนี้ พระองค์ทรงรับบุคคลทุกชั้นวรรณะเข้าเป็นสมาชิก แต่เมื่อบวชเข้ามาแล้วจะต้องละโคตรและนามเดิม มาดำรงฐานะใหม่อย่างเท่าเทียมกันภายใต้กรอบแห่งพระธรรมวินัย ดังที่ทรงกล่าวไว้ว่า “*วรรณะทั้ง ๔ เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร ออกบวชในธรรม*

^{๒๐} ดู กัททาลิสูตร ไตร. ๑๓/๑๗๒

^{๒๑} ปฐมปาราชิกกัณฑ์ วินัย ๑/๓๒ (ธรรมรักษา. พระไตรปิฎก ฉบับสาระ. หน้า ๓)

วินัยที่ตถาคตประกาศแจ้ง ย่อมละนามและโคตรเดิมเสีย นับว่าเป็นสมณศากยบุตรทั้งสิ้น”^{๒๒} โดยอุปมาคนต่างชั้นวรรณะว่าเป็นเสมือนดอกไม้หลากสีต่างพันธุ์ แต่เมื่อนำมารวมกันเข้าและจัดลงในแจกันใบเดียวกัน ก็จะต้องละสีและพันธุ์เดิมแล้วผสมกลมกลืนในรูปลักษณะใหม่

ด้วยเหตุดังกล่าว บรรดาภิกษุสาวกที่เข้าเป็นสมาชิก จึงไม่แสดงความเคารพกันตามชาติชั้นวรรณะ โคตร ตระกูลที่ติดตัวมาก่อนบวช และจะไม่จัดลำดับความเคารพกันตามศักดิ์แห่งความเป็น “พระอริยะ” เพราะความเป็นพระอริยะเป็นสภาวะที่รู้ได้เฉพาะตน จะอวดอ้างกันมิได้ ผู้ที่มีวาระจิตสูงกว่าจะรู้วาระจิตของผู้ที่เสมอกันหรือของผู้ที่ต่ำกว่าได้ แต่ผู้ที่มีวาระจิตต่ำกว่าจะรู้ของผู้ที่สูงกว่ามิได้ ฉะนั้น ถ้าจะจัดลำดับความเคารพกันตามศักดิ์แห่งความเป็นพระอริยะ ก็จะยุ่งยากแก่ผู้ที่มีวาระจิตต่ำกว่าซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของสังคมสงฆ์ ด้วยเหตุนี้ จึงกำหนดให้จัดลำดับความเคารพกันโดยวิธีเรียบง่าย คือ ให้เคารพกันตามลำดับอาวุโสแห่งพรรษา โดยผู้ที่บวชหลังซึ่งมีอายุพรรษาน้อยกว่าจะต้องแสดงความเคารพต่อผู้ที่บวชก่อนซึ่งมีอายุพรรษามากกว่า ตามที่กล่าวมานี้ จะเห็นว่าพระองค์ทรงพยายามที่จะทำให้ประชากรในสังคมสงฆ์เสมอภาคตามพระธรรมวินัย ทำนองเดียวกับที่ฝ่ายอาณาจักรพยายามที่จะทำให้คนในรัฐเสมอภาคกันตามกฎหมาย

(๒) การแก้ปัญหาเรื่องสิทธิสตรี^{๒๓}

ถ้าจะพิจารณาวิธีแก้ปัญหานี้ จะต้องนำไปเปรียบเทียบกับประเพณีดั้งเดิมของพราหมณ์ ที่ถือว่าสตรีมิได้มีอะไรเหมือนกับบุรุษ เป็นเพียง “เครื่องระบายความใคร่” ของผู้ชาย เป็น “องค์กร” ที่มีไว้สำหรับให้กำเนิดลูก เป็น “ทรัพย์” สำหรับใช้ชำระหนี้ เป็น “สินค้า” ที่พ่อแม่ นำออกเร่ขายเพื่อหาเงินมาจุนเจือครอบครัว เป็นเสมือน “ส่วนควบชีวิต” ของสามี คือ เมื่อสามีตายก่อน ก็ต้องกระโดดเข้ากองไฟตายตามไปด้วย ในระดับแคว้น ก็ถือเป็น “เสมือนสินค้า” แสวงหารายได้เข้ารัฐ โดยรัฐเป็นผู้จัดตั้งและเป็นเจ้าของสำนักโสเภณีเอง (เช่นที่แคว้นวัชชี) หรือบางครั้งถูกลดค่าลงเป็นเสมือน “สัตว์หรือวัตถุสิ่งของ” สำหรับใช้เช่นสรวงบูชาเทพ หรือใช้เป็นอะไรก็ได้ตามที่ผู้ชายปรารถนาจะให้ เป็น หรือตามข้อจำกัดเฉพาะของความเป็นเพศหญิง^{๒๔}

ถึงแม้สมัยต่อมาคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์หรือมนูธรรมศาสตร์ของพราหมณ์จะยกย่องให้เกียรติสตรีมากกว่าเดิม แต่คัมภีร์นี้ก็เกิดขึ้นภายหลัง อย่างน้อยก็หลังพุทธกาลประมาณ ๕๐ ปี^{๒๕}

^{๒๒} ไตร. ๒๓/๑๐๕

^{๒๓} ดู กรมการศาสนา. พุทธกิจ ๔๕ พรรษา ตอนที่ ๑. หน้า ๑๘๘ - ๒๐๔. และ ไตร. ๓/๕๑๓ - ๕๒๓.

^{๒๔} ข้อจำกัดเฉพาะเพศหญิง (ความทุกข์โดยเฉพาะของหญิง) มี ๕ ประการ คือ (๑) เมื่อสมรสแล้วต้องไปสู่สกุลสามี (๒) ต้องมีระดู (๓) ต้องตั้งครรภ์ (๔) ต้องคลอดบุตร และ (๕) ต้องทำหน้าที่บำเรอบุรุษ (ดู สุธีพ ปัญญาญาภพ. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน. หน้า ๑๒๑.)

^{๒๕} ดู ปรีชา ช่างขวัญชัย. สตรีในคัมภีร์ตะวันออก. หน้า ๓๐, และ ๑๑๖.

ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่พัฒนากระบวนการทัศน์เกี่ยวกับสิทธิสตรีให้ก้าวหน้าไปอีกระดับหนึ่ง เช่น คัมภีร์นี้กล่าวว่า “หากชายได้เปิดเผยข้อบกพร่องของหญิงซึ่งเคิมไม่มีใครรู้มาก่อน พระราชาพึงปรับชายนัน้แก้สืบทกปณะ...ชายใดเมื่อไม่ชอบหญิงสาว กล่าวคำติเตียนหญิงนั้นว่าไม่ใช่หญิง ต้องถูกปรับร้อยปณะ หากไม่สามารถพิสูจน์ความบกพร่องของเธอได้... ชายวรรณะเดียวกับหญิงทำให้หญิงเสียชื่อโดยความพอใจของหญิงนั้นเอง ไม่ต้องถูกตัดนิ้ว แต่เพื่อมิให้เกิดเรื่องเช่นนั้นอีก พึงปรับชายนัน้สองร้อยปณะ”^{๒๖}

แต่ถ้าจะพิจารณาในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า แม้จะให้เกียรติสตรีไม่เท่ากับสมัยปัจจุบัน แต่ก็ทรงให้เกียรติมากกว่าลัทธิศาสนาอื่นในสมัยเดียวกัน เช่น ทรงกล่าวยกย่องสตรีว่า “...บุรุษจะเป็นปราชญ์รอบรู้ทุกเรื่องก็หามิได้ แม้สตรีผู้มีปัญญาเห็นในเรื่องนั้น ๆ ย่อมได้ชื่อว่าปราชญ์เสมอเหมือนกัน บุรุษจะเป็นปราชญ์รอบรู้ทุกเรื่องก็หามิได้ แม้สตรีผู้มีปัญญาไตร่ตรองเนื้อความ (มองปัญหาที่ซับซ้อน) ย่อมได้ชื่อว่าปราชญ์เสมอเหมือนกัน...”^{๒๗} นอกจากนี้ยังทรงกล่าวไว้ใน **อภิธานียธรรม**^{๒๘} ว่าถ้าบรรดากษัตริย์ลิจฉวี อยากรบระสบความเจริญไม่ถึงซึ่งความเสื่อม จะต้องปกป้องคุ้มครองและไม่กดขี่ข่มเหงบรรดากุลสตรีและกุลกุมารีทั้งหลาย และยังทรงยอมรับว่าสตรีก็เป็นพุทธบริษัทสี่เสมอกับบุรุษ คือ ประกอบด้วย **ภิกษุ, ภิกษุณี, อุบาสก และอุบาสิกา** และในสี่ประเภทนี้ได้รับการยกย่องให้เป็นเอตทัคคะ (ผู้ยอดเยี่ยมทางด้านใดด้านหนึ่ง) ตามความสามารถและคุณงามความดีอย่างเสมอกัน เช่น มีเอตทัคคะฝ่ายบุรุษ (ภิกษุ ๔๑ ท่าน) และฝ่ายสตรี (ภิกษุณี ๑๓ ท่าน) ในส่วนของฝ่ายสตรี มีเช่น **พระปฐาจาราเถรี** ได้รับการยกย่องให้เป็นเอตทัคคะผู้ทรงพระวินัย **พระเขมาเถรี** ได้รับการยกย่องให้เป็นเอตทัคคะผู้ทรงปัญญา เป็นต้น และเอตทัคคะส่วนที่เป็นอุบาสก (บุรุษ ๑๐ ท่าน) อุบาสิกา (สตรี ๑๐ ท่าน) เอตทัคคะฝ่ายอุบาสิกา มีเช่น **นางสุชาดา** เป็นเอตทัคคะผู้ถึงพระรัตนตรัยก่อน **นางวิสาขา** เป็นเอตทัคคะผู้เป็นทายิกา **พระนางสามาวดี** เป็นเอตทัคคะผู้ช่วยด้วยเมตตา เป็นต้น^{๒๙} นอกจากนี้ ยังทรงให้เกียรติสตรีในรูปแบบอื่น เช่น ทรงแต่งตั้งให้ร่วมเป็นคณะกรรมการสอบสวนกรณีภิกษุณีถูกกล่าวหาว่าตั้งครภัก์ ซึ่งคณะกรรมการประกอบด้วยฝ่ายบุรุษและสตรี ในส่วนที่เป็นบุรุษ คือ **พระราชปเสนทิโกศล** **คฤหบดีอนาถปิณฑิกะ** **คฤหบดีจุลอนาถปิณฑิกะ** และในส่วนที่เป็นฝ่ายสตรี คือ **มหาอุบาสิกาวิสาขา**^{๓๐} นอกจากนี้จะทรงให้เกียรติสตรีผู้สูงศักดิ์อย่างมหาอุบาสิกาวิสาขาแล้ว ในหมู่สตรีที่เป็น

^{๒๖} ดู เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๔.

^{๒๗} ขุททกนิกาย ชาดก ไตร. ๒๗/๑๑๔๑ - ๑๑๔๒/๒๒๖.

^{๒๘} ดู อภิธานียธรรมเจด ไตร. ๑๐/๖๘/๘๖., ไตร. ๒๓/๒๐/๑๘.

^{๒๙} <http://www.84000.org/one.html> (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๒ มิถุนายน ๒๕๕๑)

^{๓๐} ดู ปิ่น มุฑกัณฑ์. **บทบาทพระบรมครู**. หน้า ๒๓๐ - ๒๓๑.

ชาวบ้านหรือแม่แต่หญิงโสเภณี ก็ทรงให้เกียรติ ดังกรณีที่ทรงรับนิมนต์ไปฉันอาหารที่บ้านของนาง **อัมพาลี**^{๓๑} เป็นต้น

นอกจากนี้ ในคำสอนส่วนอื่นพระองค์ทรงรับรองว่าสตรีก็มีความรู้ความสามารถที่จะปฏิบัติตนให้บรรลุอุดมธรรมได้ และทรงยินยอมให้เข้าเป็นนักรบในพุทธศาสนาภายใต้เงื่อนไขว่าจะต้องถือ **ครุธรรม ๘ ประการ**^{๓๒} ครั้นบวชเข้ามาแล้วต้องถือสิกขาบท ๓๑๑ สิกขาบท (ของภิกษุมีเพียง ๒๒๗ สิกขาบท) และในส่วนที่เป็นอาบัติปาราชิกของภิกษุ มี ๔ สิกขาบท คือ (๑) ห้ามเสพเมถุน (๒) ห้ามลักทรัพย์ (ตั้งแต่ ๕ มาสกขึ้นไป) (๓) ห้ามแก้งฆ่ามนุษย์ให้ตาย และ (๔) ห้ามอวดอุตริมนุสสรรม แต่ในส่วนของภิกษุณี เพิ่มขึ้นอีก ๔ รวมเป็น ๘ สิกขาบท คือ (๕) ห้ามกำหนดยินดีจับต้องกายบุรุษ (๖) ห้ามปกปิดอาบัติปาราชิกของภิกษุณีอื่น (๗) ห้ามเข้าพวกับภิกษุที่สงฆ์ขับออกจากหมู่แล้ว และ (๘) ห้ามเกี่ยวข้องกับนคหมายกับบุรุษ

อย่างไรก็ตาม แม้จะทรงให้เกียรติสตรีมากกว่าเดิม แต่ก็จำกัดสิทธิบางอย่างของภิกษุณีไว้ในครุธรรมแปด ยังต้องถือสิกขาบทมากกว่าภิกษุ อีกทั้งบางสิกขาบทเข้มงวดกวัดขันกว่าของภิกษุ ซึ่งอาจทำให้นักสิทธิสตรีสมัยนี้ตั้งข้อสังเกตเชิงกระแจะกระแหว่ามิได้ให้ความเสมอภาคอย่างแท้จริง การวิจารณ์เช่นนี้จะต้องคำนึงถึงพื้นฐานวัฒนธรรมของชาวชมพูทวีปสมัยนั้น กล่าวคือการจะยกระดับสิทธิสตรีให้สูงขึ้น พระองค์ต้องเผชิญกับแรงเสียดทานทั้งภายในและภายนอก ในส่วนของแรงเสียดทานภายใน จะต้องไม่ลืมว่าภิกษุที่บวชเข้ามาล้วนเคยตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของวัฒนธรรมดั้งเดิมแบบพราหมณ์ ที่ตั้งข้อรังเกียจและกีดกันสตรี ครั้นบวชเข้ามาแล้วก็นำคติความเชื่อนี้ติดตัวมาด้วย เพียงแต่ในสมัยที่พระองค์ยังดำรงพระชนม์ชีพ ไม่กล้าแสดงออกอย่างเปิดเผย แต่ครั้นเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ก็ปะทุความรู้สึกนี้ออกมาโดยการตำหนิ พงศโทษ และปรับอาบัติพระอานนท์ ที่ทูลขอให้สตรีเข้าบวช คือ กรณีที่ทูลขอให้พระนางมหาปชาบดีโคตมี (พระมารดาเลี้ยง) พร้อมบริวาร ๕๐๐ คน เข้าบวชเป็นภิกษุณีรุ่นแรก จนเป็นเหตุให้สตรีอื่นเอาอย่างและบวชตามมาอีกมากมาย และคณะสงฆ์ยังตำหนิ พงศโทษพระอานนท์ที่ยินยอมให้สตรีเข้าไปร้องห่มร้องไ้ให้น้ำตาเปื้อนผ้าพระบรมศพในคราวที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน เป็นต้น ในส่วนของสังคมภายนอก ผู้คนสมัยนั้นยังฝังหัวกับความเชื่อเรื่องความด้อยกว่าของสตรีเพศ และเห็นสตรีเป็นเพียง “ตัวประกอบ” ของสังคม ซึ่งพระองค์ทรงตระหนักความจริงข้อนี้ จึงทรงแก้ปัญหาแบบ

^{๓๑} ดู ปริชา ช้างขวัญยืน. **สตรีในคัมภีร์ตะวันออก**. หน้า ๘๕

^{๓๒} **ครุธรรม ๘ ประการ** ได้แก่ (๑) ภิกษุณี แม้จะบวชนานถึงร้อยปี จะต้องทำความเคารพภิกษุแม้บวชเพียงวันเดียว (๒) ภิกษุณีจะอยู่จำพรรษาในวัดที่ไม่มีภิกษุไม่ได้ (๓) ภิกษุณีจะต้องเข้าฟังโอวาทจากภิกษุทุกกึ่งเดือน (๔) ภิกษุณีอยู่จำพรรษาและปวารณาในสงฆ์ทั้งสองฝ่าย (๕) เมื่อภิกษุณีต้องอาบัติ ต้องประพุดิมาณัดในสงฆ์ทั้งสองฝ่าย (๖) สตรีที่อยู่ในธรรมของนางสิกขามานา ตลอดเวลา ๒ ปี จึงจะบวชเป็นภิกษุณีได้ (๗) ภิกษุณีจะดำหรือบริภาษภิกษุใด ๆ มิได้ และ (๘) ภิกษุสั่งสอนภิกษุณีได้ แต่ภิกษุณีสั่งสอนภิกษุไม่ได้

ค่อยเป็นค่อยไป ไม่หักห้ามใจด้วยหัวใจ จึงช่วยประคับประคองสถานการณ์ด้านสตรีได้อย่างราบรื่นพอควร แต่ถ้าแก้ปัญหาโดยปฏิบัติวิธีดั้งเดิมอย่างสิ้นเชิง อาจเกิดความแตกแยกในสังคมสงฆ์และสังคมชาวบ้าน และอาจกลายเป็นอุปสรรคต่อการเผยแผ่พุทธศาสนาได้

ถ้าจะพิจารณาตามสภาพทางด้านกายภาพระหว่าง “หญิง” กับ “ชาย” ที่บวชเข้ามาอยู่ใกล้ชิดกัน อุปมาเหมือนกับน้ำน้ำผึ้งมาไว้ใกล้มด ย่อมจะก่อให้เกิดปัญหาตามมา เพราะแต่ละคนยังละกิเลสตัณหาไม่หมด จึงเกิดกรณีที่เกิดปัญหาเกี่ยวกับภิกษุณีแอนดรดพบกันในที่ลับตาคนยามวิกาลและมีการกระทำในสิ่งที่น่าละอายเกิดขึ้นบ่อย ๆ จนเป็นที่เพ่งโทษจากภิกษุผู้มีศีลบริสุทธ์และจากชาวบ้านอยู่เนื่อง ๆ นอกจากนี้ ยังมีปัญหาอื่น เช่น เมื่อส่งภิกษุณีออกไปเผยแผ่ศาสนา มักถูกคนโหดข่มขืนกระทำชำเรา พระองค์จึงมอบหมายให้ภิกษุคอยดูแลภิกษุณี จึงทำให้การทำหน้าที่เผยแผ่ศาสนาต้องย่อหย่อนลง เพราะมัวพะวงอยู่กับการคุ้มครองภิกษุณีอีกหน้าที่หนึ่งด้วย ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงพยากรณ์ไว้ว่าถ้าสตรีเข้าบวชจำนวนมาก จะเป็น “หนึ่งในห้าอนาคตภัย” อันเป็นเหตุให้พุทธศาสนาตั้งอยู่ได้ไม่นาน^{๓๓} และการที่สตรีเข้าบวชในพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ทรงอุปมาเสมือนกับตระกูลใดที่มีหญิงมาก ชายน้อย ย่อมตั้งมั่นอยู่ได้ยาก ดังนั้น เพื่อที่จะป้องกันการเข้าเป็นนักบวชได้โดยง่าย พระองค์จึงทรงวาง “ครุธรรม ๘ ประการ” เป็นเสมือน “รั้วกัน” ไว้ชั้นหนึ่งก่อน

๓.๒ การแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมสงฆ์^{๓๔}

เมื่อสร้างอาณาจักรฝ่ายสงฆ์ขึ้นแล้ว ถือเป็นเรื่องปกติของคนหมู่มากที่จะต้องเกิดความขัดแย้งระหว่างกันบ้าง ความขัดแย้งในสังคมสงฆ์เรียกว่า “อริกรรม” จึงต้องวาง อริกรรมสมณะ (วิธีระงับอริกรรม) ไว้ โดยปกติอริกรรมจะเกิดใน ๔ ลักษณะ ได้แก่ (๑) วิวาทาธิกรรม คือ กรณีพิพาทที่ได้แย้งกันเรื่องธรรมวินัยที่เห็นไม่ตรงกัน สามารถระงับได้โดยตัดสินชี้ขาดว่าความเห็นของฝ่ายใดถูกหรือผิด (๒) อนุวาทาธิกรรม คือ กรณีพิพาทเกี่ยวกับคดีความที่ฟ้องร้องกัน สามารถระงับได้โดยวินิจฉัยว่าผู้ที่ถูกฟ้องร้องกระทำผิดจริงหรือไม่ (๓) อาปัตตาธิกรรม คือ วิธีปรับอาบัติผู้ละเมิดพระวินัย สามารถระงับได้โดยการแสดงคืนอาบัติตามวิธีที่พระวินัยกำหนด และ (๔) กิจจาธิกรรม คือ กิจธุระที่สงฆ์มอบหมายให้ทำการหนึ่งทำการใด สามารถระงับได้โดยผู้รับผิดชอบทำการให้แล้วเสร็จ

^{๓๓} “อนาคตภัย” ๕ อย่างของพุทธศาสนา คือ พุทธศาสนาจะตั้งอยู่ได้ไม่นาน ถ้าภิกษุหมกมุ่นและติดใจอยู่กับ (๑) จีวรดี ๆ (๒) รสชาติอาหารดี ๆ (๓) ที่อยู่อาศัยดี ๆ (๔) คลุกคลีอยู่ด้วยหมู่ภิกษุณี นางสิกขามานา และ (๕) คลุกคลีอยู่ด้วยคนวัดและสามเณรทั้งหลาย (ดู ไตร. ๑๐/๑๔๑/๑๒๓)

^{๓๔} ดู อำนวย ชัยโยธา. รายงานการวิจัยเรื่อง กระบวนการตั้งโทษในประมวลกฎหมายอาญากับในวินัยสงฆ์ : การศึกษาเชิงเปรียบเทียบ. หน้า ๑๔๗ - ๑๕๘.

ส่วนวิธีระงับอธิกรณ์ (ความขัดแย้ง) กำหนดไว้ ๗ วิธี ได้แก่

(๑) **สติวินัย** คือ การที่สงฆ์สาวคระประกาศให้ระงับอันเนื่องมาจากผู้ที่ถูกกล่าวหาเป็นผู้ที่มีสติไปพลุลย์ (สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว) (๒) **อมุพหวินัย** คือ การที่สงฆ์สาวคระประกาศให้ระงับอันเนื่องมาจากผู้ถูกกล่าวหาได้กระทำผิดในขณะที่มีสติวิปลาส (๓) **ปฎิญาตกรรม** คือ การระงับอันเนื่องมาจากผู้ที่ถูกกล่าวหาขอมสารภาพผิดและแสดงกีนอบัตติ (๔) **ตัสสปาปิยสิกา** คือ การพิจารณาเพิ่มโทษแก่ผู้ที่ต้องอาบัติแล้วไม่ขอมรับผิด ถ้าได้สวนพบว่าผิดจริง จะเพิ่มโทษอีกโสดหนึ่ง (๕) **ติณวัตถาวรวินัย** คือ การระงับโดยประนีประนอมขอมความระหว่างกัน จะนำมาใช้ในกรณีเห็นว่าข้อขัดแย้งนั้นอาจนำมาซึ่งความร้าวฉานในหมู่สงฆ์ เช่น กรณีที่ภิกษุชาวโกสัมพีแตกแยกกัน เป็นต้น (๖) **สัมมุขาวินัย** คือ การระงับด้วยวิธี “พร้อมหน้า” (จะกล่าวต่อไป) และ (๗) **เยภยยสิกา** คือ การระงับโดยอาศัยเสียงข้างมาก (จะกล่าวต่อไป)

ในบรรดา ๗ วิธีนี้ ที่นำมาใช้มาก คือ **สัมมุขาวินัย** กับ **เยภยยสิกา** ซึ่งพอจะแสดงให้เห็นโดยสังเขป ดังนี้

ก. **สัมมุขาวินัย** คือ การระงับโดยวิธี “พร้อมหน้า” หมายถึง **พร้อมหน้าสงฆ์** คือ ภิกษุมารพร้อมหน้ากันครบองค์ประชุม, **พร้อมหน้าบุคคล** คือ ผู้ที่เกี่ยวข้องหรือคู่กรณีอยู่พร้อมหน้ากัน, **พร้อมหน้าวัตถุ** คือ ยก “วัตถุ” (กรณีพิพาท) ขึ้นวินิจฉัย และ **พร้อมหน้าธรรมวินัย** คือ วินิจฉัยให้ถูกต้องตามธรรมวินัย และการระงับโดยวิธี **สัมมุขาวินัย** อาจแยกกล่าวได้ ๓ กรณี ได้แก่ (๑) ให้ **คู่กรณีตกลงกันเอง** ถ้าตกลงกันได้ อธิกรณ์นั้นก็เป็อันระงับ (๒) **ตั้งผู้วินิจฉัย** คือ กรณีที่ตกลงกันไม่ได้ และคู่กรณีพร้อมใจกันเลือกพระเถระรูปเดียวหรือหลายรูปเป็นผู้วินิจฉัย เมื่อวินิจฉัยอย่างใด อธิกรณ์นั้นก็เป็อันระงับ (๓) **ระงับโดยอำนาจแห่งสงฆ์** คือ ในกรณีที่ไม้อาจใช้วิธีที่ ๑ และ ๒ ได้ ก็จะนำเข้าไปประชุมสงฆ์ เพื่อให้วินิจฉัยชี้ขาด แต่บางครั้งสงฆ์อาจใช้ “**อุพพาหิวิธี**” คือ แต่งตั้งภิกษุผู้ฉลาดสามารถขึ้นทำหน้าที่แทนในลักษณะเดียวกับ การแต่งตั้งอนุกรรมการให้ไปพิจารณาขั้นหนึ่งก่อน แล้วนำผลการพิจารณานั้นเข้าสู่ที่ประชุมเพื่อให้วินิจฉัยชี้ขาดอีกขั้นหนึ่ง แต่ถ้าที่ประชุมยังวินิจฉัยชี้ขาดมิได้อีก ก็ให้ใช้วิธี “**เยภยยสิกา**” ต่อไป

ข. **วิธีเยภยยสิกา** คือ การระงับอธิกรณ์โดยวิธีจับฉลากเพื่อหาเสียงข้างมาก คล้ายกับการลงมติในที่ประชุมเหมือนที่เห็นกันทั่วไปในสมัยนี้ โดยภิกษุผู้ทำหน้าที่จับฉลากจะต้องไม่ถึงความลำเอียงเพราะความชอบ ความเกลียดชัง ความงมงาย ความกลัว และต้องเป็นผู้รู้จักฉลากที่จับแล้ว และยังไม่จับ เมื่อจับฉลากได้เสียงข้างมากเป็นอย่างไร ก็ให้ระงับอธิกรณ์ตามนั้น

หลังจากอธิกรณ์ระงับแล้ว ถ้าคู่กรณีเห็นว่ายังไม่เป็นธรรม (อาการเทียมสัมมุขาวินัย) ก็อาจรื้อฟื้นให้พิจารณาใหม่ได้ทำนองเดียวกับการอุทธรณ์คดีของฝ่ายบ้านเมือง แต่ถ้ารู้ยู่ว่ระงับด้วยความเป็นธรรมแล้ว แต่ยั้งรื้อฟื้นอีก จะต้องอาบัติหนักเบาตามฐานานุโทษ แต่ถ้าอุทธรณ์ต่อพระพุทธรเจ้าแล้ว และทรงวินิจฉัยชี้ขาดอย่างไร ถือว่าเป็นอันถึงที่สุด อย่งไรก็ตาม ถ้าทรงเห็นว่า

การระงับอธิกรณ์โดยวิธีหนึ่งวิธีใดอาจนำมาซึ่งความแตกแยกในหมู่สงฆ์ จะทรงแนะนำให้ใช้
 ติณวัตถาวรภินัย (ให้ประนีประนอมยอมความระหว่างกัน) เช่น กรณีของหมู่ภิกษุชาวโกสัมพีที่
 กล่าวข้างต้น

ส่วนผู้ที่ถูกวินิจฉัยว่าต้องอาบัติและให้รับโทษสถานใด ถ้ายังคือแพ่ง ไม่ยอมรับ ก็จะ
 ถูกข่ม (ลงนิกคหะ) อาจจะได้โดยการตำหนิ (ตัชชนียกรรม), ถอดยศ ให้กลับไปถือนิสัยเหมือนผู้บวช
 ใหม่ (นียสกรรม), ขับออกจากอาวาส (ปัพพานียกรรม), ให้ขอมาผู้ที่ตนละเมิด (ปฏิสธารณียกรรม)
 หรือยกออกเสียจากหมู่ (อุกเขปนียกรรม) ในส่วนของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนที่รุกรานสงฆ์โดยใช้เหตุ
 จะถูก ลงนิกคหะ โดยการคว่ำบาตร คือ สงฆ์ไม่คบค้าสมาคมด้วย ไม่รับบิณฑบาต ไม่รับนิมนต์
 และไม่รับไทยธรรม แต่ถ้าผู้นั้นสำนึกผิดและกลับตัวได้ สงฆ์จะหยายบาตรให้ดังเดิม อย่างไรก็ตาม
 ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า ในกรณีของ พระฉันทะ ซึ่งถือตัวว่าเคยเป็นผู้รับใช้ใกล้ชิดพระองค์มาก่อน
 สมัยที่ยังอยู่ในพระราชวัง เมื่อบวชเข้ามาแล้วจึงอวดคือถือดี ใครว่ากล่าวตักเตือนมิได้ พระองค์
 ทรงแก้ปัญหาคโดยใช้มาตรการทางสังคมโดยการ “ลงพรหมทัณฑ์” คือ ให้ภิกษุทั้งหลายพร้อมใจ
 กันไม่พูดด้วย ไม่ว่าจะกล่าวตักเตือนไม่ว่ากรณีใด ๆ จนเป็นผลให้พระฉันทะสำนึกตัวในที่สุด

๓.๓ การแก้ปัญหา ๘ ครั้งสำคัญของพระพุทธเจ้า

ในบทสวดพาหุงมหากาหรือชัชวมงคลคาถา (ชัชชนะอันเป็นมงคล) ได้แสดงให้เห็น
 ชัชชนะอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า ๘ ครั้ง ได้แก่ (๑) การเอาชนะกองทัพพญาวัสสวดีมารเทพผู้
 เกรและขี้ใจหนา (๒) การเอาชนะอาพวกยักษ์ผู้ใจร้อนและโมโหง่าย (๓) การเอาชนะพญาช้าง
 นาคาศรีที่กำลังตกมันและคร่ำ (๔) การเอาชนะองคคฤมาลจอมโจรผู้หังการ (๕) การเอาชนะการ
 ถูกไล่ความจากจิตฺจมาณิกากาหุญเจ้าเล่ห์ (๖) การเอาชนะสังกนิกนธคนเจ้าถ้อยหมอกความ (๗)
 การเอาชนะพญานันโทปนันทนาคราชผู้ชอบอวดฤทธิ์ และ (๘) การเอาชนะท้าวพกาพรหมผู้มี
 มิจฉาทิฐิแก่กล้า

ในชัชชนะทั้ง ๘ ครั้ง แม้บางครั้งจะมีใช่เป็นการแก้ปัญหาสังคมโดยตรง แต่ก็แสดงให้เห็น
 ถึงการนำ “ทศบารมี” (บารมี ๑๐ อย่าง) มาใช้แก้ปัญหา ซึ่งบารมีทั้งสิบประกอบด้วย (๑) ทานบารมี
 การให้ด้วยความบริสุทธิ์ใจ (๒) ศีลบารมี การประพฤติชอบด้วยกายวาจา (๓) เนกขัมมบารมี
 การละความใคร่ทั้งปวงและตั้งพระทัยออกบวช (ถึงไม่บวชทางกายก็บวชทางใจ) (๔) ปัญญาบารมี
 ความหยั่งรู้ตามสภาพความเป็นจริง (๕) วิริยบารมี ความเพียร ความมีมานะบากบั่น (๖) จันติ
 บารมี ความอดทน อดกลั้น (๗) สัจจบารมี การตั้งมั่นในความสัตย์ (๘) อธิษฐานบารมี ความ
 มุ่งมั่นแน่วแน่โดยมุ่งหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่ง (๙) เมตตาบารมี ความรัก ความปรารถนาให้ผู้อื่นมี
 ความสุข และ (๑๐) อุเบกขาบารมี ความเที่ยงธรรมและวางใจเป็นกลาง

ในบรรดาบารมีทั้งสิบประการที่เพียบพร้อมอยู่ในพระพุทธองค์ อุปมาเสมือนเชือกเส้นเดียวที่ประกอบด้วย ๑๐ เกลียว เวลาจะนำไปใช้ไม่จำเป็นต้องแยกออกจากกันเป็นเกลียว ๆ (ไม่ต้องแยกบารมีแต่ละอย่าง) หากแต่สามารถใช้รวมกันได้ เพียงแต่บางเรื่อง บางสถานการณ์ อาจเน้นบารมีเรื่องหนึ่งเรื่องใดเป็นพิเศษ และเราสามารถนำเอากรอบคิดของบารมีทั้งสิบประการนี้มาใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหาสังคมได้ ซึ่งจะได้แสดงให้เห็นต่อไป

ครั้งที่ ๑ การเอาชนะกองทัพพญาวสวัติมารเทพผู้เกรและขี้ใจนา^{๓๕}

คาถาพาหุง บทที่ ๑^{๓๖}

คาถา	คำแปล
พาหุง สะหัสสะมะภินิมิตตะสาวุธันตัง ครีเมขะลัง อุทิตะโฆระสะเสนะมารัง ทานาภิรมมะวิธินา ชิตะวา มุนินโท ตันเตชะสา ภะวะตุ เต ชะยะมังคะลานิ	พญามารเนรมิตแจนตั้งพัน ถืออาวุธครบมือ จีข้างครีเมขละ พร้อมด้วยเสนามารโห่ร้องก้องกึก พระจอมมุนีทรงเอาชนะได้ด้วยธรรมวิธี มีทานบารมี เป็นต้น ด้วยเดชแห่งชัยชนะนั้น ขอชัยมงคลจงมี แก่ท่าน

เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นก่อนหน้าตรัสรู้ คือ หลังจากที่พระสิทธัตถะทรงรับหญ้าคาจากโสติดิยะและประทับขลุ่ยบัลลังก์ ณ ใต้ต้นโพธิ์ ริมฝั่งน้ำเนรัญชรา และทรงตั้งจิตอธิษฐานว่า “แม่เลือดและเนื้อในกายของเราจะเหือดแห้งไป เหลือแต่หนัง เอ็นและกระดูก ก็ตามเถิด หากยังไม่ได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว เราจะไม่ลุกขึ้นเป็นอันขาด”^{๓๗} เมื่อ พญาวสวัติมาร ทราบปณิธานอันแน่วแน่เช่นนี้ เกรงว่าถ้าปล่อยไว้ พระสิทธัตถะจะต้องสำเร็จเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเกิดความอิจฉาและเข้าทำการขัดขวาง โดยเริ่มจากการทวงบัลลังก์ที่ประทับว่าเป็นของตนโดยอ้างบรรดาเหล่าเสนามารเป็นพยาน ส่วนพระสิทธัตถะมีแต่พระองค์เพียงผู้เดียว จะอ้างใครมิได้ จึงอธิษฐานทานบารมี ที่เคยบำเพ็ญมาตั้งแต่สมัยอดีตชาติ โดยอ้างพระแม่ธรณี เพราะเมื่อบำเพ็ญทานแต่ละครั้ง จะหลั่งน้ำทักษิโณทก และพระแม่ธรณีเก็บน้ำนั้นไว้ในมวยผม เมื่อถูกอ้างก็ปรากฏองค์เป็นพยาน เมื่อพญามารเห็นเช่นนั้น ก็เปลี่ยนแผนจากการทวงบัลลังก์เป็นการกรีธาทัพเข้าโจมตี

^{๓๕} ดู พระมหาเสถียร สุวณฺณฐิติโต. http://www.dhamma.net/authers/buddha_win/buddha_win6-1.htm (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๘ ตุลาคม ๒๕๕๐) และดู ปิ่น มุกกันต์. บทบาทพระบรมครู. หน้า ๓๕ - ๖๐ ประกอบ.

^{๓๖} จำนวนแปลของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก. <http://www.dhammadownload.com/prayer/chaiya/index.php> (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๑๑ ตุลาคม ๒๕๕๐)

^{๓๗} อ้างจากวสิน อินทสระ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย. หน้า ๒๗

พระแม่ธรณีจึงบีบน้ำออกจากมวยผม ไหลท่วมกองทัพมารจนแตกพ่ายและล้มตายลงเป็นจำนวนมาก พญามารรู้สึกเสียใจและร้องไห้ ธิดาทั้งสามของพญามารจึงขันอาสาเข้าช่วยเหลือ โดยแต่ละนางเนรมิตหญิงงามขึ้นนางละ ๑๐๐ คน รวมเป็น ๓๐๐ คน แต่ละนางสวยคนละแบบ บรรดานางเหล่านี้มาเดินยั่วสวาท เพื่อหวังให้ตะบะแตก แล้วเลิกบำเพ็ญเพียร แต่พระสิทธิตะก็มีทรงห่วงไหว จึงทรงเอาชนะธิดาพญามารและตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในวันนั้น

อนึ่ง การที่ศาสนาพุทธกล่าวถึงคำบางคำ เช่น พญามาร, ธิดาพญามาร อาจเป็นการกล่าวในเชิง **บุคลาธิษฐาน** หรือ **ธรรมาธิษฐาน** ก็ได้ ถ้าพิจารณาตามตัวอักษร จะพบว่าศาสนาพุทธกล่าวว่ามี ๕ ผุ้ โดย ๔ ผุ้แรก เป็นมารที่อยู่ภายในตัวมนุษย์ ได้แก่ **กิเลสมาร** (มารคือกิเลส) **ขันธมาร** (มารคือเบญจขันธ์) **อกิสังขารมาร** (มารคือการคิดปรุงแต่ง) และ **มัจจุมาร** (มารคือความตาย) ส่วนมารผุ้ที่ยกทัพเข้าโจมตีพระพุทธเจ้าในครั้งนั้น คือ **เทวบุตรมาร** (มารผุ้ที่ ๕) ซึ่งถือว่าเป็นเทพเกรประเภทหนึ่ง ที่มีฤทธิ์มาก แต่ขี้โอ้อวด และจะคอยขัดขวางมิให้ผู้อื่นได้ดีกว่าตน แต่ถ้าพิจารณาในแง่ **ธรรมาธิษฐาน** มารในที่นี้อาจหมายถึงความชั่วร้ายหรือกิเลสที่คงอยู่ในสันดาน (เพราะขณะนั้นยังมิได้ตรัสรู้ อาจยังมีกิเลสคงสันดานหลงเหลืออยู่บ้าง) โดยในที่นี้กล่าวถึง “ธิดาพญามาร” พร้อมบริวาร ซึ่งอาจตีความได้ว่าในขณะนั้นอาจทรงหวนระลึกถึงชีวิตแต่หนหลังครั้งที่ยังเสวยสุขสำราญในพระราชวัง โดยมีเครื่องบำรุงบำเรอถึงขนาด เช่น มีปราสาทสามฤดู พร้อมทั้งสาวงามคอยปรนนิบัติถึง “สีหมีนนาง”^{๓๔} แต่ครั้นพระองค์สลดภาพมายาออกจากจิตเสียได้ ก็เปรียบเสมือนการทรงเอาชนะธิดาพญามารได้สำเร็จ และทรงบรรลุเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในที่สุด

ในการเอาชนะมารครั้งนี้ แม้คัมภีร์กล่าวว่าพระองค์ทรงอธิษฐาน **ทานบารมี** แต่คงมีพระบารมีอื่น ๆ แนบเนื่องอยู่ด้วย เช่น **เนกขัมมบารมี** การละความใคร่ทั้งปวงและตั้งพระทัยออกบวช **วิริยบารมี** ความเพียร ความมีมานะบากบั่น **ขันติบารมี** ความอดทน ออกคถัน **อธิษฐานบารมี** ความมุ่งมั่นแน่วแน่โดยมุ่งหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้น จึงทำให้มีพระทัยเด็ดเดี่ยว ไม่โอนเอน หวั่นไหวไปตามแรงยั่วของกิเลสจากธิดาของพญามาร เมื่อขุดรากถอนโคนสิ่งเหล่านี้ออกจากจิตเสียได้ ก็ถือว่าการเอาชนะมารได้อย่างสิ้นเชิง

^{๓๔}ดู พุทธทาสภิกขุ. **พุทธประวัติจากพระโอษฐ์**. หน้า ๑๕.

หมายเหตุ : คำว่า “สีหมีนนาง” ในที่นี้ไม่แน่ใจว่าเป็นตัวเลขจริงหรือตัวเลขเชิงสัญลักษณ์ เช่น ถ้าคนสมัยนั้นกล่าวว่ “ผู้ใดมีบริวารแปดหมื่นสี่พัน” มิได้หมายความว่า มีบริวาร ๘๔,๐๐๐ คนจริง ๆ หากแต่เป็นความหมายเชิงสัญลักษณ์ว่ามีบริวารมาก อะไรก็ตามที่มีจำนวนมาก จะกล่าวในเชิงสัญลักษณ์ ว่า “แปดหมื่นสี่พัน” และคำว่า “แปดหมื่นสี่พัน” น่าจะกล่าวโดยเทียบกับคำสอน ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

การเอาชนะพญามารในครั้งนี้นี้ จะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์ ทรงใช้ “ความเป็นพระ” เอาชนะ “ความเป็นมาร” หรือถ้าจะกล่าวอีกนัยหนึ่งคือการใช้ความดีเอาชนะความชั่ว ไม่ว่าจะมารจะทำในสิ่งชั่วร้ายอย่างไร ก็ไม่กระทำชั่วตอบ ท้ายที่สุดมารก็พ่ายแพ้ไปเอง แต่ถ้าหากสมมติว่าในคราวนั้น พระองค์กระโดดจาก “เวทีแห่งความดี” แล้วลงมาต่อสู้กัน “บนเวทีแห่งความชั่ว” อย่างตาต่อตา หรือฟันต่อฟันตามแบบฉบับของมาร พระองค์ก็จะสูญเสียความเป็นพระ ถือว่ามีใช้พระต่อสู้กับมาร หากแต่เป็นมารต่อสู้กับมาร ซึ่งถ้าเป็นเช่นนี้ จะถือว่าเป็นชัยชนะอันยิ่งใหญ่ได้อย่างไร

หลังจากที่ตรัสรู้แล้ว ทรงสอนเรื่องทานบารมีเพื่อไว้ใช้เป็นเครื่องมือแก้ปัญหาสังคม โดยสอนไว้ในหลายหมวดธรรม เช่น ใน **สังคหวัตถุ ๔** (ข้อ ๑) ทรงสอนให้ทำทานหลายรูปแบบ เช่น **วัตถุทาน** (ให้เป็นวัตถุสิ่งของ) **วิทยาทาน** (ให้เป็นความรู้) **ธรรมทาน** (แนะนำวิธีดำเนินชีวิตที่ดี) และ **อภัยทาน** (ให้อภัยผู้อื่น) ใน **บุญกิริยาวัตถุ ๑๐** (ข้อ ๑) ทรงสอนเกี่ยวกับ “ทานมัย” คือ ผลบุญที่ได้จากการทำทาน ว่า จะช่วยให้เป็นที่รักของผู้อื่น อยากจะเป็นที่คบหาของผู้คนทั่วไป เป็นผู้มีชื่อเสียงฟุ้งขจร เป็นผู้แก้แค้นได้ ไม่ก่อเงินในที่ประชุมชน และเมื่อตายแล้วจะไปเกิดในสุคติสวรรค์ ใน **ทศพิชราชธรรม** หรือ **ราชธรรม** (ข้อ ๑) ทรงสอนว่าผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นพระราชาก็แบ่งปันทรัพย์สิ่งของของตนเพื่อช่วยแก้ปัญหาความเดือดร้อนของอาณาประชาราษฎร์ และใน **บารมี ๑๐** หรือ **ทศบารมี** (ข้อ ๑) ทรงสอนเกี่ยวกับการบำเพ็ญทาน คือ ความเสียสละอันยิ่งใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นเลือดเนื้อ อวัยวะ ลูกเมีย แม้กระทั่งชีวิต เพื่อบรรลุนิพพานที่ยิ่งใหญ่กว่า เช่น ในนิทานเวสสันดรชาดก สมัยที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ทรงบริจาคช้างคู่บ้านคู่เมือง, ถิ่นหา-ชาติ และนางมัทรีให้เป็นทาน เป็นต้น ซึ่งการบำเพ็ญทานเหล่านี้ อาจทำให้พระเวสสันดรต้องประสบกับความลำบาก เช่น ถูกขับออกจากเมือง แต่ก็เป็นโอกาสดีที่จะได้ออกไปบำเพ็ญบารมีให้แก้แค้น แล้วนำผลแห่งพระบารมีนั้นมาทำประโยชน์ให้แก่สังคมได้มากกว่า

ถ้าจะประยุกต์อธิบายเพื่อนำวิธีการดังกล่าวมาใช้แก้ปัญหา จะเห็นว่าการเอาชนะมารครั้งนี้ มิใช่เป็นการแก้ปัญหาสังคมหรือปัญหาความขัดแย้งทางสังคมโดยตรง หากแต่เป็นการแก้ปัญหาส่วนตัวพระองค์ คือ ความพยายามที่จะเอาชนะพญามารเพื่อที่สำเร็จเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า อย่างไรก็ตาม เมื่อสำเร็จแล้ว สามารถนำหลักธรรมที่ค้นพบมาใช้แก้ปัญหาสังคมได้เป็นอย่างดี หรือถ้าจะนำวิธีเอาชนะพญามารมาใช้แก้ปัญหาสังคม ในเบื้องต้นพึงระลึกไว้เสมอว่าถ้าคิดจะทำการใหญ่จะต้องมีมารคอยผจญ เมื่อทำความดีน้อยมารก็ตัวเล็ก เมื่อทำความดีมากมารก็ตัวโต จึงไม่พึงหวั่นไหว เพียงแต่มุ่งมั่นบำเพ็ญคุณความดีเพื่อสะสมบารมีไว้ให้มาก แล้วความดีนั้นจะเป็นเสมือนเกราะป้องกัน ช่วยให้ออกไปไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้ หรือถ้าจะอธิบายให้เข้ากับสถานการณ์การก่อม็อบ เดินขบวน ชุมนุมประท้วง หรือสร้างกลุ่มกดดันโดยชนหมู่มากคล้ายกับกองทัพมาร จะเห็นว่าวิธีการของม็อบมักจะเริ่มต้นจากการเรียกร้องทวงถามสิทธิ หรือผลประโยชน์บางอย่าง (แบบที่พญามารทวงบัลลังก์ที่ประทับของพระสิริच्छณะ) ครั้นไม่ได้ดังใจก็ขู่ว่าจะใช้ความรุนแรง

หรือลงมือใช้ความรุนแรงจริง ๆ (เหมือนที่พญามารยกกองทัพเข้าโจมตี) แต่เมื่อใช้ความรุนแรงไม่ประสบความสำเร็จก็อาจหันไปใช้วิธีเจรจาต่อรองหรือใช้เล่ห์เพทุบายอื่น ๆ (เหมือนที่ธิดาพญามารพยายามยั่วให้พระสีหัตถ์ตะตะตะแตก) ซึ่งถ้าผู้แก้ปัญหาตกหลุมพรางโดยใช้เล่ห์เหลี่ยมหรือความรุนแรงตอบ (ใช้วิธีการแบบเดียวกับมาร) จะทำให้การแก้ปัญหาต้องประสบความยุ่งยาก ฉะนั้น ผู้ที่แก้ปัญหาค่าการเผชิญหน้ากับชนหมู่มากสำเร็จได้นั้น จะต้องเป็นผู้ที่สะสมบารมีหรือคุณงามความดีไว้ให้มาก เพื่อเป็นต้นทุนทางสังคม สร้างความน่าเชื่อถือและความชอบธรรมไว้ชิ้นหนึ่งก่อน ในการแก้ปัญหาดังกล่าวอาจต้องใช้ทั้งเชิงรุกและเชิงรับ ใช้การเจรจาต่อรอง และหยิบบิ้น “ทาน” (ผลประโยชน์ที่เรียกเรื่อง) ให้พวกมีอุปบ้างตามสมควร แต่พึงระวังว่าจะต้องไม่ใช้ความรุนแรง แต่ควรจะใช้ “ธรรมาวุธ” (อาวุธคือคุณงามความดี) แทน “ศาสตราวุธ” เพราะมิเช่นนั้นอาจทำให้สถานการณ์บานปลายกลายเป็นเรื่องใหญ่จนยากต่อการแก้ไขก็ได้

ครั้งที่ ๒ การเอาชนะอาพวกยักษ์ผู้ใจร้อนและโมโหง่าย^{๓๕}

คาถาพาทุง บทที่ ๒^{๓๖}

คาถา	คำแปล
มาราติเรกะมะภิชฺชิตะสัพพะรัตติง	อาพวกยักษ์ผู้กระด้าง ปราศจากความอดทน
โมรัมปะนาพะวะกะมักขะมะถัทธะยักขัง	คูร้าย ผู้รบกับพระพุทธเจ้าอย่างทรหดยิ่งกว่ามาร
ขันตีสุทนต์ะวิธินา ชิตาวะ มุนินโท	ตลอดคราตรี พระจอมมุนีทรงเอาชนะได้ด้วย
ตันเตชะสา ภาวะตุ เต ชะยะมังคะลานิ	ขันติวิธีที่ทรงฝึกฝนมาดี ด้วยเดชแห่งชัยชนะนั้น ขอชัยมงคลจงมีแก่ท่าน

ต้นเหตุของเรื่องนี้มีว่าเจ้าเมืองอาฬวีทรงชักชวนข้าราชการบริพารเข้าป่าเพื่อออกไปล่าสัตว์ และตกลงกันว่าถ้าสัตว์วิ่งหนีไปทางผู้ใด ผู้นั้นจะต้องรับผิดชอบ และบังเอิญสัตว์นั้นวิ่งไปทางเจ้าเมืองอาฬวี จึงทรงแสดงความรับผิดชอบโดยไล่ตามเข้าไปในป่าลึกจนถึงเขตแดนของยักษ์ จึงถูกยักษ์จับตัวได้และจะกินเป็นอาหาร พระองค์จึงต่อรองว่าถ้าปล่อยพระองค์กลับ จะส่งคนมาให้กินทุกวัน เมื่อสัญญากันอย่างมั่นเหมาะ ยักษ์ก็ปล่อยตัวกลับ พระองค์จึงต้องรักษาสัญญาโดยจัดส่ง

^{๓๕} อาพวกสูตร. ไตร. ๒๕/๓๑๐., ดู ปิ่น มุฑกัณฑ์. บทบาทพระบรมครู. หน้า ๒๙๙ - ๓๐๘. และดู พระมหาเสถียร สุวณฺณฐิตโต. http://www.dhamma.net/authers/buddha_win/buddha_win6-1.htm (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๘ ตุลาคม ๒๕๕๐).

^{๓๖} ตำนวนแปลของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก. <http://www.dhammajak.net/prayer/chaiya/index.php> (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๑๑ ตุลาคม ๒๕๕๐)

นักโทษไปให้กินทุกวัน วันละคน เมื่อนานเข้าจำนวนนักโทษเริ่มร่อยหรอ จึงคิดหาวิธีนำนักโทษเข้าคุกโดยนำสิ่งของไปวางล่อใจ แต่ก็ไม่มีใครกล้าขโมย เพราะเกรงว่าถ้าถูกจับได้ จะถูกนำตัวไปให้ยักษกิน เมื่อเริ่มขาดแคลนนักโทษ จึงคิดจะส่งผู้สูงอายุไปแทน แต่พวกมหาอำมาตย์ผู้สูงอายุพากันคัดค้าน ท้ายที่สุดก็ส่งเด็กไปแทน ทำให้หญิงมีครรภ์และแม่ลูกอ่อนเดือดร้อนไปทั่ว จึงพากันหลบหนีราชภัยไปอาศัยที่เมืองอื่น ท้ายที่สุดคงเหลือแต่ “อาพวกกุมาร” ผู้เป็นพระโอรสน้อยของพระองค์เพียงผู้เดียว จึงจำต้องตัดพระทัยส่งไปให้ยักษกิน แต่ก่อนที่จะถึงวันรุ่งขึ้นซึ่งเป็นวันกำหนดนัดกับยักษ พระพุทธเจ้าทรงตรวจดูอุปนิสัยของสัตว์โลก พบว่าอาพวกยักษอยู่ในวิสัยที่ฝึกให้บรรลุนิพพานได้ จึงเสด็จไปโปรดและกำราบจนสิ้นฤทธิ์ และทรงชี้แนะให้เห็นบาปบุญคุณโทษจนยักษบรรลุนิพพานและเลิกกินมนุษย์เป็นอาหาร ทำให้ชาวเมืองอาพวกกลับสู่ภาวะร่มเย็นเป็นสุขอีกวาระหนึ่ง

ถ้าจะพิจารณาเรื่องราวเกี่ยวกับยักษ พบว่าต่างกับมาร เพราะมารเป็นเทพเกรงใจพวกหนึ่งแต่ยักษเป็น “อมนุษย์” มีรูปร่างใหญ่โต น่ากลัว มีเขี้ยวโจ่ง ชอบกินเนื้อมนุษย์และสัตว์เป็นอาหาร โดยมากมีฤทธิ์ เหาะได้ จำแลงตัวได้ สภาพจิตโดยทั่วไปมักดุร้ายป่าเถื่อน โหดเหี้ยม ทารุณ กระด้าง กักขฬะ หยาบช้ำ ชอบวางอำนาจ และใช้อำนาจทำร้ายผู้อื่นได้ง่าย และด้วยเหตุที่ถือตนว่ามีอำนาจ จึงขาดความอดทนและมักทำอะไรตามใจชอบ อยากรู้ตาม ยักษมิได้ชั่วร้ายทั้งหมด อย่างน้อยในเรื่องนี้ กล่าวถึงยักษที่มีคุณธรรม ซึ่งเลื่อมใสพระพุทธเจ้า คือ **สาตาศิริ** และ **เหมวตา** หรือแม่แต่ **คัทธกะ** (สมุนของอาพวกะ) ก็มีความปรารถนาดีต่อพระพุทธองค์ จึงทูลเตือนมิให้เข้าไปในวิหารของอาพวกยักษ ผู้เป็นเจ้านาย เพราะเกรงว่าอาจถูกจับกินเป็นอาหาร

ใน **อรรถกถาอาพวกสูตร**^{๔๐} ได้กล่าวถึงวิธีการกำราบยักษว่าทรงใช้ขันติบารมีอย่างยิ่งยวด ทรงอดทนต่อความกักขฬะหยาบช้ำ แม้จะถูกตวาดด้วยเสียงอันดัง ถูกสั่งให้ยืนขึ้น – นั่งลง, เข้ามา – ออกไป (ให้เดินเข้า ๆ – ออก ๆ บริเวณวิหารของยักษ) นับจำนวนเที่ยวไม่ถ้วน ก็ทรงยอมทำตาม จึงทำให้ยักษรู้สึกแปลกใจในความอ่อนน้อมง่ายของพระองค์ นอกจากนี้ยังทรงอดทนต่ออาวุธนานาชนิดที่ยักษขว้างปาเข้าใส่ แต่ก็มีทรงตอบโต้ เพราะเห็นว่าได้ไม่คุ้มเสีย จะเพิ่มความโกรธแค้นให้แก่ยักษ และทรงเห็นว่าถนอมเอาชนะด้วยความรุนแรง แม้จะอยู่ในวิสัยที่จะกระทำได้ แต่ก็ยังเปลี่ยนนิสัยยักษมิได้ ยักษยังคงกินเนื้อมนุษย์เป็นอาหารเช่นเดิม จึงทรงอดทนไว้ก่อน เพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่าพระองค์มิได้คิดจะเป็นศัตรูด้วย และยังต้องการพิสูจน์อีกว่าไม่มีอาวุธชนิดใดของยักษสามารถทำร้ายพระองค์ได้ หลังจากที่ต่อสู้กันหลายวิธีตั้งแต่คำนึงใกล้จะสว่าง ยักษก็ยังเอาชนะมิได้ จึงคลายความอหังการและมีท่าทีอ่อนลง แล้วเปลี่ยนยุทธวิธีมาต่อสู้กันทางด้านสติปัญญา โดยทำให้พระองค์ตอบปริศนาธรรมเพื่อแลกกับการปล่อยตัว ซึ่งพระองค์ทรงรับคำทำ

^{๔๐} ดู อรรถกถาอาพวกสูตร. และ อาพวกสูตร. ๒.๕/๘๓๘ - ๘๔๖.

นั้น และทรงดัดคอกไว้ล่วงหน้าว่าเป็นปริศนาที่ยกย้อมจากปุ่ของคนไข้หรือไม่ ทำให้อาพวักยักยู้รู้สึกแปลกใจที่พระองค์ทรงรอบรู้ไปถึงภูมิหลังชั้นปุ่ของเขา ทำยที่สุดพระพุทธรองค์ทรงแก้ปริศนาธรรมได้ทั้งหมด จึงทำให้อาพวักยักยู้แสดงอาการยอมแพ้อยู่ในที่ ครั้นพระองค์ทรงเห็นว่าสามารถปรับสภาพจิตของยักยู้ให้นุ่มนวลควรแก่งานถึงขั้นที่จะอบรมสั่งสอนได้แล้ว ก็ทรงชวนสนทนาธรรม จนอาพวักยักยู้บรรลุโศคาปัดติผลในยามใกล้รุ่งของวันที่จะนำอาพวักกุมารมาให่กินนั่นเอง

ในการเอาชนะยักยู้ครั้งนี้ทรงใช้บารมีหลายอย่าง เช่น **ปัญญาบารมี** คือ หยั่งรู้ความเป็นไปเกี่ยวกับสภาวะและภูมิหลังจนถึงชั้นปุ่ของยักยู้, **เมตตาบารมี** คือ ทรงมีความรัก ความปรารถนาดี แต่พระบารมีสำคัญที่ทรงใช้สำหรับการนี้โดยเฉพาะได้แก่ **ขันติบารมี** คือ ความอดทนอย่างยิ่งยวด ซึ่งถือว่าเป็นบารมีสำคัญที่สามารถนำมาใช้แก้ปัญหาลังคมในแทบทุกด้าน พระองค์ทรงกล่าวถึงอานิสงส์ของขันติหรือความอดทนไว้มากมาย เช่น สอนว่าจะช่วยให้กุศลธรรมเกิดขึ้นในจิต, ทำให่เป็นคนมีเสน่ห์, ช่วยตัดรากเหง้าแห่งความชั่วทั้งหลาย, ทำให้อยู่เย็นเป็นสุขในทุกอิริยาบถ, เป็นเสมือนเครื่องประดับอันประเสริฐของนักปราชญ์, ทำให่ศีลและสมาธิตั้งมั่นได้ง่าย, ทำให่เกิดพรหมวิหารธรรมได้ง่าย, ทำให่บรรลุมรรคผลนิพานได้ง่าย เป็นต้น นอกจากนี้ทรงสอนเกี่ยวกับความอดทนไว้มในธรรมหมวดต่าง ๆ อีก เช่น เรื่อง **ขันติ - โสรัจจะ** (ธรรมอันทำให้งาม) ในบารมี ๑๐ (ข้อ ๖) ทรงสอนว่าถ้ารู้จักอดกลั้นอย่างยิ่งยวดจะช่วยให้สามารถเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ได้ ใน **ทศพิธราชธรรม ๑๐** (ข้อ ๕) ทรงสอนว่าขันติบารมีเป็นธรรมที่จำเป็นสำหรับพระราชารหรือผู้ที่จะเป็นใหญ่ ใน **มรราวาสธรรม ๔** (ข้อ ๓) ทรงสอนขันติธรรมแก่ผู้ครองเรือน ใน **มงคล ๓๕** ข้อ ๒๗ ทรงสอนว่าความอดทนเป็นมงคลอย่างยิ่ง เป็นต้น

การเอาชนะยักยู้ครั้งนี้ถือว่าเป็นการแก้ปัญหาลังคม หรือความขัดแย้งทางลังคมโดยตรง เพราะทรงช่วยชาวเมืองอาพวี ที่เคยได้รับความเดือดร้อนจากความเห็นแก่ตัวของผู้ปกครอง และความโหดร้ายของยักยู้ให้กลับมาใช้ชีวิตอย่างร่มเย็นเป็นสุขอีกวาระหนึ่ง นอกจากนี้ยังสามารถเปลี่ยนนิสัยอาพวักยักยู้ที่เคยร้าย และชอบเบียดเบียนชีวิตอื่นให้หันมาตั้งมั่นอยู่ในทำนองคลองธรรม แต่ถ้าจะประยุกต์อธิบายเพื่อนำวิธีการดังกล่าวมาใช้แก้ปัญหาล จะเห็นว่าการที่จะเอาชนะคนที่กักขพะ หยาบช้ำ ใจร้อน และโมโหงายนั้น จะต้องสุขุม ใจเย็น อดทน ผ่อนปรน ไม่ใช่ความรุนแรง ต้องแสดงความเมตตาอย่างจริงใจ ควรเตรียมหาทางหนีที่ไล่ไว้บ้างเมื่อถึงคราวจำเป็น พยายามศึกษาข้อมูลของฝ่ายตรงข้ามและทำความเข้าใจให่ถ่องแท้ ยิ่งรู้มากยิ่งได้เปรียบ เข้าทำนองภาษิตจีนที่ว่า “รู้เขา รู้เรา รบร้อยครั้ง ชนะร้อยครั้ง” และที่สำคัญคือรู้จักรอจังหวะและเวลาอันเหมาะสม โดยให่ถือคติที่ว่า “น้ำที่กำลังเชี่ยว อย่าเพิ่งเอาเรือเข้าไปขวาง” แต่รอจนกว่าน้ำนั้นจะสงบก่อน แล้วค่อยกางใบเรือ ก็จะช่วยให้แล่นถึงที่หมายโดยปลอดภัย ในการฝึกความอดทนบางครั้งอาจ อาจทำเป็นไม่รู้ไม่เห็นเสียบ้าง ดังคำโบราณที่สอนว่า “ปิดหูซ้ายขวา ปิดตาสองข้าง ปิดปากเสียบ้าง นอนนั่งสบาย”

ครั้งที่ ๓ การเอาชนะพญาชังนาพาคิริที่กำลังตกมันและครุร้าย^{๔๒}กาถาพาทู บพที่ ๓^{๔๓}

กาถา

คำแปล

นาพาคิริง คชะวะรัง อะคิมัตตะภูตัง	พญาชังชื้อ นาพาคิริ ตกมัน ครุร้ายยั้งนัก
ทาวักคัจจกมะสะนะวีวะ สุทธารุณันตัง	ประคองไฟป่า จักราวุธ และสายฟ้า พระจอมมุนี
เมตตัมพุเสกะวิธินา ชิตะวา มุนินโท	ทรงเอาชนะได้ด้วยวิธีรดด้วยน้ำ คือเมตตา
ตันเตชะสา ภาวะตุ เต ชะยะมังคะลานิ	ด้วยเดชแห่งชัยชนะนั้น ขอชัยมงคลจงมีแก่ท่าน

ต้นเหตุของเรื่องนี้ตามที่กล่าวไว้ใน พระวินัยปิฎก จุลวรรค ข้อ ๓๗๗ ตอนสังฆเภทชั้นธกะ มีความโดยสรุปว่า เช้าวันหนึ่งขณะที่พระพุทธเจ้านำภิกษุออกบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น พระเทวทัต คบคิดกับ เจ้าชายชัตตศัตรู วางแผนสังหารพระองค์ เพื่อหวังที่จะก้าวขึ้นเป็นจอมสงฆ์ แทน โดยใช้ ชังนาพาคิริ ซึ่งกำลังตกมันและครุร้ายให้เป็นผู้ลงมือสังหาร โดยปกติชังเชือกนี้จะมีคมเหล้าวันละ ๘ กระออม แต่วันนี้ให้ดื่มเพิ่มขึ้นอีกเท่าตัว เพื่อต้องการให้เมาเต็มที่ ครั้นพระพุทธเจ้าเสด็จไปบิณฑบาต และชังเห็นเข้า ก็ชูงวง หูชัน หางชี้ วิ่งรี่ตรงเข้าหา หมายถึงห้ามันพระองค์ แต่ครั้นเข้ามาใกล้ พระองค์ทรงแผ่เมตตาให้ ด้วยอานุภาพแห่งพระเมตตาทำให้ชัง อាកารสงบ ลดวงลง และยืนนิ่งต่อหน้าพระพักตร์ พระองค์ทรงยกพระหัตถ์ขวาลงลูบกระพองชัง และตรัสกาถาว่า “ดูก่อนภุชชเร เจ้าอย่าเข้าไปหาพระพุทธเจ้าด้วยจิตคิดจะฆ่าอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ผู้ฆ่าพระพุทธเจ้า จากชาตินี้ไปสู่ชาติหน้าไม่มีสุขคติเลย เจ้าอย่ามาและอย่าประมาณ คนเหล่านั้นประมาณแล้ว จะไปสู่คติไม่ได้ เจ้านี้แหละจักทำโดยประการที่จักไปสู่สุขคติได้” ลำดับนั้น ชังนาพาคิริก็ไช้วงลูบระอองธุลีพระบาทแล้วนำไปพ่นลงบนกระหม่อมของมัน แล้วย่อตัว ถอยออกไป และกลับสู่โรงชังตามเดิม ผู้คนกล่าวในเชิงเปรียบเทียบว่า “พวกหนึ่งยอมฝีกชังและมีัว ด้วยใช้ก่อนไม่บั้ง ด้วยขอบ้าง ใช้เส้บ้าง ส่วนพระพุทธเจ้าทรงฝีกโดยมิต้องใช้ก่อนไม่ มิต้องใช้ ศาสดราแต่อย่างใด”

แต่ถ้าจะประมวลเนื้อหาชังต้นผนวกกับข้อมูลในชั้นอรรถกถา จะพิศดารกว่านี้ กล่าวคือ ความเป็นมาของความขัดแย้งระหว่าง เจ้าชายชัตตละ กับ เจ้าชายเทวทัต จนนำมาสู่การใช้ชัง

^{๔๒} ดู พระมหาเสถียร สุวณฺณฐิติโต. http://www.dhamma.net/authers/buddha_win/buddha_win6-1.htm (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๘ ตุลาคม ๒๕๕๐).

^{๔๓} ตำนวนแปลของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก. <http://www.dhammadjak.net/prayer/chaiya/index.php> (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๑๑ ตุลาคม ๒๕๕๐)

สังหาร ว่า เริ่มก่อตัวขึ้นตั้งแต่ครั้งที่ยังอยู่ในพระราชวัง ได้เกิดกรณีพิพาทเรื่องที่เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงช่วยหงส์ที่ถูกยิงบาดเจ็บ แต่เจ้าชายเทวทัตอ้างว่าตนเป็นผู้ยิงหงส์นั้น สิทธิจึงควรเป็นของตน จึงเกิดคิดความระหว่า **ผู้ให้ชีวิต** กับ **ผู้ทำลายชีวิต** ว่า ใครควรจะมีสิทธิคิดว่า ท้ายที่สุดเจ้าชาย สิทธัตถะได้รับการตัดสินให้เป็นผู้ชนะคดีความ จึงทำให้เจ้าชายเทวทัตผูกใจเจ็บตั้งแต่นั้นมา ครั้น ต่อมาเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะออกบวชและตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีชื่อเสียงฟุ้งจรรไป ทั่ว ทำให้บรรดาเจ้าชายแห่งศากยะพากันออกบวชตามเสด็จหลายพระองค์ ในจำนวนนี้มีเจ้าชาย เทวทัตรวมอยู่ด้วย การออกบวชของท่านมีเป้าหมายเพื่อแข่งบารมีกับพระพุทธเจ้าเป็นสำคัญ แต่ก็ ต้องผิดหวัง เพราะกุฎีของท่านเป็นเพียงทางผ่านเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาไปสู่อันตฤฎี (กุฎีของพระพุทธเจ้า) ท่านจึงคับแค้นใจยิ่งนัก พระเทวทัตคิดว่าการที่ผู้คนสรรททาพระพุทธเจ้าก็เพราะพระเจ้าพิมพิสาร จอมราชาแห่งแคว้นมคธเป็นผู้อุปถัมภ์ ฉะนั้น ถ้าจะโค่นพระพุทธเจ้า จะต้องโค่นพระเจ้าพิมพิสาร พร้อม ๆ กันด้วย เมื่อคิดดังนี้ก็ไปผูกมิตรกับเจ้าชายอชาตศัตรูผู้เป็นมกุฎราชกุมาร วางแผนให้แย่ง ราชสมบัติจากพระราชบิดา เพื่อที่จะเป็นใหญ่ในฝ่ายอาณาจักร ส่วนพระเทวทัต คิดปลงพระชนม์ พระพุทธเจ้า เพื่อที่จะเป็นใหญ่ในฝ่ายพุทธจักร

ในส่วน of เจ้าชายอชาตศัตรูทรงกระทำสำเร็จ แต่ในส่วน of พระเทวทัตล้มเหลว ตลอดมา แม้จะพยายามหลายวิธี เช่น ใช้นายขมังธนูลอบยิง ให้ช้างสังหาร แต่ก็ยังไม่เป็นผล ท้ายที่สุดจึงต้องลงมือด้วยตนเอง โดยขึ้นไปบนยอดเขาคิชฌกูฏ แล้วลี้ภัยหนีหนีขนาดใหญ่ให้ หล่นทับ แต่หินนั้นกระแทกชะง่อนผาจนแตกเป็นสะเก็ดและกระเด็นถูกพระบาทเพียงทำให้พระ โลหิตห้อขึ้น แต่หมอชีวกโกมารภัจจ์ก็ถวายเป็นการรักษาจนพระอาการหายเป็นปกติ เมื่อพระเทวทัต ไข้แผนนี้ไม่สำเร็จอีก จึงคิดทำสังฆเภทโดยกลอุบาย แสร้งเสนอ “**บัญญัติ ๕ ประการของเทวทัต**”^{๔๔} เพื่ออวดว่าตนเคร่งวินัยกว่าพระพุทธเจ้า แต่พระองค์ทรงรู้ทัน จึงปฏิเสธข้อเสนอนี้ พระเทวทัตจึง อ้างเป็นเหตุปลุกระดมภิกษุที่รู้เท่าไม่ถึงการณ์และภิกษุผู้บวชใหม่ให้หันมาเป็นพวก แต่ต่อมาพระ สารีบุตรก็สามารถชี้แจงทำความเข้าใจจนภิกษุเหล่านั้นกลับมายุ่งฝ่ายพระพุทธเจ้าตามเดิม จึงทำให้ พระเทวทัตรู้สึกคับแค้นใจมากถึงกับกระอักเป็นเลือด ท้ายที่สุดก่อนที่จะสิ้นใจ ก็สำนึกได้ จึง ขอให้ศิษย์ผู้ใกล้ชิดห้ามไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่ยังไม่ถึงก็ถูกธรณีสูบ (เสียชีวิตระหว่างทาง) นั่นเอง

การแก้ปัญหาครั้งนี้ จะเห็นว่าพระองค์ทรงเอาชนะช้างนาฬาคีรีด้วย **เมตตาบารมี** อุปมาได้ กับการใช้น้ำเย็นเข้าลูบผู้ที่กำลังโกรธและโมโหร้าย ก็จะช่วยให้อาการนั้นสงบเย็นลง เมื่อสงบเย็น

^{๔๔} “**บัญญัติ ๕ ประการของเทวทัต**” มีคือ ๑. ภิกษุควรอยู่ป่าตลอดชีวิต รูปใดอาศัยบ้านอยู่มี ความผิด ๒. ภิกษุควรเที่ยวบิณฑบาตตลอดชีวิต รูปใดรับกิจนิมนต์มีความผิด ๓. ภิกษุควรถือผ้าบังสุกุลตลอด ชีวิต รูปใดใช้ผ้าคหบดีมีความผิด ๔. ภิกษุควรอยู่โคนไม้ตลอดชีวิต รูปใดอยู่ที่มุงที่บังมีความผิด ๕. ภิกษุไม่ควร ฉันทปลาและเนื้อตลอดชีวิต รูปใดฉันทมีความผิด (ดู ธรรมรักษา. พระไตรปิฎกฉบับสาระ. หน้า ๕ - ๖)

ลงแล้ว จึงค่อยเตือนสติเพื่อให้สำนึกตัว แล้วชี้หน้าที่ถูกต้องดังตามต่อไป การแก้ปัญหาโดยวิธีนี้จึงเปรียบเสมือนกับการใช้ “ความอ่อน” สยบ “ความแข็ง” ซึ่งต่างจากใช้ความแข็งปะทะกับความแข็ง อาจทำให้บุบสลายหรือบิ่นด้วยกันทั้งสองฝ่าย แล้วจะก่อให้เกิดการแตกหัก ไม่สามารถที่จะหันหน้าเข้าหากันได้อีก ซึ่งถ้าจะหันมาพิจารณาสภาพจิตและอารมณ์ของช่างนาพาคีรีอีกครั้ง จะเห็นว่านอกจากถูกมอมด้วยสุราจนเมาถึงขนาดและช่วยๆ ให้โกรธจนโมโหเต็มที่ ซึ่งโดยสัญชาตญาณแห่งการระแวงภัยและการเอาตัวรอดของช่างหรือสัตว์ร้ายทั่วไป มักจะแสดงอาการดุร้ายและป้องกันตัวเมื่อรู้สึกถึงความไม่ปลอดภัย แต่ถ้าสัญชาตญาณไม่ถูกกระตุ้น มันจะไม่ทำร้ายผู้ใด จะเห็นได้กรณีของพระรถคงค์ที่ใช้ชีวิตท่ามกลางสัตว์ร้ายในป่าลึก สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปลอดภัย ทั้งนี้เพราะกระแสแห่งเมตตาที่ท่านแผ่ออกไปทำให้สัตว์ที่อยู่รอบข้างรับรู้ได้ ยิ่งถ้านำมาเทียบกับพระเมตตาบารมีอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า ย่อมมีอานุภาพยิ่งกว่า จึงสามารถทำให้ช่างอันดุร้ายมีอาการสงบและเชื่อฟังแต่โดยดี

พระพุทธองค์ทรงสอนหลักธรรมเกี่ยวกับความเมตตาไว้หลายหมวด เช่น ใน บารมี ๑๐ ข้อ (๕) พรหมวิหาร ๔ ข้อ (๑) และ เบญจธรรม ๕ ข้อ (๑) เป็นต้น หรือจากคำสอนใน **กรณียเมตตสูตร** และ **เมตตาสูตร**^{๔๕} ที่ทรงสอนถึงอานุภาพของความเมตตาว่าจะช่วยให้หลับและตื่นเป็นสุข ไม่ฝันร้าย เป็นที่รักของมนุษย์และอมมนุษย์ทั้งหลาย เทวดาย่อมรักษา ปลอดภัยจากไฟ ศาตราอาวุธ และยาพิษ จิตตั้งเป็นสมาธิได้เร็ว มีผิวพรรณและหน้าตาผ่องใส เวลาตายจะไม่หลง และถ้ายังมีได้บรรลอรหันต์ เมื่อตายแล้วจะไปบังเกิดในพรหมโลก และเป็นที่น่าสังเกตว่าในบรรดาบารมีทั้งสิบ พระองค์ทรงใช้เมตตาบารมีเป็นฐานในแทบทุกกรณี

การเอาชนะครั้งนี้ มิใช่เป็นการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางสังคมโดยตรง เพราะเป็นเพียงการเอาชนะพญาช่างที่กำลังดกมันและดุร้าย แต่ก็ถือว่าเป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาจากความขัดแย้งระหว่างบุคคล คือ ระหว่างพระเวทที่ดกกับพระพุทธเจ้า และนำมาสู่การใช้ช่างให้เป็นผู้ลงมือสังหาร การเอาชนะครั้งนี้ แม้จะเป็นเพียงการเอาชนะสัตว์เดรัจฉาน แต่เราสามารถประยุกต์วิธีการของพระองค์มาใช้กับมนุษย์ได้ กล่าวคือ ชัยชนะครั้งนี้เปรียบเสมือนการเอาชนะผู้ที่กำลังโมโหร้ายและทำชั่วโดยไม่รู้สึกรู้ตัว มิได้กระทำอันเกิดจากกมลสันดาน ผู้ที่กระทำผิดในลักษณะนี้ จึงไม่ควรถูกกระทำตอบด้วยความรุนแรง แต่ควรได้รับความเมตตาและให้อภัย ฟังปฏิบัติต่อเขาด้วยความนุ่มนวล อ่อนโยน และที่สำคัญจะต้องชี้แนะสั่งสอนสิ่งที่ถูกต้องดีงาม (ชี้ทางสว่างให้) เพื่อที่เขาจะรู้สึกตัวและกระทำในสิ่งที่ถูกต้องต่อไป

^{๔๕} ดู **กรณียเมตตสูตร**. ๒๕/๑๐ และ **เมตตาสูตร**. ๒๑/๑๒๕ - ๑๒๖.

ครั้งที่ ๔ การเอาชนะองค์ลี้มาลจอมโจรผู้ฮังการ^{๔๖}คาถาพาหุง บทที่ ๔^{๔๗}

คาถา

คำแปล

อุกจิตตะชัคคะมะติหัตตะสุทาร์ณันตัง
 ธาวันติโยชนะปะถังคูลีมาลวะวันตัง
 อิททิกัสังขะตะมะโน ชิตาวะ มุนินโท
 ตันเตชะสา ภาวะตุ เต ชะยะมังคะลานิ

โจรองค์ลี้มาล (โจรฆ่าคนเพื่อตัดเอาเนื้อทำ
 พวงมาลัยอันแสนดุร้าย) ถือดาบเงืองาวังไล่ฆ่า
 พระพุทธรูปองค์ลี้ระยะทาง ๓ โยชน์ พระจอมมุนี
 ทรงบันดาลอิทธิฤทธิ์ทางใจเอาชนะได้ราบคาบ
 ค่ายเดชแห่งชัยชนะนั้น ขอชัยมงคลจงมีแก่ท่าน

“...ผู้ใดเคยประมาทในกาลก่อน แต่กลับย้อนไม่ประมาทกาลภายหลัง เขาย่อมยัง
 โลกนี้ให้สว่าง ดังพระจันทร์ซึ่งพ้นแล้วจากเมฆหมอก ฉะนั้นผู้ใดทำกรรมอันเป็น
 บาบแล้ว ย่อมละขาดเสียได้ด้วยกุศล ผู้นั้นย่อมยังโลกนี้ให้สว่างดุจพระจันทร์ซึ่งพ้น
 แล้วจากเมฆหมอก ฉะนั้น...”

ข้อความในเครื่องหมายคำพูดข้างต้น เป็นคำรำพึงของภิกษุของลี้มาล หลังจากที่ผ่านชีวิต
 มือเปื้อนเลือดมาอย่างโชกโชกน แต่เข็ดล้างออกได้ด้วยรสพระธรรม แล้วท่านตั้งใจบำเพ็ญเพียรจน
 สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ถ้าจะย้อนดูประวัติพระอริยสาวกผู้นี้ ตามที่กล่าวไว้ใน **อังคูลีมาลสูตร
 มัชฌิมนิกายมัชฌิมปิณฑาสกั ข้อ ๕๒๑** และ **อรรถกถาปัญญอสูทนี** ว่า ท่านถือกำเนิดในอุภยคาว
 โจร ในยามตกฟากอาวุธร้ายกระทบกันจนทอแสงประกายและเกิดเสียงดัง พราหมณ์ปุโรหิตผู้เป็น
 บิดาคิดว่าเมื่อโตขึ้นจะเป็นภัยอย่างใหญ่หลวง จึงคิดจะฆ่าเสีย แต่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทักทาน
 ไว้ ต่อมาเด็กน้อยผู้นี้ได้รับการตั้งชื่อเพื่อเป็นการแก้เคล็ดว่า “**อหิงสกะ**” (แปลว่าผู้ไม่เบียดเบียน)
 ปรากฏว่าเมื่อโตขึ้น เขาเป็นคนฉลาดหลักแหลม มีนิสัยอ่อนโยน จึงเป็นที่รักของคนทั่วไป ครั้น
 ต่อมาบิดาส่งไปศึกษาที่สำนักทิสปาโมกข์ และกลายเป็นศิษย์คนโปรดของอาจารย์ เพราะ
 นอกจากจะเรียนเก่ง มีความรู้ความสามารถเหนือผู้อื่นแล้ว ยังมีกิริยามารยาทสุภาพเรียบร้อย อ่อน
 น้อมถ่อมตน และปรนนิบัติรับใช้อาจารย์เป็นอย่างดี จึงทำให้ศิษย์ร่วมสำนักอิจฉา จึงคิดวางแผน
 กำจัด โดยยุยงเป่าหูอาจารย์ต่าง ๆ นานา โดยเฉพาะการยุยงว่าเป็นชู้กับภรรยาของอาจารย์ ทำให้

^{๔๖} ดู พระมหาเสถียร สุวณฺณฐิติโต. http://www.dhamma.net/authers/buddha_win/buddha_win6-1.htm
 (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๔ ตุลาคม ๒๕๕๐).

^{๔๗} ตำรวนแปลของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก. <http://www.dhammadownload.com/prayer/chaiya/index.php> (เข้าถึง
 แหล่งข้อมูล ๑๑ ตุลาคม ๒๕๕๐)

อาจารย์หลงเชื่อ จึงหาทางกำจัดโดยวิธียืมมือผู้อื่น จึงหลอกให้ไปตัดนิ้วมือคนมาให้ครบจำนวนพันนิ้ว เพื่อใช้ประกอบการเรียนวิชาอถรรพเวท อหิงสกะจึงออกไปฆ่าคนพร้อมกับตัดนิ้วมือทำเป็นพวงมาลัยคล้องคอเพื่อเป็นเครื่องช่วยนับจำนวนผู้ที่ถูกฆ่าตามจำนวนนิ้วที่ตัดมาได้ ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงตั้งฉายาว่า “จอมโจรองคูลีมาล” (โจรผู้ใช้นิ้วมือมนุษย์ทำเป็นพวงมาลัยคล้องคอ)

การกระทำของเขา ทำให้ผู้คนเดือดร้อน จึงแห่กันไปร้องเรียนต่อพระเจ้าปเสนทิโกศล พระองค์จึงเตรียมยกกำลังไปปราบ เมื่อพราหมณ์ปุโรหิตผู้เป็นบิดาทราบ จึงรีบไปแจ้งข่าวนี้แก่นางมัตตานีผู้เป็นภรรยา นางเกรงว่าลูกอาจได้รับอันตราย จึงรีบไปบอกให้หลบหนีไปที่อื่น แต่ขณะนั้นองคูลีมาลถูกอกุศลจิตครอบงำและกำลังบ้าเลือด จึงวิ่งรี่เข้าไปหวังที่จะฆ่ามารดาเพื่อตัดนิ้วให้ได้ครบจำนวนที่ต้องการ พระพุทธเจ้าเกรงว่าถ้าปล่อยไว้ให้กระทำมาตุฆาต (ฆ่ามารดา) จะเป็นการตัดทางสวรรค์นิพพาน จึงเสด็จไปขวางหน้า เมื่อองคูลีมาลเห็นพระพุทธเจ้า ก็ละจากการไล่ฆ่ามารดาหันมาไล่ฆ่าพระพุทธเจ้าแทน พระองค์จึงแสดง **อิทธิปาฏิหาริย์** โดยทำให้องคูลีมาลวิ่งไล่ตามระยะทางถึง ๓ โยชน์ เพื่อที่จะทำให้คลายอหังการ เมื่อองคูลีมาลไล่ไม่ทันและเกิดอาการอ่อนล้า จึงตะโกนว่า “**พระหยุดก่อน**” พระองค์ทรงตอบว่า “**เราหยุดแล้ว แต่ท่านยังไม่หยุด**” องคูลีมาลคิดว่าพระโกหก ทั้งที่กำลังวิ่งหนี แต่กลับบอกว่าหยุดแล้ว พระองค์ทรงได้ว่า “**เราหยุดจากการฆ่า การทำบาปทั้งปวงแล้ว แต่ท่านยังไม่หยุด**” จากพระวจาณะนี้ทำให้องคูลีมาลได้สติ จึงวางดาบ น้อมนมัสการ และรับฟังคำสอนโดยศุภนิมิตภาพ และต่อมาขอบวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนา

ถ้าจะเทียบกับการแก้ปัญหาคั้งก่อน ๆ จะเห็นว่าคราวนี้พระองค์ทรงใช้ **อิทธิปาฏิหาริย์** อันที่จริง การใช้อิทธิปาฏิหาริย์เป็นกลวิธีที่นิยมในหมู่เดียรัลย์ (นักบวชนอกพุทธศาสนา) เพราะเห็นว่าเป็นหนทางที่ทำให้ผู้คนศรัทธาได้ง่าย จึงมักแสดงฤทธิ์หลายรูปแบบ เช่น ทำคน ๆ เดียวให้เป็นหลายคน หรือทำหลายคนให้เป็นคน ๆ เดียว ทำให้หายตัวหรือปรากฏตัว หรือทะเลสาบกำแพงผุดขึ้นลงดำดินเหมือนดำนํ้า เดินบนผิวนํ้าเหมือนบนแผ่นดิน เหาะเห็นเดินอากาศ หรือแสดงอิทธิฤทธิ์ในรูปแบบอื่น ๆ^{๘๘} แต่พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าเป็นเดรัจฉานวิชา (วิชาที่ไม่ช่วยให้เข้าถึงความดับทุกข์) จึงไม่นิยมใช้ เว้นแต่จำเป็นเพื่อวัตถุประสงค์พิเศษ ตามประวัติการเผยแผ่ศาสนาพบว่าทรงแสดงฤทธิ์ปาฏิหาริย์เพียง ๒ - ๓ ครั้ง แต่ที่ทรงนำมาใช้ในครั้งนี้ เพราะเห็นให้องคูลีมาลหยิ่งทะนงในพลกำลังยิ่งนัก จึงทรงทรมาณให้วิ่งไล่ตามจนสิ้นฤทธิ์ เพื่อจะได้เลิกอหังการและยอมฟังธรรมแต่โดยดี อันที่จริงในบรรดาฤทธิ์ทั้งสาม คือ **อิทธิปาฏิหาริย์** (แสดงฤทธิ์ได้อย่างอัศจรรย์) **อาเทศนาปาฏิหาริย์** (การทลายใจผู้อื่นได้) และ **อนุสาสนีปาฏิหาริย์** (สอนให้เห็นผลจริงอย่างเป็นอัศจรรย์) พระองค์จะทรงสรรเสริญเฉพาะฤทธิ์อย่างหลัง

^{๘๘} ดู กรรมการศาสนา. พุทธกิจ ๔๕ พรรษา ตอน ๒. หน้า ๕๑ - ๕๒. ประกอบ

การเอาชนะองค์อุปมาครั้งนี้ถือว่าการแก้ปัญหาสังคมโดยตรง เพราะการทำให้โจรเลิกฆ่าคนและกลับเนื้อกลับตัวเป็นคนดี เท่ากับช่วยทำให้สังคมกลับคืนสู่ภาวะปกติสุขอีกครั้ง อย่างไรก็ตาม ในครั้งนี้คัมภีร์มิได้ระบุว่าทรงใช้बारมีอะไร เพียงแต่บอกว่าทรงแสดงฤทธิ์เพื่อทรมานให้อ่อนล้า แล้วเตือนสติให้สำนึกได้ แต่ถ้าพิจารณาตามรูปการณ์ จะเห็นว่านอกจากจะใช้อิทธิปาฏิหาริย์แล้ว ก็น่าจะใช้เมตตาबारมีและปัญญาबारมีประกอบเข้าด้วยกัน เพื่อพิจารณาให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ว่าผู้ที่ทงนงตนเยี่ยงองค์อุปมา จะยอมรับคำสอนต่อเมื่อถูกสยบให้คลายความอหังการก่อน จากการแก้ปัญหาหานี้ ได้ให้ข้อคิดบางอย่าง คือ

๑) การที่ผู้มีความรู้ความสามารถบางคนต้องกลายเป็นคนชั่ว อาจจะมีไ้เพราะกมลสันดาน หากแต่อาจเป็นเพราะความหลงผิด รู้เท่าไม่ถึงการณ์ หรือถูกบีบบังคับกดดันจากสังคม ฉะนั้น เขาจึงไม่พึงถูกลงโทษอย่างไม่เป็นธรรม หากแต่ควรเมตตาและให้โอกาสกลับเนื้อกลับตัวที่สำคัญคือควรเลือกรูปวิธีปฏิบัติให้เหมาะสมกับคนแต่ละประเภทเหล่านี้ ดังคติโบราณที่สอนว่า

คนฉลาดที่รู้ตัวว่าฉลาด	พึงขอคำชี้แนะ
คนฉลาดที่ผลอโง่	พึงปลุกให้ตื่น
คนโง่ที่รู้ตัวว่าโง่	พึงให้คำชี้แนะ
คนโง่ที่อวดฉลาด	พึงหนีให้ห่าง

๒) การสอนคนฉลาดที่ผลอโง่อย่างองค์อุปมา จะสอนตรง ๆ มิได้ แต่จะต้องปลุกให้ตื่นก่อน ดังที่พระองค์ทรงเตือนสติว่า “เราหยุดแล้ว แต่ท่านยังไม่หยุด”

๓) การแก้ปัญหาบางครั้ง อาจต้องใช้ทั้ง พระเดช และ พระคุณ ในส่วนพระเดช เพื่อให้เขาลดความอหังการ ในส่วนของพระคุณ เพื่อที่จะหยิบยื่นความเมตตาและไ้หือภัย แต่ที่สำคัญยิ่งกว่านั้น คือ การเปิดโอกาสให้เขากลับเนื้อกลับตัวเป็นคนดีเพื่อทำประโยชน์แก่สังคมต่อไป

ครั้งที่ ๕ การเอาชนะการถูกไล่ความจากจิตจมาณวิกาหญิงเจ้าเล่ห์^{๔๙}

คาถาพาทุง บทที่ ๕^{๕๐}

คาถา

คำแปล

กัถวานะ กัฏฐะมูทะรัง อิวะ คัพภินียา	นางจิตจมาณวิกา (สาวิกาพวกนิกธ)
จิตฺตยาเย ทุฏฐะวะจะนัง ชะนะกะยาเยมัจเฆ	เอาไม้กลมๆมาผูกทอ้ง ทำอาการประหนึ่งว่า
สันเตนะ โสมะวิธินา ชิตาวะ มุนินโท	มีครรภ์ ใส่ร้ายพระพุทธเจ้าท่ามกลางฝูงชน
ตันเตชะสา ภาวะตุ เต ชะยะมังคะลานิ	พระจอมมุนีทรงเอาชนะได้ด้วยวิธีสงบระงับ
	พระเหตุยอันงคงาม ด้วยเดชแห่งชัยชนะนั้น
	ขอชัยมงคลจงมีแก่ท่าน

เหตุการณ์ครั้งนี้เกิดจากพวกอัญญเดียรถีย์อิจฉาพระพุทธเจ้าที่ผู้คนเลื่อมใสศรัทธาอย่างมาก ทำให้พวกเขาอับแสงลงประดุจหิ่งห้อย ลากสักการะที่เคยเนื่องนองเริ่มร่อยหรอและอดคัดขาดแคลน จึงหาทางกำจัดโดยใช้ “แผนนารีพิฆาต” คือ วางแผนให้ปาริพาชิกาชื่อจิตจมาณวิกาทำทีเดินเข้าไปในสำนักพระเชตวันยามค่ำ แล้วเดินออกยามเช้า เพื่อสร้างสถานการณ์ให้ใคร ๆ เข้าใจว่านางค้ำกั้นกับพระพุทธเจ้า และเพื่อให้สมจริง จึงวางแผนให้นางตั้งครรภ์ โดยใช้ท่อนไม้พันผ้าผูกซ่อนไว้ที่บริเวณหน้าท้อง และเพิ่มจำนวนให้หนาขึ้นเพื่อให้ดูเสมือนว่าขนาดของครรภ์โตขึ้นพร้อมกับช่วยกันกระพือข่าวว่าพระพุทธเจ้าหลับนอนกับผู้หญิงจนตั้งครรภ์ ทำให้พุทธสาวกพากันหัวน้ไปหว แต่พระองค์กลับทรงสงบนิ่งเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น^{๕๑} ตลอดระยะเวลา ๕ เดือนที่ถูกกล่าวหาว่าต้องอาบัติปาราชิก พระองค์ไม่ทรงโต้ตอบ เพราะทรงคาดการณ์ว่าเมื่อมีการวางแผนให้ตั้งครรภ์ ก็จะต้องมีการคลอคลุกสักวันหนึ่ง และวันนั้นจะเป็นวันพิสูจน์ความบริสุทธิ์ให้แก่พระองค์ จึงทรงรอโดยพระอาการอันสงบ (ความสงบนิ่งอันประเสริฐ) และแล้ววันที่รอคอยก็มาถึง ในเย็นวันหนึ่งขณะที่ทรงแสดงธรรมแก่สาวกสาวิกาจำนวนมาก นางจิตจมาณวิกาซึ่งทำประหนึ่งว่ามีครรภ์แก่ใกล้คลอดได้เข้าไปจี้น้ำและดูให้รับผิดชอบเรื่องลูกในครรภ์ แต่กลับถูกพระองค์ย้อนถามว่าลูกใคร ? ทำให้นางเสียหน้า เกิดอาการโมโหจนลืมหิ้ว และกระที่บเท้าอย่างแรง

^{๔๙} ดู พระมหาเสถียร สุวณฺณฐิติโต. http://www.dhamma.net/authers/buddha_win/buddha_win6-1.htm (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๘ ตุลาคม ๒๕๕๐).

^{๕๐} ล้านวนแปลของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก. <http://www.dhammadjak.net/prayer/chaiya/index.php> (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๑๑ ตุลาคม ๒๕๕๐)

^{๕๑} ปิ่น มุฑกัณธ์ สันนิษฐานว่า พระองค์น่าจะกระชิบข่าวนี้แก่ผู้ที่ทรงไว้พระทัย ๓ ท่าน คือ พระเจ้าปเสนทิโกศล อนาคตบัณฑิตกษัตริย์ และพระอานนท์ (ดูใน ปิ่น มุฑกัณธ์. **บทบาทพระบรมครู**. หน้า ๑๒๒.)

ทำให้ครรภ์ปลอมหล่นลงกองที่พื้น (บ้างก็ว่าหนูกัดเชือกที่ผูกครรภ์) นางตะลึงอยู่กับที่ ครั้นรู้สึกตัว ก็รีบวิ่งหนีออกจากพระเชตะวัน แต่ถูกธรณีสูบ ณ ที่นั่นเอง

หลังจากเรื่องของจิตฺตมาณวิกาชาลง พวกเดียรถีย์ก็เริ่มแผนใหม่โดยใช้ปาริพาชิกาชื่อ **สุนทรี** ทำที่เข้าออกพระเชตะวัน แล้วนางก็หายตัวไป ครั้นต่อมาเมื่อมีผู้พบศพหมกอยู่ในกองขยะใกล้ ๆ พระเชตะวัน พร้อมกับพวกเดียรถีย์ช่วยกันปล่อยข่าวว่าพระพุทธรูปเจ้าหลับนอนกับผู้หญิงแล้วฆ่าปิดปาก เมื่อมีผู้ทูลถามเรื่องนี้ พระองค์ตรัสว่า “ผู้มักพูดคำไม่จริงย่อมเข้าถึงนรก หรือแม้ผู้ใดทำแล้ว แต่กล่าวว่ามีได้ทำ ชนแม้ทั้งสองนั้น เป็นมนุษย์มีกรรมเลวทราม ละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมเป็นผู้มีนรกเป็นที่ไป” อย่างไรก็ตาม เหตุร้ายนี้สงบลงหลังจากที่ทางการจับตัวนักเลงสุราได้ และพวกนั้นยอมรับสารภาพว่ารับจ้างพวกเดียรถีย์ฆ่านางเพื่อหวังที่จะโยนความผิดใส่พระพุทธรูปเจ้า เมื่อความจริงปรากฏ ก็ทำให้เมฆหมอกอันเลวร้ายจางหายไปจากพระเชตะวันอีกครั้งหนึ่ง

นอกจากนี้ ยังมีกรณีที่พระพุทธรูปและพระสาวกถูกรุกรานจากสตรีครั้งสำคัญอีกคราวหนึ่ง คือ คราวที่ผู้คนรุมด่าทั่วทั้งเมืองโกสัมพี ไม่ว่าจะย่างกรายไปทางใดก็มีแต่เสียงด่า เมื่อสถานการณ์เป็นเช่นนี้ พระอานนท์ทนไม่ได้ จึงกราบทูลให้เสด็จไปประทับที่เมืองอื่นเพื่อหนีเสียงด่า แต่ก็ไม่ทรงย้ายหนี เพราะทรงรู้ว่าไปที่มาของการถูกด่า และทรงทราบว่าแม้จะย้ายไปที่เมืองใด ก็จะมีคนตามไปด่าอีก แล้วจะกลายเป็นว่าแทนที่จะถูกด่าที่เมืองเดียวกลับถูกด่าทั่วทุกเมือง จึงทรงอดทนด้วยพระอาการสงบนิ่ง ปล่อยให้เสียงด่าซาไปเอง แล้วต่อมาก็ปรากฏความจริงว่าสาเหตุที่ถูกด่าเกิดจากนาง **มัลลิกัตถิยา** ผู้ซึ่งเคยหลงรักพระองค์ แต่ถูกพระองค์ปฏิเสธอย่างไม่มีเยื่อใย ทำให้นางเสียหน้าและผูกใจเจ็บ จนกระทั่งบุญพาวาสนาส่งให้เป็นบริจาริกาของพระเจ้าอุเทน และต่อมาเลื่อนฐานะขึ้นเป็นมเหสีองค์หนึ่ง นางจึงวางแผนแก้แค้น โดยใส่ความพระนางสามาวดีผู้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าอุเทนว่าเอาใจออกห่างไปผูกสมักรักใคร่กับพระพุทธรูปเจ้า โดยหวังจะชิงปิ่นนาคเดี่ยวได้นกสองตัว คือ ตนเองจะได้ยกฐานะขึ้นเป็นอัครมเหสีแทน และทำลายพระพุทธรูปเจ้าในขณะเดียวกัน แต่แผนนี้ไม่เป็นผลเพราะพระเจ้าอุเทนทรงรู้ทัน เมื่อเป็นเช่นนี้นางจึงหันมาใช้แผนใหม่โดยว่าจ้างคนจนให้รุมด่าพระพุทธรูปเจ้าและพระสาวกเพื่อเป็นการระบายความแค้นและหวังให้เสียชื่อเสียง แต่ต่อมากลางความจริงก็ปรากฏ ทำให้นางกลายเป็นผู้ถูกด่าหนีเสียเอง และผู้คนกลับเพิ่มความศรัทธาต่อพระพุทธรูปเจ้ามากยิ่งขึ้น

ในการเอาชนะปัญหาการถูกใส่ร้ายจากหญิงเจ้าเล่ห์ทั้ง ๓ ครั้ง คัมภีร์มิได้ระบุว่าทรงใช้बारमीใด เพียงแต่บอกว่าทรงใช้ “**ความสงบนิ่งอันประเสริฐ**” คือ สงบอย่างรู้เท่าทัน ไม่แสดงอาการวิตกทุกข์ร้อนให้เห็น อย่างไรก็ตาม เราพอจะสังเคราะห์ลักษณะอาการสงบนิ่งอันประเสริฐลงในชั้นดีबारมีได้ เพราะขันติหรือความอดทนอาจจำแนกเป็น ๔ ลักษณะ คือ ๑) อดทนต่อความลำบากตรากตรำ เช่น สภาพโหดร้ายของดินฟ้าอากาศ ๒) อดทนต่อทุกขเวทนาด้านร่างกาย เช่น การ

เจ็บป่วย ๓) อดทนต่อความเจ็บใจ เช่น ความไม่ชอบใจ ความขัดเคืองใจอันเกิดจากการกระทำหรือคำพูดของผู้อื่น และ ๔) อดทนต่ออำนาจอันเย้ายวนของกิเลส เช่น รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ในกรณีของการเอาชนะการถูกไล่ความจากหญิงเจ้าเล่ห์ครั้งนี้ น่าจะสงเคราะห์เข้าในความอดทนประเภทที่สาม คือ อดทนต่อการถูกทำให้เจ็บใจ

ถ้าจะประยุกต์วิธีการนี้มาใช้แก้ปัญหา พอจะสรุปหลักสำคัญได้อย่างน้อย ๒ ประการ คือ ๑) ขันติหรือความอดทนสามารถช่วยให้ผ่านพ้นวิกฤตการณ์อันเลวร้ายได้เสมอ และดูเหมือนว่าพระองค์จะทรงใช้บารมีนี้บ่อยพอ ๆ กับเมตตบารมี และ ๒) คำว่า “ความสงบนิ่งอันประเสริฐ” หรือ “ใช้ความสงบขยิบความเคลื่อนไหว” มิได้หมายความว่าอยู่เฉย ๆ โดยไม่ทำอะไรเลย หากแต่จะต้องสงบอย่างรู้เท่าทัน และเตรียมหาทางหนีทีไล่ไว้เมื่อถึงคราวจำเป็น เพราะถ้าอดทนให้ถูกกระทำเพียงฝ่ายเดียว อีกฝ่ายจะข่มใจ และการแก้ปัญหาที่จะไม่เกิดขึ้น

ครั้งที่ ๖ การเอาชนะสังกนิครนถ์คนเจ้าถ้อยหมอกความ^{๕๒}

คาถาพาหุง บทที่ ๖^{๕๓}

คาถา

คำแปล

สังข์ วิหยาละ มะติสังจะกะวาทะเกตุง	สังกนิครนถ์ผู้ถือศิวาฉลาด เป็นนักโต้วาทะ
วาทาภิโรปิตะมะนัง อะติอันธะภูตัง	ชั้นยอด สละเสียดสังข์จะ ตั้งใจมาใช้วาทะหักล้าง
ปัญญาปะทีปะชะลิตโต ชิตะวา มุนินโท	พระพุทธองค์ เป็นคนมีคบบอดยิ่งนัก พระจอมมุนี
ตันเตชะสา ภาวะตุ เต ชะยะมังคะลานิ	ผู้สว่างจ้าด้วย “แสงปัญญา” ทรงเอาชนะได้ด้วยเดช
	แห่งชัยชนะนั้น ขอชัยมงคลจงมีแก่ท่าน

ตามที่กล่าวไว้ใน **จูฬสังกสูตร** และ **มหาสังกสูตร** มีความโดยสรุปว่า^{๕๔} สังกนิครนถ์เกิดในตระกูลนักปราชญ์ มีพี่น้อง ๕ คน พี่สาวทั้งสี่ถึงกับตั้งปณิธานว่าจะมีคู่ครองที่เป็นนักปราชญ์ด้วยกัน พวกนางจึงสัญจรไปตามถิ่นต่าง ๆ เพื่อทำไต่วาทีกับชายหนุ่ม ถ้าผู้ใดสามารถสยบพวกนางได้ ก็จะยอมตนเป็นภรรยา แต่ถ้าชายนั้นอยู่ในเพศนักบวช ก็จะยอมตนเป็นศิษย์ ในส่วนของสังกนิครนถ์น้องชายคนสุดท้อง ก็มีสายเลือดนักปราชญ์ไม่แพ้กัน เขาได้รับการยกย่อง

^{๕๒} ดู พระมหาเสถียร สุวณฺณฐิติ. http://www.dhamma.net/authers/buddha_win/buddha_win6-1.htm (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๘ ตุลาคม ๒๕๕๐).

^{๕๓} ตำรวนแปลของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก. <http://www.dhammadownload.com/prayer/chaiya/index.php> (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๑๑ ตุลาคม ๒๕๕๐)

^{๕๔} ดู **จูฬสังกสูตร** และ **มหาสังกสูตร** ไตร. ๑๒/๓๕๒ - ๔๐๔ และ ไตร. ๑๒ /๔๐๕ - ๔๓๒.

ให้เป็นเป็นศิษย์เอกของมหาวิระของศาสนาเซนเช่นเดียวกับที่พระสารีบุตรได้รับการยกย่องให้เป็น อัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า เขาได้เปิดสำนักสอนวิชาปรัชญาและมีศิษย์ในสำนักร่วมพัน คน และยังได้รับการยกย่องให้ทำหน้าที่สอนบรรดาอุกษัตริย์แห่งลิจฉวี อีกทั้งเป็นอาจารย์ของ บรรดาเจ้าลิจฉวี และด้วยเหตุที่ใคร ๆ พากันยกย่องว่าความรู้อัดแน่นเต็มท้อง อาจจะระเบิดได้ เขา จึงทำห้วงเหล็กรดตัวไว้ หลังจากที่ตั้งจกนิครนถ์สยบใครต่อใครจนหาคู่ต่อกรมิได้ เขาจึงปรารถนา อย่างแรงกล้าที่จะประคารมกับพระพุทธเจ้าสักครั้งหนึ่ง เพื่อพิสูจน์ว่าใครกันแน่ที่เป็นจอมปราษฎ์ อย่างแท้จริง ด้วยเหตุนี้ ไม่ว่าพระพุทธองค์หรือพุทธสาวกไปที่ใด เขาจะส่งศิษย์สะกดรอยตาม เพื่อที่จะสืบทราบว่าสอนเรื่องใด แล้วนำมาวางแผนหักล้างหรือโต้แย้งให้จนมุมให้จงได้

วันหนึ่งหลังจากที่พระพุทธองค์เสร็จกัฏกกิจแล้ว ทรงนำภิกษุสาวกเข้าไปพักสำราญพระ อริยบทในป่ามทวัน เมืองไพสาลี และทรงประกาศว่าพร้อมที่จะโต้วาทีกับสังกนิครนถ์ เมื่อผู้คน ทราบข่าวนี้นี้ ต่างก็พากันหลั่งไหลไปที่ป่าแห่งนั้น ในจำนวนนี้มีทั้งผู้ที่เข้าข้างพระพุทธเจ้าและ เข้าข้างสังกนิครนถ์ ในส่วนของสังกนิครนถ์ได้นำภิกษุตรีลิจฉวีมาด้วยจำนวน ๕๐๐ คน เพื่อที่จะได้เห็นความเก่งกล้าของอาจารย์ และเตรียมฉลองชัยชนะในครั้งนั้นด้วย

การโต้วาทีเริ่มจากคำถามที่สังกนิครนถ์วางแผนไว้ คือ ชักค้ำนเรื่องวัตถุประสงค์ของการ บวชในพุทธศาสนา วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้น ความมีอยู่จริงของตัวตน เป็นต้น (โปรดดู รายละเอียดในพระสูตรที่กล่าวข้างต้น) ในแต่ละประเด็น พระพุทธองค์ทรงอธิบายได้กระจ่างแจ้ง แต่ครั้งทรงย้อนคำถามนั้นกลับไปยังสังกนิครนถ์บ้าง เขาแสดงอาการอึกอักเสมือนว่าจะจนมุม มี เหนือออกจนต้องหยิบผ้าเช็ดหน้าขึ้นมาซับเหงื่อ และท้ายที่สุดเขาก็ยอมรับความพราชัย พร้อมกับทูล นิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมสาวกไปปรับบิณฑบาตที่สำนักของเขา การเอาชนะครั้งนี้ถือว่าเป็นชัยชนะ อันยิ่งใหญ่ เพราะทำให้พวกเจ้าลิจฉวีและชาววัชชี เลื่อมใสศรัทธาและหันมานับถือพุทธศาสนา จำนวนมาก เป็นที่น่าสังเกตว่าการโต้ปัญหากับคนเจ้าถ้อยหอมความครั้งนี้พระองค์มิได้มุ่งเพื่อ ชัยชนะเป็นเป้าหมายหลัก แม้ฝ่ายตรงข้ามจะแสดงท่าทีว่าจะยอมแพ้ แต่ก็ไม่ต้องให้จนมุมและทำ ให้เสียหน้า

การเอาชนะครั้งนี้ พระพุทธองค์ทรงใช้ปัญญาบารมีผนวกเข้ากับความสามารถเชิงตรรกะ (ใช้วาทีอย่างรัดกุมยากต่อการหักล้างโต้แย้ง) อีกทั้งทรงเปี่ยมไปด้วยความเมตตา กล่าวคือ เมื่อฝ่าย ตรงข้ามเพลี่ยงพล้ำจะไม่ซ้ำเติม เพียงแต่ชี้แนะให้เห็นสิ่งที่ถูกที่ควร หลังจากที่เขาชนะแล้ว ยัง สามารถรองใจอีกฝ่ายไว้ได้ จึงถือว่าเป็นชัยชนะอย่างแท้จริง เพราะถ้าเพียงแต่เอาชนะด้วยเหตุผล เพียงอย่างเดียวโดยที่ยังไม่สามารถเอาชนะความรู้สึกของเขาได้ ก็จะมีกลิ่นหลงเหลืออยู่ และรอวันปะทุขึ้นมาใหม่ แต่ถ้าเอาชนะทั้งทางเหตุผลและความรู้สึก จะได้ชื่อว่าชนะทั้งตัวและหัวใจ ทำให้ศัตรูกลายมาเป็นมิตรหรือไม่ก็เป็นบริวารที่คอยช่วยเหลือกันต่อไป

ถ้าจะพิจารณาคำสอนของพระองค์ พบว่าทรงวางหลักธรรมเกี่ยวกับ **ปัญญาบารมี** ไว้หลายหมวด เช่น ในอริยฐานธรรม ๔ ข้อ (๑) ในพละ ๕ ข้อ (๕) ในนาถกรรมธรรม ๑๐ ข้อ (๑๐) ในบารมี ๑๐ ข้อ (๑๐) ในสัมปรายิกัตถประโยชน์ ๔ ข้อ (๔) ในเวลาวัชชกรรมธรรม ๕ ข้อ (๕) และในอริยทรัพย์ ๗ ข้อ (๗) เป็นต้น (โปรดศึกษารายละเอียดจากหัวข้อธรรมที่อ้างถึง) ในแต่ละหัวข้อธรรม ทรงแสดงให้เห็นว่าเมื่อสะสมปัญญาบารมีไว้มาก ๆ จนเกิดความรู้ชัด รู้แจ้ง และรู้จริง ความรู้นั้นก็จะตกผลึก สามารถนำมาใช้แก้ปัญหาได้เมื่อถึงคราวจำเป็น

ถ้าจะนำวิธีการดังกล่าวมาใช้แก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน จะเห็นว่าการที่จะเอาชนะผู้ที่หลงตนเองว่ามีปัญญา และยังเป็นคนเจ้าถ้อยหมอลมดด้วยแล้ว มิใช่เรื่องง่าย แต่วิธีหนึ่งที่จะทำได้ คือ ต้องแสดงความมีปัญญาที่เหนือกว่าให้เห็น ถ้าไม่เหนือกว่าในทุกด้าน ก็อาจเหนือกว่าในบางด้าน ทั้งนี้ เพื่อที่จะทำให้เขายอมรับ แต่ถ้าไม่สามารถแสดงความเหนือกว่าได้ ก็อาจใช้กลวิธีมอบหมายงานยากหรืองานที่ไม่ถนัดให้เขาทำ ยิ่งถ้าเป็นงานที่เราถนัดกว่าก็จะยิ่งดี เพราะเมื่อเขาทำไม่ได้ก็อาจมาขอคำปรึกษา และถ้าเขามาขอคำปรึกษาจริง ๆ ก็ไม่เพียงแสดงอาการข่มหรือเยาะเย้ย หากแต่เพียงให้ความเมตตา, ให้คำแนะนำ, ให้กำลังใจ และยกย่องชมเชยอย่างจริงใจ เพื่อที่เขาจะกลายเป็นมิตร หรืออย่างน้อยก็ไม่ตั้งตนเป็นศัตรูอีกต่อไป

ครั้งที่ ๗ การเอาชนะพญานันโทปนันทนาคราชผู้ชอบอวดฤทธิ์^{๕๕}

คาถาพาหุง บทที่ ๗^{๕๖}

คาถา

คำแปล

นันทโตะนันทะกุชะคัง วิพุชัง มะหิตทิง	พญานาค ซื่อนันโทปนันทะ ผู้มีความรู้คิด
ปุตตะนะ เถระกุชะเคนะ ทะมาปะยันโต	มีฤทธิ์มาก พระจอมมุนี ทรงมีพุทธบัญญัติให้
อิทธิปะเทศะวิธินา ชิตะวา มุนินโท	พระโมคคัลลานะพุทธโอรส ไปปราบด้วยวิธี
ตันตะชะสา ภาวะะตุ เต ชะยะมังคะลานิ	แสดงฤทธิ์ที่เหนือกว่า ด้วยเดชแห่งชัยชนะนั้น
	ขอชัยมงคลจงมีแก่ท่าน

ถ้าพิจารณาตามตัวอักษรที่สังคิตถาจารย์ (พระอาจารย์รุ่นทำสังคายนา) รจนาไว้ กล่าวว่า ต้นเหตุของเรื่องนี้เกิดจากการที่พระพุทธเจ้าเสด็จสู่เทวโลกโดยนภากาศด้วยอำนาจอิทธิปาฏิหาริย์

^{๕๕} ดู พระมหาเสถียร สุวณฺณฐิติโต. http://www.dhamma.net/authers/buddha_win/buddha_win6-1.htm (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๘ ตุลาคม ๒๕๕๐).

^{๕๖} สำนักแปลของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก. <http://www.dhammadjak.net/prayer/chaiya/index.php> (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๑๑ ตุลาคม ๒๕๕๐)

แห่งฉนวนสมบัติโดยมีพระอรหันต์ผู้ทรงอภิญาตามเสด็จหลายองค์ ในคราวนั้นพระพุทธองค์และคณะได้เหาะข้ามที่พำนักของ “นันโทปนันทะพญานาคราช” เมื่อพญานาคราชเห็นเช่นนั้น ก็ถือว่าเป็นการหมิ่นศักดิ์ศรี จึงเกิดความขัดเคืองและเหาะขึ้นไปขวางทางเสด็จโดยบันดาลขนดกายให้มีขนาดใหญ่ พันเขาพระสุเมรุ เพื่อมิให้ขบวนเสด็จผ่านไปได้ ในคราวนั้นพระอรหันต์หลายองค์ขึ้นอาสาที่จะปราบพญานาคราชผู้นี้ แต่พระองค์ทรงเห็นว่าพระอริยบุคคลเหล่านั้นยังมีฤทธาานุภาพไม่แก่กล้าพอที่จะต่อกรกับพญานาคราชได้ จึงทรงมอบหมายให้พระมหาโมคคัลลานไปปราบแทน กล่าวกันว่าต่างฝ่ายต่างบันดาลฤทธิ์ต่อสู้กันหลายรูปแบบ แต่ท้ายที่สุดพระมหาโมคคัลลานเป็นฝ่ายชนะ และนำตัวพญานาคราชมาเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงทรงชี้แนะสั่งสอน ให้ละอหังการ มมังการ (ความยึดมั่นในตัวตน) แล้วหันมานับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งสืบไป

ถ้าจะนำชัยชนะครั้งนี้ไปเทียบกับการพิชิตองคุลิมาล จะเห็นว่าทรงใช้อิทธิปาฏิหาริย์เช่นเดียวกัน แต่ในกรณีขององคุลิมาลพระองค์ทรงใช้อิทธิปาฏิหาริย์เพื่อทำให้คลายอหังการ จึงเท่ากับการใช้อิทธิปาฏิหาริย์ปราบคนอหังการ แต่ในส่วนของพญานาคราช เป็นการใช้ฤทธิ์ปราบฤทธิ์ และถ้าจะเปรียบเทียบพื้นฐานทางด้านจิตใจระหว่างพญานาคราชกับองคุลิมาล จะเห็นว่าฝ่ายหลังเป็นคนดี แต่ที่ทำชั่วเพราะหลงผิด แต่ในส่วนของพญานาคราช ก่อนข้างจะวางอำนาจ ทำตนเป็นนักเลงโต และชอบเกะกะระรานผู้อื่น อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณาหลักการของพระองค์ จะพบว่าสิ่งที่เลือกสอนผู้ใด ก็ต่อเมื่อพิจารณาแล้วว่าเป็นผู้ที่พอจะฝึกได้ มิเช่นนั้นทรงถือว่าเป็นคน “ปทปรมะ” (คนที่สิ้นเปลืองบทเรียนมาก) จะไม่สั่งสอน หากแต่จะถูกจัดให้เป็น “บัวใต้น้ำ” และปล่อยให้เป็นอาหารของเต่าและปลา เมื่อพิจารณาจากหลักการนี้ จึงเห็นว่าเมื่อนันโทปนันทะพญานาคราชจะวางตนเป็นนักเลงโต แต่ก็อยู่ในวิสัยที่จะสั่งสอนให้เป็นคนดีได้

ชัยชนะครั้งนี้ นอกจากใช้ฤทธิ์ที่เหนือกว่าแล้ว คัมภีร์มิได้ระบุว่าพระพุทธองค์ทรงใช้บารมีใด แต่ถ้าพิจารณาตามรูปการณีก็น่าจะมีเมตตาบารมีเป็นฐานรองรับ คือ ปรารถนาที่จะให้พญานาคราชกลับเนื้อกลับตัวเป็นคนดี ละอหังการ มมังการ และแม้ว่าการเอาชนะนี้จะมิใช่เป็นการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางสังคมโดยตรง แต่ก็พอที่จะนำวิธีการดังกล่าวมาใช้แก้ปัญหาในชีวิตประจำวันได้ กล่าวคือ โดยปกติวิสัยของการทำงานร่วมกับผู้ที่มีอุปนิสัยแบบนี้ จะต้องใช้อำนาจและบารมีที่เหนือกว่า แต่ก็ไม่พึงหวังใช้ชัยชนะเพื่อชัยชนะ หากแต่เพื่อทำให้เขายอมรับ แล้วจะได้ถือโอกาสอบรมสั่งสอนให้เขากลับเนื้อกลับตัวเป็นคนดีต่อไป

ครั้งที่ ๘ การเอาชนะท้าวพกาพรหมผู้มีมีจิตใจแกล้ง^{๕๗}คาถาพาทอง บทที่ ๘^{๕๘}

คาถา

คำแปล

ทุกคาหะทีฏฐิภูชะเคนะ สุกัฏฐะหัตถัง
 พรหมัง วิสุทธิตุทธิมิทธิพะกาภิธานัง
 ญาณาคะเทนะ วิริยา ชิตะวา มุนินนโท
 ตันเตชะสา ภาวะตุ เต ชะยะมังคะลานิ

พระชินสีห์ผู้เป็นจอมมุนี ได้ชนะพกาพรหม ผู้มี
 ฤทธิ์สำคัญคนว่าเป็นผู้รุ่งเรืองด้วยคุณอันบริสุทธิ์
 มีมืออันอสรพิษคือทีฏฐิที่ตนถือศิรค์ตรึงไว้
 ด้วยเดชแห่งพระพุทธรชัษยมงคลนั้น ขอชัษยมงคล
 ทั้งหลาย จงบังเกิดมีแก่ท่านด้วยเถิด

ถ้าพิจารณาตามตัวอักษรที่สังคีตicatorจารย์จนไว้ กล่าวไว้ในสมัยเมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เขตวันมหาวิหาร ทรงเล่าเรื่อง ท้าวพกาพรหม ให้หมูกิภุขังฟังว่า ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นในโลก พวกรพหมได้บวชเป็นฤๅษีและเจริญกตัตถิจนได้ญาณ และด้วยผลบุญนั้น จึงไปเกิดในเวทหัทปผลาพรหมอันเป็นจุดตถญาณพรหม และเสวยผลบุญยาวนานถึง ๕๐๐ ปีกับ^{๕๕} ด้วยเหตุที่เสวยผลบุญเป็นนาน จึงหลงคิดว่าสิ่งเหล่านั้นเที่ยงแท้รันดร (สัสตติฏฐิ) ครั้นมาถึงสมัยพระพุทธเจ้า วันหนึ่งขณะที่พระองค์ตรวจดูอุปนิสัยของสัตว์โลก พบว่าท้าวพกาพรหมอยู่ในวิสัยที่จะบรรลุธรรมได้ จึงเสด็จไปโปรด แต่ด้วยเหตุที่พรหมผู้นี้มีทีฏฐิแกล้ง จึงไม่ยอมละความเห็นผิด แต่กลับทำพระองค์แข่งกันหายตัว แต่ไม่ว่าท้าวพกาพรหมจะหายตัวไปหลบซ่อนที่ใด ก็ไม่พ้นข่ายพระญาณของพระองค์ ครั้นพระพุทธองค์ทรงหายตัวไปซ่อนในมวยผมของท้าวพกาพรหมบ้าง เขาก็หาไม่พบ จึงยอมแพ้ เมื่อเห็นว่าท้าวพกาพรหมลดทีฏฐิ สภาวจิตอ่อนโยน นุ่มนวล ควรแก่งานพร้อมที่จะฟังธรรมแล้ว ก็ทรงใช้ เทศนาญาณ ซึ่งเนะตั้งสอนอย่างแยบคาย จนทำให้เลิกยึดติดเรื่องความเที่ยง เปลี่ยนเป็นเห็นความไม่เที่ยงตามหลักไตรลักษณ์

การพิชิตท้าวพกาพรหมครั้งนี้นอกจากจะใช้เทศนาญาณแล้ว กัมภีร์มิได้ระบุว่าทรงใช้บารมีใด แต่ถ้าพิจารณาจากรูปการณ จะเห็นว่าพระองค์ทรงประกาศเจตนารมณที่ว่าจะเป็นครูของ

^{๕๗} ดู พระมหาเสถียร สุวณฺณฐิติโต. http://www.dhamma.net/authers/buddha_win/buddha_win6-1.htm (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๘ ตุลาคม ๒๕๕๐).

^{๕๘} สำนวนแปลของ พระมหาเสถียร สุวณฺณฐิติโต . http://www.dhamma.net/authers/buddha_win/buddha_win6-1.htm (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๘ ตุลาคม ๒๕๕๐).

^{๕๕} คำว่า “กับ” หรือ “กัลป์” มีระยะเวลายาวนานมาก ท่านอุปมาว่าภูเขาสิลาล้วน กว้าง ยาว สูง ด้านละ ๑ โยชน์ ในทุก ๑๐๐ ปี มีคนนำผ้าเนื้อละเอียดอย่างคิมาลูบครั้งหนึ่ง จนกว่าภูเขานั้นจะสึกหรือสิ้นไป กับหนึ่งยาวนานกว่านั้น (ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต. พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. หน้า ๘. ประกอบ)

เทวดาและมนุษย์ทั้งปวง (สตุตาเทวมานุสสานิ) ฉะนั้น เมื่อพิจารณาจากเจตนารมณ์นี้ น่าจะกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงใช้เมตตาบารมี เพื่อโปรดทั่วพกาพรหมให้มีสัมมาทิฐิ แล้วจะได้เลิกยึดติด แล้วจึงลงมือเทศนาสั่งสอนเพื่อให้บรรลุธรรม และถ้าจะนำวิธีการดังกล่าวมาใช้แก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน ก็คงไม่ต่างจากที่อธิบายแล้วในชัยชนะครั้งที่ ๗ คือ การทำให้คนที่ไม่มีจลาทิฐิแก่กล้าคลายทิฐิ ก็ต้องใช้อำนาจและบารมีที่เหนือกว่าเพื่อกำราบให้เขายอมรับก่อน แล้วจึงจะอบรมสั่งสอนเขา เพื่อให้มีความเห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรมต่อไป

๓.๔ การแก้ปัญหาความขัดแย้งอื่น ๆ

นอกจากชัยชนะข้างต้น ยังมีการแก้ปัญหาครั้งอื่น เช่น ที่กล่าวใน โกสัมพิยสูตร^{๖๐} ว่าสมัยที่พระองค์ทรงจำพรรษาที่โฆสิตาราม เมืองโกสัมพี แคว้นวังสะ ได้เกิดความขัดแย้งระหว่าง ภิกษุฝ่ายธรรมชร ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นฝ่ายเชี่ยวชาญด้านพระธรรม กับ ภิกษุฝ่ายวินัยชร ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นฝ่ายเชี่ยวชาญด้านพระวินัย ต้นเหตุแห่งความขัดแย้งนี้เกิดจากน้ำผึ้งหยดเดียว คือ อาจารย์ของฝ่ายธรรมชรเข้าไปถ่ายทุกข์ แล้วผลอเหลือน้ำติดก้นกระบอกไว้พายมือเดียว ซึ่งถือว่าผิดวินัยเล็ก ๆ น้อย ๆ ครั้นต่อมาอาจารย์ฝ่ายวินัยชรก็เข้าไปใช้เวทกฤติ (ส้วม) นั้น ครั้นเหลือบไปเห็นน้ำติดอยู่ที่ก้นกระบอก จึงเกิดความรังเกียจและตามไปต่อว่า อาจารย์ฝ่ายธรรมชรจึงกล่าวขอโทษและบอกว่าไม่ตั้งใจ ซึ่งเรื่องก็น่าจะยุติเพียงนี้ แต่อาจารย์ฝ่ายวินัยชรนำเรื่องนี้ไปโพชนทนา จึงทำให้ฝ่ายธรรมชรซึ่งมีพวกมากไม่แพ้กัน รู้สึกไม่พอใจ หาวว่าฝ่ายวินัยชรเป็นพวกเจ้าถ้อยหมอความ จึงเกิดความขัดแย้งกันถึงขั้นแยกกันทำสังฆกรรม และต่างฝ่ายต่างปลุกกระดมอุบาสกอุบาสิกาเข้ามาเข้าข้าง เรื่องจึงบานปลายกลายเป็นความแตกแยกระหว่างอุบาสกอุบาสิกาที่เข้าข้างแต่ละฝ่ายอีกด้วย

เมื่อเหตุการณ์รุนแรงขึ้น พระพุทธองค์จึงส่งพระภิกษุเถระไปไกล่เกลี่ย แต่ทั้งสองฝ่ายกลับอวดคือถือดี ไม่ลดราวาศอกให้แก่กัน เมื่อเป็นเช่นนี้ พระพุทธเจ้าจึงเสด็จไปไกล่เกลี่ยด้วยพระองค์เอง แต่ทั้งสองฝ่ายยังอวดคือถือดี กลับทูลขอให้พระองค์ทรงอยู่เฉย ๆ พวกเขาจะจัดการกันเอง เมื่อเห็นเช่นนั้นพระองค์จึงทรงปลีกไปจำพรรษาเพียงพระองค์เดียว ณ ป่ารักจิตวัน โดยมีช้างปาลิไลยกคคอยปรนนิบัติ เมื่อข่าวการหายตัวของพระพุทธเจ้าแพร่ออกไปสู่สังคมาภายนอก ก็กลายเป็นที่วิตกของคนทั่วไป อีกทั้งยังแพร่สะพัดไปยังแคว้นอื่น ทำให้ชาวเมืองและเจ้าผู้ครองแคว้นต่าง ๆ ถามหาความรับผิดชอบจากผู้ครองแคว้นวังสะ ฉะนั้น ความขัดแย้งระหว่างฝ่ายธรรมชรกับฝ่ายวินัยชร กำลังจะบานปลายกลายเป็นความขัดแย้งระหว่างแคว้น

^{๖๐} ดู โกสัมพิยสูตร. ๒๓/๕๔๐ - ๕๕๐. และ กรมการศาสนา. พุทธกิจ ๔๕ พรรษา ตอน ๓. หน้า

ในส่วนองชาวโกสัมพีต่างหันมาคำหนิเพ่งโทษภิกษุผู้เป็นต้นเหตุแห่งการหายตัวของพระพุทธรเจ้า และลงโทษภิกษุเหล่านั้นโดยการไม่ถวายปัจจัย จึงทำให้ออดอยากหิวโหยและได้คิดจึงลตทิจูกลง หันมาปรองคองและพร้อมใจกันไปขอมาพระพุทธรเจ้า แต่หลังจากออกพรรษาแทนที่พระองค์จะเสด็จกลับยังโฆสิตารามเพื่อใหภิกษุเหล่านั้นได้ขอมาตามที่ต้องการ หากแต่กลับเสด็จทางไกลไปยังแคว้นโกศล หมู่ภิกษุจึงตามไป แต่เมื่อไปถึง ถูกพระเจ้าปเสนทิโกศลสั่งกักตัวไว้นอกเมือง อ้างว่าต้องให้พระพุทธรองค์ทรงอนุญาตก่อน และเมื่อเข้าเมืองแล้วคฤหบดีอนาถปิณฑิกะไม่ยอมให้เข้าเฝ้ายังที่ประทับ โดยอ้างว่าจะต้องรองจนกว่าพระพุทธรองค์จะทรงอนุญาตก่อน เมื่อพระพุทธรองค์ทรงเห็นว่าได้สอนบทเรียนแก่ภิกษุให้สำนึกผิดแล้ว ก็ทรงอนุญาตให้เข้าเฝ้าเพื่อขอมา และทรงสอนให้เห็นโทษของความแตกแยกและคุณของความสามัคคี จนนำความสงบร่มเย็นคืนสู่หมู่สงฆ์อีกวาระหนึ่ง

ในการแก้ปัญหาคั้งนี้ ถ้าค่ออย่างผิวดินเสมือนว่า ทรงแก้ปัญหาโดยการหนีปัญหา คือ เมื่อไม่สามารถปรองคองให้ภิกษุคืนดีกันได้ ก็ทรงหลีกเลี่ยงไปจำพรรษาเพียงพระองค์เดียว ปล่อยให้ความขัดแย้งยังดำรงอยู่ แต่ถ้าพิจารณาอย่างรอบคอบ จะเห็นว่าทรงใช้อุบายอย่างแยบยล กล่าวคือทรงพิจารณาว่าต้นเหตุแห่งความขัดแย้งเกิดจากการที่ภิกษุสองฝ่ายต้องการที่จะทำความดีประจบพระองค์ คือ ต่างฝ่ายต่างต้องการที่จะอวดว่าตั้งอยู่ในกรอบธรรมวินัยมากกว่า พระองค์จึงเสด็จจากไปเพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่าไม่ทรงประสงค์ที่จะรับการประจบในลักษณะนี้ ส่วนการที่ไม่เสด็จกลับเมืองโกสัมพีหลังจากออกพรรษา แต่กลับเสด็จโดยระยะทางไกลไปยังแคว้นโกศล ก็เพื่อทรมานภิกษุเหล่านั้นให้เจ็บทลอบ แล้วจะได้ไม่ก่อความแตกแยกระหว่างกันอีก ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงถือว่าการแก้ปัญหาคั้งนี้มีความยิ่งใหญ่ไม่แพ้ชัยชนะทั้งแปดคั้งที่ผ่านมา

ในการแก้ปัญหานี้ คัมภีร์มิได้ระบุว่าทรงใช้บารมีใดเป็นสำคัญ แต่ถ้าพิจารณาจากรูปการณน่าจะใช้หลายอย่างประกอบกัน โดยเริ่มแต่ความพยายามที่จะไกล่เกลี่ยให้ประนีประนอมกัน เมื่อไม่สำเร็จก็ทรงปลีกพระองค์ออกไปอยู่ผู้เดียวเงียบ ๆ เหมือนทรงมีแผนการอะไรบางอย่าง และในระหว่างนั้นก็ทรงวางพระองค์เป็นกลางไม่เอนเอียงเข้าข้างฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด และเมื่อหมู่สงฆ์เหล่านั้นสำนึกผิดและต้องการที่จะขอมา ก็ทรงเมตตาและให้อภัย พร้อมกับทรงชี้ให้เห็นคุณและโทษของความสามัคคีและความแตกสามัคคี จากสภาพการณเหล่านี้ น่าจะสงเคราะห์เข้าในบารมีหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นปัญญาบารมี, ขันติบารมี, เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี เป็นต้น แต่ถ้านำวิธีการข้างต้นมาใช้ พึ่งระมัดระวังตามสมควร ถ้าใช้ไม่ถูกกับสถานการณ์อาจถูกมองว่าเป็นคนหย่อนสมรรถภาพในการแก้ปัญห หรือเป็นคนหนีปัญหาก็ได้

๔. ความสรุป

จากการนำเสนอมาแต่ต้นเรื่อง “การแนะนำและการแก้ปัญหาทางสังคมของพระพุทธเจ้า” พบว่าพระองค์ทรงแนะนำและแก้ปัญหาในฐานะและบทบาทของความเป็นพระศาสดา มิใช่ในฐานะและบทบาทของนักสังคมวิทยาหรือนักสังคมสงเคราะห์ ฉะนั้น จึงมิได้มีวัตถุประสงค์ที่จะวางหลักการสำหรับแก้ปัญหาทางสังคมโดยตรง หากแต่มุ่งเผยแผ่หลักธรรมคำสอนเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม เมื่อมีปัญหาใด ๆ เกิดขึ้น จะทรงแนะนำและแก้ปัญหาไปตามสถานการณ์ ซึ่งพอนำวิธีการของพระองค์มาวิเคราะห์เพื่อสรุปเป็น หลักการ ได้ดังนี้

(๑) **หลักธรรมที่ทรงแนะนำสำหรับใช้แก้ปัญหา :** แบ่งได้ ๒ ประเภทกว้าง ๆ คือ หลักธรรมสำหรับบรรพชิตกับสำหรับฆราวาส ในส่วนของบรรพชิต นอกจากแนะนำหลักธรรมที่อยู่ในกรอบคิดของ “โอวาทปาฏิโมกข์” (ให้ละชั่ว ทำดี ทำจิตให้ผ่องแผ้ว) เพื่อความดับทุกข์แล้ว ยังทรงบัญญัติพระวินัยไว้เป็นกรอบประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เป็นบุคคลต้นแบบทางคุณธรรม โดยบัญญัติของภิกษุ ๒๒๗ ลีขาทของภิกษุณี ๓๑๑ ลีขาท ในส่วนของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ทรงแนะนำไว้ในกรอบคิดเดียวกัน แต่ทรงเน้นหลัก “คิหิปฏิบัติ” ซึ่งประกอบด้วยธรรมหลายหมวด แต่พอจะจำแนกเนื้อหาสาระได้ คือ (๑) หลักธรรมสำหรับปฏิบัติเพื่อความดีงามของตนเองและเพื่อให้สำเร็จประโยชน์ในกาลชาติปัจจุบัน (ทิฐฐัมมิกัตถะ) (๒) หลักธรรมสำหรับปฏิบัติเพื่อให้สำเร็จประโยชน์ในภายภาคหน้า (สัมปรายิกัตถะ) และ (๓) หลักธรรมสำหรับปฏิบัติเพื่อความดีงามในการใช้ชีวิตร่วมกันในสังคม

(๒) **หลักธรรมสำหรับผู้ทำหน้าที่แก้ปัญหา :** ในส่วนของพระองค์เอง ทรงถึงพร้อมด้วย ทศบารมี คือ ทานบารมี สีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี การที่ทรงถึงพร้อมด้วยพระบารมีดังกล่าว ช่วยให้สามารถแก้ปัญหาให้สำเร็จได้ง่ายขึ้น แต่ในส่วนของผู้ทำหน้าที่แก้ปัญหาทั่วไปที่จะดำเนินตามรอยพระพุทธบาท มิได้ระบุว่าจะต้องถึงพร้อมด้วยหลักธรรมใดบ้าง แต่ก็พออนุวัตตามของพระบรมครู คือ ถ้าคิดจะช่วยเหลือผู้อื่น ในเบื้องต้นจะต้องทำตนให้พ้นจากโคลนเลนอันลึกลับก่อน อย่างน้อยจะต้องถึงพร้อมด้วย (๑) พรหมวิหารธรรม (๒) เมตตาธรรม (๓) ปราศจากอคติธรรม (๔) นิยม “ธรรมารุช” แทน “ศาสตราวุธ” (๕) จะต้องสะสมบารมีหรือคุณงามความดีไว้ให้มากพอ และ (๖) ที่สำคัญคือจะต้องรู้จักเลือกใช้วิธีที่เหมาะสมกับจริตของแต่ละคนในแต่ละกรณี

(๓) **ลักษณะของผู้ที่จะได้รับการแก้ปัญหา :** ทรงถือว่าพระศาสดาเป็นสมบัติของปวงชน จึงทรงช่วยแก้ปัญหาให้แก่ชนทุกหมู่เหล่าโดยไม่เลือกชั้นวรรณะ แต่ในทางปฏิบัติจริง จะใช้พระญาณตรวจดูก่อนว่าผู้นั้นมีอุปนิสัยที่จะสอนได้หรือไม่ ถ้าทรงเห็นว่าเป็นคนประเภท “บัวใต้น้ำ” (ปทปรมะ – ลื่นเปื้อนบทรเรียนมากเกินไป) จะปล่อยให้มันเป็นอาหารของเต่าและปลา แต่ถ้าเห็นว่ามิ

อุปนิสัยที่จะสอนได้ จะทรงพิจารณาต่อไปอีกว่ามีจริตแบบใดและมีสภาพจิตพร้อมที่จะรับการชี้แนะแล้วหรือไม่ ถ้าเห็นว่ายังไม่พร้อม จะทรงกระทำหลายวิธี เช่น ทรมาน ปราบด้วยฤทธิ์ ทำให้ละพยศ เตือนสติ ฯลฯ เมื่อทุกอย่างพร้อมแล้ว ก็จะให้สมาทาน อาจหาญ รั้งแรง ให้มีกำลังใจ แล้วจึงจะลงมือชี้แนะสั่งสอน โดยใช้หลากหลายวิธี ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับจริตของแต่ละคน หลังจากแก้ปัญหาลำเร็จแต่ละครั้ง สามารถเปลี่ยนศัตรูให้กลับเป็นมิตร และกลายเป็นกำลังสำคัญในการช่วยเผยแผ่พุทธศาสนาต่อไป

(๔) กระบวนการแก้ปัญห : ทรงดำเนินอย่างเป็นระบบครบวงจร ทั้งภาคปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ในส่วนของภาคปริยัติ ทรงแนะนำหลักธรรมคำสอนในภาคทฤษฎี โดยอบรม ชี้แนะสั่งสอนให้เห็นดี ชั่ว ถูก ผิด ควร ไม่ควร หรือให้ละจากมิจฉาทิฐิ และหันมามีสัมมาทิฐิ ในส่วนของภาคปฏิบัติ ทรงนำทฤษฎีหรือหลักธรรมที่สอนนั้นลงสู่การปฏิบัติจริง เพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่าทรงกระทำได้ตามที่สอน ไม่สอนอย่างเพื่อฝืนเลื่อนลอย ในส่วนของภาคปฏิเวธ ทรงแนะนำหลักธรรมสำหรับใช้ประเมินผล ว่า ถ้าการกระทำใดก่อให้เกิดประโยชน์ เกิดสุข ผู้รู้สรรเสริญ หรือเป็น “กุศล” ก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องควรทำ แต่ถ้าการกระทำใดก่อให้เกิดโทษ เกิดทุกข์ ถูกผู้รู้ตำหนิ หรือเป็น “อกุศล” ก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องไม่ควรทำ (ดู กาลามสูตร ประกอบ) หรือถ้าพิจารณาอีกมิติหนึ่ง จะเห็นว่าเป็นการแก้ปัญหาคำแนะนำกระบวนกรตามครรลองของเหตุผลที่วางไว้ว่า “อริยสัจสี่” คือ (๑) คือพิจารณาที่ตัวปัญหา (ทุกข์) (๒) ค้นหาสาเหตุแห่งปัญหา (สมุทัย) (๓) พิจารณาถึงความดับแห่งปัญหา (นิโรธ) และ (๔) สาเหตุแห่งความดับของปัญหา (มรรค)

(๕) กลวิธีแก้ปัญหโดยทั่วไป : จากหลักฐานที่ประมวลได้ พบว่าพระองค์ทรงแก้ปัญหโดยใช้หลากหลายวิธี แต่วิธีที่ทรงนำมาใช้เป็นประจำ คือ ๑) พูดให้ฟัง ๒) ทำให้ดู ๓) อยู่ให้เห็น ๔) เย็นให้สัมผัส และ ๕) โน้มนำให้ทำตาม คำว่า พูดให้ฟัง หมายถึง อบรมสั่งสอนในเชิงทฤษฎีเพื่อให้กลับเนื้อกลับตัวเป็นคนดี แล้วจะได้ไม่ก่อปัญหาให้แก่สังคม, คำว่า ทำให้ดู หมายถึง การนำทฤษฎีลงสู่การปฏิบัติ เพื่อยืนยันว่าทรงทำได้จริงตามที่สอน, คำว่า อยู่ให้เห็น หมายถึง ทรงวางพระองค์เป็นแบบอย่างที่ดี, คำว่า เย็นให้สัมผัส หมายถึง พระอาการสงบเย็นของผู้ที่สภาพจิตปราศจากกิเลสแล้ว ทำให้ผู้อยู่ใกล้รู้สึกปลอดภัยและเป็นสุข และคำว่า โน้มนำให้ทำตาม หมายถึง รู้จักใช้วาจาอันแยบยล ชัดเจนแจ่มแจ้งจนสามารถทำตามได้ง่าย

(๕) การใช้ “ทศบารมี” เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญห : ดังกล่าวแล้วว่าพระองค์ทรงถึงพร้อมด้วยทศบารมี ซึ่งบารมีทั้งสิบอุปมาเสมือนเชือกเส้นเดียวประกอบด้วย ๑๐ เกลียว เวลาจะใช้ไม่จำเป็นต้องแยกออกจากกันเป็นเกลียว ๆ หากแต่ใช้รวมกันได้ ส่วนกรณีใดจะเลือกใช้บารมีใดย่อมขึ้นอยู่กับข้อเท็จจริงในแต่ละสถานการณ์ อย่างไรก็ตาม พระบารมีที่ทรงนำมาใช้เป็นประจำ มีเช่น เมตตาบารมี ขันติบารมี ปัญญาบารมี แต่ถ้าจะพิจารณาจากชัยชนะครั้งสำคัญ นอกจากจะใช้พระบารมีข้างต้นแล้ว ยังใช้วิธีการอื่นควบคู่กันด้วย ดังจะเห็นได้ คือ (๑) ทรงเอาชนะคนหมู่มาก

(กองทัพพญามาร) ด้วยอธิษฐานทานบารมี (๒) เอาชนะยักษ์ผู้มีใจกระด้างกระเดื่องด้วยขันติบารมี (๓) เอาชนะช้างที่ดุร้ายและขาดสติ (เพราะถูกมอมด้วยสุรา) ด้วยเมตตาบารมี (เอาน้ำเย็นเข้าลูบ เพื่อให้คลายโมโหและหายดุร้าย) (๔) เอาชนะจอมโจรองคฺติมาล ด้วยฤทธิ์ปาฏิหาริย์เพื่อให้คลายความอหังการ แล้วให้สติ (๕) เอาชนะการถูกใส่ความจากหญิงเจ้าเล่ห์ด้วยความสงบนิ่งอันประเสริฐ (ใช้ความสงบสยบความเคลื่อนไหว) (๖) เอาชนะคนเจ้าถ้อยหอมความ (สัจจนิกฺรณณ) ด้วยปัญญาบารมีและการโต้วาที (๗) เอาชนะผู้ที่วางตนเป็นนักเลงโต (พญานันโทปนันทนาคราช) ด้วยการทรมานด้วยฤทธิ์ปาฏิหาริย์ให้ยอมแพ้ และ (๘) เอาชนะผู้ที่มีทิฐิมานะแก่กล้า (ท้าวพกาพรหม) ด้วยเทศนาญาณให้คลายมิจฉาทิฐิ แล้วหันมามีสัมมาทิฐิ ซึ่งวิธีการต่าง ๆ เหล่านี้ เราสามารถนำมาประยุกต์ใช้แก้ปัญหาในสถานการณ์ปัจจุบันได้ตามที่เห็นว่าเหมาะสมและจำเป็น

(๖) การแนะนำและการแก้ปัญหาในสังคมสงฆ์ : ทรงตั้งสถาบันสงฆ์ให้เป็นสังคมต้นแบบทางคุณธรรม (อุปมาเสมือนสังคมกลุ่มทดลอง) ทรงรับคนทุกชั้นวรรณะเข้าเป็นสมาชิกโดยเสมอภาคกันตามธรรมวินัย เมื่อตั้งสถาบันสงฆ์ขึ้นแล้ว ก็บัญญัติพระวินัยไว้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติทำนองเดียวกับฝ่ายบ้านเมืองตรากฎหมายขึ้นใช้ ถ้ามีความขัดแย้งเกิดขึ้นในสังคมแห่งนี้ จะมีองค์กรสำหรับทำหน้าที่ยุติความขัดแย้งนั้น และมีองค์กรสำหรับลงโทษ (ปรับอาบัติ) แก่ผู้ที่ละเมิดพระวินัย เมื่อภิกษุใดถูกตัดสินลงโทษแล้วยังคือแพ่ง จะถูกลงนิกคหะหนักหรือเบาตามตามฐานานุโทษ ในส่วนของชาวบ้านที่ล่วงละเมิดสังคมสงฆ์ จะถูกคว่ำบาตร (ไม่คบค้าสมาคมด้วย) แต่ถ้าสำนึกผิด ก็จะหยายบาตร (ยอมคบค้าสมาคมดังเดิม) ในบางกรณีอาจใช้มาตรการทางสังคมโดยใช้วิธี “ลงพรหมทัณฑ์” โดยทรงแนะนำให้สมาชิกในสังคมพากันวางเฉยไม่ว่ากล่าวตักเตือน จนเกิดความละอายแก่ใจและสำนึกได้เอง (เช่นกรณีพระจันนะ)

อย่างไรก็ตาม ในบรรดาการแนะนำและการแก้ปัญหาทางสังคมของพระพุทธเจ้า แม้ดูเหมือนว่าจะทรงใช้หลากหลายวิธี แต่ทุกวิธีสามารถสงเคราะห์ลงในกรอบคิดพื้นฐานของพุทธศาสนาที่วางไว้ใน “โอวาทปาฏิโมกข์” ว่า ให้ละชั่ว ให้ทำดี และทำจิตให้ผ่องแผ้ว หรืออีกนัยหนึ่งเพื่อที่จะเข้าถึงความดับทุกข์อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนานั้นเอง

บทที่ ๔

พระพุทธเจ้า

กับการแนะนำและการแก้ปัญหาทางการเมือง

๑. ความนำ

ในบทที่ ๒ ได้ปูพื้นเกี่ยวกับบริบทใน ๓ ด้าน คือ (๑) บริบทด้านสังคม (๒) บริบทด้านการเมือง และ (๓) พุทธกิจหลังตรัสรู้ ในส่วนของ บริบทด้านสังคม ได้สะท้อนให้เห็นสภาพการณ์ทางสังคมอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากคำสอนของศาสนาพราหมณ์ ศาสนาเชน และลัทธิต่าง ๆ ในส่วนของ บริบทด้านการเมือง ได้สะท้อนให้เห็นสภาพการณ์ทางการเมืองการปกครองในชมพูทวีปสมัยนั้น และในส่วนของ พุทธกิจหลังตรัสรู้ ถือว่าเป็นบริบทเสริมที่จะช่วยทำความเข้าใจบริบทด้านสังคมและด้านการเมืองให้กระจ่างแจ้งยิ่งขึ้น

ส่วนในบทนี้จะประมวลสรุปบริบททางการเมืองเพื่อที่จะนำไปสู่การทำความเข้าใจเกี่ยวกับ การแนะนำ และการแก้ปัญหาทางการเมืองของพระพุทธเจ้าต่อไป ซึ่งพอจะประมวลสรุปได้ว่าระบอบการเมืองการปกครองสมัยนั้นประกอบด้วยแคว้นขนาดใหญ่จำนวน ๑๖ แคว้น (ดูบทที่ ๒ ข้อ ๓ ประกอบ) แต่ถ้าจะนับเฉพาะแคว้นที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พุทธศาสนาค่อนข้างมากจะมีเพียง ๕ แคว้น ได้แก่ มคธ, โกศล, วัชชี, อวันตี และ วัชชี และในบรรดา ๕ แคว้นนี้พระพุทธองค์ทรงถือว่า มคธ, โกศล และ วัชชี เป็นจุดยุทธศาสตร์ที่ต้องลงหลักปักฐานพุทธศาสนาให้ได้ก่อน อย่างไรก็ตาม นอกจาก ๑๖ แคว้นใหญ่แล้ว ยังมีแคว้นขนาดเล็กอีกหลายแคว้น ในส่วนของแคว้นสักกะ ซึ่งเป็น “พุทธภูมิ” จัดเป็นแคว้นขนาดเล็ก และมีได้มีอำนาจเด็ดขาดในตนเอง หากแต่เป็น “นิเกตโน” หรือเมืองขึ้นของแคว้นโกศล ดังที่พระพุทธองค์ทรงเล่าแก่ วาเสฏฐะ ว่า “พวกศากยะทั้งหลาย เป็นผู้ใกล้ชิดและอยู่ในอำนาจพระเจ้าปเสนทิโกศล”^๑

^๑ดู ไตร. ๑๑/๕๔/๗๑ และดูคำอธิบายทำนองเดียวกันนี้ใน ไตร. ๒๕/๓๕๔/๔๐๗ และดู ปรีชา

ถ้าจะประมวลสรุประบอบการปกครอง พบว่าแบ่งกว้าง ๆ ได้ ๒ ระบอบ คือ ระบอบราชาธิปไตย กับ ระบอบสภามัคคีธรรม (รวมทั้งระบอบสาธารณรัฐ - Republic และสมาพันธ์รัฐ - Federation) แคว้นที่ปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตย มีเช่น โกลด, มกธ, ว่างสะ และอวันตี ส่วนแคว้นที่ปกครองด้วยระบอบสภามัคคีธรรม มีเช่น วัชชี, มัดละ, สักกะ (พุทธภูมิฝ่ายพระบิดา), โกลิยะ (พุทธภูมิฝ่ายพระมารดา) และวิเทหะ เป็นต้น^๒

ในส่วนของระบอบราชาธิปไตย พระราชาแห่งแคว้นทรงมีอำนาจเด็ดขาดที่จะดำเนินการใด ๆ ได้ตามพระราชประสงค์ ในส่วนของระบอบสภามัคคีธรรม แม้จะกล่าวโดยอนุโลมว่ามีลักษณะบางอย่างสอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตยสมัยนี้ แต่ก็มีใช้ประชาธิปไตยที่มาจากทางเลือกตั้ง หากแต่อยู่ในลักษณะคณาธิปไตยหรืออภิชนาธิปไตย คือ ปกครองโดยคณะชนชั้นสูง (เช่นกรณีของคณะกษัตริย์ลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชี) ในบางแคว้นแม้จะมีพระราชาทรงเป็นพระประมุข (เช่นแคว้นสักกะ) แต่ก็มีได้มีอำนาจเด็ดขาดเหมือนในระบอบราชาธิปไตย เมื่อมีปัญหาสำคัญใด ๆ ที่จะต้องตัดสินใจ จะต้องนำเข้าหารือเพื่อขอความเห็นชอบจาก “สัณฐาคาร” (รัฐสภา) ก่อน เช่นกรณีที่พระเจ้าสุทโธทนะทรงประสงค์ที่จะทูลเชิญเสด็จพระพุทธเจ้าซึ่งจากไปนานถึง ๖ ปี ให้กลับมาโปรดพุทธบิดาและพระประยูรญาติที่บ้านเกิดเมืองนอน ยังต้องนำเข้าหารือในสภานี้^๓ นอกจากนี้ การดำรงตำแหน่งราชาแห่งแคว้นจะอยู่ในวาระตามที่ตกลงกันไว้ ไม่สามารถสืบทอดตำแหน่งสู่ทายาทได้ ฉะนั้น เมื่อหมดวาระ จะต้องตกลงกันใหม่ว่าจะให้ผู้ใดครองแคว้นต่อไป

การนำเสนอเรื่อง “พระพุทธเจ้ากับการแนะนำและการแก้ปัญหาทางการเมือง” ในบทนี้จะดำเนินกระบวนการทำนองเดียวกับในบทที่ ๓ คือ จะแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒ ส่วน คือส่วนที่เป็น การแนะนำ กับส่วนที่เป็น การแก้ปัญหา ในส่วนของ การแนะนำ จะนำเสนอ “ตัว” แนวคิดทฤษฎีที่พระพุทธองค์ทรงนำมาใช้ ในส่วนของ การแก้ปัญหา จะนำเสนอวิธีแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริง ซึ่งจะกล่าวแต่ละส่วนตามลำดับดังนี้

๒. การแนะนำเกี่ยวกับปัญหาทางการเมือง

พระพุทธเจ้าทรงแนะนำเรื่องนี้ไว้ในหลายพระสูตร แต่จะนำเสนอเท่าที่เห็นว่าจำเป็น โดยจะให้เนื้อหาครอบคลุมประเด็นต่าง ๆ ดังนี้ (๑) การแนะนำเกี่ยวกับกำเนิดโลกและมนุษย์ กำเนิด

^๒ หลักฐานประกอบในการพิจารณาว่าแคว้นสักกะปกครองโดยระบอบสภามัคคีธรรมและตัดสินใจปัญหาโดยอาศัยเสียงข้างมากในสัณฐาคาร (ที่ประชุมสภา) ดู เสฐียรพงษ์ วรรณปก. “สถานภาพของศากยวงศ์” ใน <http://home.iirt.net/~mission/1buddha.html> (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๑/ตุลาคม/๒๕๕๐)

^๓ ดู ดิน อินทสระ. พระอานนตพุทธอนุชา. ใน <http://www.dhammadownload.com/book/anon/index.php> (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๒๐ มกราคม ๒๕๕๑)

รัฐ และกำเนิดชนชั้น (๒) การแนะนำเกี่ยวกับระบอบการเมืองการปกครองและการใช้อำนาจ
อธิปไตย (๓) การแนะนำเกี่ยวกับวิถีแก้ไขปัญหาทางการเมือง – เศรษฐกิจ – สังคม และ (๔) การ
แนะนำเกี่ยวกับหลักกรรมสำหรับผู้ปกครอง ซึ่งจะนำเสนอแต่ละประเด็นตามลำดับดังนี้

๒.๑ การแนะนำเกี่ยวกับกำเนิดโลกและมนุษย์ กำเนิดรัฐ และกำเนิดชนชั้น

ก่อนอื่นจะต้องเข้าใจว่าพระพุทธเจ้าทรงนำเสนอเรื่องนี้มิใช่ในฐานะนักการเมือง
เหมือนกับที่นักทฤษฎีการเมืองบางคนเข้าใจ หากแต่ทรงนำเสนอในฐานะนักการศาสนา คือ ใน
ฐานะของความเป็นพระศาสดาของศาสนาพุทธ ฉะนั้นแนวคิดทางการเมืองที่แฝงอยู่ในคำสอนของ
พระองค์ จึงไม่สามารถแยกออกจากคำสอนของพุทธศาสนาได้ ซึ่งในที่นี้จะนำเสนอโดยจำแนก
ออกเป็น ๓ ประเด็น ได้แก่ (๑) การแนะนำเกี่ยวกับกำเนิดโลกและมนุษย์ (๒) การแนะนำเกี่ยวกับ
กำเนิดรัฐ และ (๓) การแนะนำเกี่ยวกับที่มาของชนชั้น ซึ่งจะกล่าวแต่ละประเด็นตามลำดับดังนี้

(๑) การแนะนำเกี่ยวกับกำเนิดโลกและมนุษย์

ตามที่เล่าไว้ใน อัครัญญสูตร^๔ มีความโดยสรุปว่าในครรถงของกาลเวลายาวนานสุด
ประมาณนั้น โลกถึงซึ่งความเจริญและความพินาศเป็นคราว ๆ ในคราวที่โลกถึงซึ่งความพินาศ
สัตว์ทั้งหลายย่อมเกิดในชั้น อาภัสสรพรหม ดังที่ทรงเล่าว่า “...สัตว์เหล่านั้นได้สำเร็จทางใจ มีปีติ
เป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกายตนเอง สัตว์จรไปได้ในอากาศ อยู่ในวิมานอันงาม สถิตอยู่ใน
ภพนั้นสิ้นกาลยี่ดียวช้านาน...” ครั้นสมัยต่อมาเมื่อโลกกลับเจริญขึ้น สัตว์เหล่านั้นก็พากันจุติลงมา
ในโลกอีก ดังที่ทรงเล่าว่า “...สมัยนั้นจักรวาลทั้งสิ้นยังเป็นน้ำทั้งนั้น มีคมนแต่ไม่เห็นอะไร ดวง
จันทร์และดวงอาทิตย์ก็ยังไม่ปรากฏ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายก็ยังไม่ปรากฏ กลางวันกลางคืนก็ยังไม่ปรากฏ
เดือนหนึ่งและกึ่งเดือนก็ยังไม่ปรากฏ ฤดูและปีก็ยังไม่ปรากฏ เพศชายและเพศหญิงก็ยังไม่ปรากฏ
สัตว์ทั้งหลายถึงซึ่งอันนับเพียงว่าสัตว์เท่านั้น...” และเมื่อล่วงกาลเวลาอันช้านาน ก็ “...
เกิดวันดิน ลอยอยู่บนน้ำทั่วไป ได้ปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้นเหมือนนมสดที่เคี้ยวให้งวด แล้วตั้งให้
เย็นจับเป็นฝอยอยู่ข้างบน ฉะนั้นวันดินจึงถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น รส มีสีคล้ายเนยใสหรือเนยข้นอย่าง
คั้นนั้น มีรสอร่อยคงรวงผึ้งเล็กอันหาโทษมิได้...” สัตว์เหล่านั้นจึงใช้นิ้วมือจิ้มวันดินมาลิ้มรส ก็
รู้สึกดีใจในรสชาตินั้น ต่อมาอีกช้านานจึงเรียนรู้ที่จะปั้นให้เป็นคำ ๆ ดังที่ทรงเล่าต่อไปว่า “...ใน
คราวที่พวกสัตว์พยายามเพื่อที่จะปั้นวันดินให้เป็นคำ ๆ ด้วยมือ แล้วบริโภคอยู่นั้น เมื่อรัศมีกาย
ของสัตว์เหล่านั้นก็หายไปแล้ว ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ก็ปรากฏ...ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายก็
ปรากฏ...กลางวันและกลางคืนก็ปรากฏ...เดือนหนึ่งและกึ่งเดือนก็ปรากฏ...ฤดูและปีก็ปรากฏ...”

^๔ ดู อัครัญญสูตร. ไตร. ๑๑/๕๖ - ๖๐.

และทรงเล่าต่อไปอีกว่า หลังจากสัตว์เหล่านั้นรับประทานง้วนดินนานเข้า รัศมีที่เคยแผ่สว่างก็จางหาย และร่างกายก็กล้าแข็งขึ้น ผิวพรรณเริ่มต่างกัน มีทั้งที่งามและไม่งาม พวกที่ผิวพรรณงามก็ดูหมิ่นพวกที่ผิวพรรณไม่งาม ครั้นต่อมาเมื่อง้วนดินหายไป ก็ปรากฏ “กระบิดิน” (มีสี มีกลิ่น และมีรส เหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี รสอร่อยประดุจรวงผึ้งเล็ก) บรรดาสัตว์เหล่านั้นจึงพากันบริโภคกระบิดินอยู่อีกเป็นเวลานาน ก็ทำให้ร่างกายกล้าแข็งและผิวพรรณก็แตกต่างกันมากยิ่งขึ้น จึงเพิ่มความดูหมิ่นกันมากขึ้น ครั้นล่วงผ่านกาลเวลาต่อมาอีกช้านาน กระบิดินก็หายไปอีก แล้วปรากฏ “เครือดิน” (ลักษณะคล้ายผลมะพร้าว มีรสชาติหอมหวานอร่อย) และสัตว์เหล่านั้นก็บริโภคเครือดินเป็นอาหาร ร่างกายก็ยิ่งแข็งแรง ผิวพรรณก็ยิ่งแตกต่างกันยิ่งขึ้น จึงดูหมิ่นกันยิ่งขึ้นไปอีก ครั้นล่วงกาลเวลาต่อมาอีกช้านาน เครือดินก็หายไปอีก แล้วปรากฏ “ข้าวสาลี” ขึ้นมาแทนโดยปรากฏขึ้นเอง ไม่ต้องไถหว่าน เป็นข้าวที่ไม่มีมีรา ไม่มีเกลบ ชาวสะอาด มีกลิ่นหอม รสอร่อย เมื่อเก็บเกี่ยวในยามเย็น ดันใหม่ก็จะงอกขึ้นมาแทนที่ในยามเช้า ครั้นเมื่อสัตว์เหล่านั้นบริโภคข้าวสาลีเป็นเวลานาน ก็เริ่มปรากฏเพศชายหญิง ดังที่ทรงเล่าว่า “...สตรีก็มีเพศหญิงปรากฏ บุรุษก็มีเพศชายปรากฏ นัยว่าสตรีก็เพ่งดูบุรุษอยู่เสมอ และบุรุษก็เพ่งดูสตรีอยู่เสมอ เมื่อคนทั้งสองเพศต่างเพ่งดูกันอยู่เสมอ ก็เกิดความกำหนัดขึ้น เกิดความเร่าร้อนขึ้นภายใน เพราะความเร่าร้อนเป็นปัจจัยเขาทั้งสองจึงเสพเมถุนธรรมกัน ฯ...” และในเวลาต่อมาอีกช้านานก็ได้มีการให้กำเนิดสัตว์อื่นสืบทอดต่อ ๆ กันมาเป็นลำดับ

ตามที่เล่ามานี้จะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์ทรงอธิบายเรื่องกำเนิดของโลกและมนุษย์ในแนวทางที่เข้ากันได้กับทฤษฎีวิวัฒนาการแบบตะวันตก คือ แสดงให้เห็นกระบวนการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไป ตามครรลองของวิวัฒนาการภายใต้เงื่อนไขและเหตุปัจจัยที่เหมาะสมและจำเป็น การเสนอแนวคิดทฤษฎีในลักษณะนี้ เท่ากับเป็นการปูพื้นฐานแนวคิดทางการเมืองว่ามนุษย์ทุกคนต่างมีกำเนิดที่มาเสมอเหมือนเท่าเทียมกัน ไม่มีใครมีชาติกำเนิดสูงกว่ากันดังที่พวกพราหมณ์กล่าวอ้างแต่อย่างใด

(๒) การแนะนำเกี่ยวกับกำเนิดรัฐ

หลังจากกล่าวถึงกำเนิดของสัตว์ (มนุษย์) แล้ว พระพุทธองค์อธิบายเกี่ยวกับกำเนิดของรัฐ โดยทรงเล่าไว้ในพระสูตรเดียวกันว่า หลังจากที่มีเพศชายหญิงปรากฏแล้ว ทั้งสองเพศต่างเพ่งมองและเสพเมถุนกันอย่างเปิดเผยบ่อย ๆ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งชั่วร้าย จึงถูกผู้อื่นไปรยฝุ่นใส่บ้าง ไปรยขี้เถ้าใส่บ้าง หรือไปรยมูลโคใส่บ้าง และบางครั้งถูกขับออกจากนิคมเป็นเวลาสองเดือนบ้าง สามเดือนบ้าง ฉะนั้น เพื่อที่จะป้องกันการถูกลงโทษ พวกเขาจึงสร้างที่กำบังเพื่อเสพอสังขาร (แสดงว่าน่าจะเริ่มสร้างบ้านเรือน - ผู้วิจัย) นอกจากนี้ พวกสัตว์เหล่านั้นยังก่อความชั่วในลักษณะอื่น เช่น เกียจคร้านและเห็นแก่ตัว แทนที่จะออกไปเก็บข้าวสาลีในยามเช้าเพื่อบริโภคยามเช้า หรือ

ออกไปเก็บในยามเย็นเพื่อบริโภคยามเย็น กลับมีการกักตุนไว้บริโภคสองวันบ้าง สี่วันบ้าง แปดวันบ้าง ครั้นผู้อื่นเห็นเข้าก็เอาอย่าง จนเกิดการกักตุนระบาดไปทั่ว จากความชั่วดังกล่าวจึงทำให้ข้าวสาเลเปลี่ยนไป มีราห่อเมล็ดบ้าง มีเกลบบั้มเมล็ดบ้าง เมื่อเก็บเกี่ยวแล้ว ไม่ออกต้นใหม่ขึ้นมาแทนที่ดังแต่ก่อน

ตามที่กล่าวมา จะเห็นว่าปัญหาความขัดแย้งล้วนเกิดขึ้นจากความชั่วร้ายของมนุษย์นี่เอง จึงทำให้ความดีงามค่อย ๆ อันตรธานไป เช่น ความสำเร็จทางใจและการมีปิติเป็นอาหารก็หายไป ง้วนดินก็หายไป กระบิณก็หายไป เครือดินก็หายไป ข้าวสาเลที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องไถหว่านก็หายไป การงอกต้นใหม่ขึ้นมาแทนที่ก็หายไป ข้าวเริ่มมีรา มีเกลบ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ บรรดาสัตว์ผู้เป็นใหญ่ (ผู้อาวุโส) จึงเริ่มปักปันเขตแดนเพื่อป้องกันการขโมย แต่ก็ยังมีการแอบขโมยอยู่อีก ครั้นถูกจับได้ก็กล่าวคำเท็จว่ามีได้ขโมย สัตว์ผู้ใหญ่อิงลงโทษโดยการประหารสัตว์ผู้ชั่วร้ายนั้นด้วยมือบ้าง ท่อนไม้บ้าง และเพื่อที่จะป้องกัน “การอันธพาล” ดังกล่าว พวกเขาจึงพร้อมใจกันไปหาสัตว์ผู้ “ฉลาดสามารถ” ให้ทำหน้าที่เป็นผู้ปกครอง โดยแบ่งข้าวสาเลส่วนของตนให้เป็นการตอบแทน ดังที่ทรงเล่าว่า “(พวกเขา) ...พากันเข้าไปหาสัตว์ที่สวยงามกว่า น่าดูชมกว่า น่าเลื่อมใสกว่า และน่าเกรงขามมากกว่าสัตว์ทุกคน แล้วจึงแจ้งเรื่องนี้ว่าข้าแต่สัตว์ผู้เจริญ มาเถิดพ่อ ขอพองว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ จงติเตียนผู้ที่ควรติเตียนได้โดยชอบ จงจับไล่ผู้ที่ควรจับไล่ได้โดยชอบ ส่วนพวกข้าพเจ้าจักแบ่งส่วนข้าวสาเลให้แก่พ่อ...” ด้วยเหตุนี้จึงเกิดมหาชนสมมติ เช่น คำว่า “กษัตริย์” หรือ “ราชา” เป็นต้น ซึ่งถ้าพิจารณาตามนี้จะเห็นว่าเค้ากลางแห่งกำเนิด “รัฐ” และ “ผู้ครองรัฐ” ได้เริ่มปรากฏแล้ว และยังแสดงให้เห็นต่อไปอีกว่ากำเนิดรัฐเกิดจากเงื่อนไขและความจำเป็นทางสังคม เพื่อที่จะใช้ชีวิตร่วมกันอย่างมีความสุข

(๓) การแนะนำเกี่ยวกับที่มาของชนชั้น

หลังจากที่กล่าวถึงกำเนิดรัฐแล้ว พระพุทธองค์ทรงอธิบายเรื่องที่มาของชั้นวรรณะว่าที่แท้เป็นเพียง “สมมติบัญญัติ” อันสืบเนื่องมาจากการแบ่งหน้าที่กันทำ กล่าวคือ ถ้าชนเหล่าใดสร้างกระท่อมอยู่ในป่า ทำหน้าที่บอภรณ์และประกอบพิธีกรรม ก็สมมติเรียกว่า “พราหมณ์” ถ้าทำหน้าที่เป็นนักปกครอง ก็เรียกว่า “กษัตริย์” ถ้าทำมาค้าขายหรือเพาะปลูกเลี้ยงเผ่าพันธุ์ ก็เรียกว่า “แพศย์” ถ้ารับจ้างเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง ก็เรียกว่า “สุทร” ในบรรดา “ชนสมมติ” เหล่านี้ ถ้าใครประกอบคุณงามความดี ไม่ตั้งอยู่ในความโลภ ความโกรธ ความหลง ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่พูดเท็จ และไม่ดื่มเครื่องดองของเมา พระองค์ทรงถือว่าเป็นคนวรรณะขาว ส่วนผู้ที่ประกอบอกุศลกรรม แม้จะอ้างว่ามีชาติกำเนิดสูงส่งเพียงใด ก็ทรงถือว่าเป็นคนวรรณะดำ^๕

^๕ ดู อัครคัมภีร์สูตร. ไตร. ๑๑/๕๑ - ๗๒ ประกอบ.

จากคำอธิบายนี้ ได้แสดงให้เห็นทัศนะเกี่ยวกับกำเนิดที่มาเรื่องชั้นวรรณะของพระพุทธเจ้า
 ว่า ที่แท้เป็นเพียง “สมมติบัญญัติ” อันเกิดจากการแบ่งหน้าที่กันทำ หาใช่เกิดจากพรหมลิขิตแต่
 อย่างไม่

๒.๒ การแนะนำเกี่ยวกับระบอบการเมืองการปกครองและการใช้

อำนาจอธิปไตย

จากการที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศคำสอนในท่ามกลางความแตกต่างทางการเมือง
 ๒ ระบอบ จึงก่อให้เกิดคำถามว่าพระองค์ทรงเห็นด้วยกับระบอบใด ? บางพวกเห็นว่าน่าจะเห็น
 ด้วยกับระบอบสามัคคีธรรม (พออนุโลมเข้ากับระบอบประชาธิปไตย) โดยอ้างว่าทรงแก้ปัญห
 ความขัดแย้งในสังคมสงฆ์โดยใช้เสียงข้างมากตามวิธีที่เรียกว่า “เข็ญยลิกา”, ตลอดจนการมอบ
 ความเป็นใหญ่ให้สงฆ์ช่วยแก้ปัญหา, หรือการเปิดโอกาสให้ผู้อื่นวิจารณ์พระองค์ได้ดังที่กล่าวไว้
 ใน ปวารณาสูตร^๖ หรือการให้เสรีภาพทางความคิดดังที่กล่าวไว้ใน กาลามสูตร^๗ เป็นต้น แต่อีกบาง
 พวกเห็นว่า โครงสร้าง การใช้อำนาจในสังฆมณฑลไม่สอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตย คือ
 พระองค์ทรงใช้ทั้ง อำนาจนิตินบัญญัติ (บัญญัติพระวินัยขึ้นใช้เอง) อำนาจบริหาร (เป็นใหญ่ในฝ่าย
 บริหาร) และใช้ อำนาจฝ่ายตุลาการ คือ มีสิทธิ์ขาดที่ตัดสินปัญหาขัดแย้งโดยพระองค์เอง แม้บาง
 กรณีจะมอบหมายให้ผู้อื่นดำเนินการแทน แต่พระองค์ก็ยังมีอำนาจสิทธิ์ขาดเหนือกว่าผู้ใด

ส่วนผู้วิชัยเห็นว่าศาสนาพุทธถือกำเนิดขึ้นในท่ามกลางความแตกต่างทางการเมือง ๒
 ระบอบ ฉะนั้นพระพุทธเจ้าไม่อาจเลือกที่จะรับหรือปฏิเสธระบอบหนึ่งระบอบใด ถ้าทรงกระทำ
 เช่นนั้นจะเป็นการไม่ฉลาด เพราะจะเป็นการสร้างศัตรูโดยไม่จำเป็น แล้วอาจกลายเป็นอุปสรรคต่อ
 การเผยแผ่พุทธศาสนาได้ สิ่งที่น่าจะทรงกระทำมากกว่า คือ จะเลือกแนะนำหลักธรรมให้เหมาะ
 กับการเมืองแต่ละระบอบได้อย่างไร แต่ถ้าวิเคราะห์จากหลักฐานที่ประมวลได้ พบว่าพระองค์มิได้ให้
 ความสำคัญเรื่อง ระบอบการปกครอง เท่ากับ การใช้อำนาจการปกครอง (อำนาจอธิปไตย) ดังที่ทรง
 กล่าวไว้ใน สังคิติสูตร^๘ โดยกล่าวถึงการใช้อำนาจการปกครอง ๓ แบบ ดังนี้

(๑) การใช้อำนาจแบบอัคราธิปไตย : คือ ใช้อำนาจโดยถือ “ตน” หรือ “ความเห็นตน” เป็น
 ใหญ่ ซึ่งมีลักษณะสอดคล้องกับระบอบราชาธิปไตย หรือถ้าจะอธิบายด้วยกรอบคิดสมัยนี้ พอดี
 กล่าวโดยอนุโลมว่าเข้ากันได้กับระบอบ เผด็จการ หรือ สมบูรณาญาสิทธิราชย์

^๖ ดู ปวารณาสูตร. ไตร. ๑๕/๗๔๔ - ๗๔๕

^๗ ดู กาลามสูตร. (เกสปุตตสูตร). ไตร. ๒๐/๕๐๕. และดู สัพพหสูตร. ไตร. ๒๐/๕๐๖.

^๘ ดู สังคิติสูตร. ไตร. ๑๑/๒๒๘/๒๓๑ และดู ไตร. ๒๐/๔๗๙/๑๘๖.

(๒) การใช้อำนาจแบบโลกาธิปไตย : คือ ใช้อำนาจโดยถือ “โลก” หรือความเห็นของชาวโลกเป็นใหญ่ คำว่า “ชาวโลก” ในที่นี้อาจหมายถึงผู้อยู่ภายใต้ปกครอง การที่ผู้ปกครองจะตัดสินใจทำอะไรหรืออย่างไร ขึ้นอยู่กับกระแสนิยมของผู้อยู่ใต้ปกครองว่าต้องการอะไรหรืออย่างไร ซึ่งถ้าจะอธิบายด้วยกรอบคิดสมัยนี้ พอจะกล่าวโดยอนุโลมว่าเข้ากันได้กับการใช้อำนาจการปกครองในระบบประชาธิปไตย

อย่างไรก็ตาม พระองค์ทรงเห็นว่าการใช้อำนาจแบบโลกาธิปไตย อาจจะก่อให้เกิดความสับสนวุ่นวายได้ง่าย เพราะผู้คนมักยึดถือประโยชน์ตนเป็นที่ตั้ง ดังที่ทรงอุปมาว่าเหมือนกับจับสัตว์ ๖ ชนิด ซึ่งมีถิ่นที่อยู่ต่างกัน มาผูกมัดรวมไว้ด้วยกัน สัตว์แต่ละชนิดเหล่านั้น ต่างก็พยายามดิ้นรนกลับถิ่นของตน ดังที่ทรงอุปมาไว้ใน **กัปปาณสูตร** ว่า

... เปรียบเหมือนบุรุษจับสัตว์ ๖ ชนิด ซึ่งมีวิสัยต่างกัน มีโคจรต่างกัน แล้วผูกด้วยเชือกอันเหนียวแน่น คือ จับงู จระเข้ นก สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก ลิง แล้วผูกด้วยเชือกอันเหนียวแน่น ครั้นแล้วพึงขมวดปมไว้ตรงกลาง ปล่อยไป ที่นั่นแล สัตว์ ๖ ชนิดซึ่งมีวิสัยต่างกัน มีโคจรต่างกันเหล่านั้น พึงตั้งมาหาโคจรและวิสัยของตน ๆ งูพึงตั้งมาด้วยคิดว่าเรจักเข้าไปสู่จอมปลวก จระเข้พึงตั้งมาด้วยคิดว่าเรจักลงน้ำ นกพึงตั้งมาด้วยคิดว่าเรจักบินขึ้นสู่อากาศ สุนัขบ้านพึงตั้งมาด้วยคิดว่าเรจักเข้าบ้าน สุนัขจิ้งจอกพึงตั้งมาด้วยคิดว่าเรจักไปสู่ป่าช้า ลิงพึงตั้งมาด้วยคิดว่าเรจักเข้าไปสู่ป่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแลสัตว์ ๖ ชนิดเหล่านั้น ต่างก็จะไปตามวิสัยของตน ๆ พึงลำบาก เมื่อนั้นบรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์ใดมีกำลังมากกว่าสัตว์ทั้งหลาย สัตว์เหล่านั้นพึงอนุวัตรคล้อยตามไปสู่อำนาจแห่งสัตว์นั้น^๑

(๓) การใช้อำนาจแบบธรรมาธิปไตย : คือ ใช้อำนาจโดยถือธรรมเป็นใหญ่ โดยถือความรู้ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม ตามกฎเกณฑ์ กติกา เหตุผล ประโยชน์ส่วนรวม มีการตัดสินใจปัญหาโดยใช้ปัญญา แสวงหาข้อมูลจากรอบด้าน รับฟังความคิดเห็นจากทุกฝ่าย และพิจารณาอย่างรอบคอบด้วยความบริสุทธิ์ใจ ปราศจากอคติใด ๆ

ถ้าพิจารณาจากคำสอนใน **จักกวัตติสูตร** พอจะสรุปลักษณะของการใช้อำนาจแบบธรรมาธิปไตยได้ ๕ ประการ ดังนี้ (๑) อาศัยธรรม (๒) สักการะธรรม (๓) เคารพธรรม (๔) นับถือธรรม (๕) บูชาธรรม (๖) ยำเกรงธรรม (๗) มีธรรมเป็นธงชัย (๘) มีธรรมเป็นยอด และ (๙) มีธรรมเป็นใหญ่ (เป็นราชา) ดังที่พระองค์กล่าวว่า “**พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา**” ครั้นมีภิกษุทูลถามว่า อะไรเป็น ‘ราชา’ ของจักรพรรดิ ทรงตอบว่า ‘ธรรม’ เป็น ‘ราชา’ ของจักรพรรดิ คือ “**พระเจ้าจักรพรรดิก็ทรงอาศัยธรรม สักการะธรรม เคารพยำเกรงธรรม มีธรรมเป็น**

^๑ กัปปาณสูตร. ไตร. ๑๘/๓๔๘.

ชง มีธรรมเป็นตรา และมีธรรมเป็นใหญ่” นอกจากนี้ยังทรงยืนยันว่า แม้แต่พระองค์เองก็ถือธรรม เป็น ‘ราชา’ ดังที่ทรงกล่าวว่า “...แม้เราตถาคตเองก็ต้องอาศัยธรรม สักการะธรรม เคารพยำเกรง ธรรม มีธรรมเป็นธงตรา”^{๙๐}

ตามที่กล่าวมา แสดงให้เห็นทัศนะของพระพุทธเจ้า ว่า มิได้ให้ความสำคัญเรื่องระบอบการ ปกครองเท่ากับการใช้อำนาจการปกครอง กล่าวคือ ทรงถือว่าการปกครองระบอบใดก็ได้ ถ้าใช้ อำนาจอย่างเป็นธรรม (ธรรมาธิปไตย) ถือว่าเป็นการปกครองที่ดี แต่ถ้าใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรม (อธรรมาธิปไตย) ถือว่าเป็นการปกครองที่ไม่ดี

๒.๓ การแนะนำเกี่ยวกับวิธีแก้ปัญหาการเมือง – เศรษฐกิจ – สังคม

พระองค์ทรงถือว่าปัญหาทั้งสามนี้มีความแนบเนื่องกัน และไม่สามารถแยกออก จากกันได้ เพราะเมื่อใดที่เศรษฐกิจดี สังคมอยู่เย็นเป็นสุข คลื่นลมทางการเมืองจะสงบ แต่ถ้า เศรษฐกิจฝืดเคือง ความอดอยากแร้นแค้นระบอบไปทั่ว จะนำมาซึ่งความขัดแย้งทางการเมืองได้ง่าย อย่างไม่รู้ที่ตาม ในการแก้ปัญหาการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม นอกจากจะพิจารณาเรื่องปัญหาปาก ท้องแล้ว ยังจะต้องพิจารณาเรื่องความมีศีลธรรมของผู้คนด้วย แม้เศรษฐกิจจะดีเพียงใด แต่ถ้าผู้คน ในสังคมนั้นเป็นคนเลว (ศีลธรรมเสื่อม) ก็อาจนำมาซึ่งปัญหาการเมืองได้เช่นกัน ฉะนั้น การที่จะ แก้ปัญหาข้างต้น จะต้องเริ่มต้นที่ “คน” คือทำให้คนตั้งอยู่ในธรรมก่อน ดังที่ทรงแนะนำว่า (๑) ผู้ปกครองต้องเป็น “ธรรมราชา” (ธรรมาธิปไตย) (๒) ต้องรู้จักป้องกัน “การอันอธรรม” (มา อธรรมการ) มิให้เกิดขึ้นในแผ่นดิน (๓) ต้องมีการแบ่งปันเฉลี่ยทรัพย์ เพื่อมิให้เกิดความ ยากจนขัดสนในแผ่นดิน (ชนานุประทาน) และ (๔) ต้องมีปราชญ์ราชบัณฑิตไว้เป็นที่ปรึกษา (สมณพราหมณปริปุจฉา) ซึ่งจะนำมาขยายในรายละเอียดแต่ละประเด็นได้ดังนี้

(๑) ผู้ปกครองต้องเป็น “ธรรมราชา”

พระองค์ทรงเปรียบเทียบว่าพระราชาเป็นเสมือน “โคนาฝูง” ถ้าโคนาฝูงไปตรง โคนาฝูง ปวงก็ยอมไปตรงด้วย แต่ถ้าโคนาฝูงไปคด โคนาฝูงปวงก็ยอมไปคดด้วยเช่นกัน ดังที่ทรงกล่าวใน **ธรรมิกสูตร** ว่า

เมื่อโคกำลังข้ามฟากอยู่ ถ้าโคจำฝูง นำฝูงไปตรง โคนาฝูงปวงก็ยอมไปตรงตามกัน ในหมู่ มนุษย์ก็เหมือนกัน ถ้าผู้ที่เขาสมมติว่าประเสริฐสุด (คือผู้นำ) ประพฤติเป็นธรรม (คือประพฤติกฎต้องยุติธรรม) ประชาชนนอกนี้ก็ยอมประพฤติเป็นธรรมตามกัน ถ้าพระราชา (คือผู้นำ) ตั้งอยู่

^{๙๐} จักกวัตติสูตร. ไตร. ๒๐/๔๕๓.

ในธรรม ประเทศชาติตลอดจนพระราชอาณาเขตย่อมอยู่เป็นสุข ... (และยังทรงขยายความว่า)...
 คูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยใดพระราชาก็เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้นแม้พวกข้าราชการ ก็เป็นผู้ไม่
 ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพวกข้าราชการไม่ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้น แม้พราหมณ์และคฤหบดีก็เป็นผู้ไม่
 ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพราหมณ์และคฤหบดีไม่ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้น แม้ชาวนิกมและชาวชนบท ก็
 เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อชาวนิกมและชาวชนบทเป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม พระจันทร์และพระ
 อาทิตย์ ก็ย่อมหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ เมื่อพระจันทร์และพระอาทิตย์ หมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ หมู่
 คาวนักษัตร ก็ย่อมหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ เมื่อคืนและวันหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ เดือนหนึ่งและกึ่ง
 เดือนก็หมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ เมื่อเดือนหนึ่งและกึ่งเดือนหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ ฤดูกาลและปีก็
 ย่อมหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ เมื่อฤดูกาลและปีหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ ลมย่อมพัดไม่สม่ำเสมอ เมื่อ
 ลมพัดไม่สม่ำเสมอ ลมก็เดินผิดทางไม่สม่ำเสมอ ย่อมพัดเวียนไป เมื่อลมเดินผิดทางไม่สม่ำเสมอ
 พัดเวียนไป เทวดาย่อมกำเริบ เมื่อเทวดากำเริบ ฝนย่อมไม่ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อฝนไม่ตกต้องตาม
 ฤดูกาล ข้าวกล้าทั้งหลายก็สุกไม่เสมอกัน คูกรภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ผู้บริโภคน้ำที่สุกไม่เสมอกัน
 ย่อมเป็นผู้มีอายุน้อย มีผิวพรรณเศร้าหมอง มีกำลังน้อย มีอาพาธมาก คูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยใด
 พระราชาเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้น แม้ข้าราชการก็ย่อมเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อข้าราชการ
 ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้น แม้พราหมณ์และคฤหบดี ก็เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพราหมณ์และคฤหบดี
 ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้น แม้ชาวนิกมและชาวชนบท ก็ย่อมเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อชาวนิกมและชาว
 ชนบทตั้งอยู่ในธรรม พระจันทร์และพระอาทิตย์ ก็ย่อมหมุนเวียนสม่ำเสมอ เมื่อพระจันทร์และ
 พระอาทิตย์หมุนเวียนสม่ำเสมอ หมู่คาวนักษัตร ก็ย่อมหมุนเวียนสม่ำเสมอ เมื่อหมู่คาวนักษัตร
 หมุนเวียนสม่ำเสมอ คืนและวันก็ย่อมหมุนเวียนสม่ำเสมอ เมื่อคืนและวันหมุนเวียนสม่ำเสมอ
 เดือนหนึ่งและกึ่งเดือน ก็ย่อมหมุนเวียนเสมอกัน เมื่อเดือนหนึ่งและกึ่งเดือนหมุนเวียน
 สม่ำเสมอ ฤดูและปีก็ย่อมหมุนเวียนไปสม่ำเสมอ ลมย่อมพัดสม่ำเสมอ เมื่อลมพัดสม่ำเสมอ ลม
 ย่อมพัดไปถูกทาง เมื่อลมพัดไปถูกทาง เทวดาย่อมไม่กำเริบ เมื่อเทวดาไม่กำเริบ ฝนย่อมตกต้อง
 ตามฤดูกาล เมื่อฝนตกต้องตามฤดูกาล ข้าวกล้าก็สุกเสมอกัน คูกรภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ที่บริโภค
 ข้าวกล้าที่สุกเสมอกัน ย่อมมีอายุยืน มีผิวพรรณดี มีกำลัง และมีอาพาธน้อย °°

จากคำอธิบายในลักษณะนี้ ได้แสดงให้เห็นทัศนะของพระพุทธเจ้า ว่า การที่ผู้คนไม่ตั้งอยู่
 ในธรรม จะมีส่วนทำให้ธรรมชาติวิปริตแปรปรวนและส่งผลกระทบต่อมนุษย์ได้
 ซึ่งคำอธิบายในลักษณะนี้ย่อมยากที่จะทำให้คนสมัยนั้นเห็นจริงว่า “การตั้งอยู่ในธรรม” กับ “ความ
 วิปริตแปรปรวนของธรรมชาติ” เกี่ยวข้องกันได้อย่างไร แต่ครั้นตมมาถึงสมัยนี้ได้มีหลักฐานในเชิง
 ประจักษ์แสดงให้เห็นแล้ว เช่น การประกอบอุตสาหกรรมโดยปราศจากธรรม (ขาดความ

°° ธรรมิกสูตร. ไตร. ๒๑/๗๐/๘๓

รับผิดชอบ) ปล่องของเสี้ยลงในแม่น้ำลำคลอง หรือขึ้นสู่อากาศ ได้ก่อให้เกิดมลพิษ เกิดปรากฏการณ์เรือนกระจก, เกิดภาวะโลกร้อน, เกิดพิษภัยจากสึนามิ, ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล ก่อความเดือดร้อนกันถ้วนหน้า ซึ่งพอจะตีความเชิงประยุกต์ได้นั้นก็คือการถูก “เทวดา” ลงโทษนั่นเอง

(๒) ต้องรู้จักป้องกัน “การอันธกรรม” มิให้เกิดขึ้นในแผ่นดิน

การที่จะทำให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขได้นั้น พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้ป้องกันการอันธกรรมมิให้เกิดขึ้น ดังที่ทรงกล่าวว่า “จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันเป็นธรรม ในชนภายใน ในหมู่พล ในพวกกษัตริย์ผู้เป็นอนุยนต์ ในพวกพราหมณ์และกฤหบดี ในชาวนิกมและชาวชนบททั้งหลาย ในพวกสมณพราหมณ์ ในเหล่าเนื้อและนก คูกรพ้อ การอธรรมอย่างนี้อย่าให้มีในแว่นแคว้นของพ่อเลย”^{๑๒} เพราะถ้าเมื่อใดที่สามารถธำรงการอันเป็นธรรมให้คงอยู่ และป้องกันการอันธกรรมมิให้เกิดขึ้น เมื่อนั้นจะทำให้บรรดาอาณาประชาราษฎร์อยู่เย็นเป็นสุข ไม่ก่อให้เกิดปัญหาเดือดร้อนตามมา

(๓) ต้องมีการแบ่งปันเฉลี่ยทรัพย์ เพื่อมิให้เกิดความยากจนขัดสนในแผ่นดิน

พระพุทธเจ้าทรงมีคำแนะนำวิธีแก้ปัญหาการเมือง – เศรษฐกิจ – สังคม ว่า จะต้องดูแลเรื่องปากท้องเป็นสำคัญ โดยต้องแบ่งปันเฉลี่ยทรัพย์ให้แก่ผู้ที่ไม่มีทรัพย์ เพื่อที่พวกเขาจะได้นำไปทำทุนไปประกอบอาชีพ เพราะถ้าไม่แบ่งปันเฉลี่ยทรัพย์ ความขัดสนก็จะถึงความแพร่หลาย เมื่อความขัดสนถึงความแพร่หลาย การลักขโมยก็จะถึงความแพร่หลาย เมื่อการลักขโมยแพร่หลายแล้ว ถ้าพระราชจะแก้โดยพระราชทานทรัพย์ให้แก่ขโมยเพื่อที่จะให้พวกเขานำไปเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง ก็จะทำให้ผู้อื่นเอาแบบอย่าง แล้วจะทำให้จำนวนขโมยแพร่หลายยิ่งขึ้น แต่ถ้าจะจับขโมยมามัดด้วยเชือกแล้วตัดศีรษะ พวกเขา ก็จะแก้แค้นประชาชนในลักษณะเดียวกัน เพื่อเป็นการฆ่าปิดปากมิให้เป็นพยานปรักปรำเขาในภายหลัง แล้วจะทำให้การอันธกรรมแพร่หลายยิ่งขึ้น ดังที่ทรงกล่าวไว้ใน จักรกวัตติสูตร ว่า

เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อความขัดสนถึงความแพร่หลาย อทินนาทานก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่ออทินนาทานถึงความแพร่หลาย ศัสตราก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อศัสตราถึงความแพร่หลาย ปาณาติบาตถึงความแพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตถึงความแพร่หลาย มุสาวาทก็ได้ถึงความแพร่หลาย

^{๑๒} จักรกวัตติสูตร. ไตร. ๑๑/๓๕.

เมื่อมุสาวาทถึงความแพร่หลาย ปิสุณาวาจาก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อปิสุณาวาจาถึงความแพร่หลาย กามเมสุมิจจาจารก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อกามเมสุมิจจาจารถึงความแพร่หลาย... ผรุสวาจา และสัมผัปปลาปะก็ได้ถึงความแพร่หลาย... อภิขมาและพยาบาทก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่ออภิขมาและพยาบาทถึงความแพร่หลาย มิจจาทฐิก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อมิจจาทฐิถึงความแพร่หลาย... อธรรมราคะ วิสมโลก มิจจาธรรม ก็ได้ถึงความแพร่หลาย... ความไม่ปฏิบัติชอบในมารดา ความไม่ปฏิบัติชอบในบิดา ความไม่ปฏิบัติชอบในสมณะ ความไม่ปฏิบัติชอบในพรหมณ์ ความไม่อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อธรรมเหล่านี้ถึงความแพร่หลาย เมื่ออายุของสัตว์เหล่านั้นก็เสื่อมถอย แม้วรรณะก็เสื่อมถอย...^{๑๑๑}

นอกจากนี้ พระองค์ทรงแนะนำวิธีแก้ปัญหาคความยากจนไว้ใน ฎุฎทันทสูตร อีกว่า การปราบโจรด้วยการประหารประหาร จองจำ ปรับใหม่ ตำหนิโทษ หรือเนรเทศ ถือว่าเป็น วิธีที่ไม่ชอบ เพราะแม้จะจัดโจรเหล่านั้นออกไปได้ แต่ก็ยังมีโจรบางพวกเหลืออยู่ และจะค่อย ๆ เพิ่มจำนวนและเบียดเบียนบ้านเมืองต่อไปอีก พร้อมกันนี้ ก็ทรงแนะนำแก่ พระเจ้ามหาวิชิตราช เกี่ยวกับ วิธีแก้ปัญหาคที่ชอบ ดังนี้

๑. พลเมืองเหล่าใด...จะมักเขม่นในกสิกรรม และ โครกขกรรม ขอพระองค์จงเพิ่มข้าวปลูกและข้าวกินให้แก่พลเมืองเหล่านั้นในโอกาสอันสมควร.

๒. พลเมืองเหล่าใด...จะมักเขม่นในพาณิชยกรรม ขอพระองค์จงเพิ่มทุนให้แก่พลเมืองเหล่านั้น ในโอกาสอันสมควร.

๓. ข้าราชการเหล่าใดขยัน ขอพระองค์จงพระราชทานเบี้ยเลี้ยงและเงินเดือนแก่ข้าราชการเหล่านั้นในโอกาสอันสมควร.

พลเมืองเหล่านั้นนั้นแหละจักเป็นผู้ชวนชวยในการงานของตน ๆ จักไม่เบียดเบียนบ้านเมืองของพระองค์...บ้านเมืองก็จะตั้งมั่นอยู่ในความเกษม หาเสี้ยนหนามมิได้ ไม่มีการเบียดเบียนกัน พลเมืองจักชื่นชมยินดีต่อกัน ยังบุตรให้พื่อนอยู่บนอก จักไม่ต้องปิดประตูเรือนอยู่... (เมื่อได้รับคำแนะนำเช่นนี้) ...พระเจ้ามหาวิชิตราช...ก็ได้พระราชทานข้าวปลูกและข้าวกินแก่พลเมืองในบ้านเมืองของพระองค์ที่จะมักเขม่นในกสิกรรมและโครกขกรรม พระราชทานทุนแก่พลเมืองในบ้านเมืองของพระองค์ที่จะมักเขม่นในพาณิชยกรรม พระราชทานเบี้ยเลี้ยงและเงินเดือนแก่ข้าราชการในบ้านเมืองของพระองค์ที่ขยัน พลเมืองเหล่านั้นนั้นแหละได้เป็นผู้ชวนชวยในการงานตามหน้าที่ของตน ๆ ไม่ได้เบียดเบียนบ้านเมืองของพระองค์...บ้านเมืองได้ดำรงอยู่ในความ

^{๑๑๑} จักกวัตตสูตร. ไตร. ๑๑/๔๕.

เกษม หาเลี้ยงหนามมิได้ ไม่มีการเบียดเบียนกัน พลเมืองชื่นชมยินดีต่อกัน ยังบุตรให้พื่อนอยู่นอก
อก ไม่ต้องปิดประตูเรือน^{๑๔}

นอกจากนี้ยังทรงแนะนำเกี่ยวกับ **ราชสังคหัตถุ ๔** ไว้เพื่อแก้ปัญหาการเมือง – เศรษฐกิจ –
สังคม คือ (๑) พระราชาต้องมีความฉลาดในการบำรุงข้าวกล้า พืชพันธุ์ธัญญาหาร และส่งเสริม
การเกษตร (สัสสมณะ) (๒) ต้องมีความฉลาดในการบำรุงเลี้ยงคน และข้าราชการบริพาร ตลอดจน
รู้จักส่งเสริมคนดีที่มีความสามารถ (ปฐิสสมณะ) (๓) ต้องมีความสามารถในการผูกมัดน้ำใจ
ประชาชน เช่น ด้วยการส่งเสริมอาชีพ ให้คนจนกู้ยืมทุนไปสร้างตัวในพาณิชยกรรม (สัมมาปาสะ)
และ (๔) ต้องมีวาจาอันดูดี คือ รู้จักพูด รู้จักปราศรัย ไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วย
เหตุผล มีประโยชน์ เป็นทางแห่งสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดี และความนิยมเชื่อถือ
(วาทะเปยะ) ส่วนใน **ราชสังคหัตถุ ๕** เพิ่มเข้ามาอีกอย่าง คือ (๕) ต้องดูแลบ้านเมืองให้สงบ
เรียบร้อย ปราศจากโจรภัย จนถึงบ้านเรือนไม่ต้องใส่กลอน (นิรัคคพะ)^{๑๕}

ตามที่กล่าวนี้ ได้แสดงให้เห็นทัศนะของพระพุทธเจ้าว่า การที่จะแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ
การเมือง และสังคมได้นั้น จะต้องเริ่มต้นโดยการแก้ปัญหาปากท้อง และการแก้ปัญหาปากท้องที่
ถูกวิธี จะต้องกระทำโดยการแบ่งปันเฉลี่ยทรัพย์สินให้นำไปทำทุนประกอบอาชีพ แต่ไม่ทรงเห็นด้วย
กับการแก้ปัญหาโดยวิธีลงโทษรุนแรงแก่ผู้กระทำผิดเพราะความอดอยากหิวโหย เพราะถือว่าเป็น
การแก้ที่ปลายเหตุ ไม่สามารถแก้ปัญหาได้จริง

(๔) ต้องมีปราชญ์ราชบัณฑิตไว้เป็นที่ปรึกษา

เพื่อที่จะช่วยให้การแก้ปัญหาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ พระองค์จึงทรงแนะนำอีก
ว่าพระราชาจะต้องแสวงหาปัญญาและคุณธรรมโดยปรึกษาสอบถามปัญหา กับสมณพราหมณ์ ท่าน
ที่ปรึกษาผู้เป็นนักปราชญ์ ทรงวิชาการ ทรงคุณธรรม ผู้ประพฤติดีประพฤติชอบอย่างสม่ำเสมอ
เพื่อซักซ้อมตรวจสอบตนให้เจริญก้าวหน้าในทางที่ถูกที่ควรและเพื่อประโยชน์สุขของอาณา
ประชาราษฎร์^{๑๖}

๒.๔ การแนะนำเกี่ยวกับหลักธรรมสำหรับผู้ปกครอง

จากการที่มีการปกครอง ๒ ระบอบ พระพุทธเจ้าจึงทรงแนะนำหลักธรรมสำหรับ
ใช้ปกครองที่เหมาะสมกับการปกครองแต่ละระบอบ ได้แก่ (๑) หลักธรรมสำหรับผู้ปกครองที่ปกครอง

^{๑๔} ฎีกาพันตสูตร. ไตร. ๙/๒๐๖

^{๑๕} ไตร. ๑๕/๑๑๐

^{๑๖} พระเทพเวที. (ประยุทธ์ ปยุตโต). *คู่มือดำเนินชีวิต*. หน้า ๒๑ - ๒๒.

ด้วยระบอบราชาธิปไตย และ (๒) หลักธรรมสำหรับผู้ปกครองที่ปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรม ซึ่งจะกล่าวแต่ละรูปแบบ ดังนี้

(๑) หลักธรรมสำหรับผู้ปกครองที่ปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตย

ในระบอบนี้ พระราชาทรงมีอำนาจสิทธิ์ขาดที่จะดำเนินกิจการใด ๆ ได้ตามที่ทรงประสงค์ ถ้าพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม จะก่อให้เกิดความเดือดร้อนเสียหายแก่ผู้อยู่ใต้ปกครอง ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงแนะนำว่าพระราชาจะต้องตั้งมั่นอยู่ในธรรมหลายหมวด แต่หลักธรรมสำคัญที่ทรงแนะนำไว้ใน มหาหังสชาดก มี ๑๐ ประการ ดังนี้

๑. ทานัง : การพระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ ทรงเสียดสละพระกำลังในการปกครองแผ่นดิน การพระราชทานพระราชดำริอันก่อให้เกิดสติปัญญาและพัฒนาชาติ การพระราชทานเสรีภาพอันเป็นหัวใจแห่งมนุษย์

๒. สีสัง : การประพฤติพระราชจริยานวัตร พระกาย พระวาจา ให้ปราศจากโทษ ทั้งในการปกครอง อันได้แก่ กฎหมายและนิติราชประเพณี และในทางศาสนา อันได้แก่ เบญจศีล

๓. ปริจาคัง : การสละสิ่งไม่เป็นประโยชน์หรือมีประโยชน์น้อยเพื่อสิ่งที่ดีกว่า คือ เมื่อถึงคราว ก็สละได้ แม้พระราชทรัพย์ ตลอดจนพระโลหิต หรือแม้แต่พระชนม์ชีพ เพื่อรักษาธรรมและพระราชอาณาจักรของพระองค์

๔. อาชชะวัง : ความซื่อตรง ดำรงอยู่ในความซื่อสัตย์สุจริต ซื่อตรงต่อพระราชสัมพันธมิตรและอาณาประชาราษฎร์

๕. มัททะวัง : ความเป็นผู้มีอิทธาศัยอ่อนโยน เคารพในเหตุผล มีสัมมาคารวะต่อผู้อาวุโส และอ่อนโยนต่อบุคคลที่เสมอกัน

๖. ตะปังัง : การตั้งพระราชอุตสาหะปฏิบัติพระราชกรณียกิจให้เป็นไปด้วยดี โดยปราศจากความเกียจคร้าน

๗. อักโกระ : ไม่แสดงความโกรธให้เห็น ไม่มุ่งร้ายผู้อื่น แม้จะลงโทษผู้ใดก็ทำอย่างมีเหตุผล มีพระเมตตา ไม่ก่อเวร ไม่ทรงพระพิโรธโดยเหตุที่ไม่ควร และแม้จะทรงพระพิโรธ ก็ทรงข่มพระทัยให้สงบได้

๘. อะวีหิสัญจะ : การมีพระราชอิทธาศัยกอบปรีย์ด้วยพระมหากรุณา ไม่ก่อทุกข์หรือเบียดเบียนผู้อื่น ทรงปกครองประชาชนดังบิดาปกครองบุตร

๙. ชันติญจะ : ทรงมีพระราชจริยานวัตรอันงดงาม อดทนต่อสิ่งทั้งปวง รักษาพระราชหฤทัย และพระอาการ พระกาย พระวาจา ให้เรียบร้อย

๑๐. **อะวิโรชนะนัง** : ทรงตั้งอยู่ในขัตติยราชประเพณี ไม่ประพฤติดิจจากพระราชจริยานุวัตร นิติศาสตร์ ราชศาสตร์ ไม่ประพฤติกเล็ดเคลื่อนจากความยุติธรรม ทรงอุปถัมภ์ยกย่องคนที่มีความชอบ ทรงบำราบคนที่มีความผิดโดยปราศจากการครอบงำของอคติ ๔ ประการ^{๑๑}

นอกจากนี้ ใน **จกักรัตติสูตร** ยังทรงแนะนำอีกว่าผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นพระจักรพรรดิ จะต้องถึงพร้อมด้วย **จักรวรรดิวัตร ๑๒** คือ ๑) คຸ້ມครองและอนุเคราะห์ผู้คนในราชสำนักและพยุหเสนาให้อยู่เย็นเป็นสุข ๒) คຸ້ມครองและอนุเคราะห์กษัตริย์ภายใต้เมืองขึ้นหรือผู้ครองนครภายใต้พระบรมราชานุญาต ๓) คຸ້ມครองและอนุเคราะห์บรรดาพระราชวงศานุวงศ์ ๔) คຸ້ມครองและอนุเคราะห์เกื้อกูลพราหมณ์และกฤตดิชนทั้งหลาย ๕) คຸ້ມครองและอนุเคราะห์ชาวนิคมและชาวชนบทตลอดจนราษฎรที่เป็นชนพื้นเมือง ๖) คຸ້ມครองและอนุเคราะห์สมณพราหมณ์และผู้ทรงศีล ๗) คຸ້ມครองและอนุเคราะห์ฝูงเนื้อ นก และสัตว์มิให้สูญพันธุ์ ๘) ห้ามชนทั้งหลายมิให้ประพฤติดิฉิธรรม และพยายามชักนำให้ตั้งอยู่ในกุศลจิต ๙) ควรเลี้ยงดูเจือจานทรัพย์ ทำนุบำรุงแก่ผู้ขัดสนไร้ทรัพย์เพื่อป้องกันมิให้พวกเขาประพฤติดิฉิชอบต่อส่วนรวม ๑๐) ควรเข้าใกล้สมณพราหมณ์ เพื่อศึกษาบุญบาป กุศล อกุศลให้แจ้งชัด ๑๑) ควรหักห้ามจิตมิให้ไปในที่ซึ่งไม่ควรเสด็จ ๑๒) ควรระงับความโลภมิให้ปรารถนาในลาภอันมิควรได้^{๑๒}

อย่างไรก็ตาม แม้จะเป็นหลักธรรมที่เหมาะสมสำหรับพระราชหรือพระจักรพรรดิ ซึ่งปกครองในระบอบราชาธิปไตย แต่ก็สามารถนำไปใช้กับผู้ปกครองในระบอบอื่นได้เช่นกัน อีกทั้งสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในหมู่ที่ได้ชื่อว่าเป็น “ผู้นำ” ขององค์กรได้อีกด้วย

(๒) หลักธรรมสำหรับผู้ปกครองที่ปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรม

เนื่องจากระบอบนี้ปกครองด้วยคณะบุคคล ฉะนั้น เพื่อที่จะช่วยให้การปกครองดำเนินไปด้วยดี พระองค์ทรงแนะนำให้ถือเอา **“วัชชีอปริหานยธรรม”** (ธรรมแห่งความสามัคคีพร้อมเพรียงในหมู่คณะ) ไว้เป็นแนวทาง ดังที่กล่าวใน **มหาปรินิพพานสูตร** ดังนี้

๑. **ต้องหมั่นประชุมกันเนืองนิตย์** : เพื่อรับฟังความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของกันและกัน เพื่อเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้อื่นได้มีส่วนร่วม ซึ่งเป็นแนวทางให้เกิดความสามัคคีแก่หมู่คณะ

^{๑๑} ดู **มหาหังสชาดก**. ไตร. ๒๘/๒๔๐. และดู <http://web.ku.ac.th/king72/2542-11/page20.htm> (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๒๘ มกราคม ๒๕๕๑)

^{๑๒} ดู **จกักรัตติวัตติ ๑๒**. ใน **พระธรรมปิฎก**. (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. หน้า ๓๙ - ๔๑ ประกอบ. และดู <http://web.ku.ac.th/king72/2542-11/page21.htm> (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๒๘ มกราคม ๒๕๕๑)

๒. เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิก และพร้อมเพรียงกันช่วยทำกิจการที่ควรทำ : จะต้องอยู่ในที่ประชุมจนกว่าจะปิดประชุม หากมีกิจการหรือข้อถกเถียงโต้แย้ง หรือมีมติอย่างไร จะได้ช่วยกันคิดแก้ไข ช่วยกันหาแนวทางปฏิบัติให้เป็นที่ถูกใจและเข้าใจของทุกฝ่าย อีกทั้งช่วยป้องกันการพุดลับหลังในทางเสียหาย โดยอ้างว่ามีได้อยู่ในที่ประชุม อันจะทำให้เกิดความแตกแยกในภายหลัง

๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่เพิกถอนสิ่งที่บัญญัติไว้แล้ว และถือปฏิบัติตามข้อที่บัญญัติไว้แล้ว : ให้ยึดถือกฎ ระเบียบ แบบแผน ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมา ไม่เพิกถอนโดยไม่จำเป็น และไม่นำธรรมเนียมประเพณีที่ไม่เหมาะสมมาใช้ การบัญญัติประเพณีแปลกใหม่ที่ไม่มีความจำเป็น อาจนำมาซึ่งความแตกแยกและเกิดความเสียหายต่อบ้านเมืองได้

๔. สักการะ เคารพ นับถือ บูชาผู้ที่เป็นใหญ่ และเชื่อถ้อยฟังคำของท่านเหล่านั้น : การให้ความเคารพนับถือผู้มีประสพการณ์ เห็นโลกมามาก รู้เรื่องความเจริญและความเสื่อมมาหลายยุคหลายสมัย ซึ่งเป็นผู้ทรงคุณวุฒิคอยแนะนำตักเตือนให้ข้อคิดในทางที่ถูกที่ควร

๕. คຸ້ມครองป้องกันกุศลสตรี กุลกุมารีทั้งหลายมิให้ถูกข่มเหงจูดคร่าขึ้นใจ : เพราะขึ้นชื่อว่าสตรีหรือกุลกุมารี ย่อมเป็นที่หวังใยของบิดามารดาหรือบุคคลผู้ใกล้ชิด หากไม่มีหลักประกันเรื่องความปลอดภัย จะทำให้เป็นที่หวังกังวลและหวาดระแวง

๖. สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจดีย์สถานของบ้านเมือง ไม่ลบหลู่พลีกรรมอันชอบธรรมอันเคยให้ เคยทำแก่เจดีย์สถานเหล่านั้น : เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นที่เคารพบูชาของผู้คน เป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจ เป็นอนุสรณ์สถานที่ระลึกถึงคุณงามความดี การเคารพบูชาสิ่งเหล่านี้จะช่วยสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่บ้านเมืองได้

๗. ให้ความอารักขา คຸ້ມครอง ปกป้องอันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย แต่ตั้งใจปรารถนาให้พระอรหันต์ที่ยังมิได้มา ขอให้มาสู่แคว้น แคว้น ส่วนที่มาแล้วขอให้อยู่เป็นสุข : เพราะท่านเหล่านี้เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ คอยทำหน้าที่อบรมสั่งสอนให้ผู้คนเป็นคนดี จึงพึงให้ความอารักขา คຸ້ມครองป้องกันศาสนสถาน พระสงฆ์ นักบวชในศาสนาต่าง ๆ เป็นต้น^{๑๙}

ตามที่กล่าวมานี้ แม้จะเป็นการแนะนำหลักธรรมที่เหมาะสมสำหรับแคว้นที่ปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรม แต่ก็สามารถนำไปใช้ในระบอบอื่นได้ อีกทั้งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในองค์กรที่ประกอบด้วยคนหมู่มาก ซึ่งพระองค์เองได้ทรงแนะนำหลักธรรมนี้แก่ภิกษุสาวกด้วย

^{๑๙} ดู มหาปรินิพพานสูตร. (๑๖) ไตร. ๑๐/๖๗ - ๖๙. และดู <http://web.ku.ac.th/king72/2542-11/page21.htm> (เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๒๘ มกราคม ๒๕๕๑) และดู คำอธิบายเพิ่มเติมใน พระธรรมกิตติวงศ์. เรื่อง "หลักการและคำสอนของศาสนากับการปกครองท้องถิ่น" ใน จริยธรรมสำหรับผู้บริหาร. หน้า

เช่นกัน เพราะทรงเห็นว่าถ้าชนหมู่ใดตั้งอยู่ในกรอบของ “อุปทานิชธรรม” แล้ว จะช่วยให้ถึงซึ่งความเจริญ ไม่ถึงซึ่งความเสื่อม

๓. การแก้ปัญหาทางการเมือง

ในข้อ ๒ เป็นการกล่าวถึงการแนะนำทางทฤษฎี ต่อไปในข้อนี้จะกล่าวถึงการแก้ปัญหาในทางปฏิบัติ จากหลักฐานที่สืบค้นได้ พบว่า พระพุทธเจ้าทรงพยายามที่จะไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองหรือความขัดแย้งทางการเมืองโดยไม่จำเป็น เพราะถือว่ามิใช่กิจของสงฆ์ ในส่วนของภิกษุสาวกก็ทรงบัญญัติมิให้เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับกิจการของฝ่ายบ้านเมืองเกินฐานะ เช่น บัญญัติว่า (๑) “ภิกษุผู้ครองทัฬหียกไปเพื่อจะรบกัน เป็นปาจิตติย” (๒) “ภิกษุพักอยู่ในกองทัพเกิน ๓ คืน เป็นปาจิตติย” (๓) “ภิกษุผู้ดูการรบ การตรวจพล การจัดทัพและทัพที่เป็นขบวนเสร็จแล้ว เป็นปาจิตติย”^{๒๐} หรือถึงแม้ภิกษุสาวกบางรูปจะเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของฝ่ายการเมือง แต่ก็มิให้เข้าไปทอดสนิทหรือถือวิสาสะเข้าออกนอกในเขตพระราชฐานตามอำเภอใจ เพราะอาจเป็นที่ครหาด้วยเหตุ ๑๐ ประการ ดังที่ทรงเตือนไว้ใน ปวสณสูตร ว่า (๑) อาจเป็นที่ระแวงว่าไปเกี่ยวพาราสิทธิพระมหาลีหรือพระสนม (๒) พระราชาทรงมีพระสนมหลายคน อาจจะมีได้ว่าวันใดร่วมอภิรมย์กับคนใด เมื่อพระสนมตั้งครรภ์ อาจตั้งข้อระแวงว่าภิกษุผู้เข้าไปใกล้ชิดเป็นผู้ทำให้ตั้งครรภ์ (๓) อาจเป็นที่ระแวงเมื่อทรัพย์สินของในพระราชวังสูญหาย (๔) อาจเป็นที่ระแวงเมื่อเรื่องราวในพระราชวังแพร่พรายออกสู่ภายนอก (๕) อาจเป็นที่ระแวงว่ามีส่วนรู้เห็น สนับสนุน ยุยงส่งเสริมให้มีการฆ่าบิดาหรือบุตรเพื่อแย่งอำนาจระหว่างพระประยูรญาติกันเอง (๖) อาจเป็นที่ระแวงว่ามีส่วนรู้เห็นในการยุยงส่งเสริมให้มีการเพิ่มยศ เพิ่มตำแหน่ง แก่ข้าราชการผู้หนึ่งผู้ใด (๗) อาจเป็นที่ระแวงว่ามีส่วนรู้เห็นในการยุยงส่งเสริมให้มีการลดยศ ลดตำแหน่ง แก่ข้าราชการผู้หนึ่งผู้ใด (๘) อาจเป็นที่ระแวงของประชาชนว่ามีส่วนรู้เห็น สนับสนุน ยุยงส่งเสริมให้พระราชาส่งทหารไปรบศึกในที่อันไม่ควร (๙) อาจเป็นที่ระแวงของประชาชนว่ามีส่วนรู้เห็น สนับสนุน ยุยงส่งเสริมให้พระราชาทรงเรียกกองทัพกลับจากในที่และกาลอันควร และ (๑๐) ในพระราชฐานเต็มไปด้วยสิ่งชั่ววนกิเลส^{๒๑}

อย่างไรก็ตาม แม้ทรงพยายามที่จะไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งทางการเมืองโดยไม่จำเป็น แต่บางสถานการณ์ก็มิอาจหลีกเลี่ยงได้ ต้องเข้าไปในฐานะผู้ป้องกัน แก้ไข หรือระงับยับยั้ง ดังจะนำเสนอหลักฐานเท่าที่สืบค้นได้ ๕ ประเด็น คือ (๑) การแก้ปัญหาคความขัดแย้งทาง

^{๒๐}ดู ปาจิตติย อเจลกวรรค สิกขาบทที่ ๘, ๙ และ ๑๐ อนึ่ง “ปาจิตติย” ถือเป็นลหุกาบัติหรือโทษสถานเบา

^{๒๑} ปวสณสูตร. ไตร. ๒๔/๔๕/๓๔ - ๓๖.

การเมืองภายในแคว้นสักกะโดยการเสด็จออกบวช (๒) การแก้ปัญหาสงครามแย่งน้ำทำนาระหว่างพระญาติฝ่ายศากยวงศ์กับพระญาติฝ่ายโกถยวงศ์ (๓) การแก้ปัญหาสงครามระหว่างแคว้นโกศลกับแคว้นสักกะอันเนื่องมาจากการแบ่งชั้นวรรณะ (๔) ความพยายามที่จะป้องกันสงครามระหว่างแคว้นมคธกับแคว้นวัชชี และ (๕) ความพยายามที่จะป้องกันสงครามที่คาดว่าจะเกิดจากการแย่งชิงพระสรีระภายหลังจากที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ซึ่งจะนำเสนอแต่ละประเด็นดังนี้

๓.๑ การแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองภายในแคว้นสักกะโดยการเสด็จออกบวช

ถ้าศึกษาจากพุทธประวัติ พบว่า ตั้งแต่สมัยพระราชกุมารสิทธัตถะทรงประสูติใหม่ ๆ โหราทำนายว่าถ้าครองราชย์ จะได้เป็นพระจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ แต่ถ้าออกบวช จะได้เป็นพระศาสดาเอกของโลก จากคำทำนายนี้จึงทำให้พระเจ้าสุทโธทนะเกรงว่าพระราชโอรสจะเสด็จออกบวช จึงพยายามหาทางป้องกันอย่างเต็มความสามารถ โดยปรนเปรอความสุขทางโลกอย่างถึงขนาด เช่น สร้างปราสาท ๓ ฤดูให้เป็นที่ประทับพร้อมกับคัดเฟ้นนางสนมมากอยปรนนิบัติรับใช้ถึง “สี่หมื่นนาง”^{๒๒} อย่างไรก็ตาม แม้จะลงทุนลงแรงถึงเพียงนี้ ก็ไม่อาจยับยั้งความตั้งพระทัยที่จะออกบวชได้ โดยพุทธประวัติเล่าถึงสาเหตุสำคัญที่ทำให้ต้องตัดสินพระทัยออกบวช ว่า เป็นเพราะอาณาภาพแห่งแรงบันดาลใจ “เทวทูตสี่” (คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และเพศสมณะ) เข้าชายสิทธัตถะจึงเสด็จหนีออกบวชในยามค่ำคืนโดยพระราชบิดาและพระราชมารดาไม่ทรงทราบ แต่ถ้าพิจารณาจากหลักฐานตามที่กล่าวไว้ใน **โพธิราชกุมารสูตร** ที่พระพุทธองค์ทรงเล่าเกี่ยวกับเรื่องราวของพระองค์เอง ไม่พบข้อความตอนใดเลยที่บอกว่าเสด็จหนีออกบวช หากแต่ออกบวชในขณะที่พระราชบิดามารดา (ในที่นี้คงหมายถึงพระมารดาเลี้ยง) มีน้ำพระเนตรไหลนองหน้า ดังที่ทรงเล่าว่า “...เมื่ออาตมภาพยังเป็นหนุ่ม มีผมดำสนิท ประคบด้วยวิยกำลังเจริญ เป็นปฐมวัย เมื่อมารดาบิดาไม่ปรารถนา (จะให้บวช) ร้องไห้หน้าตานองหน้าอยู่ ใต้ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาเยะ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต...”^{๒๓}

^{๒๒}ดู พุทธทาสภิกขุ. **พุทธประวัติจากพระโอษฐ์**. หน้า ๑๕.

(หมายเหตุผู้วิจัย : คำว่า “สี่หมื่นนาง” ในที่นี้ ไม่แน่ใจว่าเป็นตัวเลขจริงหรือตัวเลขในเชิงสัญลักษณ์ เช่น ถ้าคนสมัยนั้นกล่าวว่า “ท่านผู้นี้มีบริวารแปดหมื่นสี่พันคน” มิได้หมายความว่า มีบริวาร ๘๔,๐๐๐ คนจริง ๆ หากแต่มีความหมายในเชิงสัญลักษณ์ว่าเป็นผู้มีบริวารมาก อะไรก็ตามที่มีจำนวนมากจะกล่าวในเชิงสัญลักษณ์ว่า “แปดหมื่นสี่พัน” และคำว่า “แปดหมื่นสี่พัน” มาจากการที่พระพุทธองค์ทรงประดิษฐ์หลักธรรมคำสอน ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์)

^{๒๓} **โพธิราชกุมารสูตร**. ไตร. ๑๓/๔๘๙.

**จึงก่อให้เกิดคำถามว่าพระองค์ออกบวชด้วยเหตุผลใด ? และทำไมพระราชบิดามารดาจึงไม่
อาจทัดทานได้ ?**

การที่จะตอบคำถามนี้ จะต้องนำข้อมูลจากหลายด้านมาต่อเป็นภาพ “จิ๊กซอว์” โดยเริ่มจาก (๑) ค่านิยมในการแสวงหาอุดมการณ์ชีวิตของชนชั้นสูงในสมัยนั้น (๒) คำทำนายเรื่องการออกบวช (๓) ระบอบการเมืองการปกครองของแคว้นสักกะ และ (๔) ความขัดแย้งระหว่างฝ่ายศากยะ (พระญาติฝ่ายบิดา) กับฝ่ายโกถิยะ (พระญาติฝ่ายมารดา) ซึ่งพอจะวิเคราะห์ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่าง “จิ๊กซอว์” เหล่านี้ได้ กล่าวคือ โดยวิถีชีวิตของชนชั้นสูงสมัยนั้น โดยเฉพาะผู้ดีมีตระกูล เชื้อเจ้า เชื้อกษัตริย์ เมื่อเจริญวัยจะได้รับการฝึกปรือเพื่อเตรียมพร้อมที่จะเป็นนักปกครอง บรรดาชายหนุ่มจึงเดินทางไปศึกษายังสำนักที่มีชื่อเสียง แต่เมื่อศึกษาจบแล้ว มิใช่ว่าจะได้กลับมาเป็นนักปกครองเสมอไป ทั้งนี้เพราะตำแหน่งนี้มีจำกัด ถ้าแคว้นนั้นปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตย ก็ไม่เป็นเรื่องยุ่งยาก เพราะพระราชบิดาสามารถสืบทอดตำแหน่งสู่รัชทายาทได้ตามพระราชอัธยาศัย แต่ถ้าแคว้นนั้นปกครองด้วยระบอบรัฐสภาเช่นแคว้นสักกะ จะเป็นเรื่องที่ยากยุ่งยาก เพราะการได้มาซึ่งตำแหน่งนี้ จะต้องได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎรก่อน

อย่างไรก็ตาม หนทางที่จะบรรลุอุดมการณ์ชีวิตมิได้มีทางเดียว ถ้าไม่อาจบรรลุโดยวิธีแห่งฆราวาส ก็อาจโดยวิธีแห่งบรรพชิต จึงไม่เป็นการแปลกที่บริเวณเทือกเขาหิมาลัยจึงเต็มไปด้วยผู้ดีมีตระกูล พวกกันออกบวชเป็นฤๅษีไซไฟร และบำเพ็ญพรตกันอย่างขมุกขมัว (โปรดย้อนกลับไปดู บทที่ ๒ ข้อ ๒.๒) เมื่อผู้ใดประสบความสำเร็จและมีชื่อเสียงโด่งดัง ก็พากันตั้งสำนักและรับศิษย์เข้าเป็นสาวกจำนวนร้อยจำนวนพัน ยิ่งถ้าผู้ใดมีคนเคารพนับถือมาก ก็จะเป็นที่มาของเกียรติยศชื่อเสียงและลาภสักการะ อีกทั้งถ้าผู้ใดประสบความสำเร็จถึงขั้นได้รับการยกย่องว่าเป็นพระอรหันต์ (เช่นพระพุทธเจ้า) ก็จะกลายเป็นที่เคารพของบรรดาผู้คนและราชาแห่งแคว้นทั้งปวงแล้วจะมีชื่อเสียงยิ่งกว่าราชาผู้ครองแคว้นเสียด้วยซ้ำ เพราะฉะนั้น การออกบวชจึงเป็นวิถีแห่งความสำเร็จอีกทางหนึ่ง

ถ้าจะพิจารณาในส่วนของเจ้าชายสิทธัตถะ นับตั้งแต่ประสูติได้เพียง ๕ วัน พระราชบิดาได้ระดมพราหมณ์ผู้เชี่ยวชาญเข้ามาในพระราชวังมากถึง ๑๐๘ คน แล้วให้คัดเลือกกันเองเหลือเพียง ๘ คน เพื่อทำนายดวงชะตาของพระกุมารน้อย ในคราวนั้นพราหมณ์ ๗ คน ทำนายโดยแยกออกเป็น ๒ นัย คือ นัยหนึ่งว่าถ้าครองเพศฆราวาสจะได้เป็นพระจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ แต่อีกนัยว่าถ้าออกบวช จะได้เป็นศาสดาเอกของโลก ส่วนพราหมณ์โกณฑัญญะผู้มีอายุน้อยที่สุด ทำนายโดยชี้ชัดเพียงนัยเดียวว่าพระโอรสน้อยจะต้องเสด็จออกบวชอย่างแน่นอน ครั้นระยะต่อมา เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเจริญวัย ทรงได้รับการฝึกฝนศิลปวิทยาแขนงต่าง ๆ อย่างรอบด้าน ทั้งนี้เพื่อเตรียมพระองค์ให้พร้อมที่จะได้รับการคัดเลือกให้เป็นผู้ครองแคว้นเช่นเดียวกับชายหนุ่มที่เป็นชนชั้นสูงสมัยนั้น

ถ้าจะพิจารณาระบบการปกครองในแคว้นสักกะ แม้จะมีพระเจ้าสุทโธทนะจะเป็นราชาแห่งแคว้น แต่ก็มิได้มีอำนาจสืบทอดตำแหน่งสู่รัชทายาท เพราะโดยประเพณีของแคว้นนี้ ผู้ที่จะก้าวสู่ตำแหน่งได้ จะต้องผ่านความเห็นชอบจากสังฆาการก่อน ซึ่งก็ไม่แน่ว่าเจ้าชายสิทธัตถะจะได้รับความเห็นชอบจากสังฆาการหรือไม่ ประกอบกับในแคว้นของพระองค์ยังมีปัญหาความขัดแย้งระหว่างพระญาติฝ่ายบิดากับพระญาติฝ่ายมารดา อันมีสาเหตุมาจากการแย่งน้ำทำนา (แม่น้ำโรหิณี) (จะกล่าวรายละเอียดในข้อ ๓.๒) กล่าวกันว่าในคราวนั้นมีความขัดแย้งรุนแรงถึงขั้นนำข้าวตอกเถียงกันในสังฆาการว่าจะทำสงครามระหว่างกันหรือไม่ ท้ายที่สุดที่ประชุมเห็นว่าไม่มีทางเลือกอื่น แต่เจ้าชายสิทธัตถะไม่ทรงเห็นด้วยกับมตินี้ แต่ถึงแม้จะแพ้คดี แต่ก็ยังทรงคือแพ่งแบบกระต่ายขาเดียว ซึ่งถือว่าการขัดธรรมเนียมชาวศากยะอย่างรุนแรง มีความผิดถึงขั้นถูกขับออกนอกสภา และนำมาสู่การขอให้เสด็จออกจากเมืองโดยให้ถือเพศนักษบวช ดังที่ ศาสตราจารย์ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้นำเสนอหลักฐานโดยอ้างอิงข้อมูลจากนักการศาสนาผู้มีชื่อเสียง ๒ ท่าน คือ หนังสือชื่อ “B.R. Ambedkar. **The Buddha and His Dhamma.** Bombay : Siddharth College Publication 1. 1957. และหนังสือที่เขียนโดย เสฐียร พันธงชัย. **พุทธประวัติมหานาน (พุทธประวัติฉบับค้นพบใหม่)** กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, ๒๕๒๕” โดยอ้างว่าหนังสือทั้ง ๒ เล่มสรุปตรงกันว่า เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบวชด้วยเหตุผลทางการเมือง^{๒๔} ดังที่ ศาสตราจารย์เสฐียรพงษ์ ๗ กล่าวสรุปว่า

เสียงส่วนมากในที่ประชุมเสนอว่า สมควรจะใช้มาตรการขั้นสุดท้าย คือ ยกทัพไปรบกับโกลิยะแห่งเทวทหะให้รู้แล้วรู้รอดกันเสียที แต่เจ้าชายสิทธัตถะ (อาจมีสมาชิกอื่นด้วย) ไม่เห็นด้วยกับที่พี่น้องกันเองจะล้างผลาญกัน เมื่อโหวตเสียง ปรากฏว่าแพ้มติที่ประชุม เจ้าชายท่านไม่ยอมเลิกละ ยืนขึ้นคัดค้านกระต่ายขาเดียวอยู่นั้นแล้ว นับว่าปฏิบัติผิดระเบียบข้อบังคับอย่างร้ายแรง จึงถูกขับออกไปในที่สุด^{๒๕}

อย่างไรก็ตาม การที่จะให้เจ้าชายสิทธัตถะออกจากเมืองมิใช่เรื่องง่าย เพราะแคว้นสักกะเป็นเมืองขึ้นของแคว้นโกศล ถ้าพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทราบและยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้อง อาจก่อให้เกิดปัญหาได้ ฉะนั้น เพื่อที่จะให้ปลอดภัยไว้ก่อน พวกเขาจึงขอร้องให้เจ้าชายสิทธัตถะถือเพศบรรพชิต และขอคำมั่นสัญญาว่าจะไม่แพร่งพรายเรื่องนี้ให้พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงทราบ และเพื่อที่จะให้มีความมั่นใจยิ่งขึ้น จึงขอมิให้พระสิทธัตถะเสด็จผ่านทางแคว้นโกศล หากแต่ให้มุ่งหน้าไปทางทิศตะวันออก ผ่านไปทางแคว้นมัลละ (ซึ่งเป็นเครือญาติกับแคว้นสักกะ – ดู แผนที่

^{๒๔} ดู เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **พุทธศาสนา : ทศนะและวิจารณ์.** หน้า ๑๔.

^{๒๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **พุทธศาสนา : ทศนะและวิจารณ์.** หน้า ๑๐.

หน้า ๔๔ ประกอบ) แล้วข้ามแม่น้ำอนาไปยังแคว้นมคธ ซึ่งผู้ครองแคว้นในขณะนั้นทรงพระนามว่าพระเจ้าพิมพิสาร ผู้ซึ่งเป็นพระสหายโดยที่ไม่เคยเห็นหน้ากับเจ้าชายสิทธัตถะมาก่อน (อภิกษุสหาย) เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทรงทราบเรื่องนี้ รู้สึกเห็นพระทัยพระสิทธัตถะมาก จึงปรารถนาที่จะแบ่งแคว้นมคธออกเป็น ๒ ส่วน แล้วแบ่งกันปกครองคนละครึ่ง แต่พระสิทธัตถะไม่ทรงประสงค์เช่นนั้น หากแต่มุ่งที่จะแสวงหาความดับทุกข์ พระเจ้าพิมพิสารจึงร้องขอว่าถ้าสำเร็จเป็นพระอรหันต์เมื่อใด ก็ให้เสด็จมาโปรดพระองค์เป็นลำดับแรก ซึ่งพระสิทธัตถะก็ทรงรับปาก ฉะนั้น หลังจากตรัสรู้ จึงเสด็จมายึดเป็น “ยุทธภูมิ” ประกาศพุทธศาสนาตามที่ทรงรับปาก ประกอบกับแคว้นมคธเต็มไปด้วยบรรดาเจ้าลัทธิคณาจารย์ ถ้าสามารถลงหลักปักฐานที่แคว้นนี้ได้สำเร็จ ก็จะช่วยให้พุทธศาสนามั่นคงยิ่งขึ้น นอกจากนี้พระเจ้าพิมพิสารยังทรงให้การอุปถัมภ์ค้ำจุนพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ทำให้เผยแผ่ออกไปอย่างกว้างขวาง และยังทำให้บรรดาแคว้นเล็กแคว้นน้อยที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของแคว้นมคธ พลอยหันมานับถือพุทธศาสนาตามไปด้วย จึงช่วยให้พุทธศาสนาเผยแผ่ออกไปกว้างขวางยิ่งขึ้น

ตามที่กล่าวมาจะเห็นว่า ถ้าพิจารณาจากหลักฐานที่ **ศาสตราจารย์เสฐียรพงศ์ วรรณปก** นำมากล่าวอ้าง ประกอบเข้ากับพระวจนะใน **โพธิราชกุมารสูตร** ที่กล่าวข้างต้น ได้แสดงให้เห็นว่า เจ้าชายสิทธัตถะมิได้หนีออกบวช หากแต่ออกบวชต่อหน้าพระราชบิดาและมารดา ทั้งนี้ เพื่อที่จะช่วยแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองในแคว้นสักกะ ซึ่งการแก้ปัญหาในลักษณะนี้จะมีมาในทุกยุคทุกสมัย ยิ่งในชมพูทวีปสมัยนั้นด้วยแล้ว ถ้าผู้ใดละเพศฆราวาสออกเป็นบรรพชิต ย่อมถือว่าไม่เป็นพิษเป็นภัยแก่ผู้ใด จึงไม่มีใครตามไปปราวีอีก แม้บางคนได้ทำผิดทำชั่วไว้มาก (เช่นองคคุลิมาล) แต่ครั้นเมื่อออกบวช ก็จะได้รับกาไรให้อภัย

แต่ถ้าจะวิเคราะห์ว่าเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบวชตามแรงบันดาลใจเรื่อง “เทวทูตสี่” นั้น ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นการวิเคราะห์ที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลความเชื่อแบบพราหมณ์ ที่พยายามจะยกให้เทพเบื้องบนเป็นใหญ่ คอยกำหนดทุกสิ่งตามที่ทรงประสงค์ อีกทั้งเป็นการวิเคราะห์ที่ค่อนข้างจะไม่สมเหตุสมผล เพราะหากที่จะทำให้เชื่อได้ว่าคนฉลาดอย่างเจ้าชายสิทธัตถะ จะทรงคิดและเข้าใจเรื่องเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยพระองค์เองมิได้ จะต้องรอให้เทพบันดาลก่อน จึงจะตัดสินใจพระทัยเช่นนั้น

๓.๒ การแก้ปัญหาสงครามแย่งน้ำทำนาระหว่างพระญาติฝ่ายศากยวงศ์ กับพระญาติฝ่ายโกถิยวงศ์

หลังจากเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบวชแล้ว ปัญหาเรื่องการแย่งน้ำยังมีได้จบสิ้น แต่ก่อนที่จะกล่าวเรื่องนี้ จะปูพื้นให้เห็นประวัติความเป็นมาของ “ศากยวงศ์” และ “โกถิยวงศ์”^{๒๖} ก่อน จากหลักฐานเท่าที่สืบค้นได้ พบว่า ต้นเค้าของ ๒ ราชวงศ์นี้ มาจากรากเหง้าเดียวกัน คือ เริ่มตั้งแต่สมัย พระเจ้าโอกกากราช ซึ่งครองราชย์อยู่ ณ เมืองหนึ่งซึ่งไม่ปรากฏนาม กล่าวกันว่า เมืองนี้ตั้งอยู่ ณ เชนเขาหิมาลัย โดย พระเจ้าโอกกากราช ทรงมีพระมเหสี ๕ พระองค์ และองค์แรกทรงพระนามว่า พระนางหรรษา พระนางผู้นี้ทรงให้กำเนิดพระโอรสธิดารวม ๘ พระองค์ เป็นชายสี่ เป็นหญิงห้า แต่ต่อมา พระเจ้าโอกกากราช ทรงมีพระโอรสกับพระมเหสีองค์สุดท้าย นัยว่าทรงหลงใหลพระมเหสีองค์นี้มาก ถึงกับเอ่ยปากว่าถ้าทูลขออะไร จะให้ทั้งสิ้น พระนางจึงทูลขอราชสมบัติให้พระโอรส ทั้ง ๆ ที่ พระเจ้าโอกกากราช ไม่ประสงค์จะให้ แต่เมื่อทรงรับปากแล้ว ก็ยากที่จะคืนคำ พระองค์จึงทรงเรียกพระโอรสและพระธิดามาเล่าให้ฟัง และขอให้พวกเขาออกไปสร้างเมืองแห่งใหม่ พระโอรสธิดาจึงพากันไปสร้างเมืองทางตอนเหนือ ซึ่งตั้งอยู่ในดงสักกะ จึงตั้งชื่อเรียกแคว้นนี้ว่า “สักกชนบท” และตั้งชื่อเมืองหลวงว่า “กบิลพัสดุ์” ตามชื่อของฤๅษีกบิลดาบส ต่อมาพระโอรสพระธิดา ๘ องค์ทรงจับคู่อภิเษกสมรสกัน ๔ คู่ และตั้งชื่อเรียกราชวงศ์นี้ว่า “ศากยวงศ์” ส่วนพระเชษฐภคินี (พี่สาวคนโต) ไม่อาจจับคู่กับใครได้ จึงได้รับการยกฐานะให้เป็นพระมารดาของน้องทั้งแปด ครั้นอยู่ต่อมาวันหนึ่งเมื่อพระนางเข้าป่า ได้พบเจ้าชายจากต่างแคว้นซึ่งป่วยเป็นโรคเรื้อน และเข้ามาหา “ผลกระเบา” เป็นยารักษาโรค พระนางเกือบจะถูกเสือกัด แต่เจ้าชายช่วยไว้ได้ ต่อมาทั้งคู่อภิเษกสมรสกัน แล้วข้ามไปตั้งเมืองอยู่อีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำซึ่งอยู่ตรงข้ามแคว้นสักกะ และกลายเป็นต้นเค้าของ “โกถิยวงศ์” และมีเมืองหลวงชื่อ “กรุงเทวทหะ” จึงถือว่าราชวงศ์ทั้งสองนี้เป็นราชวงศ์พี่ราชวงศ์น้องที่มาจากสายเลือดเดียวกัน

โดยธรรมเนียมของสองราชวงศ์นี้ มีความหยิ่งทะนงในสายเลือด ไม่ยอมแต่งงานกับคนต่างโคตร หากแต่จะจับคู่กันเองในหมู่ญาติพี่น้อง ถ้าหญิงใดมีสามีต่างบ้านต่างเมือง เมื่อถึงกาลใกล้คลอด จะต้องกลับมาคลอดที่ตระกูลของบรรพบุรุษ (เช่นกรณีของพระนางสิริมหามายา) อีกทั้ง เมื่อถึงเวลาตาย (ถ้าเป็นไปได้) จะต้องกลับมาตายที่ตระกูลบรรพบุรุษเช่นกัน อาจเป็นเพราะเหตุนี้ จึงทำให้พระพุทธเจ้า ซึ่งอยู่ในวัยชราและกำลังประชวรด้วยโรค “ปิกขันธิกาพาธ” (โรคบิดอย่างรุนแรง) ต้องทรงทรมานพระวรกายเพื่อกลับมาดับขันธปรินิพพานที่แคว้นมัลละ ซึ่งเป็นแคว้นในเครือญาติของพระองค์ (จะวิเคราะห์เรื่องนี้ใน ข้อ ๓.๕) และด้วยเหตุแห่งความหยิ่งในศักดิ์ศรี คน

^{๒๖} ดู กรมการศาสนา. พุทธกิจ ๔๕ พรรษา ตอนที่ ๓. หน้า ๑ - ๑๓.

ในราชวงศ์นี้จึงไม่ยอมเดินทางไปศึกษาที่สำนักคักสิลาเหมือนตระกูลอื่น หากแต่มีสำนักของตนเอง โดยกำหนดให้ศึกษา ศิลปวิทยา ๑๘ ประการ^{๒๗} และเพื่อที่จะสืบสานประเพณีข้างต้น คนในสองราชวงศ์นี้จึงจับคู่แต่งงานกันเองเรื่อยมาจนกระทั่งมาถึงสมัยพระเจ้าสุทโธทนะ (ศากยวงศ์) ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางสิริมหามายา (โกถियวงศ์) และกระทั่งตกมาถึงสมัยเจ้าชายสิทธัตถะ (ศากยวงศ์) ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางยโสธรา (โกถियวงศ์)

อย่างไรก็ตาม ระหว่าง ๒ ราชวงศ์นี้ มีเรื่องระหองระแหงกันมาตลอดอันเนื่องมาจากแย่งน้ำทำนา^{๒๘} (แม่น้ำโรหิณี) เพราะต่างฝ่ายต่างพยายามป้องกันและทนน้ำให้พอกับความต้องการของฝ่ายตน จึงต้องกระทบอีกฝ่ายโดยมิอาจหลีกเลี่ยงได้ เมื่อกระทบกระทั่งหนักเข้า นอกจากจะค่ากันเองก็ยั้งกันโคตรมาค่ากันอีกด้วย ชาวบ้านฝ่ายโกถियวงศ์ค่าฝ่ายศากยวงศ์ว่า “เป็นเหมือนสุนัข สมคู่กันเอง”^{๒๙} (หมายถึงพี่น้อง ๘ คน อภิเษกสมรสกันเอง) ส่วนฝ่ายศากยวงศ์ก็ก่นโคตรฝ่ายโกถियวงศ์ว่าเป็น “พวกขี้เรื้อนต้นกระเบา”^{๓๐} หมายถึงกษัตริย์ต้นราชวงศ์นี้เป็นโรคเรื้อนและรักษาหายด้วยผลกระเบา เมื่อกระทบกระเทียบกันหนักเข้า เรื่องก็บานปลายถึงขั้นจะก่อสงครามระหว่างกัน ในขณะที่กำลังจะห้าหน้ากันอยู่นั้น พระพุทธเจ้าเสด็จมาหว่าเสก โดยดำรากล่าวในเชิงปาฏิหาริย์ว่า พระองค์ทรงประทับอยู่ในอากาศกลางแม่น้ำโรหิณี ระหว่างพระญาติทั้ง ๒ ฝ่าย แล้วทรงเตือนสติโดยให้ข้อคิดว่า

“มหาบพิตรทั้งหลาย พวกท่านกำลังทำอะไรกัน”

“สู้รบกันพระพุทธเจ้าข้า”

“สู้รบกันเรื่องอะไร”

“เพื่อเอาน้ำไปทำนาพระเจ้าข้า”

“แค่เอาน้ำไปทำนา แบ่งกันคนละครึ่งไม่ได้หรือ ทำไมถึงรบราฆ่าฟันกัน”

“ไม่มีฝ่ายไหนยอมพระเจ้าข้า ต่างฝ่ายต่างจะเอามากกว่า”

^{๒๗} คำว่า “ศิลปวิทยา ๑๘ ประการ” อาจมีคำอธิบายหลายแบบ แต่ที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) อธิบายไว้ในหนังสือ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. หน้า ๒๙๑ - ๒๙๒. มีดังนี้ (๑) สุตติ ความรู้ทั่วไป (๒) สัมมติ ความรู้กฎธรรมเนียม (๓) สังขยา คำนวณ (๔) โยคยันตร์ การช่างการยन्दร์ (๕) นิติ นิติศาสตร์ (๖) วิเสสิกขา ความรู้การอันให้เกิดมงคล (๗) คันถัพพา วิชาธรรมา (๘) คณิกา วิชาบริหารร่างกาย (๑๐) ปุราณา โบราณคดี (๑๑) ตักสิลา วิชาแพทย์ (๑๒) อิติหาสา ตำนานหรือประวัติศาสตร์ (๑๓) โชติ ดาราศาสตร์ (๑๔) มายา ตำราพิชัยสงคราม (๑๕) ฉันทสา การประพันธ์ (๑๖) เกตุ วิชาพูด (๑๗) มันทา วิชาดนตรี และ (๑๘) สัททา วิชาไวทยากรณ์

^{๒๘} ปิ่น มุฑุกันต์. บทบาทพระบรมครู. หน้า ๓๕๗ - ๓๖๒.

^{๒๙} ปิ่น มุฑุกันต์. บทบาทพระบรมครู. หน้า ๓๕๗.

^{๓๐} ปิ่น มุฑุกันต์. บทบาทพระบรมครู. หน้า ๓๕๗.

พระพุทธเจ้าทรงให้สติว่า

“มหาบพิตรทั้งหลาย พวกท่านคิดดูซิ เลือดซึ่งไหลนองเพราะการสู้รบกันครั้งนี้ กับน้ำในแม่น้ำอย่างไหนมีค่ามากกว่ากัน ถ้าจะสูญเสีย อะไรจะสูญเสียมากกว่ากัน”

“เลือดมีค่ามากกว่า และจะสูญเสียมากกว่า พระเจ้าข้า”

“แล้วทำไมพวกท่านจึงยอมเสียเลือดเสียเนื้อเพราะเรื่องเล็กน้อยเพียงเท่านี้ จงหยุดเสียเถอะ”^{๓๑}

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงให้ข้อคิดเช่นนี้ ทั้งสองฝ่ายก็ได้สติและยกทัพกลับ สึกสายเลือดจึงสงบลงด้วยพระบารมีของพระองค์โดยแท้ จากบทบาทลีลาในการแก้ปัญหาที่พอจะแสดงให้เห็นกลยุทธ์ของพระองค์ ดังนี้

(๑) **สถานที่ประทับเพื่อแก้ปัญหา** ในตำรากล่าวว่าพระองค์ทรงประทับอยู่กลางอากาศเหนือแม่น้ำโรหิณี โดยอยู่ในตำแหน่งกึ่งกลางระหว่างพระญาติทั้งสองฝ่าย ซึ่งในที่นี้อาจจะพยายามสื่อความหมายเชิงบุคลาธิษฐาน แต่ถ้าจะอธิบายเชิงธรรมาธิษฐาน อาจหมายความว่าทรงวางพระองค์เป็นกลางอย่างเคร่งครัด

(๒) **การแสดงออกซึ่งพระเจตนา** พระองค์ทรงแสดงให้เห็นว่าที่ทรงเข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ มิได้มีเจตนาอื่นใดแอบแฝง นอกจากพระเมตตาและปรารธนาดีล้วน ๆ ไม่ต้องการที่จะให้ญาติพี่น้องต้องรบราฆ่าฟันกันเอง

(๓) **หลักในการเจรจา** พระองค์มิได้ใช้ธรรมะชั้นสูงอะไร เพียงแต่ใช้หลักจิตวิทยาและตรรกะง่าย ๆ โดยเปรียบเทียบให้เห็นว่าระหว่าง “เลือด” กับ “น้ำ” อะไรสำคัญกว่ากัน ซึ่งตรรกะแบบนี้คงจะผ่านการอภิปรายกันอย่างกว้างขวางมาแล้วในสันฐาคาร เพียงแต่พระองค์หยิบมาต่อย้ำเพื่อเตือนสติ แต่ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงเปี่ยมไปด้วยพระบารมี จึงทำให้ทั้งสองฝ่ายเกรงพระทัยและยอมทำตาม จึงทำให้การแก้ปัญหาสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

อย่างไรก็ตาม ปัญหาแย่งน้ำมิได้จบสิ้นลงพร้อมสมัยพุทธกาล ยังคงยึดเยื้อต่อมาอีกอย่างน้อย ๔๐ ปี หรือมากกว่านั้น ดังเห็นได้จากเมื่อคราวพระอนันท์จะดับขันธนิพพาน (หลังพระพุทธเจ้า ๔๐ ปี) ท่านได้ดำเนินตามรอยพระพุทธองค์โดยเหาะขึ้นไปกลางอากาศ ในตำแหน่งกึ่งกลางแม่น้ำโรหิณี แล้วอธิษฐานจิตโดยแยกธาตุน้ำออกเป็น ๒ ส่วน ให้ส่วนหนึ่งตกลงในฝั่งของญาติฝ่ายสาकยะ และอีกส่วนหนึ่งตกลงในฝั่งของญาติฝ่ายโกถิยะ ทั้งนี้เพื่อที่จะเป็นเครื่องเตือนสติให้ญาติทั้งหลายเลิกทะเลาะกันเพราะเรื่องนี้อีกต่อไป

^{๓๑} ปิ่น มุฑกันต์. บทบาทพระบรมครู. หน้า ๓๖๑.

๓.๓ การแก้ปัญหาสงครามระหว่างแคว้นโกศลกับแคว้นสักกะ อันเนื่องมาจากการแบ่งชั้นวรรณะ

ถ้าจะพิจารณาตามตัวอักษรจะเห็นว่าที่มาของเรื่องนี้เริ่มจากพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธเจ้ายิ่งนัก ถึงขั้นชบพระเศียรลงจุมพิตและนวดพระพุทธรูป^{๓๒} และด้วยอำนาจแห่งแรงศรัทธานี้ จึงทรงปรารถนาที่จะใกล้ชิดคนแบบแน่นอนเป็นทองแผ่นเดียวกัน จึงส่งราชทูตไปทูลขอเจ้าหญิงจากพุทธวงศ์มาอภิเษกสมรสด้วย อย่างไรก็ตาม ความพยายามที่จะเป็นเกี่ยวคองทางสายเลือดกับพระพุทธองค์ครั้งนี้ นอกจากเหตุผลเรื่องความเลื่อมใสศรัทธาที่มีต่อพระพุทธองค์แล้ว อาจจะมีเหตุผลอื่นแอบแฝงอยู่ด้วยหรือไม่ ย่อมยากที่จะคาดเดา เพราะถ้าพิจารณาด้วยเหตุผลทางการเมือง พบว่า แคว้นโกศล แคว้นสักกะ และแคว้นมคธ มีความสัมพันธ์ในลักษณะ “สามเส้า” คือ แคว้นสักกะเป็นเมืองขึ้นของแคว้นโกศล แต่แคว้นโกศลยอมรับในความเหนือกว่าของแคว้นมคธ^{๓๓} ในขณะที่พระประมุขของแคว้นมคธ เป็น “อภิกษุสหาย” กับพระพุทธเจ้า และมีความใกล้ชิดกันอย่างยิ่ง อีกทั้งบุคคลทั้งสาม คือ พระพุทธเจ้า, พระเจ้าพิมพิสาร และพระเจ้าปเสนทิโกศล ต่างก็มีพระชนมพรรษาไล่เลี่ยกัน

ฉะนั้น ผู้วิจัย **จึงตั้งข้อสังเกต** ว่า การที่พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงพยายามจะเป็นญาติเกี่ยวคองกับพระพุทธเจ้าเกินกว่าฐานะของผู้เลื่อมใสศรัทธาโดยทั่วไป อาจจะมีเหตุผลทางการเมืองและเหตุผลทางการเมืองแฝงเร้นอยู่ด้วยก็ได้ เข้าทำนองว่ายิ่งปืนนัดเดียวได้นก ๒ ตัว คือ นอกจากสนองความศรัทธาแล้ว ยังได้ถ่วงดุลความใกล้ชิดระหว่างพระองค์กับพระพุทธเจ้ามิให้น้อยหน้าไปกว่าความใกล้ชิดระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับพระพุทธเจ้าก็อาจเป็นไปได้ แต่เหตุผลในลักษณะนี้เป็นเรื่องซับซ้อน ไม่มีใครบอกกล่าวกันตรง ๆ ซึ่งแต่ละฝ่ายอาจเลือกใช้วิธีหนึ่งวิธีใด เช่น การเป็นพระสหายระหว่างกัน (เหมือนที่พระพุทธเจ้าเป็นพระสหายกับพระเจ้าพิมพิสาร) ส่วนพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเลือกใช้ “สตรีเพศ” เป็นเครื่องมือสร้างสันถวไมตรีให้พระองค์กับพระพุทธเจ้ามีความสัมพันธ์แบบแน่นอนในลักษณะของการผสานให้เป็นทองแผ่นเดียวกัน ซึ่งการดำเนินกลยุทธ์โดยใช้สตรีเป็นเป็นเครื่องมือในลักษณะนี้ เป็นที่นิยมกันทุกยุคทุกสมัย อย่างไรก็ตาม ที่กล่าวนี้เป็นเพียงการตั้งข้อสังเกตของผู้วิจัย ยังไม่สามารถค้นหลักฐานมายืนยันได้

^{๓๒} ธรรมเจดีย์สูตร. ไตร. ๑๓/๕๖๑/๔๕๕.

^{๓๓} ดังเห็นได้จากการที่พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงปรารถนาที่จะให้แคว้นโกศลมีฐานะร่ำรวยเหมือนแคว้นมคธ จึงทูลขอมหาเศรษฐีจากแคว้นมคธ ให้ย้ายมาอยู่ในแคว้นโกศลบ้าง และพระเจ้าพิมพิสาร ทรงแสดงความเหนือกว่าของพระบารมีโดยทรงพระราชทานธัญชัยเศรษฐีมาให้ และเศรษฐีผู้นี้ได้มาตั้งเมืองสาเกต อันเป็นเมืองชายแดนระหว่างแคว้นโกศลกับแคว้นมคธ

แต่ถ้าจะย้อนกลับมาพิจารณาปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างแคว้นโกศลกับแคว้นสักกะอีกครั้งหนึ่ง จะเห็นว่าโดยสถานภาพ แคว้นสักกะเป็นเมืองขึ้นของแคว้นโกศล แต่ถ้าถือตามศักดิ์ศรีทางสายเลือด พวกสาकยะถือว่าฝ่ายตนเหนือกว่า เพราะไม่เคยแปลเป็นกับสายเลือดที่ต่ำกว่า ฉะนั้น เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลส่งทูตมาขอเจ้าหญิงแห่งสาकยะ พวกเขาเกรงว่าถ้าไม่ให้ ก็เท่ากับเป็นการหมิ่นพระเกียรติราชาแห่งแคว้นโกศล อาจจะถูกยกทัพมาย่ำยีได้ แต่ถ้ายกให้ ก็จะทำให้สายเลือดบริสุทธิ์ของฝ่ายตนต้องแปลเป็นน ท้ายที่สุด จึงใช้กุศโลบาย “ย้อมแมวขาย” โดยยกธิดาของท้าวมหานาม ชื่อ **วสภขัตติยา** ซึ่งเกิดจากนางทาสีให้ไปแทน (ท้าวมหานามเป็นเจ้าของค หนึ่ง ซึ่งต่อมาได้ขึ้นครองแคว้นสักกะต่อจากพระเจ้าสุทโธทนะ)

หลังจากที่นาง **วสภขัตติยา** อภิเษกสมรสกับพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงได้รับเกียรติอย่างสูง และต่อมาได้ให้กำเนิดพระกุมารทรงพระนามว่า **วิฑูทกะ** ครั้นเจริญวัย พระกุมารก็ทูลขออนุญาตพระราชมารดาเพื่อที่จะไปเยี่ยมพระเจ้าดา (พระเจ้ามหานาม) ที่แคว้นสักกะ แต่พระนางเกรงว่าความลับเรื่องที่มาของสายเลือดจะถูกเปิดเผย จึงพยายามทัดทานเรื่อยมา แต่เมื่อพระโอรสทูลขอบ่อยเข้า ก็ไม่อาจทัดทานได้ จึงทรงอนุญาต และเมื่อเจ้าชายวิฑูทกะเสด็จเยี่ยมพระญาติคราวนั้น พวกชาวสาकยะเกรงว่าบรรดาเจ้าชายและเจ้าหญิงแห่งสาकยะที่มีพระชันษาน้อยกว่า จะต้องแสดงความเคารพต่อวิฑูทกะ ซึ่งถือว่าเป็นการเสื่อมเสียเกียรติที่ต้องแสดงความเคารพต่อผู้ที่มีศักดิ์แห่งสายเลือดต่ำกว่า พวกเขาจึงออกอุบายให้ผู้ที่พระชันษาน้อยกว่าเสด็จออกจากเมืองจนหมดสิ้น คงเหลือเฉพาะผู้ที่พระชันษาสูงกว่า เพื่อที่จะให้เจ้าชายวิฑูทกะแสดงความเคารพต่อชาวสาकยะเพียงฝ่ายเดียว

หลังจากเยี่ยมพระญาติแล้ว ระหว่างทางเสด็จกลับแคว้นโกศล เจ้าชายวิฑูทกะทรงเคลือบแคลงพระทัยอย่างมากที่ไม่พบเจอพระญาติที่มีพระชันษาน้อยกว่าเลยแม้แต่องค์เดียว ประกอบกับทรงลี้มดาบคู่กายไว้ จึงสั่งให้ทหารกลับไปเอา จึงได้ทราบความจริงว่าชาวสาकยะแสดงอาการรังเกียจเหยียดหยามพระองค์ขนาดหนักถึงขั้นต้มน้ำเดือดล้างรอยที่ประทับนั่ง แล้วใช้น้ำนมารดาและเช็ดถูให้สะอาด เพื่อป้องกันมิให้เสนียดจัญไรแปลเป็นรอยประทับนั้น ซึ่งเท่ากับเป็นการหมิ่นพระเกียรติว่าพระองค์เป็นชนวรรณะต่ำ จึงทรงเค้นพระทัยมากถึงกับปฏิญาณว่าจะกลับมาเอาเลือดชาวสาकยะล้างดาบให้จงได้

หลังจากที่เจ้าชายวิฑูทกะเสด็จกลับถึงเมืองแล้ว ข่าว **การย้อมแมวขาย** แพร่สะพัดไปทั่วแคว้นโกศล ทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่พอพระทัย จึงสั่งปลด **วสภขัตติยา** ออกจากตำแหน่งมเหสี และปลด **วิฑูทกะ** ออกจากตำแหน่งรัชทายาท ฉะนั้น เพื่อมิให้สถานการณ์บานปลายไปกว่านี้ พระพุทธเจ้าจึงเข้าไปช่วยแก้ปัญหา โดยปลอมโยนพระเจ้าปเสนทิโกศลและยกตัวอย่างในประวัติศาสตร์มาแสดงให้เห็นว่า ถ้าจะนับโดยสายเลือด ถือว่าสายเลือดฝ่ายบิดาย้อมลำคัญกว่าของฝ่ายมารดา แม้มารดาจะเป็นนางทาสี แต่ถ้าบิดาเป็นกษัตริย์ พระราชโอรสก็จะอยู่ในฐานะกษัตริย์

จึงทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศลคลายความขุนเคืองและมอบคืนฐานะและตำแหน่งแก่อัครมเหสีและตำแหน่งรัชทายาทดั้งเดิม

อย่างไรก็ตาม ในจิตใจส่วนลึกของ **วิฑูทกะ** ยังกรุ่นด้วยความแค้น คิดอยู่เสมอว่าถ้าได้ขึ้นครองราชย์เมื่อใด จะยกทัพไปล้างแค้นเอาเลือดชาวสากยะล้างคมดาบให้จงได้ ยิ่งต่อมาในระยะหลัง พระเจ้าปเสนทิโกศลมีพระทัยฝักใฝ่พุทธศาสนายิ่งขึ้น มิได้ทุ่มเทกับราชการงานเมืองดังแต่ก่อน จึงเปิดโอกาสให้ **วิฑูทกะ** ร่วมมือกับมหาอำมาตย์ **ทิมการายนะ** แย่งราชสมบัติสำเร็จ และ **วิฑูทกะ** สถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์ และหลังจากที่พระเจ้าปเสนทิโกศลสิ้นพระชนม์ จึงเป็นโอกาสดีที่พระเจ้าวิฑูทกะจะแก้แค้นชาวสากยะดังพระประสงค์

ในคราวนั้นพระพุทธเจ้าทรงใช้พระญาณตรวจดู พบว่า การก่อกรรมทำเข็ญของพระญาติที่หลอกลวงเขาคครั้งนี้ อาจเป็นเหตุให้สูญสิ้นสายเลือดสากยะก็เป็นได้ ฉะนั้นพระองค์จึงเสด็จมาประทับดักหน้าบนเส้นทางที่กองทัพของพระเจ้าวิฑูทกะเสด็จผ่าน แต่แทนที่พระพุทธองค์จะทรงประทับได้ร่มไม้เงาครีမ်ที่บังแดดให้เย็นสบาย กลับประทับได้ร่มไม้ใบโปร่งที่แสงแดดส่องถึง เมื่อพระเจ้าวิฑูทกะทอดพระเนตรเห็น ก็เข้าไปแสดงความเคารพและกราบทูลถามว่าเพราะเหตุใดที่ไม่ประทับได้ร่มไม้ที่มีร่มเงาทึบ พระพุทธองค์ทรงตอบแบบให้ข้อคิดที่ว่า “ร่มเงาของหมู่ญาติ ย่อมเย็นสบายกว่าร่มเงาของตนไม้” เมื่อพระเจ้าวิฑูทกะทรงสดับเช่นนี้ ก็เข้าพระทัยว่าพระพุทธองค์ทรงดักเตือนมิให้รบราฆ่าฟันกันเอง จึงยกทัพกลับ

แต่ความแค้นนี้ก็ยิ่งสุ่มอกมีลี้มเลือน ต่อมาภายหลังจึงทรงยกทัพมาอีก และพบเจอพระพุทธเจ้าทรงประทับที่เดิมอีก ก็ยกทัพกลับอีกครั้ง พระเจ้าวิฑูทกะ ยกทัพไปถึง ๓ ครั้ง และถูกพระพุทธเจ้ายับยั้งไว้ทั้ง ๓ ครั้ง แต่พอครั้งที่ ๔ พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าเป็นเรื่องของกรรมที่เคยกระทำกันไว้ สุดท้ายจะยับยั้งได้ จึงมิได้เสด็จไปห้ามอีก ในคราวนั้นพระเจ้าวิฑูทกะพิชิตสากยะได้สำเร็จ และสำเร็จโทษพระญาติฝ่ายสากยะแทบหมดสิ้น เว้นไว้แต่ท้าวมหานามผู้เป็นพระเจ้าตา ครั้นต่อมาพระเจ้าวิฑูทกะทรงชักชวนพระเจ้าदार่วมโตะเสวย แต่พระเจ้ามหานาม ผู้หยิ่งในสายเลือด พยายามหาทางหลีกเลี่ยง โดยขอมลอบปลงพระชนม์พระองค์เองมากกว่าที่จะขอมร่วมโตะเสวยกับผู้ที่มีสายเลือดแห่งความเป็นทาส

หลังจากที่พระเจ้าวิฑูทกะ ล้างแค้นได้สำเร็จ ก็ยกทัพกลับ ในระหว่างทางได้พังกองทัพที่ริมฝั่งน้ำอจริวติ ปรากฏว่าในคืนนั้นฝนหลงฤดูได้ตกลงมาอย่างหนักแบบไม่เคยมีมาก่อน น้ำจึงท่วมและพัดพาไฟรพลงสู่แม่น้ำ ทำให้พระเจ้าวิฑูทกะและทหารเป็นจำนวนมากต้องจบชีวิตลงในสายน้ำอันเชี่ยวกรากนั้น การสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าวิฑูทกะในครั้งนั้น ทำให้แคว้นโกศลตกอยู่ในสภาพแผ่นดินที่สิ้นกษัตริย์ จึงต้องตกเป็นเมืองขึ้นของแคว้นมคธในที่สุด

จากที่กล่าวมานี้ จะเห็นว่าสกุลวงศ์แห่งสากยะต้องจบสิ้นลงเพราะความหยิ่งในสายเลือดนั่นเอง และจากเหตุการณ์ในครั้งนี้ได้แสดงให้เห็นบทบาทลีลาในการแก้ปัญหาความขัดแย้งทาง

การเมืองของพระพุทธเจ้า ซึ่งพอจะวิเคราะห์ให้เห็นแต่ละขั้นตอน เช่น (๑) ขั้นตอนแรกทรงใช้วาทศิลป์ประกอบเข้ากับหลักฐานทางประวัติศาสตร์มาสนับสนุน ปลอดภัยพระเจ้าปลอบประโลมใจพระเจ้าปเสนทิโกศล ประกอบกับทรงเยี่ยมไปด้วยพระบารมีที่สะสมมาดีแล้ว ทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศลเกรงพระทัยและยอมคืนตำแหน่งพระมเหสีให้แก่พระนางवासกชัตติยา และคืนตำแหน่งรัชทายาทให้แก่เจ้าชายวิฑูทกะดั้งเดิม (๒) ได้ทรงพยายามเสด็จมาห้ามทัพของพระเจ้าวิฑูทกะ ถึง ๓ ครั้ง โดยใช้คำคมที่ชวนให้คิดว่า “ร่มเงาของหมู่ญาติ ย่อมเย็นสบายกว่าร่มเงาของตนไม้” อย่างไรก็ตามผู้ที่สามารถแก้ปัญหาในลักษณะนี้ได้จะต้องสะสมบารมีมาดีแล้ว จึงทำให้พระเจ้าวิฑูทกะเกรงพระทัยและยอมยกทัพกลับ และ (๓) เมื่อทรงเห็นว่าถึงอย่างไรก็ไม่สามารถหยุดยั้งสงครามเลือดนี้ได้ เพราะเป็นเรื่องของกรรมที่เคยกระทำกันไว้ ฉะนั้นเมื่อพระเจ้าวิฑูทกะยกทัพมาครั้งที่ ๔ ก็ทรงวางเฉย ปล่อยให้ไปไปตามกฎแห่งกรรม ไม่ทรงเข้าไปห้ามอีก

๓.๔ ความพยายามที่จะป้องกันสงครามระหว่างแคว้นมคธกับแคว้นวัชชี

ตามหลักฐานทางพุทธประวัติ พบว่านอกจากความพยายามที่จะแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างหมู่พระญาติด้วยกันเองแล้ว พระพุทธเจ้ายังทรงมีความพยายามที่จะป้องกันสงครามระหว่างแคว้นมคธกับแคว้นวัชชีอีกด้วย ดังมีเรื่องเล่าว่าเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นตอนปลายพุทธกาล หลังจากสิ้นสมัยของพระเจ้าปเสนทิโกศล ส่วนพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธก็ถูกพระเจ้าอชาตศัตรูแย่งอำนาจตามคำยุยงของพระเทวทัต และในเวลานั้นแคว้นโกศลก็ตกเป็นเมืองขึ้นของแคว้นมคธแล้ว คงเหลือแต่แคว้นวัชชีที่ยังเทียบรัศมีอยู่บ้าง ด้วยเหตุนี้ พระเจ้าอชาตศัตรูจึงดำริที่จะยกกองทัพไปปราบให้สิ้นซาก การศึกครั้งนี้เท่ากับเป็นการจับเคียวระหว่างแคว้นที่ปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตย (แคว้นมคธ) กับแคว้นที่ปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรม (แคว้นวัชชี) อย่างไรก็ตาม การที่จะเผด็จศึกแคว้นวัชชีมิใช่เรื่องง่าย เพราะโดยธรรมชาติของชาววัชชีจะมีความสามัคคีกลมเกลียวกันยิ่งนัก เมื่อถึงคราวประชุมก็จะพร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อถึงคราวจะเลิก ก็พร้อมเพรียงกันเลิก และเมื่อถึงคราวจะทำศึก ก็พร้อมเพรียงกันทำ ฉะนั้น เพื่อที่จะปราบให้จงได้ พระเจ้าอชาตศัตรูจึงส่งวิศวสการพราหมณ์ไปขอคำแนะนำจากพระพุทธเจ้า ในคราวนั้น พระพุทธองค์มิได้ให้คำแนะนำ หากแต่หันไปสนทนากับ พระอานนท์ ซึ่งกำลังอยู่ถวายงานพัด โดยกล่าวว่า ถ้าตราบไฉนที่ชาววัชชียังคงยึดถือ “วัชชีอธิปไตยธรรม” อย่างมั่นคง ก็จะมีแต่ความเจริญ จะไม่ถึงซึ่งความเสื่อม (ดู ข้อ ๒.๔ (๒) ประกอบ) ดังที่ทรงตรัสแก่พระอานนท์ว่า...

ดูกรอานนท์ เธอได้ยินมาอย่างไร พวกเจ้าวัชชีหมั่นประชุมกันเนื่อง ๆ หรือ ๆ
ท่านพระอานนท์ทูลว่า ข้าพระองค์ได้ยินมาอย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯ

คุณอรานนท์ พวกเจ้าวัชชีจักหมั่นประชุมกันเนื่อง ๆ อยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญ
อย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น ๆ

คุณอรานนท์ เธอไฉนมาอย่างไร พวกเจ้าวัชชีพร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกัน
เลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่เจ้าวัชชีพึงกระทำหรือ ๆ

ข้าพระองค์ไฉนมาอย่างนั้น พระเจ้าข้า ๆ

คุณอรานนท์ พวกเจ้าวัชชีจักพร้อมเพรียงกันประชุม จักพร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และ
จักพร้อมเพรียงกันทำกิจที่เจ้าวัชชีพึงกระทำอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มี
เสื่อมเพียงนั้น ๆ

คุณอรานนท์ เธอไฉนมาอย่างไร พวกเจ้าวัชชีไม่ใ้บัญญัติสิ่งที่มีใ้บัญญัติไว้ ไม่ถอนสิ่ง
ที่ใ้บัญญัติไว้แล้ว สมาทานประพฤติดูอยู่ในวัชชีธรรมของเก่าตามที่บัญญัติไว้แล้วหรือ ๆ

ข้าพระองค์ไฉนมาอย่างนั้น พระเจ้าข้า ๆ

คุณอรานนท์ พวกเจ้าวัชชีจักไม่ใ้บัญญัติสิ่งที่มีใ้บัญญัติไว้ จักไม่ถอนสิ่งที่มีใ้บัญญัติไว้
แล้ว จักสมาทานประพฤติดูอยู่ในวัชชีธรรมของเก่าตามที่บัญญัติไว้แล้วอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความ
เจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น ๆ

คุณอรานนท์ เธอไฉนมาอย่างไร พวกเจ้าวัชชีสักการะ เคารพนับถือบูชาท่านที่เป็น
ผู้ใหญ่ของพวกเจ้าวัชชี และเชื่อฟังถ้อยคำของท่านเหล่านั้นหรือ ๆ

ข้าพระองค์ไฉนมาอย่างนั้น พระเจ้าข้า ๆ

คุณอรานนท์ พวกเจ้าวัชชีจักสักการะเคารพนับถือบูชาท่านที่เป็นผู้ใหญ่ของพวกเจ้าวัชชี
และจักเชื่อฟังถ้อยคำของท่านเหล่านั้นอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียง
นั้น ๆ

คุณอรานนท์ เธอไฉนมาอย่างไร พวกเจ้าวัชชีไม่อุคคร่าขึ้นใจสตรีหรือกุมารีในสกุลให้
อยู่ร่วมด้วยหรือ ๆ

ข้าพระองค์ไฉนมาอย่างนั้น พระเจ้าข้า ๆ

คุณอรานนท์ พวกเจ้าวัชชีจักไม่อุคคร่าขึ้นใจสตรีหรือกุมารีในสกุล ให้อยู่ร่วมด้วยอยู่
เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น ๆ

คุณอรานนท์ เธอไฉนมาอย่างไร พวกเจ้าวัชชีสักการะเคารพ นับถือบูชาเจดีย์ของพวก
เจ้าวัชชีทั้งภายในภายนอกและไม่ปล่อยให้กรรมกมลที่ที่เคยให้ที่ที่เคยกระทำ แก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อม
ทรามไปหรือ ๆ

ข้าพระองค์ไฉนมาอย่างนั้น พระเจ้าข้า ๆ

ดูกรอานนท์ พวกเจ้าวัชชีจักสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจดีย์ของพวกเจ้าวัชชีทั้งภายใน ภายนอกและจักไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลีที่เคยให้ ที่เคยกระทำแก่เจดีย์เหล่านั้น สื่อมทรมไปอยู่ เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น ฯ

ดูกรอานนท์ เธอได้ยินมาอย่างไร พวกเจ้าวัชชีจัดแจงไว้ดีแล้วซึ่งความอารักขา ป้องกัน คุ่มครองอันเป็นธรรมในพระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วยตั้งใจว่า โฉนหนอ พระอรหันต์ที่ยังมิได้มา พึงมาสู่แคว้นแคว้นและที่มาแล้ว พึงอยู่เป็นผาสุกในแคว้นแคว้น ดังนี้หรือ ฯ

ข้าพระองค์ได้ยินมาอย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯ

ดูกรอานนท์ พวกเจ้าวัชชีจักจัดแจงไว้ดีแล้วซึ่งความอารักขา ป้องกัน คุ่มครองอันเป็น ธรรม ในพระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วยตั้งใจว่า โฉนหนอ พระอรหันต์ที่ยังมิได้มา พึงมาสู่แคว้นแคว้น และที่มาแล้วพึงอยู่เป็นผาสุกในแคว้นแคว้น ดังนี้ อยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มี เสื่อมเพียงนั้น ฯ^{๓๔}

หลังจากที่ตรัสกับพระอานนท์แล้ว พระพุทธเจ้าก็หันมาตรัสกับวัสสการพราหมณ์ ว่า...

... ดูกรพราหมณ์ สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่สารินทเขตเมืองเวสาลีนี้ ณ ที่นั้นเราได้แสดง อปริหานิยธรรมทั้ง ๗ นี้ แก่พวกเจ้าวัชชี ก็ อปริหานิยธรรมทั้ง ๗ นี้ จักตั้งอยู่ในพวกเจ้าวัชชี และ พวกเจ้าวัชชีจักสนใจในอปริหานิยธรรมทั้ง ๗ นี้ อยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มี เสื่อมเพียงนั้น ฯ^{๓๕}

หลังจากสดับเช่นนี้แล้ว วัสสการพราหมณ์ ผู้ฉลาดก็กลับมาไตรตรองดูแล้วเห็นจริงว่า ถ้า แคว้นวัชชียังมีความสามัคคีกลมเกลียวกันอย่างแนบแน่น ย่อมยากที่จะพิชิตให้ราบคาบลงได้ เขาจึง กลับมารายงานให้พระเจ้าอชาตศัตรูทรงทราบ และร่วมกันวางแผน “สามัคคีเภท” (ยุให้แตก สามัคคี) โดยดำเนินการเป็นขั้นตอน ดังนี้ (๑) วัสสการพราหมณ์ แสร้งทูลทัดทานในที่ประชุมสภา มิให้พระเจ้าอชาตศตรูยกทัพไปปราบวัชชี ซึ่งถือว่าการกระทำเช่นนั้นเป็นการขัดพระราชประสงค์ จึงทำให้พระเจ้าอชาตศตรูกริ้วอย่างหนัก จึงรับสั่งให้โยยจนหลังลาย ให้โกนหัวประจาน และขับ ออกจากเมือง (๒) วัสสการพราหมณ์แสร้งทำเป็นหลบภัยการเมืองไปอาศัยอยู่ที่เวสาลี (เมืองหลวง ของแคว้นวัชชี) และใช้วาทศิปป์เกลี้ยกล่อมจนบรรดาภคินีภริยาลิจฉวิพากันหลงเชื่อตาม และยกให้ เป็นอาจารย์ประจำสำนักวัชชี (๓) ต่อมา เริ่มยุโธรสของเจ้าวัชชีให้ระแวงและแตกกันเอง โดย เรียกคนที่ใกล้ชิดเข้าไปพูดซุบซิบ ๆ กันในที่ลับ ทำให้มีเลศนัย เพื่อให้ระแวงกันเอง (๔) เมื่อลูก ๆ ทะเลาะและแตกแยกกัน พ่อก็เข้าข้างลูกตน แล้วนำมาสู่การทะเลาะระหว่างผู้ใหญ่กับผู้ใหญ่ (๕)

^{๓๔} มหาปรีนิพพานสูตร. ไตร. ๑๐/๖๔

^{๓๕} มหาปรีนิพพานสูตร. ไตร. ๑๐/๖๙

เมื่อตีกลองเรียกประชุม ก็ไม่เข้าประชุมอย่างพร้อมเพรียงเหมือนแต่ก่อน ทำนองว่าใครเก่งก็ประชุมคนเดียวไปเถอะ (๖) เมื่อวัสสการพราหมณ์ปฏิบัติตามแผนโดยใช้เวลานานถึง ๓ ปี จนเห็นว่าชาววัชชีแตกแยกกันจนไม่มีขึ้นดี ก็ส่งข่าวให้พระเจ้าอชาตศัตรูทรงทราบ และยกทัพไปพิชิตแคว้นวัชชีได้สำเร็จ

ถ้าจะพิจารณาบทบาทลีลาในการแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้าในคราวที่วัสสการพราหมณ์เข้าขอคำแนะนำ พระองค์คงจะตกอยู่ในฐานะกลืนไม่เข้าคายไม่ออก ถ้าจะให้คำแนะนำ ก็เท่ากับแนะนำกลศึกเพื่อทำลายวัชชี ซึ่งฝักวิสัยของพระศาสดาที่จะทรงกระทำเช่นนั้น แต่ถ้าไม่ให้คำแนะนำ ก็ต้องขัดพระทัยกับพระเจ้าอชาตศัตรู ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงเลี่ยงไปสนทนากับพระอานนท์ เรื่อง **สามัคคีธรรมของชาววัชชี** แทน เมื่อวัสสการพราหมณ์ได้สดับ ก็มองเห็นทะลุปรุโปร่งว่าควรจะทำอย่างไร จึงเป็นที่มาของ “**แผนสามัคคีเภท**” ดังกล่าวแล้ว

ในระหว่างที่พระเจ้าอชาตศัตรุมอบหมายให้มหาอำมาตย์ผู้ใหญ่ไปอำนวยการสร้างเมือง **ปาฏลีคาม** เพื่อเตรียมไว้เป็นเมืองหน้าด่านในการทำศึกกับวัชชี ทำให้ข่าวนี้แพร่ออกไปว่าศึกระหว่างสองแคว้นจะเกิดขึ้นในไม่ช้า ในขณะที่นั้น พระผู้มีพระภาคได้แสดงบทบาททางอ้อมในการป้องกันมิให้เกิดสงคราม โดยทรงกระทำในฐานะของความเป็นพระศาสดาทำที่พอจะทำได้ คือเสด็จออกจากแคว้นมคธ แล้วเสด็จไปยังแคว้นวัชชี เทียบเผยแผ่พุทธศาสนาโดยเสด็จออกจากเมืองนี้ ไปเมืองโน้น แล้วกลับมาเมืองนั้น ซึ่งเป็นปกติวิสัยที่เคยกระทำเช่นนี้ตลอดมา

แต่เมื่อเสด็จเข้าไปยังเขตแดนของวัชชีในคราวนั้น บรรดาภิกษุวัชชีก็รีบฉวยโอกาสทูลเชิญเสด็จให้เข้าไปประทับในกรุงเวสาลี แต่พระองค์ไม่เข้าไป หากแต่ทรงเลือกประทับ ณ อัมพวัน ของอัมพปาลีคณิกา (หญิงนครโสภณิ) และจำพรรษาที่เวฬุวนารามแทน เพราะถ้าเข้าไปประทับและจำพรรษาในเวสาลี ก็จะเสียความเป็นกลาง แล้วจะเป็นที่บาดหมางน้ำใจของแคว้นมคธ ด้วยเหตุนี้ จึงทรงวนเวียนอยู่แถบชนบทนอกเมือง หรือเมืองเล็ก ๆ เป็นเวลานานถึง ๘ เดือน และพระเจ้าอชาตศัตรูก็นั่งเฝ้าพระทัยในความพยายามที่จะรักษาความเป็นกลางนั้นเป็นอย่างดี จึงทรงให้เกียรติพระผู้มีพระภาค โดยแสดงให้เห็นว่าถ้าตราบไคที่พระผู้มีพระภาคยังคงประทับอยู่ในเขตแดนของแคว้นวัชชี ก็จะยังไม่กรีธาทัพเข้าไป

อย่างไรก็ตาม จะต้องยอมรับความจริงว่าการศึกสงครามมิใช่กิจของสงฆ์ ประกอบกับขณะนั้นพระองค์ทรงชรามากแล้ว และยังทรงประชวรด้วยพระโรค **ปักขันทิกาพาธ** (โรคบิดอย่างแรง) มีอาการหนักถึงขั้นจะดับขันธปรินิพพานเลยทีเดียว แต่ที่ยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่ได้เพราะทรงเจริญอุทฺธิบาทสี่ช่วยให้ทุเลาลง พระองค์รู้ว่าคงจะมีพระชนม์ชีพอยู่ได้อีกไม่นาน จึงได้ปลงพระชนมายุสังขาร ว่า ต่อจากนี้อีก ๓ เดือน ก็จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในกาลนั้นทรงเห็นว่าถึงเวลาที่จะต้องเสด็จออกจากแคว้นวัชชีแล้ว จึงเข้าวันหนึ่งในขณะเสร็จภารกิจบิณฑบาต ก็ทรงชวนพระอานนท์ออกจากเมืองเวสาลี และทรงมีพระปัจฉิมทัศนากับหันหลังกลับไปมองโดยอาการ

ประคองช้างเหยี่ยวหลัง (นาคาวโลก) ถัดจากนั้นอีกระยะเวลาานพอสมควร หลังจากที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูก็ยาดราทพ์เข้าตีแคว้นวัชชี ทำให้แคว้นที่เคยรุ่งโรจน์และสวยงามต้องตกเป็นเมืองขึ้นของมคธ อันเป็นผลมาจากการใช้แผน “สามัคคีเภท” ของวัสสการพราหมณ์โดยแท้ ซึ่งถ้าจะพิจารณาบทบาทลีลาในการแก้ปัญหาระยะนี้ จะเห็นว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยายามเท่าที่จะทำได้ แต่เนื่องจากการศึกสงครามเป็นเรื่องของฝ่ายการเมือง ไม่ทรงอยู่ในฐานะที่จะช่วยอะไรได้มากกว่านี้ แต่อย่างน้อยก็ทรงช่วยชะลอศึกไว้ตราบเท่าที่ยังทรงประทับอยู่ในแคว้นนั้น

๓.๕ ความพยายามที่จะป้องกันสงครามที่คาดว่าจะเกิดจากการแย่งชิงพระสรีระภายหลังเสด็จดับขันธปรินิพพาน

ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงพระประชวรอย่างหนักจนมีพระอาการนำวิตก พระอานนท์เคยทูลถามว่าเมื่อถึงคราวดับขันธปรินิพพาน จะจัดการกับพระสรีระอย่างไร ในคราวนั้นพระองค์ทรงตอบว่า ให้จัดเหมือนงานพระศพของพระจักรพรรดิทั้งหลาย ครั้นเมื่อพระอานนท์ทูลถามว่าเขาจัดการพระศพของพระจักรพรรดิอย่างไร ทรงตอบว่า

ดูกรอานนท์ เขาห่อพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าใหม่แล้วจับด้วยสำลี แล้วห่อด้วยผ้าใหม่ โดยอุบายนี้ ห่อพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้า ๕๐๐ คู่ แล้วเชิญพระสรีระลงในรางเหล็กอันเต็มด้วยน้ำมัน ครอบด้วยรางเหล็กอื่น แล้วกระทำจิตกาธารด้วยไม้หอมล้วนถวายพระเพลิงพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิ สร้างสถูปของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ที่หนทางใหญ่ ๔ แพร่ง เขาปฏิบัติในพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิ ด้วยประการฉะนี้แล พวกกษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตเป็นต้น พึงปฏิบัติในสรีระตถาคตเหมือนที่เขาปฏิบัติพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิ พึงสร้างสถูปของตถาคตไว้ที่หนทางใหญ่ ๔ แพร่ง ชนเหล่าใดจักยกขึ้นซึ่งมาลัยของหอมหรือจุก จักอภิวัต หรือจักยังจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้น การกระทำเช่นนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ชนเหล่านั้นสิ้นกาลนาน ฯ^{๓๖}

ดังนั้น เพื่อหวังที่จะให้มีการจัดงานพระบรมศพอย่างสมพระเกียรติตามรูปแบบนี้ พระอานนท์จึงเสนอให้เสด็จไปดับขันธปรินิพพานที่เมืองใหญ่ ๆ ซึ่งถึงพร้อมด้วยกษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล และคฤหบดีมหาศาล เช่น จัมปา, ราชคฤห์, สาวัตถี, โกศล, สาเกต, โกสัมพี, พาราณสี^{๓๗} แต่พระพุทธองค์กลับไม่ทรงทำตามข้อเสนอ นั้น หรือแม้แต่แคว้นวัชชี ซึ่งเป็นแคว้นที่

^{๓๖} มหาปรินิพพานสูตร. ไตร. ๑๐/๑๓๑

^{๓๗} มหาปรินิพพานสูตร. ไตร. ๑๐/๑๓๗.

ทรงชื่นชมทั้ง “เมือง” และ “คน” ว่าสง่างามประดุจดินแดนแห่งเทวดา^{๓๘} ก็ไม่ทรงเลือกเป็นที่ดับ
 ขันธปรินิพพานเช่นกัน หากแต่ทรงทรงมานั่งขารอันบอบช้ำ เพื่อที่จะกลับมายังเมืองกุสินารา แห่ง
 แคว้นมัลละ ซึ่งเป็นเมืองเล็ก เมืองดอน และกิ่งเมือง โดยมีได้อธิบายว่าเพราะเหตุใดจึงต้องเลือก
 เมืองนี้ เพียงแต่ทรงบอกว่ากุสินาราเคยเป็นเมืองที่รุ่งเรืองมาก่อนในอดีต ซึ่งมีนามว่า “กุสาวดี” มี
 มหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต มีความสมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ และมีพระราชผู้ยิ่งใหญ่ทรงพระ
 นามว่า “มหาสุทิสสนะ”^{๓๙}

จึงก่อให้เกิดคำถามว่า เพราะเหตุใดจึงทรงเลือกเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ เมืองที่เคย
 ยิ่งใหญ่ในอดีตมากกว่าเมืองที่ยิ่งใหญ่ในปัจจุบัน ? เพราะเมืองที่เคยยิ่งใหญ่ในอดีตแต่กลายเป็นเมือง
 ขนาดเล็กในปัจจุบัน มิได้ช่วยให้การจัดงานพระศพเป็นไปอย่างสมพระเกียรติแต่อย่างใด หรือ
 พระองค์ทรงคาดการณ์อะไรไว้ในพระทัยบ้างหรือไม่ ? ซึ่งเป็นเรื่องที่จะต้องวิเคราะห์กันต่อไป

ถ้าจะพิจารณาเหตุการณ์ภายหลังจากที่เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พบว่ามีปัญหาทาง
 การเมืองเกิดขึ้นในทันที และดูเหมือนว่าจะเป็นปัญหาที่ค่อนข้างร้ายแรงถึงขั้นที่จะก่อให้เกิด
 สงครามระหว่างแคว้นเล็กที่เดียว กล่าวคือ แต่ละแคว้นต่างก็ส่งคณะทูตมาขอส่วนแบ่งพระสรีระ
 ซึ่งแต่ละแคว้นต่างอ้างเหตุผลน่ารับฟังทั้งสิ้น โดยแต่ละแคว้นอ้างว่า...

พระเจ้าแผ่นดินมคธพระนามว่าชาตศัทรุ เวททิบุตร... (ทรงอ้างว่า)... พระผู้มีพระภาค
 เป็นกษัตริย์ แม้เราก็เป็นกษัตริย์ เราควรจะได้ส่วนพระสรีระพระผู้มีพระภาคบ้าง... พวกกษัตริย์
 ลิจฉวีเมืองเวสาลี (อ้างว่า)...พระผู้มีพระภาคเป็นกษัตริย์ แม้เราก็เป็นกษัตริย์ เราควรจะได้ส่วนพระ
 สรีระพระผู้มีพระภาคบ้าง...พวกกษัตริย์ศากยะเมืองกบิลพัสดุ์ (ทรงอ้างว่า)... พระผู้มีพระภาคเป็น
 พระญาติอันประเสริฐของเรา ... พวกกษัตริย์ลูลีเมืองอัลกัปปะ (ทรงอ้างว่า) ... พระผู้มีพระภาค
 เป็นกษัตริย์ แม้เราก็เป็นกษัตริย์ ... พวกกษัตริย์โกถิยะเมืองรามคาม (ทรงอ้างว่า) ... พระผู้มีพระภาค
 เป็นกษัตริย์ แม้เราก็เป็นกษัตริย์ ... พราหมณ์ผู้ครองเมืองวฏฐทีปกะ (อ้างว่า) ... พระผู้มีพระภาค
 เป็นกษัตริย์ แม้เราก็เป็นพราหมณ์ ... พวกกษัตริย์มัลละเมืองปาวา (ทรงอ้างว่า)...พระผู้มีพระภาค
 เป็นกษัตริย์ แม้เราก็เป็นกษัตริย์ เราควรจะได้ส่วนพระสรีระพระผู้มีพระภาคบ้าง...

(ในขณะที่ต่างฝ่ายต่างอ้าง)...พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราได้ตรัสตอบหมุ่คณะเหล่านั้นว่า
 พระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพานในคามเขตของพวกเรา พวกเราจักไม่ให้ส่วนพระสรีระพระผู้มีพระ
 ภาค ฯ^{๔๐}

^{๓๘} มหาปรินิพพานสูตร. ไตร. ๑๐/๙๒

^{๓๙} มหาปรินิพพานสูตร. ไตร. ๑๐/๑๓๗.

^{๔๐} มหาปรินิพพานสูตร. ไตร. ๑๐/๑๕๗

(หลังจากแบ่งกันเสร็จสิ้นแล้ว ยังมี) ...เจ้า โมลียะ แห่งปีปผลิวัน มาขอส่วนแบ่งบ้าง โดยอ้างว่า...พระผู้มีพระภาคเป็นกษัตริย์ แม้เราก็เป็นกษัตริย์...เราควรจะได้ส่วนพระสรีระพระผู้มีพระภาคบ้าง...(พวกแคว้นต่าง ๆ ที่ตกลงแบ่งกันแล้วข้างต้นตอบว่า)...ส่วนพระสรีระพระผู้มีพระภาคไม่มี เราได้แบ่งกันเสียแล้ว พวกท่านจงนำพระอังคารไปแต่ที่นี้เถิด...^{๔๑}

ตามที่กล่าวนี้ จึงเห็นได้ว่าสถานการณ์ในขณะนั้นกำลังจะเกิดความขัดแย้งทางการเมืองครั้งร้ายแรงอีกครั้งหนึ่ง อันมีสาเหตุมาจากการจะแย่งชิงพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในคราวนั้นมี โทณพราหมณ์ ผู้ฉลาดสามารถ และเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย ได้ให้ข้อคิดที่ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์ในสันติ จึงคงจะไม่ต้องการให้ก่อสงครามอันเนื่องมาจากแย่งพระสรีระอย่างแน่นอน โดยกล่าวว่า...

ดูกรท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอพวกท่านจงฟังคำอันเอกของข้าพเจ้า พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายเป็นผู้กล่าวสรรเสริญสันติ การจะสัมประหารกันเพราะส่วนพระสรีระของพระพุทธเจ้าผู้เป็นอุดมบุคคลเช่นนี้ไม่ดีเลย^{๔๒} ขอเราทั้งหลายทั้งปวง จงยินยอมพร้อมใจยินดีแบ่งพระสรีระออกเป็น ๘ ส่วนเถิด ขอพระสอุปจงแพร่หลายไปในทิศทั้งหลาย ชนผู้เลื่อมใสต่อพระพุทธเจ้าผู้มีพระจักขุมีอยู่มาก ๆ^{๔๓}

หลังจากที่ได้ฟังถ้อยคำของ โทณพราหมณ์ บรรดาทูตของแคว้นเหล่านั้นต่างได้ข้อคิด จึงเลิกก่อสงครามระหว่างกัน และยอมรับส่วนแบ่งแห่งพระสรีระโดยมีฝีมือการแบ่งอย่างเที่ยงธรรมของ โทณพราหมณ์ แล้วต่างแคว้นต่างก็นำพระสรีระนั้นไปประดิษฐานไว้ในสถูป ตามทางแพร่งแห่งเมืองตน เพื่อที่จะเป็นที่เคารพสักการะของปวงชนสืบไป ดังที่กล่าวไว้ใน มหาปรินิพพานสูตรว่า...

ครั้งนั้น พระเจ้าแผ่นดินมคธ...ได้กระทำพระสถูปและการฉลองพระสรีระพระผู้มีพระภาคในพระนครราชคฤห์ พวกกษัตริย์ลิจฉวีเมืองเวสาลีก็ได้กระทำพระสถูปและการฉลองพระสรีระพระผู้มีพระภาคในเมืองเวสาลี พวกกษัตริย์ศากยะเมืองกบิลพัสดุ์ก็ได้กระทำพระสถูปและการฉลองพระสรีระพระผู้มีพระภาคในเมืองกบิลพัสดุ์ พวกกษัตริย์อูลีเมืองอัลกัปปะก็ได้กระทำพระสถูปและการฉลองพระสรีระพระผู้มีพระภาคในเมืองอัลกัปปะ พวกกษัตริย์โกลียะเมืองรามคามก็ได้กระทำพระสถูปและการฉลองพระสรีระพระผู้มีพระภาคในเมืองรามคาม พราหมณ์ผู้ครองเมือง

^{๔๑} มหาปรินิพพานสูตร. ไตร. ๑๐/๑๖๐

^{๔๒} หมายถึง ที่เป็น ตัวเน้น และ ชิดเส้นใต้ เป็นของผู้วิจัย

^{๔๓} มหาปรินิพพานสูตร. ไตร. ๑๐/๑๕๘

เวทฐทีปกะก็ได้กระทำพระสถูปและการฉลองพระศรีระพระผู้มีพระภาคในเมืองเวทฐทีปกะ พวกเจ้ามัลละเมืองปาวา ก็ได้กระทำพระสถูปและการฉลองพระศรีระพระผู้มีพระภาคในเมืองปาวา พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราก็ได้กระทำพระสถูปและการฉลองพระศรีระพระผู้มีพระภาคในเมืองกุสินารา โทณพราหมณ์ก็ได้กระทำสถูปและการฉลองคุมพะพวกกษัตริย์โมริยะเมืองปีปผลวัน ก็ได้กระทำพระสถูปและการฉลองพระอังคารในเมืองปีปผลวัน ฯ^{๔๔}

จากข้อมูลที่น่าเสนอโดยสังเขปนี้ เป็นการประมวลสรุปนำไปสู่การตอบคำถามว่า เพราะเหตุใดพระผู้มีพระภาคจึงไม่เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เมืองใหญ่ ๆ ตามข้อเสนอของพระอานนท์ หากแต่ทรงเลือกกุสินารา ซึ่งเป็นเมืองเล็ก เมืองกึ่ง และเมืองดอน ซึ่งพอจะนำภาพ “จิ๊กซอว์” มาต่อกัน แล้วประมวลได้ ๒ - ๓ ประเด็นดังนี้

(๑) พิจารณาในแง่ของความเคร่งครัดในการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวศากยะ : ดังที่กล่าวแต่ต้นแล้วว่าโดยธรรมเนียมของราชวงศ์นี้ จะต้องกลับมาเกิด - ตายที่ตระกูลของบรรพบุรุษ ซึ่งถ้าจะให้สอดคล้องกับธรรมเนียมดังกล่าวจริง ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าน่าจะเสด็จกลับไปดับขันธปรินิพพานที่แคว้นสักกะอันเป็นปีติภูมิ - มาตุภูมิ แต่ก็ต้องยอมรับว่าสภาพของแคว้นสักกะในขณะนั้นไม่เหมือนเดิม คือ พระญาติทั้งหลายก็ถูกพระเจ้าวิฑูฑกะสังหารเกือบจะหมดสิ้น ส่วนที่เหลือก็แตกกระเซ็นไปคนละทิศละทาง และในบัดนั้นแคว้นสักกะตกเป็นเมืองขึ้นของแคว้นโกศล (ตกเป็นเมืองขึ้นอยู่ก่อนแล้ว) และแคว้นโกศลก็ตกเป็นเมืองขึ้นของแคว้นมคธแล้ว

เหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่ง ถ้าจะดูตามแผนที่ของชมพูทวีปสมัยนั้น (ดูแผนที่หน้า ๔๔) จะเห็นว่าแคว้นวัชชีมีเขตแดนติดต่อกับแคว้นมัลละ และแคว้นมัลละมีเขตแดนติดกับแคว้นสักกะ การที่ผู้อยู่ในวัชรา (๘๐ ปี) และมีอาการป่วยหนัก จะต้องเสด็จพระราชดำเนิน (เดินเท้า) ออกจากแคว้นวัชชี เพื่อกลับเข้าสู่แคว้นมัลละ และถ้าจะข้ามแคว้นมัลละไปให้ถึงแคว้นสักกะ มิใช่จะกระทำได้ง่าย ฉะนั้น ด้วยเงื่อนไขแห่งเวลา - ระยะทาง - พระอาการรุ่มเร้าของโรค ย่อมสุดที่จะทำเช่นนั้นได้ การที่ทรงเลือกสถานที่เหมาะสมสักแห่งหนึ่งเพื่อใช้เป็นที่ดับขันธปรินิพพานจึงเป็นสิ่งจำเป็น ซึ่งโดยข้อจำกัดหลายประการข้างต้นประกอบกัน คงไม่มีสถานที่ใดจะมีความเหมาะสมยิ่งไปกว่าดินแดนแห่งแคว้นมัลละ ซึ่งแม้จะมีไร่แผ่นดินเกิด แต่ก็ยังเป็นดินแดนแห่งพระญาติของพระองค์เอง

(๒) พิจารณาในแง่เหตุผลเพื่อที่จะแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองประกอบเข้ากับเหตุผลเกี่ยวกับการเผยแพร่ศาสนา : ถ้าจะดูแผนที่เส้นทางการเดินเท้าระหว่างแคว้นต่าง ๆ ในชมพูทวีปสมัยนั้น (ดู แผนที่หน้า ๔๔ ประกอบ) จะเห็นว่ารายชื่อเมืองต่าง ๆ ที่พระอานนท์เสนอให้พระพุทธเจ้าเสด็จไปดับขันธปรินิพพาน ไม่ว่าจะเป็นเมืองจัมปา, สาวัตถิ, โกศล, สาเกต, โกสัมพี,

^{๔๔} มหาปรินิพพานสูตร. ไตร. ๑๐/๑๖๑

พาราณสี ย่อมไม่มีทางที่จะเป็นไปได้ เพราะทรงชรามากแล้ว มีอาการของโรครุมเร้า และระยะทางค่อนข้างไกลเกินกว่าที่จะทำเช่นนั้นได้ คงมีสถานที่เหมาะสมเพียง ๓ แคว้น คือ **แคว้นวัชชี**, **แคว้นมคธ** และ **แคว้นมัลละ** ซึ่งน่าจะถือได้ว่า **แคว้นวัชชี** เป็นสถานที่ที่เหมาะสมที่สุด เพราะขณะนั้นกำลังอยู่ในวัยชรา และกำลังป่วยหนัก อีกทั้งทรงประทับในแคว้นวัชชีอยู่แล้ว อย่างไรก็ตาม ในขณะที่วัชชีกำลังจะทำศึกกับแคว้นมคธ ถ้าจะทรงเลือกดับขันธปรินิพพานที่แคว้นนี้ จะทำให้ความริ้วฉานระหว่างแคว้นมคธกับวัชชีทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น อีกทั้งอาจถูกกล่าวหาว่าวางพระองค์ไม่เป็นกลาง ซึ่งผิดวัตถุประสงค์ที่พระองค์ทรงพยายามลดความบาดหมางระหว่างสองแคว้นนี้มาตลอด ๘ เดือน แต่ถ้าจะย้อนกลับไปเสด็จดับขันธปรินิพพานที่ **แคว้นมคธ** ก็มีเหตุผลทำนองเดียวกัน คือ แคว้นมคธกำลังจะทำศึกกับแคว้นวัชชี และที่ร้ายกว่านั้นคือมคธเป็นแคว้นมหาอำนาจ ถ้าเสด็จไปดับขันธปรินิพพานที่แคว้นนี้ ชาวมคธจะถือเป็นข้ออ้างว่าพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพานที่แคว้นของพวกเขา แล้วจะอ้างสิทธิ์ในพระสรีระเพียงฝ่ายเดียว และด้วยเหตุที่มคธเป็นอภิมหาอำนาจ จะทำให้แคว้นอื่นไม่อาจเข้ามาขอส่วนแบ่งของพระสรีระได้ แล้วจะคิดหลักการของพระองค์ที่ทรงเผยแผ่หลักธรรมคำสอนไปทั่วชมพูทวีป แต่พระสรีระกลับตกอยู่ภายใต้ครอบครองของแคว้นมคธเพียงแคว้นเดียว ฉะนั้น เมื่อมองอย่างรอบด้าน คงจะไม่มีแคว้นใดจะเหมาะเท่ากับ **เมืองกุสินารา** แห่ง **แคว้นมัลละ** เพราะนอกจากจะได้ชื่อว่าเสด็จดับขันธปรินิพพานใกล้แคว้นแผ่นดินเกิดแล้ว ยังเป็นเพียงแคว้นขนาดเล็ก คงไม่สามารถหวังกันพระสรีระไว้ในครอบครองของตนฝ่ายเดียวได้ บรรดาแคว้นต่าง ๆ จะต้องเข้ามาขอส่วนแบ่ง ประกอบกับทรงเห็นว่าในแคว้นนี้มีบุคคลสำคัญชื่อ **โทณพราหมณ์** ซึ่งเป็นผู้ฉลาดสามารถและมีบารมี เป็นที่เคารพของผู้ครองแคว้นทั้งหลาย ซึ่งจะเป็นผู้แบ่งพระสรีระแก่แคว้นต่าง ๆ ให้เป็นที่พอใจได้ แล้วก็จะไม่เกิดสงครามแย่งชิงพระสรีระ

เพราะฉะนั้น ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า การที่พระพุทธองค์ทรงเสด็จกลับมาดับขันธปรินิพพานที่แคว้นมัลละน่าจะสรุปเหตุผลสำคัญได้ ๓ ประการ คือ (๑) เสด็จกลับมาดับขันธปรินิพพานใกล้พระญาติตามธรรมเนียมอันดีงามของชาวศากยะที่ดีทั้งหลาย และ (๒) ต้องการที่จะให้พระสรีระได้เป็นที่บูชาของชาวชมพูทวีปแพร่หลายไปอยู่ควบคู่กับพระธรรมคำสอนที่เผยแผ่ไว้ก่อนแล้ว และ (๓) เพื่อป้องกันมิให้เกิดสงครามแย่งพระสรีระนั้น

ตามที่กล่าวมาในข้อนี้ เป็นการแสดงให้เห็นการแก้ปัญหาทางการเมืองของพระพุทธเจ้าเท่าที่มีหลักฐานปรากฏพอที่จะนำมาอ้างได้ แต่คาดว่าในความเป็นจริงน่าจะมีการแก้ปัญหามากกว่านี้ แต่เนื่องจากยังไม่สามารถสืบค้นหลักฐานได้ จึงมิได้นำมาวิเคราะห์ให้เห็น

๔. ความสรุป

จากการนำเสนอมาแต่ต้นเรื่องการแนะนำและการแก้ปัญหาทางการเมืองของพระพุทธเจ้า พบว่า พระองค์มิได้มีวัตถุประสงค์ที่จะวางหลักการสำหรับแก้ปัญหาทางการเมืองโดยตรง หากแต่มุ่งเผยแผ่หลักธรรมคำสอนเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม เมื่อมีปัญหาใด ๆ เกิดขึ้น จะทรง **แก้ปัญหาไปตามสถานการณ์** ซึ่งถ้านำมาหลักธรรมคำสอนและวิธีการแก้ปัญหของพระองค์มาวิเคราะห์ ก็จะพบหลักการ บางอย่าง ดังนี้

ในส่วนของการแนะนำเกี่ยวกับปัญหาทางการเมือง พบว่า

(๑) **ระบอบการปกครองกับการใช้อำนาจการปกครองสามารถแยกออกจากกันได้** : โดยหลักการของพระพุทธเจ้า จะไม่เน้นระบอบการปกครองเท่ากับการใช้อำนาจการปกครอง ซึ่งหมายความว่าปกครองระบอบใดก็ได้ (ไม่ว่าจะเป็นราชาธิปไตย, สามัคคีธรรม หรือระบอบอื่นใด) ก็ถือว่าเป็นการปกครองที่ดีได้ ถ้าใช้อำนาจอย่างเป็นธรรม ในทางตรงข้าม แม้ระบอบการปกครองจะดีเพียงใด ถ้าใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรม ก็ไม่ถือว่าเป็นการปกครองที่ดี และการใช้อำนาจอย่างเป็นธรรม หมายถึงการใช้อำนาจแบบ **“ธรรมาธิปไตย”** (ปกครองโดยถือธรรมเป็นใหญ่) จากแนวคิดนี้ ได้สะท้อนให้เห็นทัศนะของพระพุทธองค์ได้ว่า ทรงเน้นเรื่อง **“คน”** มากกว่า **“ระบบ”** ซึ่งหมายความว่า ถ้าคนดี แม้ระบบจะบกพร่องอยู่บ้าง คนก็จะไม่หิยฉวยเอาความบกพร่องนั้นมาแสวงหาผลประโยชน์ใส่ตัว และก่อความเสียหายให้แก่รัฐ ในทางตรงข้าม แม้ระบบจะดีเพียงใด แต่ถ้านคนไม่ดี ก็จะพยายามหาช่องโหว่ของระบบมาแสวงหาผลประโยชน์ใส่ตัว และสร้างความเดือดร้อนเสียหายให้แก่บ้านเมืองจนได้

๒. ตัวผู้ปกครองต้องเป็นธรรมราชา : หลักการนี้สืบเนื่องจากข้อแรก คือ ผู้ที่จะใช้อำนาจแบบธรรมาธิปไตยได้ จะต้องเป็น **“ธรรมราชา”** (เป็นผู้เคารพธรรม บูชาธรรม มีธรรมเป็นธงชัย) โดยพระองค์ทรงอุปมาว่าผู้ปกครองเป็นเสมือน **“โคนาฝูง”** ถ้าโคนาฝูงไปตรง (เป็นธรรมราชา) ประชาชนซึ่งเป็นโคตามฝูงจะไปตรง (ตั้งอยู่ในธรรม) ด้วย แล้วจะทำให้ธรรมชาติไม่วิปริตแปรปรวน ไม่ส่งผลร้ายต่อมนุษย์ ในทางตรงข้าม ถ้าโคนาฝูงไปคด (ไม่เป็นธรรมราชา) ประชาชนจะไปคด (ไม่ตั้งอยู่ในธรรม) ด้วย แล้วองคาพยพส่วนอื่นในรัฐจะสับสนรวนเร พลอยให้ธรรมชาติวิปริตแปรปรวน และส่งผลร้ายต่อมนุษย์โดยรวม ฉะนั้น จึงกล่าวโดยสรุปว่าผู้ปกครองจะต้องเป็นคนดี

๓. หลักธรรมที่ทรงเน้นสำหรับการปกครองแต่ละระบอบ : เนื่องจากพระองค์ทรงประกาศพุทธศาสนาในท่ามกลางความแตกต่างทางการเมือง ๒ ระบอบ ฉะนั้นจึงทรงประดิษฐ์คำสอนให้เหมาะกับแต่ละระบอบ ในส่วนของแคว้นที่ปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตย ซึ่งปกครองด้วยพระราชามีอำนาจสิทธิ์ขาดเพียงพระองค์เดียว ฉะนั้นหลักธรรมเพื่อการเป็น **“โคนาฝูง”** ที่ดี (ธรรมราชา) ส่วนในแคว้นที่ปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรม ซึ่งปกครองด้วยคณะบุคคล จะทรง

เน้นหลักธรรมเพื่อให้เกิดความรักสามัคคีในหมู่คณะ (วัชชือปริหานิยธรรม) อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นการปกครองระบอบใด สามารถนำหลักธรรมที่ทรงประกาศแล้วไปใช้ได้เสมอกัน

ในส่วนของการแก้ปัญหาทางการเมือง พบว่า

๑. ในการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง พระองค์มิได้วางหลักการไว้อย่างชัดเจน หากแต่ทรงแก้ไปตามสถานการณ์ แต่พอจะนำมาสรุปเป็นแนวทางได้ คือ ทรงถือว่าปัญหาดังกล่าว มิใช่กิจของสงฆ์ จึงพยายามที่จะไม่เข้าไปเกี่ยวข้องโดยไม่จำเป็น แต่ถ้ามีอาจหลีกเลี่ยงได้ จะเกี่ยวข้องไม่เกินฐานะและบทบาทของความเป็นพระศาสนา คือ เพียงแต่ช่วยป้องกัน ระงับยับยั้ง เท่าที่จะทำได้ และทรงพยายามที่จะ วางพระองค์เป็นกลางอย่างเคร่งครัด และมุ่งแก้ปัญหาด้วยความเมตตา เพื่อความสุขของสัตว์โลกทั้งมวล

๒. พระองค์ถือว่าปัญหาการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ถ้าเมื่อใดที่เศรษฐกิจตกต่ำ ความอดอยากเรื้อรังแค้นระบาคไปทั่ว จะส่งผลให้ปัญหาการเมืองและสังคมถึงความแพร่หลาย ในการแก้ปัญหาความยากจน จะไม่เน้นการแจกจ่ายทรัพย์สิน เพราะเห็นว่า จะทำให้คนขี้เกียจ ไม่ทำงาน คอยแต่จะแบมือขอ ซึ่งถือว่าเป็นการแก้ปัญหาที่ไม่ยั่งยืน ในกรณีที่มีการก่ออาชญากรรมอันมีสาเหตุมาจากความยากจน ไม่ทรงเห็นด้วยกับการลงโทษรุนแรง เพราะถือว่าเป็นการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ ถ้าตราบใดที่ท้องยังหิว คนจะไม่กลัวการถูกลงโทษ ยิ่งถ้าลงโทษรุนแรง พวกเขาก็จะกระทำรุนแรงต่อเจ้าของทรัพย์สินเพื่อปิดปากมิให้เป็นพยานปรักปรำเขา หากแต่จะทรงเน้นการแก้ปัญหาที่ต้นเหตุ คือ จะต้องขจัดความยากจนโดย แบ่งปันเฉลี่ยทรัพย์สินเพื่อนำไปทำทุนประกอบอาชีพ (ชานาปุระทาน) จึงจะได้ชื่อว่าเป็นการแก้ปัญหาที่ยั่งยืน

๓. พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าศีลธรรมเป็นพื้นฐานของการแก้ปัญหาทั้งปวง เพราะถึงแม้ปัญหาเรื่องปากท้องจะได้รับการแก้ไข แต่ถ้าผู้คนยังไร้ศีลธรรม ก็ยังจะก่อการอันธพาลได้เสมอนั้น จึงเน้นเรื่องศีลธรรมเป็นสำคัญ เข้าทำนองว่า “ถ้าศีลธรรมไม่กลับมา โลกจะวินาศ” แต่ถ้า “ศีลธรรมกลับมา โลกจะสว่างไสว”

๔. ถ้าจะพิจารณาบทบาทลีลาในการแก้ปัญหาแต่ละครั้ง พบว่า ทรงใช้พระบารมีที่สะสมมาดีแล้ว (ดู “ทศบารมี” ในบทที่ ๓) จึงทำให้ผู้กรณีเกรงพระทัยและยอมทำตามพุทธประสงค์ จึงเป็นข้อคิดสำหรับผู้ที่แก้ปัญหาคความขัดแย้งทางการเมือง ว่า จะต้องสะสมบารมีหรือคุณงามความดีไว้มากพอ จึงจะช่วยให้การแก้ปัญหาลง่ายขึ้น

๕. ถ้าจะสรุปโดยภาพรวม จะพบว่าพระองค์มิได้แก้ปัญหการเมืองเพื่อการเมือง หากแต่ทรงแก้ปัญหาเพื่อความผาสุกของผู้คนเป็นสำคัญ โดยไม่ทรงแยกพวกเขาเหล่านั้นนิยกระบอบการปกครองแบบใด

บทที่ ๕

บทสรุป

๑. ความนำ

การวิจัย เรื่อง “การแนะนำและการแก้ปัญหาทางสังคมและการเมืองของพระพุทธเจ้า” มีวัตถุประสงค์สอดคล้องกับชื่อเรื่อง คือ เพื่อที่จะศึกษาการแนะนำและการแก้ปัญหาทางสังคมและการเมืองของพระพุทธเจ้า โดยกำหนดโจทย์คำถามวิจัยไว้ ๔ ข้อ คือ (๑) พระพุทธเจ้ามี การแนะนำเกี่ยวกับปัญหาทางสังคมอย่างไร ? (๒) พระพุทธเจ้ามี การแก้ปัญหา ทางสังคมอย่างไร ? (๓) พระพุทธเจ้ามี การแนะนำ เกี่ยวกับปัญหาทางการเมืองอย่างไร ? และ (๔) พระพุทธเจ้ามี การแก้ปัญหา ทางการเมืองอย่างไร ?

งานวิจัยชิ้นนี้ เป็นการวิจัยเอกสาร ทำการศึกษาโดยสืบค้นข้อมูลจากพระไตรปิฎกเป็นแหล่งข้อมูลหลัก แล้วนำมาวิเคราะห์ตีความเพื่อตอบโจทย์คำถามวิจัยข้างต้น และนำเสนอรายงานการวิจัยในรูปแบบของการพรรณนาวิเคราะห์ โดยคาดหวังผลประโยชน์ที่จะได้รับ คือ (๑) จะได้รู้และเข้าใจการแนะนำและการแก้ปัญหาทางสังคมของพระพุทธเจ้า (๒) จะได้รู้และเข้าใจการแนะนำและการแก้ปัญหาทางการเมืองของพระพุทธเจ้า และ (๓) สามารถนำเอาวิธีการของพระองค์มาประยุกต์ใช้แก้ปัญหาทางสังคมและการเมืองในสภาพการณ์ปัจจุบันต่อไป

๒. สรุปผลการวิจัย

เนื่องจากทำบทที่ ๓ และทำบทที่ ๔ ได้กล่าวสรุปเกี่ยวกับ การแนะนำ และ การแก้ปัญหา ทางสังคมและการเมืองของพระพุทธเจ้าแต่ละส่วนไว้ค่อนข้างละเอียดพอสมควรแล้ว จึงไม่นำมากล่าวสรุปซ้ำอีก หากแต่ในบทนี้จะสรุปในแง่มุมที่ต่างออกไป คือ ไม่แยกปัญหาสังคมกับปัญหาการเมืองออกจากกัน แต่จะนำเสนอให้เห็นเป็นภาพรวม และจะหยิบพระสูตรสำคัญที่เคยกล่าวมาบ้างแล้ว มาวิพากษ์และชี้ให้เห็นการแนะนำและการแก้ปัญหาอีกครั้งหนึ่ง ดังนี้

(๑) การแก้ปัญหาทุกอย่างเริ่มที่ตัวคน : ถ้าพิจารณาการแก้ปัญหาโดยทั่วไป พบว่ามีวิธีคิดต่างกัน ๓ แบบ คือ แบบแรกให้ความสำคัญกับเงื่อนไขปัจจัยภายในเป็นหลัก โดยเห็นว่าสาเหตุที่สังคมและการเมืองไม่ดี เกิดจากสภาพจิตของผู้คนไม่ดี เต็มไปด้วยความโลภ ความโกรธ และความหลง แล้วส่งผลให้สังคมและการเมืองไม่ดีตามไปด้วย ฉะนั้น ถ้าจะแก้ปัญหานี้ จะต้องเริ่มจากการอบรมจิตใจของผู้คนให้เป็นคนดีก่อน แล้วสังคมและการเมืองจะดีตามไปเอง แบบที่สอง ให้ความสำคัญกับเงื่อนไขปัจจัยภายนอกเป็นหลัก โดยเห็นว่าสาเหตุแห่งปัญหาเกิดจากสภาพแวดล้อมและระบบโครงสร้างไม่ดี เช่น บ้านเมืองเต็มไปด้วยแหล่งอบายมุขที่ชั่วมอมเมา และระบบโครงสร้างทางสังคมและการเมืองที่ไม่เป็นธรรม ฉะนั้น ถ้าจะแก้ปัญหานี้ จะต้องเริ่มจากการปรับปรุงสภาพแวดล้อมและปรับระบบโครงสร้างให้ดีขึ้น แล้วทุกอย่างจะดีตามไปเอง แบบที่สาม ให้ความสำคัญกับทั้งเงื่อนไขภายในและเงื่อนไขภายนอกประกอบกัน ฉะนั้น ถ้าจะแก้ปัญหานี้ จะต้องอบรมจิตใจ, ปรับปรุงสภาพแวดล้อม และปรับระบบโครงสร้างควบคู่กันไป

ในส่วนของพระพุทธเจ้า มีทัศนะสอดคล้องกับแนวคิดแบบแรก โดยทรงเห็นว่าปัญหาทุกอย่างเกิดจาก “ตัวคน” เป็นสำคัญ จึงทรงให้ความสำคัญกับ “คน” มากกว่า “ระบบ” โดยทรงเห็นว่าถ้าคนดี แม้ระบบจะบกพร่องอยู่บ้าง คนก็จะไม่หิยบชวยเอาความบกพร่องนั้นมาแสวงหาประโยชน์ใส่ตนหรือก่อปัญหาให้แก่ส่วนรวม แต่ถ้าคนไม่ดี แม้พยายามที่จะทำให้ระบบดีเพียงใด คนก็จะพยายามหาช่องโหว่ของระบบมาแสวงหาผลประโยชน์ใส่ตนและก่อปัญหาแก่ส่วนรวมจนได้

(๒) ระบอบการปกครองไม่สำคัญเท่ากับการใช้อำนาจการปกครอง : คนทั่วไปมักจะกล่าวกันว่า แม้ “ประชาธิปไตย” จะมิใช่ระบอบการปกครองที่ดีที่สุด แต่ก็เป็นระบอบที่เลวร้ายที่สุด แต่ในทัศนะของพระพุทธเจ้า ทรงแนะนำว่า ไม่มีระบอบใดดีหรือเลวกว่ากัน การที่จะดีหรือเลวมิได้ขึ้นอยู่กับระบอบการปกครอง หากแต่จะขึ้นอยู่กับการใช้อำนาจการปกครอง คือ ไม่ว่าจะการปกครองระบอบใด ถ้าใช้อำนาจการปกครองโดยตั้งอยู่ในธรรม ก็เป็นการปกครองที่ดีได้ แต่ถ้าใช้อำนาจการปกครองโดยไม่ตั้งอยู่ในธรรม ก็เป็นการปกครองที่เลวได้เช่นกัน

พระพุทธองค์ทรงแนะนำว่าใช้อำนาจการปกครองมี ๓ แบบ คือ (๑) แบบอัตตาริปไตย (๒) แบบโลกาธิปไตย และ (๓) แบบธรรมาริปไตย ในแบบแรก จะใช้อำนาจโดยถือตนหรือความเห็นตนเป็นใหญ่ พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าการใช้อำนาจแบบนี้ผู้ปกครองมักจะลุแก่อำนาจและจะก่อให้เกิดความเสียหายต่อผู้คนและบ้านเมืองได้ง่าย ส่วนในแบบที่สอง จะใช้อำนาจโดยถือกระแสโลกเป็นใหญ่ แต่กระแสโลกมักอิงอยู่กับประโยชน์แห่งตน การใช้อำนาจแบบนี้จึงก่อให้เกิดความสับสนวุ่นวายได้ง่าย อุปมากับการจับสัตว์ ๖ ชนิด ซึ่งมีถิ่นที่อยู่ต่างกัันมาผูกมัดไว้ด้วยกัน สัตว์เหล่านั้นต่างดิ้นรนเพื่อที่จะกลับถิ่นที่อยู่ของตน ดังที่ทรงแนะนำไว้ใน กัปปาณสูตร

ว่า “เปรียบเทียบเหมือนบุรุษจับสัตว์ ๖ ชนิด ซึ่งมีนิสัยต่างกัน มีโคจรต่างกัน แล้วผูกด้วยเชือกอันเหนียวแน่น คือ จับงู จระเข้ นก สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก ลิง แล้วผูกด้วยเชือกอันเหนียวแน่น ครั้นแล้วฟังขมวดปมไว้ตรงกลาง ปล่อยไป ที่นั่นแล สัตว์ ๖ ชนิด ซึ่งมีนิสัยต่างกัน มีโคจรต่างกันเหล่านั้น ฟังคังมาหาโคจรและนิสัยของตน ๆ งูฟังคังมาด้วยคิดว่าเรจักเข้าไปสู่จอมปลวก จระเข้ฟังคังมาด้วยคิดว่าเรจักลงน้ำ นกฟังคังมาด้วยคิดว่าเรจักบินขึ้นสู่อากาศ สุนัขบ้านฟังคังมาด้วยคิดว่าเรจักเข้าบ้าน สุนัขจิ้งจอกฟังคังมาด้วยคิดว่าเรจักไปสู่ป่า ลิงฟังคังมาด้วยคิดว่าเรจักเข้าไปสู่ป่า อูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแลสัตว์ ๖ ชนิดเหล่านั้นต่างก็จะไปตามนิสัยของตน ๆ ฟังล้าปาก เมื่อนั้นบรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์ใดมีกำลังมากกว่าสัตว์ทั้งหลาย สัตว์เหล่านั้นฟังอนวัตรคล้อยตามไปสู่อำนาจแห่งสัตว์นั้น”^๑

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงแนะนำว่าการใช้อำนาจการปกครอง ๒ แบบแรก มิใช่การใช้อำนาจที่แท้จริง หากแต่จะทรงเห็นด้วยกับแบบที่สาม ซึ่งพระองค์ทรงเรียกว่าการใช้อำนาจแบบ “ธรรมาธิปไตย” คือ ใช้อำนาจโดยถือธรรมเป็นใหญ่ โดยผู้ที่ใช้อำนาจแบบนี้ได้จะต้องเป็น “ธรรมราชา” คือ ผู้ที่เคารพธรรม บูชาธรรม มีธรรมเป็นธงตรา อีกทั้งจะต้องเป็นผู้มีความรอบรู้เกี่ยวกับความจริง ความดี ความถูกต้อง และรู้ผลประโยชน์ของผู้ที่ได้ปกครองเป็นอย่างดี และเป็นที่น่าสังเกตว่าพระองค์ทรงถือว่า “ระบอบการปกครอง” กับ “การใช้อำนาจการปกครอง” แยกคนละส่วนกัน ซึ่งหมายถึงว่าแม้จะเป็นการปกครองระบอบใด ก็สามารถใช้อำนาจการปกครองแบบธรรมาธิปไตยได้ทั้งสิ้น

(๓) **ความเป็นแบบอย่างของผู้ปกครอง :** พระพุทธองค์ทรงอุปมาว่าผู้ปกครองเป็นเสมือน “โคนำฝูง” ถ้าเมื่อใดที่โคนำฝูงไปคด (ไม่ตั้งอยู่ในธรรม) จะทำให้โคตามฝูงทั้งหลายไปคดด้วย แต่ถ้า “โคนำฝูง” ไปตรง (ตั้งอยู่ในธรรม) จะทำให้โคตามฝูงทั้งหลายไปตรงด้วย ดังที่กล่าวไว้ใน ธรรมกถุสสูตร ว่า “เมื่อโคกำลังข้ามฟากอยู่ ถ้าโคนำฝูง นำฝูงไปตรง โคทั้งปวงก็ย่อมไปตรงตามกัน ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ถ้าผู้ที่เขาสมมติว่าประเสริฐสุด (คือผู้นำ) ประพฤติเป็นธรรม (คือประพฤติกฎต้องยุติธรรม) ประชาชนนอกนั้นก็ย่อมประพฤติเป็นธรรมตามกัน ถ้าพระราชา (คือผู้นำ) ตั้งอยู่ในธรรม ประเทศชาติตลอดจนพระราชอาณาเขตย่อมอยู่เป็นสุข ... (และยังทรงขยายความว่า)... อูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยใดพระราชาเป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้นแม้พวกข้าราชการ ก็เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพวกข้าราชการไม่ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้น แม้พราหมณ์และคฤหบดีก็เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพราหมณ์และคฤหบดีไม่ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้น แม้ชวานิกมและชาวชนบท ก็เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อชวานิกมและชาวชนบทเป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม พระจันทร์และพระอาทิตย์ ก็ย่อมหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ เมื่อพระจันทร์และพระอาทิตย์ หมุนเวียนไม่

^๑ กัปปาณสูตร. ไตร. ๑๘/๓๔๘.

สม่าเสมอ หมู่ดาวนักษัตร ก็ย่อมหมุนเวียนไม่สม่าเสมอ เมื่อคืนและวันหมุนเวียนไม่สม่าเสมอ เดือนหนึ่งและกึ่งเดือนก็หมุนเวียนไม่สม่าเสมอ เมื่อเดือนหนึ่งและกึ่งเดือนหมุนเวียนไม่สม่าเสมอ ฤดูกาลและปีก็ย่อมหมุนเวียนไม่สม่าเสมอ เมื่อฤดูกาลและปีหมุนเวียนไม่สม่าเสมอ ลมย่อมพัดไม่สม่าเสมอ เมื่อลมพัดไม่สม่าเสมอ ลมก็เดินทิศทางไม่สม่าเสมอ ย่อมพัดเวียนไป เมื่อลมเดินทิศทางไม่สม่าเสมอพัดเวียนไป เทวดาย่อมกำเริบ เมื่อเทวดากำเริบ ฝนย่อมไม่ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ข้าวกล้าทั้งหลายก็สุกไม่เสมอกัน คุกริกษุทั้งหลาย มนุษย์ผู้บริโภคน้ำที่สุกไม่เสมอกัน ย่อมเป็นผู้มีอายุสั้น มีผิวพรรณเศร้าหมอง มีกำลังน้อย มีอาหารมาก

คุกริกษุทั้งหลาย สมัยใดพระราชเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้น แม้ข้าราชการก็ย่อมเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อข้าราชการตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้น แม้พราหมณ์และคฤหบดี ก็เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพราหมณ์และคฤหบดีตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้น แม้ชาวนิคมและชาวชนบท ก็ย่อมเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อชาวนิคมและชาวชนบทตั้งอยู่ในธรรม พระจันทร์และพระอาทิตย์ ก็ย่อมหมุนเวียนสม่าเสมอ เมื่อพระจันทร์และพระอาทิตย์หมุนเวียนสม่าเสมอ หมู่ดาวนักษัตร ก็ย่อมหมุนเวียนสม่าเสมอ เมื่อหมู่ดาวนักษัตรหมุนเวียนสม่าเสมอ คืนและวันก็ย่อมหมุนเวียนสม่าเสมอ เมื่อคืนและวันหมุนเวียนสม่าเสมอ เดือนหนึ่งและกึ่งเดือน ก็ย่อมหมุนเวียนสม่าเสมอกัน เมื่อเดือนหนึ่งและกึ่งเดือนหมุนเวียนสม่าเสมอ ฤดูและปีก็ย่อมหมุนเวียนไปสม่าเสมอ ลมย่อมพัดสม่าเสมอ เมื่อลมพัดสม่าเสมอ ลมย่อมพัดไปถูกต้องตามฤดูกาล เมื่อลมพัดไปถูกต้องตามฤดูกาล เทวดาย่อมไม่กำเริบ เมื่อเทวดาไม่กำเริบ ฝนย่อมตกต้องตามฤดูกาล เมื่อฝนตกต้องตามฤดูกาล ข้าวกล้าก็สุกเสมอกัน คุกริกษุทั้งหลาย มนุษย์ที่บริโภคน้ำที่สุกเสมอกัน ย่อมมีอายุยืน มีผิวพรรณดี มีกำลัง และมีอาหารน้อย”^๒

จากคำแนะนำในพระสูตรนี้^๒ ได้ให้ข้อคิดว่า ถ้าตัวผู้ปกครองไม่ทำตนเป็นแบบอย่างที่ดี (นำฝูงไปคด) จะส่งผลกระทบต่อองคาพยพทุกภาคส่วนของรัฐและสังคมโลกอย่างเป็นลูกโซ่ แม้แต่ดินฟ้าอากาศก็ยังวิปริตแปรปรวน หรือถ้าจะอธิบายด้วยภาษาวิชาการสมัยนี้ อาจได้ว่า เมื่อผู้นำเป็นคนไม่ดี คนทั่วไปจะไม่ติดตามไปด้วย แม้แต่การประกอบอุตสาหกรรมก็ขาดความรับผิดชอบและเห็นแก่ตัว เช่น ปล่อยของเสียลงสู่แม่น้ำลำคลองและขึ้นสู่อากาศ ก่อให้เกิดมลภาวะ เกิดปรากฏการณ์เรือนกระจก เป็นเหตุนำมาซึ่งภาวะโลกร้อน ตามมาด้วยพายุภัยสึนามิและภัยธรรมชาติอื่น ๆ จนทำให้ผู้คนล้มตายลงคราวละจำนวนมากทำนองเดียวกับการ “ถูกเทวดาลงโทษ” ตามความหมายของพระพุทธเจ้านั่นเอง แต่ในทางตรงข้าม ถ้าผู้ปกครองทำตนเป็นแบบอย่างที่ดี (นำฝูงไปตรง) องคาพยพทุกภาคส่วนของรัฐและสังคมโลกจะดำเนินไปตามครรลอง แล้วจะ

^๒ ธรรมิกสูตร. ไตร. ๒๑/๗๐/๘๓

ก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่บ้านเมืองและพลโลกอย่างถ้วนหน้า ฉะนั้น การตั้งอยู่ในธรรม (การวางตนเป็นแบบอย่างที่ดี) จึงเป็นคุณสมบัติที่จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็น “ผู้ปกครอง”

(๔) การชำระไว้ซึ่ง “การอันเป็นธรรม” และป้องกัน “การอันอธรรม”: โดยปกติวิสัยของผู้ปกครองที่ดี จะต้องถือเป็นหน้าที่โดยตรงที่จะต้องหาทางป้องกัน ชัยยัง และแก้ไข มิให้การอันอธรรมเกิดขึ้น เพราะจะส่งผลกระทบต่อปวงอาณาประชาราษฎร์ แล้วจะก่อให้เกิดปัญหาสังคมและการเมืองตามมา แต่การป้องกัน “การอันอธรรม” เพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอ ยังจะต้องชำระไว้ซึ่ง “การอันเป็นธรรม” ไปพร้อม ๆ กันด้วย ดังที่ทรงแนะนำไว้ใน **จักรกวัตติสูตร..** ว่า “จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันเป็นธรรม ในชนภายใน ในหมู่พล ในพวกกษัตริย์ผู้เป็นอนุยนต์ ในพวกพราหมณ์และคฤหบดี ในชาวนิคมและชาวชนบททั้งหลาย ในพวกสมณพราหมณ์ในเหล่าเนื้อและนก”^๓ นอกจากนี้ ผู้ปกครองที่ดียังจะต้องมีความสามารถในการผูกน้ำใจคน พุดจามีเหตุผล ไพเราะนุ่มนวล ก่อให้เกิดความสามานสามัคคีและสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกัน อีกทั้งต้องรู้วิธีส่งเสริมคนดีและกำราบคนไม่ดี และมีความรอบรู้ในกิจการบ้านเมืองอย่างรอบด้าน ด้วยเหตุนี้ ผู้ปกครองที่ดีจึงต้องมีปราชญ์ราชบัณฑิตไว้เป็นที่ปรึกษา

จากคำแนะนำในพระสูตรนี้ พอจะอธิบายได้ว่าผู้ที่เป็นพระราชา ผู้ปกครอง หรือผู้นำองค์กร จะต้องดูแลทุกภาคส่วน เพราะถ้าขาดตกบกพร่องส่วนหนึ่งส่วนใด ย่อมส่งผลกระทบต่อบ้านเมือง และต่อประชาชน และต่อผู้ปกครอง แล้วจะนำมาซึ่งปัญหาสังคมและการเมืองในที่สุด

(๕) การเมือง เศรษฐกิจ สังคม ไม่สามารถแยกออกจากศีลธรรมได้ : พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าถ้าเมื่อใดที่ผู้คนคอยแค้นแค้น การอันอธรรมจะถึงความแพร่หลาย ถ้าจะแก้ปัญหาคความยากจน จะต้องกระทำโดย การแบ่งปันเฉลี่ยทรัพย์ (ชنانุประทาน) ให้นำไปทำทุนประกอบอาชีพ แต่พึงระวังว่าการแบ่งปันเฉลี่ยทรัพย์ มิใช่สิ่งเดียวกับ การแจกจ่ายทรัพย์ ให้ไปเลี้ยงชีพ เพราะการแก้ปัญหาคความยากจนโดยการแจกจ่ายทรัพย์เพื่อสร้างกระแสนิยมจากชาวโลก (ผู้อยู่ได้ปกครอง) โดยการลด แลก แจก แถม (แบบ “ประชานิยม” ที่ใช้กันอยู่ในสมัยปัจจุบัน) จะทำให้ผู้คนคอยแต่จะ “แบมือขอ” ไม่คิดที่จะช่วยเหลือตนเอง แล้วจะเป็นการแก้ปัญหาคความยากจนที่ไม่ยั่งยืน ส่วนการแก้ปัญหาคความยากจนโดยการแบ่งปันเฉลี่ยทรัพย์ให้นำไปทำทุนประกอบอาชีพ จะเป็นการ ช่วยให้ประชาชนช่วยเหลือตนเองได้ จึงถือว่าเป็นการแก้ปัญหาคความยากจนที่ยั่งยืน

อย่างไรก็ตาม แม้จะช่วยให้ผู้คนหายยากจน แต่ถ้าผู้คนยังพ่องในศีลธรรม ก็จะก่อการอันอธรรมอีกจนได้ ฉะนั้น ถ้าจะแก้ปัญหาคความยากจนอย่างรอบด้าน จะต้องกระทำทั้งสองส่วน คือ แก้ปัญหาคความยากจน

^๓ จักกวัตติสูตร. ไตร. ๑๑/๓๕.

ความยากจนควบคู่ไปกับการแก้ปัญหาความพร่องทางศีลธรรม ดังที่ทรงแนะนำไว้ใน จักรวรรดิ
 สูตรว่า “เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็ได้ถึงความ
 ความแพร่หลาย เมื่อความขัดสนถึงความแพร่หลาย อทินนาทานก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อ
 อทินนาทานถึงความแพร่หลาย ศัสตราก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อศัสตราถึงความแพร่หลาย
 ปาณาติบาตถึงความแพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตถึงความแพร่หลาย มุสาวาทก็ได้ถึงความแพร่หลาย
 เมื่อมุสาวาทถึงความแพร่หลาย ปิสุณาวาจาก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อปิสุณาวาจถึงความ
 ความแพร่หลาย กามสุมิจฉาจารก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อกามสุมิจฉาจารถึงความแพร่หลาย... ผรุส
 วาจา และสัมผัปปลาปะก็ได้ถึงความแพร่หลาย... อภิขมาและพยาบาทก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อ
 อภิขมาและพยาบาทถึงความแพร่หลาย มิฉาทุฏฐก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อมิฉาทุฏฐถึงความ
 ความแพร่หลาย... อธรรมราคะ วิสมโลภ มิฉาธรรมก็ได้ถึงความแพร่หลาย... ความไม่ปฏิบัติชอบใน
 มารดา ความไม่ปฏิบัติชอบในบิดา ความไม่ปฏิบัติชอบในสมณะ ความไม่ปฏิบัติชอบใน
 พรหมณ์ ความไม่อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อธรรมเหล่านี้ถึงความ
 ความแพร่หลาย แม้อายุของสัตว์เหล่านั้นก็เสื่อมถอย แม้วรรณะก็เสื่อมถอย...”^๔ และยังแนะนำ
 เพิ่มเติมไว้ใน กฎทัณฑสูตร อีกว่า (ถ้า) พลเมืองเหล่าใด... จะมักเขม้นในกสิกรรม และ โครักขกรรม
 ...จงเพิ่มข้าวปลูกและข้าวกินให้แก่พลเมืองเหล่านั้นในโอกาสอันสมควร. (ถ้า) พลเมืองเหล่าใด...
 จะมักเขม้นในพาณิชยกรรม... จงเพิ่มทุนให้แก่พลเมืองเหล่านั้น ในโอกาสอันสมควร และ (ถ้า)
 ข้าราชการเหล่าใดขยัน... จงพระราชทานเบี้ยเลี้ยงและเงินเดือนแก่ข้าราชการเหล่านั้นในโอกาสอัน
 สมควร ... พลเมืองเหล่านั้นนั้นแหละจักเป็นผู้ชวนชวยในการงานของตน ๆ จักไม่เบียดเบียน
 บ้านเมืองของพระองค์... บ้านเมืองก็จะตั้งมั่นอยู่ในความเกษม หาเสี้ยนหนามมิได้ ไม่มีการ
 เบียดเบียนกัน พลเมืองจักชื่นชมยินดีต่อกัน ยังบุตรให้พื่อนอยู่นอก จักไม่ต้องปิดประตูเรือนอยู่^๕

นอกจากนี้ ยังเป็นที่น่าสังเกตว่า พระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับการลงโทษรุนแรงต่อผู้ก่อการ
 อันธกรรมอันเนื่องมาจากความอดอยาก เพราะถึงแม้จะต้องโทษรุนแรงเพียงใด แต่ถ้าท้องยังหิว
 คนจะไม่กลัวการถูกลงโทษนั้น และบางครั้งการลงโทษรุนแรงอาจส่งผลที่เลวร้าย คือ พวกโจรจะ
 กระทำตอบต่อเจ้าของทรัพย์ในอัตราส่วนที่รุนแรงไม่แพ้กันเพื่อเป็นการฆ่าปิดปากมิให้เป็นพยาน
 ปรักปราชาในภายหลัง ฉะนั้น วิธีที่น่าจะแก้ปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพกว่า คือ การแบ่งปัน
 เลี้ยงชีพ (ชนานุประทาน) เพื่อให้หายอดอยากหิวโหยดังที่กล่าวแล้ว

**(๖) การวิเคราะห์ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทยปัจจุบันด้วยกรอบคิดแบบ
 ของพระพุทธเจ้า :** ตลอดระยะเวลา ๓ ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. ๒๕๔๕ – ๒๕๕๑) ตั้งคมไทยมีแต่

^๔ จักรวรรดิสูตร. ไตร. ๑๑/๔๕.

^๕ กฎทัณฑสูตร. ไตร. ๙/๒๐๖

ความสับสนวุ่นวายอันเนื่องมาจาก “วิกฤติทักษิณ” คือ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร (อดีตนายกรัฐมนตรี) ถูกกล่าวหาว่าบกพร่องทางจริยธรรม มีการทุจริตคอร์รัปชัน ทั้งทุจริตโดยตรงและทุจริตเชิงนโยบาย, ออกกฎหมายเอื้อธุรกิจของครอบครัว, เลือกปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมแก่ผู้ที่มีใช้พวกพ้อง, มีผลประโยชน์ทับซ้อนกับของรัฐ จึงก่อให้เกิด “การอันธพาล” อย่างเป็นระบบครบวงจร โดยฝ่ายรัฐเป็นผู้กำหนดนโยบาย แล้วให้ฝ่ายข้าราชการประจำนำไปปฏิบัติ และให้ฝ่ายธุรกิจเอกชนที่เป็นพวกพ้องเป็นผู้ประมูลโครงการ เพื่อผันเงินจากท้องพระคลังหลวงเข้ากระเป๋าคนรวยโดยผ่านทางมือคนจน (ผ่านทางโครงการเอื้ออาทรทั้งหลาย) จนมีการสร้างค่านิยมขึ้นมาใหม่ ว่า การเมืองเป็นเรื่องของการแสวงหาผลประโยชน์ที่ใคร ๆ ก็พึงกระทำถ้ามีโอกาส ด้วยเหตุนี้ **ปัญญาชนและคนชั้นกลาง** ผู้ซึ่งเข้าใจเส้นสนกลในของการทุจริต จึงใช้เป็นข้ออ้างเพื่อเดินขบวนขับไล่ ถึงแม้ต่อมา นายสมัคร สุนทรเวช จะขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทน แต่ก็ถูกหาว่าเป็นเพียงรัฐบาล “หุ่นเชิด” จึงยังคงถูกขับไล่ต่อไปอีก ในขณะที่ **ชนชั้นรากหญ้า** ในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เห็นว่านโยบาย “ประชานิยม” (ลด แลก แจก แถม) ทำให้พวกเขาได้รับผลประโยชน์กันถ้วนหน้า จึงออกมาปกป้อง พ.ต.ท. ทักษิณ ๆ จนทำให้เกิดการแบ่งขั้วทางการเมืองและเกิดการเผชิญหน้าระหว่างกัน ทั้งแนวกว้างและแนวลึก และความขัดแย้งนี้ได้ระบดลงสู่ระดับรากหญ้า จนกลายเป็นความแตกสามัคคีระหว่างชนในชาติชนิดที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน

ถ้าจะวิเคราะห์ปัญหานี้ด้วยกรอบคิดแบบของพระพุทธเจ้า จะได้ดังนี้

๑) สาเหตุของปัญหา : วิกฤติการณ์ครั้งนี้ มิได้มีสมุฏฐานมาจากระบอบการปกครองไม่ดี หรือรัฐธรรมนูญฉบับปี ๒๕๕๐ ไม่ดี เหมือนที่กล่าวอ้าง หากแต่มีสาเหตุมาจาก “คน” ที่เป็นผู้ปกครองไม่ทำตนเป็นแบบอย่างที่ดี (ไม่นำฝูงไปตรงและไม่เป็นธรรมราชา) อีกทั้งยังใช้อำนาจการปกครองอย่างไม่เป็นธรรม (ใช้อำนาจแบบอธรรมมาธิปไตย) จึงทำให้การอันธพาลถึงความแพร่หลาย และนำมาสู่ปัญหาสังคมและการเมืองดังกล่าว

๒) วิธีป้องกันและแก้ไขปัญหา : จากปัญหาที่เกิดขึ้นครั้งนี้ คนไทยควรจะได้บทเรียนว่า บัดนี้ถึงเวลาแล้วที่จะต้องร่วมมือกันหาทางป้องกันมิให้คนไม่ดีขึ้นมาเป็นผู้ปกครองอีก ในส่วนของผู้ที่ได้ขึ้นมารับตำแหน่งนี้แล้ว พึงสำนึกว่าตำแหน่งหน้าที่ที่ได้มา **มิใช่ไว้สำหรับสร้างเกียรติประวัติและคุณงามความดี มิใช่ไว้เพื่อขูดหลุมฝังตัวเอง** การที่ประชาชนมอบอำนาจให้มา มิได้หมายความว่าเมื่อได้มาแล้ว สามารถใช้อำนาจนั้นได้ตามใจชอบ หากแต่ยังต้องคำนึงถึงกฎกติกา มารยาท และทำนองคลองธรรมอีกด้วย มิเช่นนั้นประชาชนมีสิทธิ์ทวงคืนหรือถอดถอนออกจากอำนาจเสียได้ ฉะนั้น ในการแก้ปัญหาคความขัดแย้งทางการเมืองครั้งนี้ แม้กรอบคิดของพระพุทธเจ้าจะตั้งอยู่ใน “หลักเมตตาธรรม” แต่พระองค์ก็ทรงวาง “หลักกฎแห่งกรรม” กำกับไว้อีกชั้นหนึ่ง ว่า ถ้าใครทำกรรมใด ย่อมหนีไม่พ้นที่จะต้องรับผลแห่งกรรมนั้นตามสนอง ซึ่งมี

ความหมายทำนายว่าทุกการกระทำของฝ่ายปกครองจะต้องถูกตรวจสอบโดย “หลักนิติรัฐ” ตามหลัก “นิติธรรม” ถ้าตรวจสอบพบว่ากระทำผิดจริง จะต้องถูกลงโทษตามกฎหมายโดยไม่มีการยกเว้น อย่างไรก็ตาม องค์การที่ทำหน้าที่ตรวจสอบในฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายบริหาร ถูกตั้งข้อระแวงว่าอยู่ภายใต้การถูกรวบงำโดย “ระบอบทักษิณ” จึงไม่สามารถทำหน้าที่ตรวจสอบให้เป็นที่ยอมรับของผู้คนได้อีก คงเหลือแต่ฝ่ายตุลาการเพียงองค์กรเดียว ฉะนั้น จากสถานการณ์ในขณะนี้ คงไม่มีวิธีการใดจะดีไปกว่าปล่อยให้ฝ่ายตุลาการทำหน้าที่ตรวจสอบโดยปราศจากการถูกแทรกแซง ไม่ว่าจะโดยการแก้รัฐธรรมนูญเพื่อป้องกันการถูกยุบพรรค หรือช่วยเหลือ พ.ต.ท. ทักษิณ ฯ ให้พ้นผิด หรือแทรกแซงโดยวิธีการอื่นใด

ตามที่กล่าวมาโดยสรุปนี้ ได้สะท้อนให้เห็นว่า เพราะเหตุใดพระพุทธเจ้าจึงทรงให้ความสำคัญเรื่อง “ความเป็นดี” การวางตนเป็น “แบบอย่างที่ดี” และการ “ใช้อำนาจการปกครองที่ดี” เพราะถ้าบ้านเมืองใดมีหลักธรรมทั้งสามประการนี้คอยกำกับ จะช่วยลดปัญหาความขัดแย้งทางสังคมและการเมืองลงได้เป็นอย่างดี

(๓) การวิเคราะห์การแก้ปัญหาการก่อกบฏด้วยกรอบคิดแบบของพระพุทธเจ้า :

ปัญหานี้สืบเนื่องมาจากปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองเหมือนที่กล่าวในข้อก่อน จึงทำให้ปัญญาชนและคนชั้นกลาง ที่รู้จักกันในนาม “พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย” (พม.) ซึ่งขอตั้งชื่อเรียกว่า “ฝ่ายไม่เอาทักษิณ” ได้ก่อกบฏขับไล่ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งที่รู้จักกันในนาม “กลุ่มแนวร่วมประชาธิปไตยขับไล่เผด็จการแห่งชาติ” (นปช.) ซึ่งขอตั้งชื่อเรียกว่า “ฝ่ายเอาทักษิณ” ได้ออกมาก่อม็อบต่อต้านฝ่ายแรก จนก่อให้เกิดการเผชิญหน้าระหว่างกันจนยืดเยื้อมาจนกระทั่งถึงทุกวันนี้

ถ้าจะวิเคราะห์ปัญหานี้ด้วยกรอบคิดแบบของพระพุทธเจ้า จะได้ดังนี้

๑) สาเหตุของปัญหา : ถ้าจะวิเคราะห์ลงไปถึงรากเหง้า พบว่ามีได้มีสาเหตุมาจากระบบการปกครองไม่ดี หรือรัฐธรรมนูญปี ๒๕๕๐ ไม่ดี เหมือนที่กล่าวอ้าง หากแต่มีสาเหตุแบบเดียวกับที่กล่าวข้างต้น คือ ผู้นำไม่ทำตนเป็น โคนาฟูงไปตรง, ไม่เป็นธรรมราชา และไม่ใช้อำนาจแบบธรรมาธิปไตย

๒) วิธีป้องกันและแก้ไขปัญหา : เนื่องจากสมุฏฐานแห่งการก่อกบฏมาจากวิกฤติผู้นำ ฉะนั้น จะต้องแก้ที่ต้นเหตุ คือ หาทางป้องกันมิให้คนไม่ดีขึ้นมาเป็นผู้นำอีก ส่วนในกระบวนการแก้ปัญหาการเผชิญหน้าระหว่างม็อบที่เป็นอยู่ในขณะนี้ ในส่วนของผู้ทำหน้าที่แก้ปัญหา ไม่ว่าจะ เป็นบุคคล คณะบุคคล หรือองค์กรใดก็ตาม จะต้องถึงพร้อมด้วยความเป็นแบบอย่างที่ดีและบารมีที่สะสมมาดีแล้ว ส่วนกลยุทธ์ในการแก้ปัญหา จะต้องไม่ใช่ “ศาสตราวุธ” (ความรุนแรง) เพราะบทเรียนจาก “กรณีสลายม็อบ ๑๐๘ สพ ที่มีสยิดกรือเฮะ จังหวัดปัตตานี” (๒๘ เม.ย. ๕๖) และ “กรณีสลายม็อบ ๖๘ สพ ที่อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส” (๒๕ ต.ค.๕๖) ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้ว

ว่าไม่สามารถใช้ความรุนแรงสยบความรุนแรงได้ แต่กลับจะยิ่งทำให้สถานการณ์เลวร้ายและบานปลายยิ่งขึ้นจนยากที่จะแก้ไข นอกจากนี้ เหตุการณ์เมื่อ “๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖” และ “๖ ตุลาคม ๒๕๑๘” ได้ย้ำให้เห็นอีกว่า การใช้ความรุนแรงปราบนักศึกษาจนต้องหนีเข้าป่าและกลายเป็นแนวร่วมของฝ่ายตรงข้าม หันมาทำร้ายเจ้าหน้าที่บ้านเมืองล้มตายลงเป็นจำนวนมาก จนรัฐบาลในสมัยต่อมาต้องหันมาใช้ “แผนการอุณหเทพ” เพื่อดึงนักศึกษาออกจากป่ากลับเข้าสู่เมือง จึงทำให้สถานการณ์ทางการเมืองสงบลงได้ นี่ก็เป็นอีกบทเรียนหนึ่งที่ย้ำให้เห็นว่าการใช้ความรุนแรงแก้ปัญหาจะก่อให้เกิดผลเสียมากกว่าผลดี ในการแก้ปัญหาการเผชิญหน้าระหว่างมีอบคราวนี้ก็เช่นกัน ถ้าใช้ความรุนแรง สถานการณ์อาจบานปลายจนถึงขั้นกลายเป็นสงครามกลางเมืองก็อาจเป็นไปได้

อย่างไรก็ตาม ถ้าจะย้อนกลับไปศึกษาการแก้ปัญหาในลักษณะนี้ของพระพุทธเจ้า ไม่พบว่าพระองค์ทรงเผชิญหน้ากับปัญหาการก่อมีอบโดยตรง แต่ก็ทรงเผชิญกับปัญหาที่ก่อโดยชนหมู่มาก ในลักษณะคล้ายกับการก่อมีอบอย่างน้อย ๓ ครั้ง กล่าวคือ ครั้งแรก ทรงเผชิญกับฝูงกองทัพพญามารเข้ามาแย่งบัลลังก์ที่ประทับที่ใช้บำเพ็ญเพียรเพื่อตรัสรู้ ในคราวนั้นพระองค์ทรงแก้ปัญหาโดย **อธิษฐานทานบารมี** (อ้างถึงคุณงามความดีที่สะสมมาดีแล้ว) จนพระแม่ธรณีปรากฏองค์เป็นพยานและช่วยเหลือจนทำให้กองทัพพญามารแตกพ่าย ครั้งที่สอง ทรงเผชิญกับการถูกรุมค่าจากชาวเมืองโกสัมพี ในคราวนั้นพระองค์ทรงแก้ปัญหาโดยใช้ “**ความสงบนิ่งอันประเสริฐ**” (ใช้ความสงบสยบความเคลื่อนไหว) ส่วนครั้งที่สาม ทรงเผชิญกับการทำสังฆเภทโดยหมู่ภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ในคราวนั้นพระองค์ทรงแก้โดย การถอยออกมาอยู่ห่าง ๆ อย่างมีชั้นเชิงและรู้เท่าทันปล่อยให้สังคมลงโทษหมู่ภิกษุเหล่านั้น จนต้องหันกลับมาปรองดองคืนดีกันดังเดิม

จากบทบาทลีลาในการแก้ปัญหาทั้ง ๓ ครั้ง พบว่า ไม่มีครั้งใดเลยที่ทรงใช้ “**ศาสตราวุธ**” (ความรุนแรง) หากแต่ทรงใช้ “**ธรรมอาวุธ**” (ปัญญาธรรม เมตตาธรรม ขันติธรรม สามัคคีธรรม) ซึ่งถ้าจะนำวิธีการของพระองค์มาเปรียบเทียบกับ “**แผนการอุณหเทพ**” ดึงนักศึกษาออกจากป่ากลับเข้าสู่เมืองหลังเหตุการณ์ “เดือนตุลาคม” แม้จะมีรายละเอียดทางยุทธวิธีต่างกัน แต่ก็ใช้ยุทธศาสตร์เดียวกัน คือใช้ “**หลักธรรมอาวุธ**” แบบเดียวกับของพระพุทธเจ้านั่นเอง

จากกรณีที่ยกมาให้ดูนี้เป็นเป็นเครื่องพิสูจน์ให้เห็นว่า “**เมตตาธรรมคำจุนโลก**” สามารถใช้แก้ปัญหาความรุนแรงได้จริง ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะว่าทุกฝ่าย (ทั้งฝ่ายไม่เอาทักษิณ, ฝ่ายเอาทักษิณ และฝ่ายรัฐธรรมาธิปไตย) พึงมีเมตตาธรรมต่อกัน มีขันติธรรม ลดทิฐิมานะลง และเคารพในหลักนิติรัฐ หลักนิติธรรม หลักสามัคคีธรรม ปล่อยให้องค์กรตุลาการพิสูจน์ความถูกผิดไปตามครรลองของกฎหมาย ถ้าผลออกมาอย่างไร จะต้องยอมรับตามนั้น แล้วเชื่อว่าท้ายที่สุดบ้านเมืองก็จะกลับคืนสู่ภาวะปกติดังเดิม

(๘) ความถึงพร้อมด้วยบารมีที่สะสมมาดีแล้ว สามารถใช้เป็นเครื่องมือแก้ปัญหาทางสังคมและการเมืองได้เป็นอย่างดี : ถ้าจะพิจารณาบทบาทลีลาในการแก้ปัญหาของพระพุทธองค์ จะเห็นว่าทรงดำเนินการในฐานะและบทบาทของความเป็นพระศาสดาอันเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของผู้คนทั่วไป ประกอบกับทรงบำเพ็ญบารมี (ทศบารมี) ไว้ดีแล้ว จึงสามารถแก้ปัญหาให้สำเร็จลุล่วงไปได้โดยง่าย ในบางกรณี พระองค์มิได้ใช้วิธีการที่ยุ่งยากหรือสลับซับซ้อนอะไร เพียงแต่ใช้เมตตาธรรม ขันติธรรม สามัคคีธรรม ประกอบเข้ากับพระวณะที่ให้ข้อคิดอย่างลึกซึ้งกินใจ (ไพเราะและแจ่มแจ้งประดุจหางของทีที่คว่ำ) และถึงพร้อมด้วยหลักตรรกะอันแหลมคม น่าเชื่อถือ ก็สามารถแก้ปัญหาให้สำเร็จลุล่วงไปได้

จากบทบาทลีลานี้ ได้ให้ข้อคิดสำหรับคนทั่วไป (ในที่นี้หมายรวมทั้งบุคคล, คณะบุคคล และองค์กร) ที่จะทำหน้าที่แก้ปัญหาคความขัดแย้งทางสังคมและการเมือง ว่า ในเบื้องต้น ผู้นั้นจะต้องเพียรสะสมบารมีและคุณงามความดีไว้ให้มากพอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญญาบารมี ขันติบารมี เมตตาบารมี (ซึ่งเป็นพระบารมีที่พระพุทธองค์ทรงใช้เป็นประจำ) เพื่อที่จะใช้เป็นต้นทุนทางสังคม ทำให้ผู้คนมีความเชื่อถือและเลื่อมใสศรัทธา และเมื่อถึงคราวจะใช้ ก็เลือกนำมาใช้ตามที่เหมาะสมและจำเป็น อีกทั้งเมื่อถึงขั้นตอนลงมือแก้ปัญหาจริง จะต้องดำเนินการโดยปราศจากความลำเอียง (อคติ) ไม่ว่าจะเพราะรัก เพราะโลภ เพราะโกรธ หรือเพราะหลง และที่สำคัญยิ่งกว่านั้น จะต้องย้ำอีกครั้งหนึ่งว่าจะต้องทำตนเองให้ถึงพร้อมด้วยคุณงามความดีก่อน ดังที่พระพุทธองค์ทรงย้ำอยู่เสมอว่า “การที่จะช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากโคลนเลนอันลึกได้ จะต้องทำตนเองให้พ้นจากโคลนเลนอันลึกก่อน แต่ถ้าตนเองยังตกอยู่ในโคลนเลนอันลึก อย่าพึงหวังว่าจะช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากโคลนเลนอันลึกได้”

๓. ความสรุป

ตามที่กล่าวมาตั้งแต่ต้น เรื่อง “การแนะนำและการแก้ปัญหาทางสังคมและการเมืองของพระพุทธเจ้า” พอจะประยุกต์อธิบายให้เข้ากับแนวคิดเรื่องหลักบริหารจัดการบ้านเมืองที่ดีที่รู้จักในนาม “หลักธรรมาภิบาล” (Good governance) ที่ว่า ภาครัฐ ภาคธุรกิจ เอกชน และประชาชน จะอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขได้ จะต้องดำเนินตามหลักการพื้นฐานดังนี้

๑) หลักนิติธรรม (The rule of law) คือ จะต้องปกครองโดยกฎหมาย มิใช่ตามอำเภอใจ (ที่เรียกว่า “อิตตาธิปไตย”) แต่ทุกคนจะต้องปฏิบัติตามกฎ ระเบียบ ข้อบังคับอย่างเสมอภาค เป็นธรรม ยุติธรรม รัศกุนและรวดเร็ว

๒) **หลักคุณธรรม (Morality)** คือ จะต้องดำเนินการด้วยความถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เปิดโอกาสให้แต่ละคนได้รับการพัฒนาตนเอง และให้มีความซื่อสัตย์ จริงใจ อุดม มีระเบียบวินัย ประกอบอาชีพโดยสุจริต

๓) **หลักความโปร่งใส (Accountability)** คือ จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าถึงแหล่งข้อมูลข่าวสารทางราชการ และสามารถตรวจสอบการกระทำของฝ่ายรัฐได้ ซึ่งจะช่วยป้องกันการทุจริตคอร์รัปชันอีกทางหนึ่งด้วย

๔) **หลักการมีส่วนร่วม (Participation)** คือ จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการและร่วมกระบวนการตัดสินใจในกิจการสำคัญของรัฐที่อาจส่งผลกระทบต่อพวกเขา หรือส่งผลกระทบต่อบ้านเมืองในวงกว้าง

๕) **หลักความรับผิดชอบ (Responsibility)** คือ จะต้องหาวิธีทำให้แต่ละฝ่ายตระหนักในสิทธิ หน้าที่ และความรับผิดชอบที่พึงมีต่อรัฐ แต่ในขณะเดียวกันจะต้องตระหนักถึงสิทธิของผู้อื่น และเคารพในความเห็นที่แตกต่างกันของแต่ละฝ่ายอีกด้วย

๖) **หลักความคุ้มค่า (Cost – effectiveness or Economy)** คือ จะต้องรู้จักประหยัดและใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด รวมทั้งรู้จักรักษาไว้ให้อุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

เพราะฉะนั้น ถ้านำหลัก “**โค่นำฝูงที่ไปตรง**” (หลักแห่งความเป็นแบบอย่างที่ดี) หลัก “**ธรรมราชา**” (หลักแห่งความเป็นผู้นำที่ดีและฉลาดรอบรู้ในกิจการงานด้านการปกครอง) และหลักการใช้อำนาจแบบ “**ธรรมาธิปไตย**” (หลักแห่งการใช้อำนาจอย่างเป็นธรรม) ที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำไว้เมื่อประมาณ ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว มาประยุกต์เข้ากับ “**หลักธรรมาภิบาล**” ของโลกยุคใหม่ ก็เชื่อได้ว่าจะช่วยลดปัญหาความขัดแย้งทางสังคมและการเมืองลงได้เป็นอย่างดี

บรรณานุกรม

หนังสือ

การศาสนา, กรม. ทศพิศราชธรรม. กรุงเทพฯ ฯ : กรมการศาสนา, ๒๕๕๐.

_____ . ธรรมาธิปไตย. กรุงเทพฯ ฯ : กรมการศาสนา, ๒๕๓๕.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๑ - ๔๕. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ ฯ : กรมการศาสนา, ๒๕๒๕. (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี).

_____ . พุทธกิจ ๔๕ พรรษา ตอนที่ ๑. กรุงเทพฯ ฯ : กรมการศาสนา, ๒๕๒๗.

_____ . พุทธกิจ ๔๕ พรรษา ตอนที่ ๒. กรุงเทพฯ ฯ : กรมการศาสนา, ๒๕๒๗.

_____ . พุทธกิจ ๔๕ พรรษา ตอนที่ ๓. กรุงเทพฯ ฯ : กรมการศาสนา, ๒๕๒๗.

_____ . วันมาฆบูชา แนวทางการปฏิบัติสำหรับพุทธศาสนิกชน. กรุงเทพฯ ฯ : กรมการศาสนา, ๒๕๕๐.

_____ . หนังสือดรชนีพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง(พระสูตร) ตอน ๒. กรุงเทพฯ ฯ : กรมการศาสนา, ๒๕๒๗.

ธรรมรักษา. พระไตรปิฎก ฉบับสาระ. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์ธรรมชาติ, ๒๕๒๕.

ปิ่น มุกข์นงค์, พ.อ. บทบาทพระบรมครู. กรุงเทพฯ ฯ : คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. ความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาสภิกขุ. กรุงเทพฯ ฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____ . วรรณคดีการเมืองของพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ ฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____ . สตรีในคัมภีร์ตะวันออก. กรุงเทพฯ ฯ : โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พงศ์ โสโน. ชมพุทธวิป – เกะลังกา. (บ้านข้างเมืองเคียง ภาค ๓). กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๓๕.

พระเทพเวที. (ประยุทธ์ ปยุตโต). คู่มือดำเนินชีวิต. กรุงเทพฯ ฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๐.

- _____ . พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ ฯ : ๒๕๓๑.
(ธรรมทานในวันทำบุญอายุ ๖ รอบ นายต้อง แซ่โจ้ว ผู้มีจิตศรัทธาบางท่าน บางคณะพิมพ์
เป็นธรรมทาน)
- พระธรรมกิตติวงศ์. “หลักการและคำสอนของศาสนากับการปกครองท้องถิ่น” ใน **จริยธรรม
สำหรับผู้บริหาร**. กรุงเทพฯ ฯ : เอ็กซ์เปอร์เน็ท, ๒๕๕๑.
- พระธรรมปิฎก. (ป.อ. ปยุตฺโต). **จาริกบุญ – จาริกธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ ฯ : สหธรรมิก,
๒๕๔๐. (พระบุญรอด สุปสนโน และผู้ศรัทธาในธรรม พิมพ์เป็นธรรมทาน),
_____ . **ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดีวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี**.
กรุงเทพฯ ฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ ฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ . **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ ฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๕.
- พระราชรัตนรังษี (ว.ป.วีริยุทฺโธ). **สู่แดนพระพุทธองค์ อินเดีย – เนปาล**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ ฯ :
ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๐.
- พระราชวรมุนี. (ประยูรค์ ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่
๔. กรุงเทพฯ ฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ . **พุทธศาสนากับสังคมไทย**. กรุงเทพฯ ฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๖.
- พุทธทาสภิกขุ. **ธรรมบรรยาย ชุด ทศพิชราชธรรม**. กรุงเทพฯ ฯ : มูลนิธิเผยแพร่ชีวิตประเสริฐ,
๒๕๓๑.
- _____ . **พุทธประวัติจากพระโอษฐ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. สุราษฎร์ธานี : มูลนิธิธรรมทาน ไชยา,
๒๕๓๕.
- พุทธทาส อินทปัญโญ. **ธัมมิกสังคมนิยม. (Dhammic Socialism)**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ ฯ :
บริษัทสามัคคีสาร (คอกหญ้า), ๒๕๓๘.
- _____ . **พุทธศาสนากับสังคมไทย**. กรุงเทพฯ ฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๖.
- วศิน อินทสระ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยและประเทศไทย**. กรุงเทพฯ ฯ :
บรรณาการ, ๒๕๒๕.
- _____ . **หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ ฯ : สภาการศึกษาหม่อมกุฎ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- วิชาการ, กรม. **ประวัติพระสาวก เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ ฯ : กรมวิชาการ, ๒๕๒๕.
- สมักร บุรวาส. **องคฺุฒิมล**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ ฯ : ศยาม, ๒๕๔๒.

สันติ เตชอัครกุศล. ตามรอยบาทพระพุทธรองค์ พร้อมภาพถ่ายพุทธสถานที่สำคัญ. กรุงเทพฯ ฯ :
เจ.ซี. การพิมพ์, ๒๕๔๘.

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). ธรรมเนียมปฏิบัติ การมีส่วนร่วมของประชาชน และ
กระบวนการทางด้านสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
(สกว.), ๒๕๔๔.

สุจิตรา ธรรัตน์. ศาสนาเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ ฯ : ดวงแก้ว, ๒๕๔๐.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน. (ย่อความจากพระไตรปิฎกฉบับ
ภาษาบาลี ๔๕ เล่ม). พิมพ์รวมเล่มเดียวจบ ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

_____. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน. (ย่อความจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี
๔๕ เล่ม). พิมพ์รวมเล่มเดียวจบ ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

เสฐียรโกเศศ. ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ ฯ : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๕.

เสฐียร พันธงชัย. ศาสนาเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ ฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๒.

_____. พุทธศาสนมหายาน. กรุงเทพฯ ฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๒.

เสถียร โพธิ์นันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ ฯ : บรรณาการ,
๒๕๑๓.

_____. เมธีตะวันออก. พิมพ์ครั้งที่ ๓/๒๕๑๔ กรุงเทพฯ ฯ : บรรณาการ, ๒๕๑๔.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. คำบรรยายพระไตรปิฎก. กรุงเทพฯ ฯ :ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

_____. พุทธศาสนา : ทศนะและวิจารณ์. กรุงเทพฯ ฯ : อมรินทร์ พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ม.ป.ป.

_____. สัมผัสพระพุทธรเจ้าด้วยใจ. กรุงเทพฯ ฯ : พุทธบูชา, ๒๕๔๖.

อำนาจ ยัสโยธา. กาลามสูตร พระสูตรว่าด้วยความเชื่อแบบพุทธ กับการดำเนินชีวิตประจำวัน
ยุคข้อมูลข่าวสารครองโลก. กรุงเทพฯ ฯ : ห.จ.ก. ภาพพิมพ์, ๒๕๔๗.

พระธรรมกิตติวงศ์. เรื่อง “หลักการและคำสอนของศาสนากับการปกครองท้องถิ่น” ใน จริยธรรม
สำหรับผู้บริหาร. หน้า ๑๖๕ – ๑๗๑.

งานวิจัย

อำนาจ ยัสโยธา. กระบวนทัศน์เกี่ยวกับลัทธิมนุษยชนในพุทธศาสนา ศึกษาโดยวิธีวิเคราะห์
เปรียบเทียบกับแนวคิดแบบตะวันตก. สงขลา : สถาบันราชภัฏสงขลา, ๒๕๔๑.

_____. นิพพานในทัศนะของศาสนาพุทธนิกายเถรวาท การศึกษาเชิงวิเคราะห์. สงขลา :
วิทยาลัยครูสงขลา, ๒๕๓๑.

_____ . ภูมิปัญญาการนำทางสู่เนื้อธรรมของท่านพุทธทาส : กรุงเทพฯ ฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๖.

วี.ซี.ดี.

พาโนรามา เวลด์ไวด์. ตามรอยพระพุทธเจ้า (สารคดีแห่งศตวรรษ). กรุงเทพฯ ฯ : บริษัทพาโนรามาเวลด์ไวด์ จำกัด. (ตอนที่ ๑ - ๑๒ จำนวน ๑๒ แผ่น.), ๒๕๔๕.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

พระมหาเสถียร สุวณฺณฐิตโต. http://www.dhamma.net/authers/buddha_win/buddha_win6-1.htm

(เข้าถึงแหล่งข้อมูล ๘ ตุลาคม ๒๕๕๐)

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. <http://home.iirt.net/~mission/1buddha.html> (เข้าถึง ๑/๑๐/๒๐๐๗)